

HISTORICA OLOMUCENSIA
50–2016

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XL

HISTORICA OLOMUCENSIA

50–2016

Sborník prací historických
XL

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2016

Zpracování a vydání této publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2016 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis* – *Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),
Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci),
PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Historický ústav FF JU v Českých Budějovicích),
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně),
PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky© Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2016

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague), doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Philosophy and Science, Silesian University Opava), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Philosophical Faculty, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors© Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2016

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Michaela Antonín Malaníková – Jan Stejskal <i>Obraz islámu v textu řeholníka z 1. poloviny 15. století</i>	13
Igor Zmeták <i>F. X. Eder – Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano. Stredoeurópsky prameň k dejinám Bolívie.....</i>	27
Barbara Pokorná <i>Znovuobjevení barvy v antickém sochařství.....</i>	49
Ema Tomášková <i>K „druhému životu“ Bedy Dudíka</i>	69
Miroslav Šedivý <i>Britsko-neapolská válka o síru z roku 1840 a její evropská dimenze.....</i>	87
Vojtěch Szajko – Zdeněk Jirásek <i>Plukovník Karl von Tegetthoff a telegrafie ve službách c. k. severní armády roku 1866.....</i>	105
František Hanzlík <i>Pomoc krajanů v USA československému zahraničnímu odboji a při budování zahraničního vojska v období první světové války</i>	129
Pavla Dubská <i>Továrna na nábytkové a dekorační látky Carl Giani Junior. Příspěvek k dějinám hedvábnického průmyslu na Šumpersku v letech 1903–1945.....</i>	159
Jaroslav Hrdlička <i>Dr. Karel Farský a jeho teologie českých dějin.....</i>	179

Jiří Knapík	
<i>Dětské tábory a letní zotavovny v letech 1948–1955</i>	193
Jakub Železný	
<i>Úloha novináře Oldřicha Švestky v přípravě politického procesu proti rolníku Josefu Kalvodovi v roce 1948</i>	211
Marek Šmíd	
<i>Předpoklady pro obnovení československo-vatikánských jednání v období konkláve roku 1963</i>	223
David Papajík	
<i>Pohled na obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu z let 1945–2015</i>	245

ZPRÁVY

Jan Stejskal	
<i>Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2014/2015</i>	273
Pavína Kalábková	
<i>Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2014/2015</i>	277
Věra Slavíková	
<i>Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2014/2015</i>	281
Jan Tichý	
<i>Zpráva o činnosti Cechu studentů historie za akademický rok 2014/2015</i>	285
Radmila Švaříčková Slabáková	
<i>Paměť, orální historie a paměťová studia ve střední a (jiho)východní Evropě: několik úvah v souvislosti s dvěma nedávnými mezinárodními konferencemi</i>	287

Radmila Švaříčková Slabáková

O Západu a Východu, národní historiografii a kreativní non-fikci:

11. Evropská sociálněvědní historická konference ve španělské Valencii 293

RECENZE

Terezie Pilarová

Somer, Tomáš – Šrámek, Josef:

Benediktinské opatství ve Vilémově: dějiny zapomenutého kláštera na česko-moravském pomezí.

Veduta, České Budějovice 2015. 303

Michael Viktořík

Slavík, Jiří:

Královehradecká pevnost.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Hradec Králové 2015. 307

Jana Burešová

Macková, Marie:

Mladší princ. Karl Gustav Wilhelm Hohenlohe-Langenburg 1777–1866.

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2014. 309

Jan Štěpán

Preissová-Krejčí, Andrea – Máčalová, Jana – Skotáková, Jasna (eds.):

Mýty a pověry v každodennosti obyvatel ukrajinského Polesí a Zakarpatí.

Univerzita Palackého, Olomouc 2015. 313

Marek Šmíd

Kucík, Štefan – Vaculík, Jaroslav a kol.:

Slovenské a české krajaňské hnutie v USA (do roku 1918).

Universum, Prešov 2014. 317

Zdeňka Žáčková

Gajdošová, Martina – Kerecman, Peter:

Prvé ženy v slovenskej advokácii.

Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2015. 323

Jakub Formánek

Šmíd, Marek:

Apoštolský nuncius v Praze.

*Významný faktor v československo-vatikánských vztazích
v letech 1920–1950.*

CDK, Brno 2015. 327

Jana Burešová

Švermová-Kopoldová, Jiřina:

Deníček spojařky.

Národní archiv, Praha 2015. 331

Jan Surý

Placák, Petr:

Gottwaldovo Československo jako fašistický stát.

Paseka, Praha – Litomyšl 2015. 335

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries..... 339

ČLÁNKY A STUDIE

OBRAZ ISLÁMU V TEXTU ŘEHOLNÍKA

Z 1. POLOVINY 15. STOLETÍ¹

Michaela Antonín Malaníková – Jan Stejskal

Středověké latinské prameny české provenience týkající se Svaté země jsou nečetné, o případných zkušenostech autorů z Blízkého východu nemluvě. Tato studie si klade za cíl představit v českém překladu text, který vznikl na počátku třicátých let 15. století a jehož autorem byl Čech Jan Jeroným z Prahy, který krátce před jeho sepsáním do východního Středomoří včetně Svaté země cestoval. Byl jedním z mála Čechů, kteří vydali o této oblasti bezprostřední svědectví, které je o to zajímavější, že jeho autor měl životní zkušenost s katolickým, ba dokonce křesťanským pomezím i na druhé straně tehdejšího evropského světa – totiž v pohanské Litvě.

Osobnost Jana Jeronýma z Prahy (c. 1370–1440) je poněkud méně známa, než osoba jeho spolužáka z pražského učení, s husitstvím pevně spjatého Mistra Jeronýma Pražského (c. 1378–1416). Jan Jeroným z Prahy ostatně přijal jméno „Jeroným“ až po svém vstupu do eremu v toskánském Camaldoli v roce 1413,² a na rozdíl od Mistra Jeronýma stál Jan Jeroným v husitských dobách plně na straně katolické a husitství co nejrozhodněji odmítal jako herezi – včetně jejich protagonistů.

Rok narození Jana Jeronýma lze maximálně odhadnout z údajů, které se týkají jeho studia na pražské univerzitě.³ Jan Jeroným sám v jednom ze svých pozdějších protihusitských kázání zmínil některé spolužáky, s nimiž měl studovat v Praze.⁴ Bakalářem svobodných umění se Jan Jeroným z Prahy stal roku 1389, mistrem pak roku 1392, o rok později získal i licenciát.⁵ Pa-

¹ Text vznikl v rámci projektu č. CZ.1.07/2.3.00/30.0041, Podpora vytváření excelentních výzkumných týmů a intersektorální mobility na Univerzitě Palackého v Olomouci II.

² Patrně tak učinil z úcty k tomuto světcí domnělého slovanského původu.

³ K věku Jana Jeronýma se nejdříve vyjádřili: BRÜCKNER, Alexander: *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej. Kazania i pieśni*. Sv. I. Kraków 1902, s. 24; BIDLO, Jaroslav: *Čeští emigranti v Polsku doby husitské a mnich Jeroným Pražský*. Časopis musea Království českého, 69, 1895, s. 246. Dosavadní názory shrnuty: STEJSKAL, Jan: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma* (dále jen *Podivuhodný příběh*). Praha 2004.

⁴ Kraków, Biblioteka Jagiellońska, ms. 385, f. 270r: „Nos quoque bohemi iuvenes in Praga studentes...”

⁵ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Liber decanorum fac. phil. Ab anno 1367, usque ad annum 1585, sv. I/1, Praha 1830, s. 263, 275, 288.

trně již za svých studií vstoupil do premonstrátského řádu, nicméně dlouho ve strahovské kanonii tohoto řádu nevydržel a zřejmě již v roce 1393 se vydal do Polska. A tak se s Janem Jeroným setkááme v roce 1394 na krakovském královském dvoře, kde měl coby královský zpovědník obdržet oděv „tmavě fialové barvy“.⁶ Jan Jeroným však ani na polském královském dvoře dlouho nepobyl a zahájil svou litevskou misijní cestu. Cesta do posledních pohanských oblastí tehdejší Evropy byla jednou z nejdůležitějších etap Janova života a získala mu později, po vstupu do camaldolského eremu, velikou úctu.

Jan Jeroným působil na Litvě někdy mezi lety 1395 a 1398, kaplanem polského krále se totiž stal nejpozději 30. srpna 1394.⁷ Dle svých vlastních slov: „...po tři léta kázal víru křesťanskou v zemi Saracénů...“.⁸ Zaměňovat pohany s muslimskými „Saracény“ byla ve středověku běžná praxe,⁹ není tedy divu, že Jan Jeroným z Prahy později ve svém *Traktátu proti českým heretikům*, zřejmě pro zjednodušení, zemi litevskou nazývá zemí saracénskou.¹⁰ Americký historik William P. Hyland nicméně upozornil na období, které na přelomu dvacátých a třicátých let strávil Jan Jeroným ve Svaté zemi, a dovedl, že to mohly být právě ony tři zmiňované roky.¹¹ Dále Hyland poukazuje na používání termínů *pagani* a *saraceni* Janem Jeroným a tvrdí, že Jan Jeroným mezi muslimy a pohany vždy přesně rozlišoval.¹² Domnívám se, že užitá terminologie je u Jana Jeronýma spíše záležitostí publika, ke kterému se obracel. Mám za to, že Janu Jeronýmovi na pověsti neohroženého misionáře velmi záleželo a nikdy si nenechal ujít příležitost se jako takový prezentovat. Je velmi těžké představit si Jana Jeronýma po tři léta nerušeně obračejícího muslimy ve Svaté zemi, která byla dávno plně pod jejich kontrolou. Z těchto důvodů je mnohem pravděpodobnější tříleté působení Jana Jeronýma na Litvě. Zážitky Jana Jeronýma z litevského pobytu sepsal až po desítkách let A. S. Picco-

⁶ *Życie domowe Jadwigi i Jagiely z rejestrow skarbowych z lat 1388–1417* (dále jen *Życie domowe Jadwigi i Jagiely*). Ed. PRZEZDIECKI, Aleksander. Warszawa 1854, s. 55; *Polski słownik biograficzny*. Eds. GROSS, Adolf – HOROCH, Kalikst. Sv. IX. Kraków 1960–1961, s. 507–509.

⁷ *Życie domowe Jadwigi i Jagiely, c. d.*, s. 55: „W niedzielę w dzień św. Felixa i Adaukta... za 10 lokci sukna brunatnego danego panu Janowi, spowiednikowi króla J. M...“

⁸ Kraków, Biblioteka Jagiellońska, ms 385, f. 276v: „...eo quod tribus annis continuis fidei Christi predicans in terra Saracenorum habitavi...“

⁹ MENDEL, Miloš: *Saraceni*. In: PAVLINCOVÁ, Helena (ed.): *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc 2003, s. 624.

¹⁰ Kraków, Biblioteka Jagiellońska, ms 385, f. 276v: „...eo quod tribus annis continuis fidei Christi predicans in terra Saracenorum habitavi...“

¹¹ HYLAND, William, John: *Jerome of Prague. Portrait of a Fifteenth Century Camaldolese*. The American Benedictine Review, 46/3, 1995, s. 323.

¹² Ibid.

lomini, pozdější papež Pius II., který se s Janem Jeroným osobně setkal v průběhu koncilu v Basileji, jehož byli oba aktivními účastníky.¹³ Vyprávění Jana Jeronýma Piccolomini pečlivě zaznamenal.¹⁴ Byť neobsahuje explicitní označení délky litevské mise, je pravděpodobné, že trvala delší dobu. Ostatně Piccolomini, který po celý život projevoval živý zájem o Svatou zemi (ostatně jako papež se snažil organizovat křížovou výpravu), by jistě pobyt Jana Jeronýma mezi muslimy zajímal a zmínil by se o něm v zápisu vyprávění Jana Jeronýma. Domnívám se tedy, že ono tříleté působení mezi „Saracény“ se vztahuje na pohanské Litevce, nikoliv na muslimy ve Svaté zemi.

S jistotou však můžeme tvrdit, že se Jan Jeroným po litevské, patrně tříleté, epizodě vrátil do Krakova, kde pokračoval nejspíše tak, jak skončil před svou litevskou misí, totiž v roli královského kaplana a zpovědníka. Po několika letech byl králem určen opatem nově založené kanonie premonstrátského řádu v Novém Sączu.¹⁵ Ke klášteru, který byl formálně zřízen z premonstrátského opatství v Hebdówě, byl ihned připojen i špitál a klášter byl vybaven potřebným liturgickým náčiním včetně příslušných knih, berly a prstenu pro opata.¹⁶ Jan Jeroným však ani zde nepobyl dlouho, vzdal se pohodlné prebendy a nejpозději v roce 1413 z kláštera bez rozloučení odešel. Svědčí o tom list polských premonstrátských opatů z 26. listopadu 1413 adresovaný do Prémontré. Obsahuje zmínku o pohřešovaném opatu Janu Jeronýmovi, který svůj klášter opustil a měl se zdržovat na neznámém místě.¹⁷ Premonstráti v Novém Sączu však nevěděli, že se Jan Jeroným vydal do toskánského Camaldoli, kde se ještě téhož roku stal mnichem poustevníkem a přijal jméno Jeroným.

Zde musel na své nové spolubratry velmi zapůsobit – jinak si jen velmi těžko dokážeme představit neprodlenou volbu Jana Jeronýma za jednoho z nejdůležitějších představitelů řádu, totiž za představeného eremu v Camaldoli, čímž se ihned dostal do čela kongregace. *Maior eremi* byl pravidelně jmenován od roku 1271 a jeho hlavním posláním měla být péče o úroveň eremu v Camaldoli (ale i všech ostatních eremů řádu) a dodržování všech

¹³ KRCHNÁK, Alois: *Čechové na basilejském sněmu*. Řím 1967, s. 56, 132.

¹⁴ PICCOLOMINI, Aeneas: *Historia de Europa*. In: HIRSCH, Theodor – TÖPPEN, Max – STREHLKE, Ernst (eds.): *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*. Sv. IV. Leipzig 1870, s. 237: „Narravit hic multa de Lituanis...“

¹⁵ SYGAŃSKI, Jan: *Nowy Sącz – jego dzieje i pamiątki dziejowe*. Nowy Sącz 2008, s. 271.

¹⁶ *Sacri Et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*. Ed. HUGO, Charles. Sv. II. Nanceii 1734–1736, s. 755–758.

¹⁷ MORAWSKI, Szczęśny: *Sądceczyzna za Jagiellonów z miasty spiskiemi i księstwem oświęcimskiem*. Sv. II. Kraków 1865, s. 107–108.

předpisů kongregace.¹⁸ Tato práva i povinnosti byly přijaty kongregací v roce 1278, tedy nedlouho po vytvoření úřadu představeného eremu.¹⁹ *Maior eremi* měl i další práva – v nepřítomnosti generálního představeného kongregace měl právo přijímat novice a byl členem generální kapituly řádu, která (mimo jiné) volila i generálního představeného. Jan Jeroným se plně zapojil do činnosti řádu, jak o tom svědčí jeho kazatelská činnost, i do reformního proudu v církvi.²⁰ Svědčí o tom například jeho působení na koncilu v Sieně v letech 1423–1424, kde zastupoval svůj řád. Pobyt v Sieně byl pro Jana Jeronýma zásadním. Koncil byl původně svolán do Pavie, ale kvůli morové ráně byl později přesunut do Sieny, kde také v březnu roku 1424 skončil.²¹ Jan Jeroným pronesl na tomto koncilu dvě kázání: první na první adventní neděli roku 1423,²² druhé pak krátce před ukončením jednání koncilu koncem února 1424.²³ Účast Jana Jeronýma na koncilu a zejména jeho kritika mravního stavu duchovenstva jej tak řadila k přívržencům reformy.²⁴

V letech 1428–1430 Jan Jeroným s největší pravděpodobností cestoval na Blízký východ a navštívil některá Byzanci ovládaná území. O své cestě sepsal traktát *De erroribus Graecorum*, který se však poněkud liší formou od jeho ostatních známých prací, které jsou povětšinou sepsanými kázáními. Chybí zde obvyklé označení komu a kdy byl text určen (nejčastějšími texty, které Jan Jeroným sepsal, byla kázání).²⁵ Je tedy poměrně složité přesněji datovat jeho cestu, z čehož patrně plynuly pochybnosti W. P. Hylanda (výše). Jistým vodítkem by mohla být pasáž textu, v níž Jan Jeroným píše, že mimo jiné navštívil i „...pána kolosského...“ a seznámil se s knihou psanou v řečtině, obsahující „...dvacet heretických článků...“, která měla být přeložena

¹⁸ *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti* (dále jen A. C.). Eds. MITTARELLI, Giovanni – COSTADONI, Anselmo. Sv. IX. Venetiis 1755–1773, s. 205–207.

¹⁹ Tamtéž, s. 225–226: „De officio Majoris eremi...“

²⁰ Viz soupis děl Jana Jeronýma: STEJSKAL, J.: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, s. 85–89.

²¹ Blíže viz BRANDMÜLLER, Walter: *Das Konzil von Pavia-Siena 1423–1424*. Münster 1968.

²² A. C., sv. IX, s. 731: „Explicit sermo modernus da Clerum quem fecit et praedicavit Dominus Hieronymus de Praga coram magnis Praelatis totius Orbis in Concilio Universali in Civitate Sena. Anno Domini M.CCCC.XXIII. Dominica prima in Adventu domini nostri Jesu Christi...“. Fakt, že Jan Jeroným dostal příležitost kázat na počátku adventního období, svědčí o veliké vážnosti, které mezi účastníky koncilu požíval, nebyl tedy patrně náhodným účastníkem a tato pocta je i důkazem jeho postavení ve vlastním řádu.

²³ Tamtéž, s. 744: „Explicit sermo modernus ad Clerum, quem fecit Dominus Hieronymus de Praga in Concilio universali Senarum Anno Dominicae Incarnationis M.CCCC.XXIII...“

²⁴ BIDLO, Jaroslav: *c. d.*, s. 264.

²⁵ A. C., sv. IX, s. 916–919.

z řečtiny do latiny a určena koncilu v Basileji.²⁶ Na podzim roku 1431 se koncil v Basileji shodl na zahájení jednání s Řeky o možnostech církevní unie a zaslal do Konstantinopole své pozvání. Je tedy pravděpodobné, že kniha byla připravována někdy před tímto obdobím, snad aby usnadnila řeckým vyslancům vyjednávání.²⁷

Je pravděpodobné (a bylo by to i praktické), že Jan Jeroným navštívil právě během této své cesty Svatou zemi. Pravděpodobně tak cestou do (či ze) Svaté země navštívil Nikósii na Kypru, Krétu a celou řadu dalších menších ostrovů.²⁸ Po cestě disputoval s Řeky a jejich kněžími a také s již zmíněným „pánem kolosským“.²⁹ Řadu Řeků v těchto disputacích údajně přesvědčil, nicméně většina z nich byla, dle slov Jana Jeronýma, ve své herezi zatvrzelá.³⁰

Je otázkou, zda byl Jan Jeroným schopen vést disputace řecky, v jeho životě a díle se až na jednu výjimku neobjevují náznaky schopnosti komunikovat v řečtině. Ostatně i ona zmiňovaná debata s „pánem kolosským“ byla vedena nad knihou, jejíž články však byly přeloženy do latiny.³¹ Onou výjimkou je právě text psaný v řečtině popisující „zázrak“, tedy *Miraculum noviter factum*, který Jan Jeroným (dle vlastních slov) našel ve městě Nazaret v Galileji.³² Domnívám se, že četba textu mohla být maximálním vrcholem jeho schopností, zvláště když neuvádí, co se stalo s řeckým originálem.

Jan Jeroným navštívil Palestinu patrně v průběhu roku 1430, jak sám uvedl.³³ Během své cesty, ve městě Nazaretě, Jan Jeroným podle svých slov na-

²⁶ A. C., sv. IX, s. 918: „Nam dominus Colossensis nuper reperiit librum, noviter a Graecis compositum, in quo sunt scripti viginti articuli haeretici. Hunc librum praefatus Dominus transtulit de Graeco in Latinum et intendit destinare Basileam ad Concilium...“

²⁷ RAPB, Francis: *Církev a náboženský život západu na sklonku středověku*. Brno 1996, s. 128.

²⁸ A. C., sv. IX, s. 916: „Ego Frater Hieronymus de Praga Sacrae Eremitae Camalduli reclusus Eremita, dum anno praeterito redirem de Jerusalem, veni in Nicosiam, Metropolim Cypri et in Paphum, Colossum, et in Craetam et in alias urbeas ac insulas, in quibus Graeci habitant...“

²⁹ Patrně se jedná o Kolossii (Κάστρο Κολοσσίου) na Kypru.

³⁰ A. C., sv. IX, s. 916: „...disputaviq[ue] cum Graecis et Sacerdotibus Graecorum, simulq[ue] cum Domino Colossensi, multos Graecos disputando convici...“

³¹ A. C., sv. IX, s. 918: „Nam dominus Colossensis nuper reperiit librum, noviter a Graecis compositum, in quo sunt scripti viginti articuli haeretici. Hunc librum praefatus Dominus transtulit de Graeco in Latinum...“

³² MEHUS, Lorenzo: *c. d.*, s. 404: „Miraculum noviter factum in terra Sarracenorum ...dum anno praeterito venissem in civitatem Galileae, cui nomen Nazareth...“

³³ Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, ms. C.S.D.7. 886, f. 191r: „Incipit miraculum noviter factum. Omnibus patent Christi miracula que ipse dominus exemplo patris usque modo operari non cessat, presertim hoc novissimo tempore, quo totus mundus in maligno positus est, sicut greca lingua scriptum reperimus in partibus orientalibus tale fertur contigisse miraculum et anno ab incarnatione domini m^occcc^oxxx^o...“

lezl již zmíněný text o zázraku, psaný v řeckém jazyce.³⁴ Rukopis latinského překladu, který Jan Jeroným sepsal, se v současnosti nachází ve Florentské národní ústřední knihovně. Není mi známa existence jiných rukopisů tohoto textu Jana Jeronýma. Přepis byl publikován až relativně nedávno Williamem P. Hylandem (překvapivě nebyl zařazen do obsažných A. C.).³⁵ Otázka znalosti řečtiny u Jana Jeronýma již byla nastolena s tím, že je možné předpokládat alespoň pasivní schopnost číst. Ostatně řečtině byla v Camaldoli věnována značná pozornost – v řadách camaldoliánských mnichů působil patrně nejlepší překladatel z řečtiny své doby – Ambrogio Traversari. V každém případě se řecký originál zápisu onoho „zázraku“ nezachoval. Je to překvapivé, protože camaldoliáni oné doby (právě pod vedením Ambrogia Traversariho) řecké rukopisy aktivně sbírali, či alespoň opisovali a až následně překládali. Traversari si ve své korespondenci velmi všímal překladatelů z řečtiny, ostatně téměř všichni patřili mezi jeho přátele. Nikdy se nezmínil v této souvislosti o Janu Jeronýmovi. I v cestovním deníku, který si Traversari vedl, a v němž Jana Jeronýma několikrát zmínil (a znal jej velmi dobře), chybí jakýkoliv náznak, že by snad Jan Jeroným z řečtiny překládal či řecky uměl.³⁶ Je tedy pravděpodobné, že Jan Jeroným řecky řádně neuměl, alespoň ne natolik, aby obstál v Traversariho očích.

Bohužel neznáme ani další podrobnosti cesty Jana Jeronýma po Svaté zemi. Známý rukopis je, jak uvedeno výše, autografem Jana Jeronýma, a je zařazen do kodexu, který obsahuje jen díla Jana Jeronýma (zapsaná jeho rukou). Kodex byl Janem Jeronýmem vytvořen patrně po roce 1435 – řazení jednotlivých děl možná mělo pro autora nějaký smysl. Na první pohled je však patrné, že chronologické řazení (například dle roku, kdy dané kázání pronesl) nehrálo pro Jana Jeronýma žádnou roli. *Miraculum noviter factum*³⁷ by dle případného chronologického řazení patřil patrně právě za *De erroribus Graecorum*,³⁸ datovaný k roku 1430, a před *Sermo modernus in festo sancti Jeronimi de Sclavonia doctoris gloriosi*,³⁹ který je datován k roku 1432.⁴⁰ Ve skutečnosti se v kodexu nachází za textem nazvaným *Tractatus contra quattuor*

³⁴ Tamtéž.

³⁵ HYLAND, William P.: *John-Jerome of Prague and the Religion of the Saracens*. In: TOLAN, John V. (ed.): *Medieval Christian Perceptions of Islam. A book of Essays*. New York 1996, s. 199–208.

³⁶ STEJSKAL, Jan (ed.): *Hodoeporicon Ambrogia Traversariho*. České Budějovice 2013.

³⁷ Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale (B. N. C.), ms. Conv. Soppr. D.VII. 886, f. 191r-191v.

³⁸ Tamtéž, f. 217v-227r.

³⁹ Tamtéž, f. 62v-66v.

⁴⁰ Přesné umístění jednotlivých děl Jana Jeronýma v kodexu pořízeném jeho rukou jsem uvedl: STEJSKAL, J.: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, s. 85–89.

articulos Bohemorum,⁴¹ který je prokazatelně datován až k roku 1433 (Basilaj), a před *Sermo modernus ad clerum factus in concilio universali in Sena*,⁴² kázáním proneseném na koncilu v Sieně již v roce 1424.

Vzhledem k absenci řeckého originálu „zázraku“, je obtížné určit, co vše je v textu Jana Jeronýma překladem „zázraku“, a co je výsledkem jeho vlastní invence. Můžeme si dovolit jen domněnky vycházející z jiných textů, které Jan Jeroným zapsal a (ve většině případů) kázal. *Miraculum noviter factum* je třeba posuzovat v kontextu s ostatními pracemi Jana Jeronýma, zvláště pak s těmi, v nichž se dotýká vztahu katolíků k jiným náboženstvím či ke křesťanským herezím. Druhou podstatnou skupinou, kterou je třeba vzít v úvahu, jsou kázání Jana Jeronýma o životech svatých. Byť obvykle vycházel z již existujících životů, velmi selektivně vybíral jejich jednotlivé aspekty a pro účely svých kázání je rozváděl, jako činil třeba v případě kázání k životu (v té době ještě nekanonizované) Kateřiny Sienské.⁴³ Je tedy pravděpodobné, že tak činil i v případě *Miraculum noviter factum*. Hypoteticky tedy můžeme předpokládat, že při nevelké erudici v řečtině Jan Jeroným zapsal latinsky „zázrak“, který mu byl převyprávěn na základě jakéhosi řeckého textu. Podobně lze předpokládat, že výsledný text je v souladu s představami Jana Jeronýma o islámu a východních křesťanech.

Přijmeme-li (při absenci originálu) onu výše uvedenou hypotézu, pak fakt, že přístup Jana Jeronýma k islámu je sice tradiční, ale přece jen poměrně soudný, ostře kontrastuje s názory Jana Jeronýma na východní křesťany. Když líčí krále Arabů, popisuje jej v podstatě jako spravedlivého muže. Mohamed je v textu Jana Jeronýma sice falešným prorokem a nekromantem (tedy jakýmsi mágem vyznávajícím smrt), nepředstavuje jej však jako ďábla, ani se neuchyluje při popisu islámu například k líčení „zvrhlého mnohoženství“ a podobných relativně snadných terčů, jak bylo v tehdejší křesťanské Evropě zvykem. Je zajímavé, že v úvahách o roli jakési křesťanské arabské armády při případné křížové výpravě se Jan Jeroným do jisté (byť nevelké) míry vymyká onomu euro-centristickému, islámu zcela nepřátelskému obvyklému postoji, který s rolí místního obyvatelstva při znovudobývání Svaté země většinou nepočítal.⁴⁴

⁴¹ Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale (B. N. C.), ms. Conv. Soppr. D.VII. 886, f. 173r-190v.

⁴² Tamtéž, f. 192r-212v.

⁴³ Stejskal, Jan: *Kateřina Sienská v kontextu kázání mnicha Jana Jeronýma z Prahy*. Salve, 1, 2013, s. 133–145.

⁴⁴ HOUSLEY, Norman. *The Crusades and Islam* (dále jen *The Crusades and Islam*). Medieval Encounters, 13, 2007, s. 207–208.

Zdá se, že skutečně věřil v existenci jakéhosi vojska arabských křesťanů v Palestině a klonil se tak ke křížáckému tažení za osvobození Svaté země. Tento optimismus, důvěřující v konvertity, byl však, až na výjimky,⁴⁵ zcela iluzorní a byl sdílen jen nemnohými katolíky, kteří se úvahami o nové křížové výpravě zabývali.⁴⁶ Jan Jeroným patrně doufal v roli johanitů, zřejmě byl rytířským řádům velmi nakloněn, jak je ostatně patrné již z traktátu *De erroribus Graecorum*, v němž navrhoval obsadit Konstantinopol právě johanity. Je až s podivem, jak Jan Jeroným (ne)odhadl situaci ve východním Středomoří, které procestoval. S rolí Řeků (Byzantinců) v průběhu případné křesťanské invaze vůbec nepočítal. Ti byli pro Jana Jeronýma, na rozdíl od tajuplné arabské křesťanské armády, pro „křesťanskou věc“ zcela ztraceni. V daném okamžiku to však rozhodně nebyli křesťané, kdo mohl pomýšlet na dobývání, naopak obavy z vylovení muslimů měly brzy zaznít v samotné Itálii.

Textem se nese výzva ke křížové výpravě, apel, který v Evropě v té době zazníval (ostatně koncil ve Ferrare/Florencii a nešťastná bitva u Varny se uskutečnily v historicky blízké době po cestě Jana Jeronýma na Blízký východ). Je proto překvapivé, že postrádáme jakoukoli odezvu tohoto textu v jinak podrobných dějinách řádu (A. C.),⁴⁷ či v detailních zápiscích, nebo rozsáhlé korespondenci nastávajícího generálního představeného řádu a vrstevníka Jana Jeronýma Ambrogia Traversariho.⁴⁸ Pečliví řádoví editoři jej ani nezařadili mezi ostatní vydaná díla Jana Jeronýma, ostatně sám Jan Jeroným na toto téma patrně ani nekázal – jeho vlastní zmínka chybí v autografu, do nějž později pečlivě sepsal velké množství svých děl.⁴⁹ Jedná se tak o zapomenutý text, který je v celkovém obraze Svaté země první poloviny patnáctého století pouhým střípkem a dokladem postoje českého emigranta husitské doby ke Svaté zemi a případné křížové výpravě. Přesto se domníváme, že by takový text měl být zpřístupněn českému odbornému publiku.

⁴⁵ Zde je třeba vzít v úvahu zejména Pyrenejský poloostrov a závěrečné fáze reconquisty a též některé balkánské oblasti, kde však v konverzích spatřujeme oboustranný pohyb.

⁴⁶ HOUSLEY, Norman: c. d., s. 208.

⁴⁷ MITTARELI, Giovanni a COSTADONI, Anselmo ve výše zmíněných *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti* (A. C.).

⁴⁸ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium aliorumque ad ipsum, et ad alios de eodem Ambrosio latinae epistolae a Domino Petro Canneto Abbate Camaldulensi in libros XXV tributae variorum opera distinctae, et observationibus illustratae. Adcedit eiusdem Ambrosii vita in qua historia litteraria Florentina ab anno MCXCII usque ad annum MCCCCXL ex monumentis potissimum nondum editis deducta est Laurentio Mehus, sv. II, Ambrosii Traversarii generalis Camaldulensium Epistolae et Orationes.* Ed. MEHUS, Lorenzo. Firenze 1759 (repr. Bologna 1968).

⁴⁹ Viz: Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale (B. N. C.), ms. Conv. Soppr. D.VII. 886.

Text Jana Jeronýma⁵⁰

Začíná se líčení zázraku, jenž se nedávno stal. Všem jsou zjevné Kristovy zázraky, které náš Pán po vzoru otce nepřestává konat do dnešních dní, obzvláště pak v těchto posledních dnech, kdy celý svět ulpívá v hříchu. Jeden takový zázrak se měl stát v roce 1430 od Vtělení Páně, jak jsme našli napsané v řeckém jazyce na Východě.

Ve městě Alexandrii žil velmi bohatý saracénský kupec, který cestoval za obchodem do Arábie, kde skrze něj velice zbohatl. Služebníci arabského krále, když poznali kupcovu bohatství, tajně se poradili a v tichosti, v noci řečeného Saracéna zabili. Když jej obrali o všechno, co měl, položili jeho tělo naproti tržišti, které se nachází přímo před křesťanským příbytkem, kde žijí všichni křesťanští kupci se svými ženami a dětmi. Ráno vypukl mezi lidmi veliký křik. Křesťané byli obviněni, zajati a spoutáni jako by byli vrahy předvedeni i se svými dětmi před arabského krále.

Když je král spatřil, nadutý svou mocí a poháněn svým velkým hněvem, nabubřelý a přitom s nebývalým vztekem vynesl svůj rozsudek. Všichni křesťané, kteří se nacházejí v jeho království, se musí vzdát křesťanské víry a to i se svými ženami a dětmi a přijmout víru Mohamedovu. Neucíní-li tak, budou všichni uvrženi do ohně a stráveni jeho strašnými plameny. V odpovědi křesťané, důvěřující v Krista, požádali o třídní lhůtu a současně žádali, aby tělo zabitého Saracéna zůstalo nepohřbeno po ony tři dny. Když jim bylo vyhověno, vrátili se do svého příbytku. Křesťané se společně poradili a usnesli se, že se po tři dny všichni vystřihají jídla a pití, a toto rozhodnutí bude uplatněno i na kojene.

Stala se však úžasná věc! Saracén, který byl zabit, třetího dne vstal z mrtvých a předstoupil před krále. Jakmile jej král spatřil, s hrůzou a úžasem se jej chvějícím hlasem zeptal, zda je vskutku na živu. Saracén, který byl mrtvý, odpověděl: „Jsem živ,“ řekl, „díky modlitbám křesťanů, před tebe jsem před-

⁵⁰ Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale (B. N. C.), ms. Conv. Soppr. D.VII. 886, f. 191r-191v. Tento text je součástí poměrně rozsáhlého kodexu textů Jana Jeronýma a byl použit pro pečlivé vydání řady jeho rukopisů v A. C. Celý obsahuje na 227 foliích jen díla Jana Jeronýma a opisy jím pořízené, vše jeho rukou v letech 1434–1435 v klášteře sv. Matouše v Benátkách (v tomto klášteře byl Jan Jeroným internován až do konce života a věnoval se zde zřejmě sepisování vlastního díla). Vnější okraj (f. 1r) obsahuje původní signaturu – *Sacre Eremi Camalduli I. C. ω 111* ze 17. století, rukopis tedy „cestoval“ z Benátek do Camaldoli ještě před zrušením benátského kláštera. Autograf Jana Jeronýma zdobí jen jednoduché barevné iniciály (červené a modré), odstavce jsou oddělovány barevně (žlutá a červená). Uvádím pečlivý Hylandův přepis, který jsem ověřil porovnáním s originálem (výše). Držím se (po mém soudu) smysluplného Hylandova členění textu, které do jisté míry sleduje původní oddíly textu rukopisu, ale je pochopitelně pro přehlednost daleko členitější. Psaní velkých písmen jsem přidřídil dnešním zvyklostem.

stoupil, abych mohl označit ty, kteří mě skutečně zabili. Proto povolej všechny své služebníky k sobě, abych ti mohl ukázat své vrahy.“

A tak se na rozkaz krále shromáždili všichni jeho služebníci a jeho rodina. Ale mezitím se král tázal mrtvého Saracéna takto: „Řekni mi, nejmilejší příteli, která víra na tomto světě je lepší? Židé mají víru dosti dobrou, tu, jež byla potvrzena patriarchy, proroky i Mojžíšem. I křesťané mají víru, a ačkoliv nebyla potvrzena, je významná dosti, vždyť je zde množství křesťanských měst, hrabství, knížectví a království. Navíc naše vlastní svatá víra Mohamedova je stvrzena bohem, protože bůh mluvil k Mohamedovi, který byl posledním přímým božím poslem.“

Na tato slova mrtvý Saracén odpověděl: „Věř mi, ó králi, že židovská víra byla dobrá, dokud nepřišel mesiáš, který byl přislíben židovskými zákony. Protože jej však nepoznali, ale raději Pána slávy ukřižovali, jsou židé od těch dob prokleti. A naše Mohamedova víra, kterou ty nazýváš svatou, není žádnou vírou, ale spíše pohádkou. A Mohamed nebyl posledním božím poslem, ale spíše nekromantem z Arábie, jenž svedl Saracény svým uměním magie. Proto jsou všichni Saracéni, Arabové, Syřané, Turci, Tataři, Asyřané, Berbeři, celá ta mohamedánská sekta, prokleti. I já jsem proklet, ale skrze modlitby křesťanů si bůh přál, abych nějaký čas žil a mohl ti odkrýt pravdu a osvobodit tak křesťany od trestu upálení. Proto jedinou pravdivou a svatou vírou je ta křesťanská, a jelikož bůh je jeden, je jedna i víra a jeden křesťanský křest. Běda mi, protože jsem zemřel bez křtu.“

Když to vypověděl, přistoupili královi služebníci a král řekl: „Který z nich tě zabil?“ Saracén, který byl mrtvý, natáhl ruku a ukázal prstem na čtyři ze služebníků. Pak se zhroutil mrtev a hnijící ke královým nohám. Král rozkázal tělo odnést a pohřbít. Čtyři vrazi však byli z králova rozkazu oběšeni. Pak si k sobě povolal všechny křesťany a příznivě je přijal. Sňal z nich ortel, který nad nimi dříve zlovolně vynesl. Prosil je všechny, aby k němu poslali katolického kněze. Když kněz přišel, král padl na obě kolena a prosil o křest. Během jednoho dne byli pokřtěni král i se svým malým synem a veliké množství Arabů obojího pohlaví, z nichž čtyřicet tisíc arabských neofytů žije dodnes v horách Galileje.

Zajímají a zabíjejí všechny Saracény, kteří přijdou, a naopak projevují veškerou lidskou laskavost a úctu vůči křesťanům, kteří přijdou. Vyzývají všechny ty, kteří vyznávají Krista, aby přišli za účelem získání Svaté země a Jeruzaléma. Tito arabští neofyté slibují, že jejich čtyřicet tisíc mužů ve zbraňi předejde křesťanskou armádu, a vydá jí sultána a celou Svatou zemi.

Jaký konec by mělo mít toto sepsání zázraku? On ví – ten, v jehož přítomnosti měsíc nesvíí a hvězdy nejsou jasné, ten, pro nějž nic není nemožné

a bez něž nic nemůže být drženo – Ježíš Kristus, syn boží, který je se svým otcem a Duchem svatým nad vším, požehnaný na věky. Amen.

Když jsem já, bratr Jeroným z Prahy, zavřený poustevník ze svatého eremu v Camaldoli, přišel do galilejského města jménem Nazaret, nalezl jsem tento zázrak psaný v řeckém jazyce. Viděl jsem svrchu řečené Araby, neofyty a s jistotou jsem vše sepsal.

Incipit miraculum noviter factum. Omnibus patent Christi miracula que ipse dominus exemplo patris usque modo operari non cessat, presertim hoc novissimo tempore, quo totus mundus in maligno positus est, sicut greca lingua scriptum reperimus in partibus orientalibus tale fertur contigisse miraculum et anno ab incarnatione domini mccccxxxo.

In civitate Allexandria erat quidam Saracenus mercator ditissimus qui profectus ad negociandum venit in Arabiam cumque illuc mercaretur et lucra quereret. Servi regis Arabum considerantes locupletem virum inito secreto concilio sub nocturno silencio prefatum Saracenum occiderunt et ablatis omnibus posuerunt cadaver mortuum ante fundicum hoc est ante domum Christianorum in qua omnes mercatores Christiani simul cum uxoribus et parvulis habitabant. Mane factor clamor populi atollitur, Christiani tamquam homicide acusanter, capiuntur, ligantur et simul cum parvulis ante regem Arabum aducuntur.

Quos ut vidit rex, inflatus potencia turbatusque cum ira maxima pomposis verbis cum furore nimio talem protulit sententiam, ut omnes Christiani, qui in regno suo inventi fuissent simul cum uxoribus et parvulis, aut negarent fidem Christi et susciperent fidem Machomethi aut omnes proiecti in ignem flammis atrocibus comburantur. Ad hec Christiani confisi in Christo petunt trium dierum inducias simulque ut cadaver Saraceni mortui triduo inhumatum remaneret. Quibus obtentis, reversi ad domum propriam de comuni concilio hoc inter se statuerunt ut nullus cibum aut potum triduo sumeret simulque parvulis et sugentibus ubera cibum ac potum negarent.

Mira res! Saracenus qui occisus fuerat die tercio vivus surexit et ad regem properavit. Quem videns rex stupore et amiracione territus voce tremula an vere viveret requisivit. Ad quem Saracenus, qui mortuus fuerat: „Vivo,“ inquit, „Christiariorum precibus et huc ad te veni, ut tibi eos qui me occiderunt demonstrarem. Jube ergo omnes servos tuos huc venire ut tibi homicidas meos digito ostendam.“

Citantur igitur ex iussu regis omnes servi et familia. Sed interim rex interrogat Saracenum defunctum in hec verba: „Dic michi, amice carissime, que

fides in hoc mundo est melior? Scimus enim quod Iudei habent fidem satis bonam et per patriarchas et prophetas ac per Moysen approbatam. Christiani etiam habent fidem licet non approbatam, tamen est satis magna, quia multe civitates, comitatus, ducatus, et regna sunt de fide Christiana. Nostra autem sancta fides Machomethi est a deo probata, quia Deus locutus fuit cum Machometo qui fuit ultimus et immediatus nunccius Dei.“

Ad hec Saracenus qui mortuus fuerat respondit: „Crede michi, o rex, quod fides Iudeorum erat bona quousque veniret messias qui in lege eorum promissus erat. Quem quia non cognoverunt sed dominum glorie crucifixerunt, ab illo tempore omnes Iudei dampnati sunt. Nostra autem fides Machometi quam tu dicis sanctam non est fides sed est fabula, quia Machomet non fuit ultimus nunccius Dei, sed fuit de Arabia nigromanticus et per artes magicas seduxit Saracenos. Ideo omnes Saraceni, Arabes, Syri, Thurtari, Thartari, Assirii, Barbari et omnes de secta Machomethi sunt dampnati. Et ego dampnatus sum, sed ad preces Christianorum Deus voluit me ad tempus vivere ut tibi veritatem ostenderem et a pena incedii Christianos liberarem. Una ergo vera et sancta fides est Christiana, quia sicut unus est deus, ita una est fides et unum baptisma Christianorum. Ve michi, quia mortuus sum absque bapismo.“

Cumque hec diceret, supervenerunt servi regis. Tunc rex Ait: „Quis horum est qui te interfecit?“ Saracenus autem qui mortuus fuerat, extendens manum, quattuor servos digito ostendit et statim mortuus et fetens ad pedes regis cecidit. Tunc rex iussit cadaver eferri et speliri. Illos autem quattuor homicidas iubet suspendi. Et mitens vocat ad se omnes Christianos quos benigne suscipiens a sententia quam male dictaverat absolvit. Rogatque omnes ut sacerdotem catholicum sibi velint dirigere. Quo veniente, rex flexo utroque poplice petit baptizari. Baptisatique sunt in illo die rex cum filio parvulo et Arabum utriusque sexus maxima multitudo ex quibus XLa milia Arabes neophiti hucusque habitant in montanis Galilee.

Et omnes Saracenos venientes capiunt et occidunt. Christianis autem venientibus omnem humanitatem exhibent et honorem, hortantes omnes Christicolos ut venirent ad aquirendam terram sanctam et Ierusalem, et ipsi Arabes neophiti promittunt quod XLa milia armati precedent exercitum Christianorum dabuntque eis totam terram sanctam et zoldanum.

Sed quo fine hoc miraculum claudendum sit? Ille novit in cuius conspectu luna non splendet et stelle non sunt munde, cui nichil est difficile, et sine

nichil est possibile posideri, Ihesus Christus Dei filius. Qui cum patre et sancto spiritu super omnia est Deus benedictus in secula. Amen.

Ego frater Jeronimus de Praga sacre heremi Camalduli reclusus heremita, dum anno preterito venissem in civitatem Galilee cui nomen Nazareth, reperi hoc miraculum Greca lingua scriptum. Et vidi prefatos Arabes, neophito ideo cum securitatem hec scripsi.

RESUMÉ

OBRAZ ISLÁMU V TEXTU ŘEHOVNÍKA Z 1. POLOVINY 15. STOLETÍ

Předložený text je pokusem o příspěvek k dějinám Svaté země v 15. století. Rukopis „zázraku“ byl sepsán mnichem Janem Jeroným z Prahy (c. 1370–1440) krátce po roce 1430. Jan Jeroným podnikl cestu do východního Středomoří patrně v letech 1428–1430. Navštívil teritoria osídlená Byzantinci a také Svatou zemi. Obě teritoria zmínil ve svých textech (tedy v kázání a sepsaném „zázraku“). Oba texty je třeba posuzovat v kontextu odporu Jana Jeronýma k „řeckým schizmatikům“, pro něž neměl žádné pochopení. Současně choval jisté naděje směrem k poněkud tajemným arabským konvertitům, které zmínil v textu. Český překlad florentinského rukopisu (přepsaného W. P. Hylandem) je drobným příspěvkem k debatě o vzájemných vztazích křesťanství a islámu v bouřlivém 15. století.

Klíčová slova: Jan Jeroným z Prahy, Svatá země, křížová výprava

SUMMARY

THE IMAGE OF ISLAM IN THE TEXT WRITTEN BY MONK DURING THE FIRST HALF OF THE 15TH CENTURY

The presented text is an attempt to contribute with the translation of little-known source of the Bohemian origin to the history of the Holy Land in the 15th century. The text of the “miracle” was written by the monk John Jerome of Prague (c. 1370–1440) soon after the year 1430. John Jerome travelled to the eastern Mediterranean most probably during the years 1428–1430.

He visited territories settled by orthodox Greeks mainly and also the Holy Land. The both visits were mentioned in John Jeromes' texts (sermon and the miracle) and both text should be understood in context – fierce criticism (with no mercy) for “Greek schismatics” together with the strong hopes in mysterious Arabic converts. Translation into the Czech language (based on the Florentine manuscript and the transcription made by W. P. Hyland) is an attempt to introduce this text to the Czech public and contribute to debate on interaction between Christianity and Islam during tumultuous 15th century.

Key words: John Jerome of Prague, Holy Land, crusade

Translated by doc. Mgr. Jan Stejskal, M. A., PhD.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

Mgr. Michaela Antonín Malaníková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: michaela.malanikova@upol.cz

F. X. EDER – DESCRIPTIO PROVINCIAE MOXITARUM IN REGNO PERUANO. STREDOEURÓPSKY PRAMEŇ K DEJINÁM BOLÍVIE

Igor Zmeták

1. Úvodom

V druhej polovici 18. storočia, v rámci vzrástajúceho sa vlastivedného bádania v Uhorsku,¹ existovala na domácej kultúrnej scéne aj platforma, kde územie dnešného Slovenska v zmysle etnologickeho a historického bádania nebolo iba objektom výskumov, ale aj subjektom. Dôkazom živého záujmu kultúrnej verejnosti o iné národy v tomto období je rukopis F. X. Edera o vtedajšom Peruánskom kráľovstve a neznámom národe Moxov² z dnešnej Bolívie.

Misionár a cestovateľ F. X. Eder, pochádzajúci z Banskej Štiavnice, bol známy predovšetkým v regióne Banskej Bystrice a širšieho okolia. Je zaujímavé, že práve výsledkom vzťahu tejto osobnosti a miesta jeho pôsobenia, vzniklo dielo, ktoré neskôr získalo značnú pozornosť hlavne v medzinárodnom kontexte.

¹ Pod vplyvom osvietených ideí bola druhá polovica 18. storočia obdobím systematickejšieho národopisného bádania, ktoré sa začalo realizovať v celom Uhorsku po Bratislavskom sneme v rokoch 1764–1765, ako súčasť hospodárskych, spoločenských a kultúrnych reforiem cisárkovej Márie Terézie. Tieto impulzy sa pozitívne prejavili v zaktivizovaní domácich etnografických, historických a štatistických výskumov, i v publikovaní ľudovo-osvietenských spisov.

² Moxo, tiež Mojeno, Mojo, Mojos, Moxos, Moxeno – pôvodná juhoamerická etnická skupina, žijúca v dnešnej Bolívii v departemente Beni, patriaca do jazykovej rodiny Arawakov. Súčasná populácia Moxov žije v strediskách San Ignacio de Moxos a Trinitario. Počet obyvateľov samotného San Ignacia de Moxos vzrástol od roku 1992 zo stavu 4 832 na dnes uvádzaný 14 215, pričom celkový počet Moxov z roku 2012 sa uvádza 22 163. Populácia Moxov mala podľa oficiálneho sčítania v roku 2000 20 805 ľudí (Adelaar 2000). LEWIS, M. Paul (ed.): *Ethnologue: Languages of the World*. Sixteenth edition. Dallas 2009. Online version: <http://www.ethnologue.com/16> [cit. 16. 11. 2015].

2. Príbeh autora a okolnosti vzniku diela

František Xavier (Franciscus Xaverius) Eder sa narodil 1. septembra 1727 v Banskej Štiavnici. V roku 1742 vstúpil do Spoločnosti Ježišovej v Trnave, v rokoch 1743–1744 bol v jezuitskom noviciáte v Trenčíne, na univerzite v Trnave študoval v rokoch 1745–1747. Lákali ho zámorské krajiny, a tak, v roku 1749, sa mu podarilo dostať na vlastnú žiadosť do Južnej Ameriky – do Peru. V hlavnom meste Lime dokončil štúdium teológie a bol vysvätený za kňaza. Na misiách vo vtedajšom Peruánskom kráľovstve v provincii Moxo (dnešná Bolívia) pôsobil do roku 1768. Do Európy sa vrátil až po tom, ako španielska vláda zrušila reholu jezuitov a zakázala jej pôsobnosť v kolóniách. V roku 1769 prišiel cez Viedeň do Banskej Bystrice, kde sa venoval kňazskej činnosti a vyučoval na gymnáziu. Tu aj zomrel 17. apríla 1772.

Jeho medzinárodne uznávané dielo *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano*,³ ktoré patrí k základným historickým a etnografickým dielam o provincii Moxo v dnešnej severnej Bolívii, vzniklo na území dnešného Slovenska v rokoch 1770–1772. Hlavným a bezprostredným katalyzátorom pre napísanie spisu bolo kultúrne prostredie Banskej Bystrice a okolia.

Po návrate nemohol Eder zabudnúť na svoju 15ročnú misiu v Južnej Amerike a začal prednášať svoje poznatky o skutočnom živote domorodcov v Peru – najprv v Banskej Bystrici, neskôr aj v ďalších mestách, kde bol záujem. Prednášky sa stretávali s veľkým ohlasom a na žiadosť poslucháčov napísal Eder rukopis, ktorý dokončil začiatkom roku 1772 pod názvom *Brevis descriptio Missionum Societatis Jesu provinciae Peruanae vulgo Los Moxos / Auctore quadam eiudem Societatis sacerdote per XV annos missionis* – *Stručný popis misie Spoločnosti Ježišovej v peruánskej provincii Los Moxos. Autor pôsobil ako kňaz Spoločnosti 15 rokov v misii*.

Keď v apríli 1772 autor nečakane zomrel, rukopis sa dostal do rúk Jána Molnára, profesora na Trnavskej univerzite. Po uverejnení článkov o Ederovi študoval rukopis významný jezuitský historik Juraj Pray, a ten ho odporučil do univerzitného archívu v Budapešti (dnes je uložený v Univerzitnej knižnici v Budapešti). V roku 1791 vydáva Budínska univerzita tlačenú podobu Ederovho rukopisu, ktorú upravil do tematických kapitol Pavol Makó,⁴ pod

³ EDER, FRANZ XAVER: *Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano, Quam e scriptis posthumis Franc. Xav. Eder a Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem Curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit Abb. Et Consil. Reg. Mako* (ďalej len *Descriptio*). Budae 1791.

⁴ Pavol Makó (1724–1793), významný osvietený matematik, filozof a fyzik. Do jezuitského rádu vstúpil v Trenčíne, ako profesor pôsobil na Trnavskej aj Budínskej univerzite, tiež vo viedenskom Tereziáne. Spolupracoval na tereziánskej reforme školstva v Uhorsku *Ratio*

názvom *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano* (*Opis provincie Moxo v Peruánskom kráľovstve*) a posmrtno vyšla aj Ederova mapa provincie.

Kniha mala veľký ohlas vo vedeckých a odborných kruhoch v zahraničí – doma zostala takmer nepovšimnutá. Do španielčiny bola preložená už v 19. storočí, v roku 1888 vyšla v La Paze knižne.⁵ O etnografickej a historickej hodnote Ederovho spisu najlepšie vypovedá to, že koncom 20. storočia sa ním opäť zaoberal bolívijský historik Josep M. Barnardas, a v roku 1985 bol vytlačený pôvodný Ederov rukopis v španielskom preklade, podľa originálu uloženého v Univerzitnej knižnici v Budapešti.⁶

F. X. Edera a jeho knihu v latinskej i španielskej verzii možno nájsť medzi odporúčanou literatúrou na internetových stránkach viacerých juhoamerických univerzít nielen v Bolívii a Peru,⁷ ale aj medzi odbornou literatúrou výskumných ústavov v ďalších krajinách. V Argentíne je to napr. Institutio National de Musicologia Carlos Vega,⁸ kde je zaradený ako príklad pôsobenia jezuitskej hudobnej výchovy vo vzťahu k pôvodným obyvateľom.

3. *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano* – vydanie z roku 1791

Na Slovensku sa zachovalo niekoľko exemplárov⁹ knižného vydania Ederovho spisu z roku 1791 v úprave Pavla Makóa. V pôvodnom Ederovom rukopise sa navzájom prelínajú historické, etnografické, geografické a prírodopisné state a poznámky, preto sa editor Pavol Makó rozhodol roztriediť rôzne uložené časti do spoločných tematických celkov. Spis je takto rozdelený do piatich častí – kníh.

educationis (1777), po presťahovaní Trnavskej univerzity do Budína (1777) bol dekanom filozofickej fakulty.

⁵ *Descripción de la Provincia de los Mojos, en el Reino del Perú, sacada de los escritos póstumos del P. Francisco Javier Eder...* La Paz 1888.

⁶ BARNARDAS, Josep M.: *Francisco Javier Eder Breve descripción de las reducciones de Mojos traducción y edición de Josep M. Barnardas*. Cochabamba 1985.

⁷ <http://www.bibvirtual.ucb.edu.bo/etnias/bibliografia> [cit. 15. 11. 2015].

⁸ www.inmcv.gob.ar [cit. 15. 11. 2015].

⁹ Slovenská národná knižnica v Martine, Sign. MS Pr Ej 3899; Múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne – Čaplovičova knižnica, Sign. IV/2479; Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Sign. Sz 140; Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Sign. MS Ba BB 5579.

Kniha prvá

Peruánske kráľovstvo

1. O položení, správe a vláde a meste Lima
2. Peruánska geografia a topografia (miestopis)
3. Zvieratá a plodiny v Peru

Kniha druhá

Provincia Moxo

1. Rieky a možnosti dopravy
2. Niektoré stromy a kríky
3. Rôzne podoby plodín

Kniha tretia

Výnimočné stvorenia

1. Cicavce
2. Vtáky
3. Ryby
4. Obojživelníky
5. Hmyz a červy

Kniha štvrtá

Povaha, prirodzené nadanie a zánik domorodého pokolenia

1. Charakteristika domorodého národa
2. Duševné a rozumové schopnosti a ich význam
3. Rôzne obrady a povery v rodinách
4. Rôzne spôsoby ochrany
5. Spôsoby barbarského verbovania civilného obyvateľstva na náboženské lákadlá
6. Útrapy

Kniha piata

Osobitosti moxických kresťanov

1. Lov zvierat
2. Rybolov
3. Zručnosti v remeselnej výrobe
4. Jedlo a nápoje
5. Slávnosti, tance a tradičné hry
6. Domáca a voľná výchova
7. Choroby a spôsoby liečenia
8. Podoby a formy politiky

V prvej knihe sú údaje o Peruánskom kráľovstve ako celku, o jeho položení, vláde, štátnom riadení a úradnej správe, podrobne je opísané aj hlavné mesto Lima. Opísané sú aj geografické podmienky Peru, živočíšstvo a pestované plodiny. Druhá kniha je venovaná provincii Moxo – geografickým podmienkam, rastúcim typom drevín a plodín. Dost pozornosti venoval Eder aj živočíchom (3. kniha) – cicavcom, vtákom, rybám, obojživelníkom, hmyzu.

Štvrtá a piata kniha sú etnografické. Vo štvrtjej sú sústredené opisy pôvodných – divoko žijúcich indiánov Moxov – ich charakteristika, povaha, duševné a rozumové schopnosti, obrady, sviatky, povery, náboženské predstavy, život v rodinách.

Na začiatku štvrtjej knihy Eder porovnáva pôvodné domorodé kultúry Peruáncov, Inkov a Moxov. Uvádza rozdiely v odlišných jazykoch, spôsobe života i v rebríčku hodnôt. Moxovia neuctievajú ako božstvo Slnko a nestavajú mu chrámy. Meradlom kultúrnosti/nekultúrnosti je používanie zlata – podľa tohto dobového kritéria sú Peruánci – Inkovia kultúrnym národom a Moxovia nekultúrnym – barbarským kmeňom, lebo nielenže nepoznajú spôsob výroby zlata a striebra, tieto kovy nepoužívajú a dokonca nemajú pre ne vo svojom jazyku ani pomenovanie.

Eder opisuje všeobecné vlastnosti, povahu, zvyk a výzor Moxov v prvej kapitole štvrtjej knihy takto: „Avšak všetci Moxovia,¹⁰ snáď až na Baurov,¹¹ boli ľuďom rozhodne barbarským, ktorý nemal nielen žiadnu znalosť o zlate a striebre, ale ani slov o týchto pomenovaniach vo svojich vlastných jazykoch. Ale predsa len, kto by sa mohol nazdávať, že tieto šire krajiny boli obyvateľmi zanechané ešte pred príchodom Hispáncov do Peru? Ťažko možno poprieť, že niektorí Hispánci sa dostali k hraniciam územia, kde sa teraz nachádza kolónia Troch kráľov, keďže tu boli nájdené orly zručne vytesané v skale, a aj hrdzou strávený pozostatok meča.¹² Čo sa týka povahy a zvykov týchto národov, budeme skúmať to, čo je všeobecne platné pre Moxov, avšak s ohľadom na niektoré spoločenské triedy. Stavba tela je vo všeobecnosti u mužov priemerná, u žien podpriemerná. Farba pokožky je hlavne u obnažených tmavá. Ostatne, celková stavba tela je veľmi dobre vyformovaná, ohybná, pohyblivá, nenáchylná na nejakú telesnú vadu. Určite by si nikdy nevidel zhrbenie, alebo iné zdeformovanie, hoci deti sú ponechané sami na seba podobne ako je to u zvierat a nie sú spútavané žiadnymi bremenami, ani ich údy ne-

¹⁰ V texte sa pridržame pri pomenovaní etnika zaužívaného tvaru Moxo, tento termín používal aj Eder v rukopise, P. Makó v knihe používa vlastnú latinskú verziu mena – Moxiti odvodenú od názvu provincie Moxitania.

¹¹ Bauri – príbuzný kmeň z jazykovej rodiny Arawakov, žijúci v susedstve Moxov.

¹² Preklad z pôvodného vydania viz EDER, F. X.: *Descriptio*, primárny preklad z latinčiny Mgr. Pavol Miklovič, odborné úpravy a terminológia autor.

obmedzujú povrazy. Muži sú zvyčajne obzvlášť štíhli, nenašiel by si ľahko korpulentnosť. Vlasy nosia rozpustené na vyjadrenie akejsi divokosti. Telo si maľujú, alebo skôr zošklivujú, predovšetkým dvoma farbami: červenú získavajú z drobného ovocia zo stromu acsore, ktoré ukrýva sýto červené zrnká. Tieto zrnká sušia na slnku, lisujú, miešajú s vodou alebo kokosovým olejom a telo pomalujú prstom bez nejakého pravidla. Druhú farbu vyvolávajúcu dojem agresivity, ktorú nie je možné zotrieť ani vodou, ani drhnutím, ale iba časom, poskytuje strom jonoboco. Sú takí, ktorí by si na získanie odvahy veľmi ostrými rybími kosťami vyryli na ruky, a dokonca aj na tvár, podobu krokodíla, opice alebo vtákov a stopy po krvi pokropili sadzou alebo onou štavou zo stromu jonoboco. Týmto umením spôsobujú, že vyryté podobizne nemôžu byť odstránené inak ako stiahnutím kože. Zuby sa im belejú akoby zo slonoviny v rovnomernom rade. Čelo je dosť široké, oči takmer okrúhle, oveľa ostrážitejšie ako európske. Mihalnice sú riedke, oni sami si z nich usilovne vytrhávajú vyrastajúce chlpy, rovnako ako aj z brady, nenechávajú si ich nikde, iba na hlave. Nos je stlačený, akoby plošný a tupý, brada vyčnievajúca, pery ohnivočervené a dosť veľké, ústa poväčšine veľké a široko natiahnuté. Prsty sú menšie ako naše, najmenší z nich nikdy nesiahajú k najvyššiemu článku najbližšieho prsta. Podľa tohto znaku ľahko rozpoznáš Hispánca narodeného zo zmiešaného manželstva, a to niekedy až po štvrtú generáciu. Pestujú si dlhé, čierne a neúhladné vlasy, ktoré si kvôli lesku a na vyjadrenie neviem akej divokosti neustále natierajú olejom z oných mandlí, o ktorých sme povedali vyššie, že rastú v tvrdej schránke. Sú takí, ktorí ničia nosovú priečku alebo chrupavku a vkladajú do nej nejaký prsteň alebo niť s kamienkami zavesenými na koncoch oboch strán, ktorých vzájomné narážanie ich teší. Iní prerážajú v strede obe pery a zasúvajú do nich tenké paličky, ktoré pri rozprávaní narážajú do seba a vydávajú veľmi príjemný zvuk, aký sa vraj páči bohom. Ale nechýba tomu určitá vkusnosť. Je to barbarský ľud, ktorý podľa zvyku prevzatého našimi ženami, si tiež preráža uši a cez diery pozvoľna prevlieka stále hrubšie prúťky, až kým pod ich rozťahujúcou silou nedosiahnu veľkosť hrachu. Potom do nich vkladá zväzok stočeného a veľmi pružného prúťka, rozťahujúcou silou ktorého tak narastú, že sa priemerom vyrovnajú orechu. Na takto zväčšené diery pripína náušnice, kamene s váhou zväčša aj šesť uncí, pod ktorou sa uši postupom času tak natiahnu, že siahajú až k pleciam. Barbarský kmeň Tiboitov, svojim potomkom hneď po narodení tvár aj hlavu pevne zoviera z oboch strán doštičkami tak, že rastie viac do výšky. Keď nejaká časť hlavy prerastie nad tieto doštičky, veľmi silne ju zväzujú stužkou, aby takýmto spôsobom stlačenej hlave znova prinavrátili tvar akejsi gule a formujú akoby človeka s trojcípou hlavou, s tvárou príliš stlačenou. Kmene,

ktoré nemajú stále sídla, znovu a znovu menia príbytky a premiestňujú sa na miesta, ku ktorým ich vábi nádej na bohatšie poľovačky alebo rybačky a odkiaľ, keď sa korisť míňa, zasa odchádzajú inam. Moxovia sa však usadili, stavajú okrúhle príbytky s priemerom štyri, najviac päť laktov a rovnakej výšky, v ktorých sa tisne celá rodina majúca často aj dvanásť členov. Steny sa od zeme zdvíhajú sotva nad výšku lakťa, zostrojili ich z ohrád pokrytých hlinou a strechu zakryli trávou. Nikde nie je žiadny oblok, prinajlepšom dvere také malé, že nikto cez ne nemôže prejsť inak, než plazením. Sú zahatané trstím pretkaným hrubšími látkami. Domácu výbavu tvoria tieto veci: jediný vrchný odev (pokiaľ nechodia nahí) utkaný z vlákien zo stromu escomoboco alebo z bavlny vo forme dlhšieho odevu bez rukávov, visiace ležadlo, ktoré volajú hamaka, jedna či dve nádobky alebo kanvica a zväzok šípov. Niekedy chovajú tiež psy a sliepky, najmä však papagáje alebo iné vtáky, ktorých perím si pri spoločnom popíjaní a tanci ozdobujú nielen hlavu, ale tiež nohy a ruky. Počet manželiek má každý podľa rozhodnutia. Zanechávajú ich s tou istou ľahkosťou, s akou ich získavajú. Muži raňajší čas venujú loveniu alebo rybačke, ženy príprave jedla a popoludnie je venované spoločnej pijatike až do neskorej noci. Zdá sa že, Bauri, kmeň Moxov, mal pôvodne viac ľudskosti, ba aj zdvorilosti. Boli totiž odetí podľa pekného kmeňového zvyku, siali, pre pohostenie cudzincov mali osobitný hostinec vystrojený kvetmi a lavicami, tiež čaše, v ktorých ponúkali počestným piť, boli vkusne vyzdobené perím, takže civilizovanosťou až doposiaľ prevýšili ostatných Moxov. V spoločnosti Moxov nechýbajú ani náčelníci, ktorí sa ešte teraz volajú aramovia, a ktorých v spravovaní obce nasledujú prvorození synovia. Títo nerobili žiadnu prácu, všetko potrebné pre úžitok obstarávali poddaní. Náčelníci boli zase povinní každodenne rozdeliť hojné zásoby pre všetkých. Ak arama chcel niekoho odstrániť, stačilo prejavíť svoju vôľu a vec bola zaraz vykonaná. Aby však nemohol postupovať proti záujmom poddaných pre vlastné potešenie, každoročne sa v čase žatvy volil jeden zo starších, aby mu ako cenzor alebo tribún ľudu pripomínal službu a vážnou rečou obmedzoval svojvoľnosť jeho hnevu. Popredná manželka aramu, z ktorou mal byť splodený dedič náčelníckej hodnosti, musela byť dcérou nejakého iného aramu, ktorý mu ju prisľúbil za stanovený počet kačíc a náhrdelník z vybrúsených drahokamov. Obom stranám boli poskytnutí dvaja sluhovia, snúbencovi pravdaže muži, aby pánovi pomáhali pri poľovaní a rybolove, a snúbenci ženy, aby sa starali o prípravu jedla a nápojov. Mimochoďom, manželkine slúžky poskytovali aj služby mileníek. V deň svadby aramovi synovia priniesli na nosidlách snúbenicu, tanec a pitky sa preťahovali až osem dní. Pravda, po takýchto veľkých oslavách bolo manželstvo tak vratké, že ak sa aramovi zapáčila viac ktorákoľvek

iná žena, alebo ak žena prípravou jedla a pitia na takúto veľkú oslavu menej uspokojila, bola vyhnaná z domu ako pes.¹³

Eder je pri popisovaní Moxov osvietensky racionálny – sociálnu štruktúru, duchovnú i hmotnú kultúru sledovaného etnika sa snaží zachytiť objektívne, aj keď to sám označuje za hlúpe a ťažko pochopiteľné. To, čo je preňho z pohľadu dobového pozorovateľa 18. storočia nevhodné a neúnosné, opisuje kriticky, ale aj napriek tomu, že mnohé veci a javy považuje za nezmyselné, robí o nich záznam. Nemá problém ani pochváliť, prípadne napísať pozitívne hodnotenie na veci, ktoré síce nechápe, ale považuje za dobré.

„Aby sa autor v tomto kmeni stal obľúbeným, písťaly, ktoré sami zvyknú zhotovovať z trstiny a používať pri zborových tancoch, dotvoril na umelecké dielo, akoby bol znalec hudby, a v noci Narodenia Pána ich rozkázal pridať k ostatným hudobným nástrojom. Táto vec sa kmeňu tak veľmi zapáčila, že okrem svojej hudby už opovrhovali každou inou hudbou, a hneď potom samotný sviatok nazvali novým menom podľa písťal, ktoré sami volali Eppiguirasecco.“¹⁴

Hudobné tradície Moxov sa uchovali do súčasnosti,¹⁵ čo je zásluhou aj Edera a ďalších misionárov, ktorí pôvodné hudobné motívy a nástroje začali využívať aj pri bohoslužbách a náboženských obradoch. Aj v tejto oblasti je Ederovo dielo jedným zo základných historických prameňov nielen o hudbe Moxov, ale aj spôsobe využitia hudby v jezuitských misiách v Južnej Amerike.

Základné kultúrne zaradenie Moxov je podľa Edera jasné – sú to barbari (používa porovnanie s indiánskou kultúrou Inkov), ktorí odmietajú civilizáciu, nemajú záujem sa starať o hmotné statky a zlepšenie svojho postavenia. Z pohľadu autora, ktorý prišiel do provincie Moxov s jasným cieľom obrátiť domorodcov na kresťanstvo a popritom ich civilizovať podľa európskeho spôsobu, je podrobnosť popisu života Moxov obdivuhodná.

Sociálnu štruktúru charakterizuje podľa európskych kategórií – tak je to napr. aj s funkciou náčelníkov aramov, ktorých vníma ako vládnu triedu, prípadne obdobu šľachty v Európe. Ostatné obyvateľstvo zaradil do kategórie „poddaných“. Takisto pomocníčky pri svadbách nazýva „služky“. Vďaka tomuto pohľadu je však spis originálny a podáva autentické svedectvo svojej doby.

Tak ako odsudzuje hmotnú chudobu Moxov a ich nezáujem o jej zlepšenie, aj vieru v božstvá považuje za slabosť mysle a poverčivosť. Domorodých šamanov a liečiteľov, ktorí sa nazývali „motiri“, označuje termínom „vykla-

¹³ EDER, F. X.: *Descriptio*, s. 212–223.

¹⁴ EDER, F. X.: *Descriptio*, s. 228.

¹⁵ Tradičné festivaly v San Ignacio de Moxos sú veľmi obľúbené a konajú sa pravidelne.

dači povier“ a „zaslepovači“. Domorodcov, ktorí sa nechcú vzdať svojej tradičnej viery, považuje za slaboduchých, ktorí veria iba v tradíciu bez obsahu. Hoci Eder nechápal ich náboženské predstavy, snažil sa ich opísať: „Tvorcovia a vykladači povier sa nazývajú motiri, sú zväčša v pokročilom veku a oboch pohlaví. Motirovi pre nadobudnutie tohto titulu stačí vymyslieť si, že sa rozprával s jaguárom, krokodíлом, alebo, čo je zvláštne, s Acsanom. Čo však naozaj Acsane je, sám som nezistil, keďže toto božstvo nikto nikdy nevidel, ani nepočul jeho veštbu. Toto meno prijali bez opodstatnenia od predkov spolu so zatemnenými bájkami, s ktorými slepo súhlasili. Veria, že Acsane je akýsi dvojité duch: prvý je duchom lesov, riek, jazier a iných vecí, druhý, vlastný človeku, je niečo ako ochranný duch. Existuje domnienka, že jedni duchovia ľudí sú mocnejší ako druhí; preto, keď chránenci týchto duchov medzi sebou pestujú nepriateľstvo, človek so slabším Acsanom musí podlahnúť tomu, ktorého Acsane je silnejší. Keď niekto naisto zomiera, ostatní veria, že bol zabitý duchom nepriateľa. Preto sa príbuzní, keď ho nemôžu inak oslobodiť, spravidla uchylujú k čarovným nápojom. Ak nejaká žena porodila dvojčatá, manžel priznáva za svoje dieťa iba to, ktoré sa narodilo skôr; verí, že to druhé patrí Acsanovi. Preto rodičku, ako milú božstvu majú všetci vo veľkej úcte. Tá niekedy zachádza až tak ďaleko, že muž sa úplne vystaňuje z domu a s opustenou manželkou zaobchádza lepšie ako predtým. Potomkovia Acsana musia zostať alebo úplne slobodní, alebo sa musia zosobašiť iba s niektorým z dvojčiat.“¹⁶

Tradičnú vieru a mýty posudzoval autor ako zaslepenosť a snažil sa ju odstraňovať, tak ako mnohé miestne tabu súvisiace s lesmi, stromami, riekami, alebo jazerami. Využíval všetky možnosti, aby vyvrátil ich vieru napr. v „Ochrankyňu vôd“ tým, že sám vyrúbal stromy, ktoré boli pod jej ochranou, a tak dokázal, že nemá nad nimi moc. Za vyrúbanie stromov prišiel Eder takmer o život a domorodci neskôr podpálili jeho príbytok. Ale misiónár sa nevzdal, a celú vec bral ako sväté poslanie dokázať, že miestni bohovia sú slabší ako kresťanský Boh.

Tak isto to bolo aj s liečením, snažil sa byť aj lekárom, aby dokázal, že tradiční liečitelia sú podvodníci: „Ak by indiána spýtali na chorobu, ťažko by povedal iné, ako to, že ho bolí srdce. V takomto prípade šaman nadobúda novú príležitosť na zaslepovanie: ponúka totiž chorému iné srdce a podáva mu na tento účel kameň. Akokoľvek by sa chorý trápil, po jeho uchopení musí tvrdiť, že sa má dobre. Keď ženu sužuje ťažký pôrod, k lôžku rodičky uväzujú niekoľko veľmi veľkých ropúch, s ktorými sa skvostne zaobchádzalo,

¹⁶ EDER, F. X.: *Descriptio*, s. 242–243.

a ktoré boli pokropené chichou.¹⁷ Ropuchy sa po niekoľkých dňoch od šťastného zrodenia plodu púšťajú, ak by však potomok, alebo rodička zomrela, pochovávajú sa v tom istom hrobe. K rodičkám sa zvykne pozývať aj spevák, aby píšťalami, zhotovenými na tento účel, a smútočným spevom úpenlivo prosil o pomoc Acsana. Pretože pri vonkajších ranách sa príležitosť na podvod zaiste nenaskytuje tak ľahko, títo prefikanci tvrdia, že oni sú tým rodom, ktorému je zverená starostlivosť o Acsanovu moc.¹⁸

V piatej knihe sa Eder venuje Moxom, ktorí prestúpili na kresťanstvo a žili v jeho redukcii.¹⁹ Snaží sa poukázať na pokrok, ktorí dosiahli takto žijúce spoločenstvá Moxov z hľadiska civilizačnej úrovne. Pripúšťa a pravdivo opisuje osobitosti moxických kresťanov a ich zachovávanie tradícií. Značnú pozornosť venoval Eder manželstvu a výchove detí: „Prednosti, ktoré muž vyhľadáva u ženy, s ktorou zamýšľa vstúpiť do manželstva, sa obmedzujú zväčša na tieto: aby vedela mužovi česať a natierať vlasy kolkokoľvek a kedykoľvek sa mu to zapáči, aby milovala túto službu a k tomuto aby mala vždy naporúdzí vysušenú pšeničnú múku. Okrem toho aby bola taká zbehlá v príprave obľúbeného nápoja, že by onen žltý olej, o ktorom sme hovorili predtým, siahal po vrch nádoby, aby každoročne šila šaty sebe a aj svojmu mužovi, aby vedela maľovať, a napokon, aby mala pekné telo. Aby v ten deň, ako sa vyberá manžel, mala nespočetné množstvo pytačov, a aby si z celého toho zástupu vybrala jeho jediného. Ak predtým mala nejakú lásku, túto dokonca aj so samotnou spomienkou na mŕtveho muža, pochováva s ním. V mužovi sa nehľadá len zručnosť v lovení a rybolove, ale aj nejaká osobitná náklonnosť. Tiež sa hľadá na to, či muž vzbudzuje nádej, že siatina pšenice a aj bavlny sa bude môcť v pravom čase spracovávať a pestovať. Prelomiť dôveru manželského puta je z oboch strán záležitosťou krátkého okamihu. Vina sa veľmi ľahko zmýva hájením, že on smilstvo nežiadal, ale bol k nemu pozvaný. Pri voľbe snúbencov sa najviac prejavuje nestálosť a premenlivosť povahy: často totiž menia názor počas hodiny znova a znova, a ani nevedia povedať, prečo to robia. Keďže nepochybne takmer nič nerobia s rozvahou, a po predošlej duševnej úvahe. Ale ak vznikne v niečom väčšia stabilita, nezachováajú ju, ba ani pevné manželstvá po uplynutí rokov. Ale predsa je to povahou dobrý ľud, pretože ani láska, ani nenávisť nevyháňa hlboké korene. Preto čo ich dnes malicherne oddeľuje od spoločného zväzku, to isté ich zajtra zase spája. Ak jediné slovo nejakého falošného chlapca stačí na rozlúčenie manželského zväzku, tak stačí opačný hlas druhého na jeho obnovenie.

¹⁷ Kukuričný alkoholický nápoj.

¹⁸ EDER, F. X.: *Descriptio*, s. 255–256.

¹⁹ Redukcie – jezuitské misijné centrá v Južnej Amerike.

Niekedy pre trojročného alebo štvorročného syna zabezpečili pre manželstvo rovnako staré dievča niekoľkými darovanými kačicami, sliepkami, alebo podobnými veľmi skromnými darmi. V dospelom veku už nebolo možné odstúpiť od tohto manželstva, preto keď nastali veľmi veľké nešťastia, zvyk mohol byť zrušený len príležitostne pod dohľadom kňaza.

V skutočnosti je možné povedať, že väčšina manželstiev Moxov vznikala kvôli núdzi. V celej domácej výbave často nie je naporúdzi ani hrniec na varenie jedla, ani nádoba na naberanie vody, ale požičiavajú sa od susedov a ani sa hneď ľahko nevracajú. Manželia si zaiste sotva prinášajú niečo okrem tiel, žena len náhodou prináša nejaké ošarpané lôžko, pár kačíc a sliepok s práve toľkými vretenami, muž zväzok šípov s lukom. Nemajú žiadnu starosť o potravu a ošatenie: ak si totiž od mlada privyknú znášať nepohodlie, nestarajú sa veľmi o hlad, nehanbia sa, nech sú odetí akýmkoľvek zdrapmi, všetko, čo im chýba, znášajú s vyrovnanosťou a nachádzajú útechu v dobročinnosti iných.

Samotný deň svadby predznamenáva budúcu biedu snúbencov. V ten deň nie sú žiadne raňajky, žiadni hostia, žiadna príprava, a napokon ani žiadne známky veselosti. Po vykonaní zvyčajných obradov pri oltári prichádza do domu manžela nevesta na lôžku nesenom na pleciach, často k nemu nekrača ani na pozdrav a pripravuje prívarok zo zozbieraných vecí, ktorý má byť obmedzený na jediný a veľmi skromný pokrm. Nič viac o sobášoch.

Počet potomkov nespôsobuje Moxom žiadne ťažkosti, nie je pre nich žiadnym bremenom. I keď totiž na nich dolieha neuveriteľný nedostatok všetkých vecí, predsa je výchova detí najľahšia, keďže im neposkytujú nič okrem tela a materského mlieka, starostlivosť im určite bude zaistená, ak nie od iného, tak od náčelníka.

Nvesty bežne trávajú deň pobiehaním a dôvernými rozhovormi, medzi ostatné aktivity žien patrí: opravovať odev, nanovo usporadúvať svoje hrkálky²⁰ pred vyčnievajúcu hlinenú nádobu a iné podobné veci. Ostatne, väčšina dosť pomáha svojim mužom: mnohé každý rok šijú šaty z bavlny tak sebe, ako aj mužom, pomáhajú im v čase žatvy a zväzania úrody domov, nejakým rozlomeným kameňom drvia spolu usušenú pšenicu a robia z nej múku, starajú sa o hydinu, každodenne pripravujú nápoj, pred svitaním zbierajú na poliach červy a vysušené ich zväzujú do zväzkov podobne ako sa viažu asparágusy, pletú rohožky, češú svojho muža a vlasy mu potierajú mandľovým olejom. Nevenujú sa iba šitiu ihlou, a asi to jediné z celej domácej práce nechávajú mužovi.

²⁰ Tradičný hudobný nástroj, podobný ako sistrum.

Čitateľ by nepochybne čakal, že medzi každodennými povinnosťami žien spomeniem aj starostlivosť o deti: ale toto zamestnanie matky nevelmi zdržuje. Ako sme už spomenuli, nie sú tu žiadne kolísky, žiadne plienky, žiadne detské oblečenie, do ktorých by bolo nemluvňa odiate: všetko nechávajú na dobrú prírodu, a predsa nikdy neuvidíš indiána, ktorý by trpel nejakou telesnou chybou. Príklady týchto detí jasne učia, koľko by sa dalo priučiť od drsnej mladosti. Nahé deti si líhajú na zem pod nebom, oblieha ich mrak komárov, a predsa ich žihadlá ani nebudia zo spánku, ani im nespôsobujú pluzgieriky. Nie je určený žiaden čas na odstavenie detí od materinského mlieka, prsia opúšťajú až vtedy, keď sa im samým páči. Nezriedka by si videl visieť z jedného prsníka nedávno narodené dieťa, z druhého päťročného chlapca. Keď deti pozerajú na cicanie mlieka od inej ženy z pokrvného príbuzenstva alebo od spriatelenej ženy, alebo keď ju zbadajú na verejnom mieste, je jej spoločenskou povinnosťou, aby každá jedna dieťaťu veľmi vládne nadstavila prsia na satie.

Vecou u matiek neslýchanou je učiť chlapcov chodiť alebo ich aspoň povzbudzovať v chodení: vôbec sa nestarajú, kedy a ako chodia, preto sa sotva naučia liezť skôr ako štvorroční. Ak by si im odporoval a chcel by si na príklade dokazovať, že v Európe sa dieťa odstavuje od mlieka už po roku, aj sa učí kráčať, zakaždým by si počul oné zvyčajné: klameš. Aby autor presvedčil ženy o takejto veľmi dôležitej veci, prikázal kŕmiť dieťa materinským mliekom nie viac ako jediný rok a učiť ho podľa nášho zvyku. Keď ho videli prechádzať sa s tým, čo sa v rovnakom veku ešte len plazil, zaiste sa veľmi divili, no aj tak nenasledovali tento príklad, vyhovárajú sa na onú obvyklú výhovorku, ktorú používali bez rozdielu aj v iných veciach: Ty si z iného druhu ľudí ako sme my.²¹

Ideály chudoby, prirodzenej civilizačnej prostoty a neskazenosti, ktorú u prírodných národov obdivovali francúzski osvietenci Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, alebo cestovatelia ako napr. Antoine de Bougainville, Eder neobdivuje, skôr sa snaží doviesť domorodcov na cestu európskeho pokroku. Nie je ale voči indiánom zaujatý, napriek tomu, že počas misijnej služby v redukcii San Martin mu išlo zo strany divoko žijúcich Moxov viackrát o život. Eder mal záujem o poznávanie neznámych národov už v mladosti a štúdium v jezuitských seminároch ho dobre pripravilo aj na nepriateľské prostredie. Jezuitská snaha o maximálne poznanie svojich ideologických protivníkov bola v kombinácii s osobným záujmom, dobrým predpokladom pre etnografické pozorovanie. Venuje sa podrobnému popisu a snaží sa byť racionálne objektívny, v duchu svojej doby. Etnografickú hodnotu spisu zvyšuje aj to, že sa

²¹ EDER, F. X.: *Descriptio*, s. 345–353.

venoval detailne rozdielom medzi spôsobom života divoko žijúcich a pokresťančených Moxov.

4. Záverom

Ederovo *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano* patrí k historicky významným dokumentom 18. storočia, nakoľko je to jediná podrobná štúdia o pôvodnom spôsobe života bolívijskej etnickej skupiny Moxov z tohto obdobia. Pridanou hodnotou Ederovho spisu je faktografická línia – snažil sa opísať to, čo videl, so snahou o racionálny nadhľad, podobne, ako môžeme čítať v zápiskoch Jamesa Cooka. Realisticky je zachytený aj vzťah miestnych indiánov ku kresťanstvu, ich náboženské predstavy, kultúra a následne prebiehajúce zmeny niektorých hodnôt a predstáv v procese akulturácie.

Osvietenský racionalizmus Edera sa prejavil aj v kritike španielskej a peruánskej koloniálnej politiky voči domorodcom, keď odsudzuje vykorisťovanie miestnych indiánov, dokonca ich poučuje, ako si brániť vlastné práva.²² Politickú kritiku však v tlačenej verzii nenájdeme, pri tejto téme sa editor Makó prejavil ako cenzor – geografické state, botaniku, zoológiu, etnológiu zoradil a prepísal verne. Kritiku sociálnych a politických pomerov však Pavol Makó, ako kráľovský funkcionár a európsky jezuita radšej (či cielene) vynechal,²³ možno vzhľadom na turbulentné politické obdobie na európskej i domácej politickej scéne.

Eder neopisoval idealizovane ani misijnú činnosť v redukcii San Martin. Jeho zámery pri písaní boli v prvom rade odborné – snažil sa podrobne zachytiť život neznámeho etnika, a nie urobiť idealizovaný traktát o šírení kresťanstva medzi divochmi. Nakoľko spis vznikol po výzvach účastníkov jeho verejných prednášok, je určitým spôsobom aj odzrkadlením toho, o čo sa ľudia na prednáškach zaujímal. Podnet na vznik diela nebol ideologický, ale poznávací, a svedčí o vyspelom kultúrnom prostredí, ktoré malo záujem diskutovať nielen o vlastivednom bádaní v rámci Uhorska, ale aj o neznámých a vzdialených národoch sveta.

Knižné vydanie Ederovho spisu nemalo v čase svojho vydania takmer žiadnu publicitu, a tak ani nemohlo zaznamenať väčšiu pozornosť v histo-

²² EDER, Franz Xaver: *Brevis descriptio Missionum Societatis Jesu provinciae Peruanae vulgo Los Moxos / Auctore quadam eiudem Societatis sacerdote per XV annos missionis*, 1772, fol. 151, 176, 178, 254, 528–543, 581, 591, 599–603.

²³ BARNARDAS, Jozef M.: c. d., s. XC–XCI; BOGLÁR, L. – BOGNÁR, A.: *Ferenc X. Éder's description of the Peruvian mission from the 18th century*. In: *Acta ethnographica academiae scientiarum Hungaricae*, 1973, Tomus XXII. Budapest.

ricky búrlivom období konca 18. storočia. Navyše text je písaný faktografickým štýlom, bez snahy o akékoľvek senzácie. Podrobne popisný štýl (aj po Makóovej úprave) a detailné porovnávanie domorodcov žijúcich „divoko“ s tými, ktorí prijali kresťanstvo, neskrývalo vo svojom obsahu žiadne zázračné odhalenie, alebo tajomstvo, po ktorých túžili čitatelia. Kniha síce plne vyhovovala etnologickým kritériám v duchu definície A. F. Kollára,²⁴ ale v kontexte európskej etnografickej produkcie nemohla konkurovať romanticky ladeným dielam Louisa-Antoina de Bougainville, v ktorých sa vzletne písalo o „stratenom antickom raji“, dobrodružstvám kapitána Jamesa Cooka, alebo vedecky vzrušujúcim objavom podobností medzi severoamerickými indiánskymi národmi a antickými kultúrami v dielach J. F. Lafiteaua.

Napriek všetkým týmto okolnostiam môžeme knihu *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano* nájsť vo fondoch európskych univerzít od Budapešti po Oxford, a preklad časti textu vyšiel okrem španielčiny aj v angličtine.²⁵ V súčasnosti má Eder konečne svoje miesto aj v dejinách slovenskej etnológie.²⁶

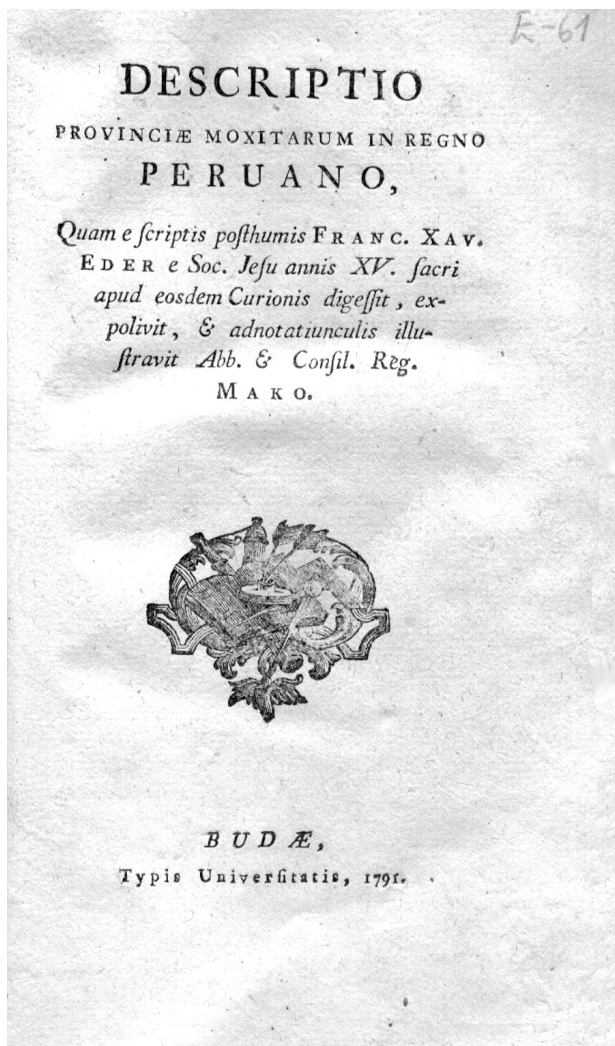
²⁴ Adam František Kollár v roku 1783, ako prvý európsky vedec, sformuloval charakteristiku etnológie takto: „Etnológia je poznanie národov a ľudu, štúdium obyvateľstva učencami, ktorí skúmajú počiatky rozličných národov, ich nárečia, mravy, ustanovenia, ba aj vlast a starobylé sídla, aby o jednotlivých národoch a obyvateľoch svojej doby mohli podať čo najsprávnejšie názory.“ Publikované v diele: *Adami Francisci Kollarii Historiae iurisque publici regni Hungariae amoenitates*. Vol. I., II. Vindobonae 1783.

²⁵ Preklady uverejnené v *Acta ethnographica academia scientiarum Hungaricae* – pozri: BOGLÁR, L. – BOGNÁR, A.: c. d., s. 1–49; Tíz: *Ferenc X. Éder's description of the Peruvian mission from the 18th century I.–II.* In: *Acta ethnographica academiae scientiarum Hungaricae*. Tomus XXX. Budapest 1981, s. 111–141, 379–406; LAURE, Joseph: *Francois-Xavier Eder: Réductions Moxos et Baures. Missions Jésuites d'Amazonie Bolivienne. Transcription et traduction par Joseph Laure*. In: *Acta ethnographica Hungarica*. 49 (3–4). Budapest 2004, s. 381–439.

²⁶ ZMETÁK, Igor: *Etnológia v prameňoch*. In: BOTÍKOVÁ, Marta – HLOŠKOVÁ, Hana – ZMETÁK, Igor: *Príspevky k dejinám etnológie na Slovensku (16.–20. storočie)*. Bratislava 2011, s. 7–86.

Obrazová dokumentácia:

Obr. 1

Titulný list knižného vydania z roku 1791
(Fond Oravského múzea P. O. Hviezdoslava
v Dolnom Kubíne – Čaplovičova knižnica)

Obr. 2

Mapa provincie Moxo

In: EDER, Franz Xaver. 1791.

Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano...

(Fond Oravského múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne

– Čaplovičova knižnica)

Obr. 3

Moxický kúzelník.

In: EDER, Franz Xaver. 1791.

Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano...

(Fond Oravského múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne
– Čaplovičova knižnica)

Obr. 4

Moxický bojovník.

In: EDER, Franz Xaver. 1791.

Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano...

(Fond Oravského múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne
– Čaplovičova knižnica)

RESUMÉ

F. X. EDER - DESCRIPTIO PROVINCIAE MOXITARUM
IN REGNO PERUANO.

STREDOEURÓPSKY PRAMEŇ K DEJINÁM BOLÍVIE

Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano Františka Xaviera (Franciscus Xaverius) Edera patrí k historicky významným dokumentom 18. storočia, nakoľko je to jediná podrobná štúdia o pôvodnom spôsobe života bolívijskej etnickej skupiny Moxov. Pridanou hodnotou Ederovho spisu je faktografická línia – snažil sa opísať to, čo videl, so snahou o racionálny nadhľad, podobne, ako môžeme čítať v zápiskoch Jamesa Cooka. Realisticky je zachytený aj vzťah miestnych indiánov ku kresťanstvu, ich náboženské predstavy, kultúra a následne prebiehajúce zmeny niektorých hodnôt a predstáv v procese akulturácie.

Idealizovane nie je opísaná ani misijná činnosť v redukcii San Martin. Ederove zámery pri písaní boli v prvom rade odborné – snažil sa podrobne zachytiť život neznámeho etnika, a nie urobiť idealizovaný traktát o šírení kresťanstva medzi divochmi. Nakoľko spis vznikol v okolí Banskej Bystrice, na území dnešného Slovenska, až po výzvach účastníkov jeho verejných prednášok, tak je určitým spôsobom aj odzrkadlením toho, o čo sa ľudia zaujímali. Rukopis dokončil začiatkom roku 1772 pod názvom *Brevis descriptio Missionum Societatis Jesu provinciae Peruanae vulgo Los Moxos / Auctore quadam eiudem Societatis sacerdote per XV annos missionis*.

V apríli 1772 autor zomrel, rukopis sa dostal do rúk Jána Molnára, profesora na Trnavskej univerzite. Potom študoval rukopis významný jezuitský historik Juraj Pray, a ten ho odporučil do univerzitného archívu v Budapešti (dnes je uložený v Univerzitnej knižnici v Budapešti). V roku 1791 vydáva Budínska univerzita tlačenú podobu Ederovho rukopisu, ktorú upravil do tematických kapitol Pavol Makó, pod názvom *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano*.

Kľúčové slová: F. X. Eder, Moxovia, Kráľovstvo Peru, Bolívia, jezuitské misie

SUMMARY

F. X. EDER – *DESCRIPTIO PROVINCIAE MOXITARUM
IN REGNO PERUANO.*

A CENTRAL EUROPEAN RESOURCE ON THE HISTORY OF BOLIVIA

Franciscus Xavierus Eder's *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano* is one of the most important historical documents of the 18th century, because it is the only detailed study of the original way of life of the Bolivian Moxo ethnic group. Furthermore, Eder attempted to describe objectively what he had seen and tried to maintain an open-mindedness and reasonableness, similarly to James Cook's writings. The relation of the native inhabitants towards the Christianity, their conception of religion, their culture and the subsequent changes in their values and vision of the world in the process of acculturation are indeed realistically described.

The missionary work in San Martin is not idealized either. Eder's intentions were mainly scientific – he tried to describe in detail the life of an unknown ethnical group, not to elaborate an idealized tractate about the diffusion of Christianity among the native inhabitants. Since the document came into existence after the response of the participants of the public talks in Slovakia, it reflected in some way what the Slovak people were mostly interested in. The writing was finished at the beginning of 1772 and was entitled *Brevis descriptio Missionum Societatis Jesu provinciae Peruanae vulgo Los Moxos / Auctore quadam eiusdem Societatis sacerdote per XV annos missionis.*

After the author's death in April 1772, the manuscript was acquired by Ján Molnár, Professor of the University of Trnava. Later, the manuscript was examined by an important Jesuit historian Juraj Pray, who recommended it to be included in the University archives in Budapest (nowadays, it is the property of the University Library in Budapest). In 1791, the University of Budín published the printed version of Eder's manuscript. This version consists of the thematic chapters organized by Pavol Makó and is entitled *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano.*

Keywords: F. X. Eder, Moxo, Kingdom of Peru, Bolivia, Jezuitical mission

Translated by Juliana Zmetáková

Mgr. Igor Zmeták, Ph.D.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo náměstí 13
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: igor.zmetak@fpf.slu.cz

ZNOVUOBJEVENÍ BARVY V ANTICKÉM SOCHAŘSTVÍ

Barbara Pokorná

1. Úvod

Za propagátora ideálu čisté, bílé mramorové antiky je od 18. století považován Johann Joachim Winckelmann (1717–1768), ale po detailnějším studiu jeho práce se zdá, že je naopak jedním z objevitelů polychromie antických soch a jeho názor, že polychromie je vlastní nejen egyptskému a etruskému umění, ale také řeckému, byl tehdy s velkými výhradami přijímán výmarskými editory jeho souborného díla. Na počátku 19. století byli badatelé fascinováni novými objevy antických mramorových soch i římské proveniencí se stopami originální malby, ale ve 20. století se z nepochopitelných důvodů ztrácí zájem o toto téma a tento stav trval prakticky až do současnosti. Teprve v posledních několika desetiletích byly publikovány články, studie a monografie,¹ konaly se konference a kolokvia,² byly uspořádány výstavy,³ které spojovalo téma polychromie řeckých a římských soch, reliéfů a architektury. Studium „barevné“ antiky je v současné době v centru zájmu evropských badatelů, vznikla řada vědeckých týmů pracujících na projektech⁴ využívajících moderních metod a technologií⁵ pro zkoumání barvených pigmentů zachovaných, někdy opravdu jen stopově, na povrchu antických mramorů a bronzů. Tyto výzkumy jasně dokazují, že řecké a římské sochy byly velmi pestře malovány barvami a že zažitá představa o „bílé mramorové“ antice je vlastně zcela mylná. Soudobé studie tak vyvracejí zažitý mýtus a kladou celou řadu provokativních otázek, které otevírají Pandořinu

¹ Např. BRINKMANN, Vinzenz – WÜNSCHE, Raimund – WURNING, Ulrike: *Bunte Gotter: Die Farbigkeit antiker Skulptur*. Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek. München 2004; LIVERANI, Paolo – SANTAMARIA, Ulderico (ed.): *Diversamente bianco. La policromia della scultura romana*. Rome 2014.

² Např. *Circumlitio, The Polychromy of Antique and Mediaeval Sculpture* (Frankfurt am Main 2008), *Colours in Ancient Greek, The Role of Color in Ancient Greek Sculpture and Architecture 700–31 B. C.* (Thessaloniki 2002).

³ Např. *Gods in Colours* (Munich Glyptotek 2003/2004), *The Colour of Life* (Malibu 2008), *Transformations-Classical Sculpture in Colour* (NY Carlsberg Glyptotek Copenhagen 2014).

⁴ Např. *Copenhagen Polychromy Network Project* (2008–2010).

⁵ UV-VIS absorpční spektrometrie, rentgenová fluorescence atd.

skříňku antického sochařství. Tušíme, co skrývá, ale tato fakta se zdráháme přijmout.

O polychromii se v antických pramenech zmiňují někteří řečtí i římscí autoři a moderní nekonvenční badatelé považují toto téma za otevřenou výzvu. Na poli klasické archeologie vzbudilo v posledních letech velký zájem, k čemuž ve velké míře přispívají nové možnosti, jak barevnost zkoumat. Odpověď na otázku, proč byly antické sochy tak divoce a pestře barevně zdobeny, dal před časem M. Bradley (2009),⁶ který formuloval důvody vedoucí sochaře ke spolupráci s malíři. Jaké barevné pigmenty malíři používali a jak sochy chránili před poškozením klimatickými i mechanickými vlivy, zkoumají dnes badatelé ve speciálních laboratořích. Výsledky tohoto bádání se promítají do restaurovaných soch a reliéfů, které můžeme v současnosti vidět v několika evropských muzeích.⁷

1. Lev z Loutraki, 570–560 př. K., Ny Carsberg Glyptotek, Kodaň

⁶ BRADLEY, Mark: *The importance of colours on ancient marble sculpture*. Art History 32.3. Oxford-Malden 2009, s. 427–457.

⁷ Např. NY Carlsberg Glyptotek Copenhagen, Museum of Classical Archaeology v Cambridge.

2. Antické prameny

Nemáme pochybnosti o polychromii sochařské produkce v Mezopotámii nebo v Egyptě, protože v těchto kulturách byly základem rejstříku motivů přírodní prvky, jejichž nositelem byla právě barva. Je jisté, že řečtí umělci od nich přejali nejen řemeslnou techniku, ale i estetické principy. V posledních letech byly znovu důkladně studovány příslušné pasáže v antických textech, které nám poskytují informace o barevnosti řeckých sochařských děl. Předmětem diskuse se staly především ty, zabývající se literárním popisem uměleckých děl, tzv. *ekphrasis*,⁸ tak jak je tomu např. v dílech Kallistrata nebo Filostrata.⁹

První autoři, kteří se seriózně zabývali estetickými vlastnostmi barvy a samotnou technologií nanášení barev, aby měla žádoucí umělecký účinek, byli nejspíše samotní řečtí malíři. Pomineme-li Démokrita, který psal o barvách a malířství a byl zdrojem pro Plinia, tak se řečtí filozofové o barvu jako umělecký nástroj zajímali jen okrajově. Platí to dokonce i pro Pausania, který nám sice zanechal popisy antického malířství, ale nikdy se zvlášť nezabýval estetickým působením barev. Jediný autor, který projevuje jistý zájem o roli barev v malířství, je Lúkiános, ale jeho narážky jsou jen velmi vágní a letmé. V díle *Imagines (Eikones)* 7–8 podává obraz ideálně krásné ženy, k jejímuž popisu používá několik vybraných známých malířských prací. Její vlasy např. mají barvu jako Eufranorova Héra, barva jejich tváří je jako z Polygnótova obrazu Kassandry z Delf, podle Polygnóta je namalován také její šat a barva jejího těla je jako u Apellovy Kampaspé.¹⁰ Podobně postupuje i u dalších známých děl, např. u známé ekfráze Kentaurovy rodiny od Zeuxida.¹¹

Z bibliografie, kterou Plinius připojil k 35. knize *Naturalis Historia*, vyplývá, že skutečně řada řeckých malířů byla také zároveň literárními autory, např. Agatharchos, Parrhasios, Eufranór nebo Apellés. Tyto texty se sice nezachovaly, ale máme důvody věřit, že skutečně existovaly, což dokazuje např.

⁸ BRINKMANN, Vinzenz: *Statues in Colour: Aesthetics, Research and Perspectives*. In: *Circumlitio, The Polychromy of Antique and Mediaeval Sculpture*. Frankfurt am Main 2008, s. 15.

⁹ PHILOSTRATUS THE ELDER, *Imagines*. PHILOSTRATUS THE YOUNGER, *Imagines*. CALLISTRATUS, *Description*. Translated by Arthur Fairbanks. Loeb Classical Library 256. Cambridge 1931.

¹⁰ Campaspe, jinak také Pancaste, milenka Alexandra Velikého, kterou maloval Apellés (Plinius: *Historia naturalis* 35.79-97).

¹¹ POLLIT, J. J.: *Peri chromaton: What Ancient Greek Painters thought about Colours*. In: *Colour in Ancient Greece. The Role of Colour in Ancient Greek Art and Architecture (700–31 B. C.)*. Thessaloniki 2000, s. 2.

i slovník technických výrazů používaný Pliniem. Eufuran¹² byl nejspíše jeden z prvních, který se svými kolegy diskutoval o problematice používání jednotlivých pigmentů, míchání barev a o jejich vizuálních účincích. Stejně téma probírá Plinius ve známé pasáži v 35. knize, kde zmiňuje termíny *floridi et austeri*. Latinské *austerus* je překladem řeckého *austéros*, a *floridus* odpovídá výrazu *antros*. Pod názvem *floridi* rozumíme červenou, rudou, modrou, zelenou, fialovou a indigo, tedy barvy namíchané z exotických pigmentů, jasné až křiklavé. Všechny ostatní, ty z místních substancí, tlumené a méně výrazné, označuje Plinius jako *austeri*, tj. „vážné“ barvy. Je otázka, zda byly tyto termíny malíři používány, ale zcela jistě si byli vědomi jejich odlišného účinku. Plinius používá v souvislosti s barvami ještě další termíny, pravděpodobně přejaté od svých malířských kolegů; např. *iucundus et durus*, *splendor et umbras*, které jsou v zásadě analogickými opozity jako *austerus et floridus*.¹³

„Barvy jsou vážné a živé. Obojí jsou jednak přirozené, jednak uměle namíchané. Živé barvy dává malíři zákazník raději sám; patří k nim suřík, arménská modř, rumělka, zeleň horská, indigo a karmín-ostatní považujeme za tlumené. Obojí barvy se vyskytují zčásti hotové v přírodě, zčásti se musí připravovat. V přírodním stavu se najdou hlinka sinopská, rudka, běl paratonijská, hlinka meloská, též eretrijská; ostatní se připravují a mluvili jsme o nich u kovů (kn. 33); z lacinějších sem patří okr, běloba olovnatá, sandaraka, červeň z kovů zvaná sandyx, červeň syrská, čern.“¹⁴

3. Znovuobjevení polychromie

Když v roce 1764 vyšlo Winckelmannovo¹⁵ dílo *Geschichte der Kunst des Altertums*, bylo možné v něm nalézt několik kratičkových poznámek o řeckých malovaných terakotových soškách, akróteriích a mramorových figurách s barevně malovaným oděvem. K těmto příkladům převzatým z antických textů Winckelmann přidal ještě detailní popis sochy Artemidy, mramorového díla nalezeného v roce 1760 při španělských vykopávkách v Herculaneu. Z archeologických deníků španělské expedice z roku 1760 víme, že socha Artemidy byla nalezena dobře zakonzervovaná se stopami barevnosti ve vlasech, na or-

¹² EUPHRANOR: *De coloribus (Peri chromaton)*.

¹³ POLLIT, J. J.: c. d., s. 6.

¹⁴ PLINIUS: *Historia Naturalis* 35, 12.

¹⁵ WINCKELMANN, Johann Joachim: *Geschichte der Kunst des Alterthums*. Dresden 1764.

namentech zdobících šat, na sandálech a částečně i na kůži odhalených paží.¹⁶ Ačkoli se Winckelmann touto problematikou do hloubky nikdy nezabýval, neodpustil si negativní poznámky. Připouštěl sice, že barva jí přidává na kráse, dokonce si myslel, že socha bohyně není krásná sama o sobě a že barvou se umocňuje její půvab a tvar, ale nakonec malbu nazývá barbarským zvykem. Winckelmanovo stanovisko bylo tehdy sdíleno celou řadou jeho současníků, jako byli Comte de Caylus, Herder nebo Lessing. Všichni byli zastánci klasicismu, který vyžadoval striktně oddělovat sochařství a malířství. Také P. Reuterswärd¹⁷ ve své monografii o sochařské polychromii v Řecku a v Římě z roku 1960 přisuzuje Winckelmannovi a jeho současníkům názor, že malované sochy jsou omyl a že jsou v antice vlastní pouze Římanům, barbarům a jim podobným. Winckelmann ale krátce před svou násilnou smrtí (1768) vydává supplementum k první edici své *Geschichte* a práci na druhém, posmrtném vydání (1776) odkládá. Výsledkem úvah je odklon od původního tvrzení, že Artemis je dílo etruské provenience, tedy „barbarské“, a přiklání se k názoru, že naopak patří k rané řecké plastice. Znalost antického umění se u Winckelmannna vyvíjela postupně a je nutné rozlišovat mezi jeho ranými a pozdějšími názory a pohledy. V roce 1762 publikovali také J. Stewart a N. Revett¹⁸ ve své knize *Antiquities of Athens* zmínky o polychromii na iónské hlavici v Illissu, na Theseiu a Parthenónu, ale černobílé ilustrace tento fakt dostatečně nepodtrhly. Také spekulovali o velkém počtu chryselefantinových soch, které mohly být malovány.¹⁹

Winckelmann je často připomínán jako ten, kdo vytvořil povědomí o bílém, chladném mramoru, jako o antickém kánonu vzhlížejícím k Praxitelovi. Rozvoj puristického klasicismu, podpořený díly Canovy nebo Thorvaldsena, jen upevnil zažitou představu o monochromii jako estetickém ideálu. Takže když francouzský amatérský archeolog, teoretik architektury a starožitník Antoine-Chrysostôme Quatremère de Quincy začal tušit, i na základě antických pramenů, že v řeckém sochařství byly používány barvy, jeho teorie publikovaná v roce 1814 se zdála naprosto převratná. Archeologové byli pak

¹⁶ PRIMAVESI, Oliver: *Artemis, Her Shrine, and her Smile: Winckelmann's Discovery of Ancient Greek Polychromy*. In: Circumlitio, *The Polychromy of Antique and Mediaeval Sculpture*. Frankfurt am Main 2008, s. 32.

¹⁷ REUTERSWÄRD, Patrik: *Studien zur Polychromie der Plastik: Griechenland und Rom. Untersuchungen über die Farbwirkung der Marmor- und Bronzeskulpturen*. Stockholm 1960.

¹⁸ STUART James – REVETT, Nicholas: *The Antiquities of Athens and other Monuments of Greece*. London 1762.

¹⁹ PRATER, A.: *The Rediscovery of Colour in Greek Architecture and Sculpture*. In: *Colour in Ancient Greece. The Role of Colour in Ancient Greek Art and Architecture (700–31 B. C.)*. The-saloniki 2002, s. 23.

při vykopávkách ostražitější a pátrali po stopách pigmentů, které dříve nemilosrdně čistili.

V 18. století ještě nebyla archeologie vysoce specializovaným oborem, ale badatelé měli daleko širší záběr a také byli sami často i umělci, tak jako Quatremère de Quincy, který uvedl do praxe novou metodu historiografie, založenou na analýze pramenného textu a archeologickém výzkumu a kterou považoval za nejlepší moderní způsob rekonstrukce antického světa. Od počátku byla záležitost polychromie velmi úzce spojena se soudobou uměleckou praxí. Nepřekvapuje tedy, že umělci, kteří se pokoušeli vytvářet a rekonstruovat antické barevné sochy, ovlivnili silně debaty o polychromii. Quatremère de Quincy byl první, kdo použil termín „polychromie“ a v roce 1806²⁰ šokoval odbornou veřejnost informací o barvách používaných na antických sochách. Jeho vnímavost a badatelská prozíravost byla inspirativní a do debat o polychromii zatáhla celé generace umělců i architektů. V roce 1814 vydává Quatremère de Quincy práci *Le Jupiter Olympien*,²¹ která je věnovaná této impozantní soše a zároveň poukazuje na širší kontext polychromie v řeckém sochařství i architektuře. Titul se jeví jako monografie, ale byla to převratná studie o antickém sochařství zahrnující řadu originálních přístupů. Je zde zmíněno také množství detailů týkajících se klimatu, zvyků, náboženství, technik a používaných materiálů. Text doprovázejí ilustrace, které maloval autor sám a ručně koloroval každou jednotlivou kresbu.

Quatremère de Quincy si už tehdy myslel, stejně jako dnešní badatelé, že primární záměr užívání barev nebyl estetický, ale praktický. Barvy zvýrazňovaly detaily soch a zejména architektonických článků, které byly mnohem lépe viditelné, a navíc barevný povrch ošetřený svrchní vrstvou vosku a oleje plnil i ochrannou funkci. Ačkoli se Quatremère de Quincy domníval, že slonovinové části chryselefantinových soch byly jemně kolorovány, nedospěl k celkové představě malovaných mramorových soch. Barvy, o kterých mluví, nejsou nikdy přesně specifikovány a opatrné definování nenápadné malby ho řadí k jeho vrstevníkům, kteří byli v zajetí tehdejší klasicistní estetiky.

V debatách o polychromii však figuruje také téma fenoménu bílé monochromní architektury a soch. Fascinace „bílým“ ideálem se odvíjí od Winckelmannovy estetiky založené na odrazu světla: „Protože bílá barva

²⁰ BERNONCINI SABATINI, Paolo: *Antoine Chrysostome Quatremère de Quincy (1755–1849) and Rediscovery of Polychromy in Grecian Architecture: Colour Techniques and Archaeological Research in the Pages of „Olympian Zeus“*. In: *Proceedings of the Second International Congress on Construction History (Volume I)*, Exeter 2006, s. 396.

²¹ QUATREMÈRE de Quincy, Antoine Chrysostôme: *Le Jupiter olympien ou l'art de la sculpture antique*. Paris 1815.

odráží nejvíc světelných paprsků, a je tudíž nejvýraznější, bude i krásné tělo tím krásnější, čím je bělejší, ba nahé bude vypadat větší, než ve skutečnosti je, podobně jako se zdají čerstvé sádrové odlitky figur větší než sochy, podle nichž byly zhotoveny.“²² Díky Newtonovi bylo známo, že sluneční světlo obsahuje celé spektrum barev a že jako celek se pak jeví bílé, nebo lépe řečeno bezbarvé. Znalost tohoto faktu vyvolala další kontroverzní debaty týkající se rozdílných konceptů barev, které na jedné straně předkládali malíři, a na druhé straně fyzikové. Na přelomu 18. a 19. století vznikají v evropské ikonografii také nejrozumnější představy a vize, jejichž protagonisty jsou bílá umělecká díla s idealistickou estetikou. V období rokoka dokonce umělecká díla podstupují jakýsi proces „bělení“,²³ který je podstatou umělého ideálního světa.

4. Polychromie v řeckém a římském sochařství

Winckelmann a jeho současníci znali řecké umění jen prostřednictvím římských kopií a jejich představa o něm byla jen reflexí na jinou reflexi. Trvalo velmi dlouho, než se v dějinách antického umění vůbec objevila myšlenka zabývat se barevností řeckých a římských soch. Odborníci se toho obávali a laické publikum to doslova děsilo, ale tyto silné předsudky byly naprosto přirozené. Od doby, kdy renesanční umělci produkovali bílé mramorové sochy jako imitace řeckých a římských soch, se nemůžeme této puristické představy o antickém umění zbavit. Nebylo jednoduché vzdát se klasického ideálu a přijmout myšlenku, že Řekové skutečně svá sochařská díla malovali. Poté, co byly podány první důkazy v podobě stop zachované polychromie, změnil se badatelský přístup i praxe. Podstatnou roli ve vývoji diskurzu zabývajícího se touto kontroverzní otázkou sehrálo také studium textů antických autorů.

Řecké umění archaického období je postaveno na principu kontrastu mezi pozitivním a negativním, mezi statickým a dynamickým vyjádřením např. prostřednictvím bitev lidských bytostí s různými typy monster a tento kontrast stejně dobře reprezentuje i použití výrazných křiklavých barev. Klasické umění pak klade důraz na dokonalé ideální proporce, které vytváří důmyslnou kombinaci barev v souladu s požadavky na formu. Aristotelés²⁴ přirovnává zápletku a postavy v řecké tragédii k formě a barvám v malířství

²² WINCKELMANN, Johann Joachim: *Dějiny umění starověku. Stati*. Praha 1986, s. 125–126.

²³ PRATER, A.: c. d., s. 26.

²⁴ Aristoteles: *Poetika* 1450A.

a za důležitější v tomto kontextu považuje zápletku a formu, protože barvy, přestože jsou půvabné, mají jen estetický efekt.

„Podobně jest tomu i v malířství; neboť kdyby někdo nejkrásnějšími barvami bez pořádku natřel plochu, nedosáhl by tak libého účinku, jako kdyby obraz narysoval pouze bílými čarami. Kromě toho nejdůležitější věci, jimiž tragedie působí, jsou části děje, totiž obraty (*peripeteiai*) a poznání (*anagnoriseis*).“²⁵

Barvy, které se objevují na řeckých kamenných sochách, patřily do standardní palety archaických řeckých malířů a ta byla prakticky totožná s tou, kterou používali Egypťané nebo Minojci. Zahrnovala žlutou, červenou, modrou, která byla spíše modrozelená, zelenou, fialovou a samozřejmě černou a bílou. Ačkoli byl akceptován fakt, že řecké sochy byly malované, jistá nejasnost zůstává v otázce barvy lidské kůže. Stopy barev přezily na drapeřích nebo vlasech, ale minimum jich bylo nalezeno na povrchu odhaleného lidského těla. Existují dokonce pochybnosti, že by Řekové opravdu pokrývali celý povrch mramorových soch barvami. Odporuje tomu ale fakt, že v Egyptě i na Krétě byly mužské postavy malovány světle hnědou barvou a lze očekávat, že Řekové tuto tradici respektovali, což dokazují některé nálezy např. z athénské Akropole.²⁶ Nahé mužské tělo, ať byla socha vytvořena z bronzu nebo z mramoru, mělo podle zažitě barvové konvence barvu opálené kůže. Zda byla malována i těla ženských figur, to je jiná otázka. Podle důkazů, které máme, můžeme usuzovat, že v archaickém období zůstávala bílá a malována byla až v pozdějších obdobích, protože v 6. a 5. století př. Kr. byly ženské postavy zobrazovány výhradně oděné bohatými draperiemi, takže zde nebylo mnoho odhalených částí, které bylo třeba pomalovat, s výjimkou rtů, očí a tváří. Od 4. století př. Kr. se začínají objevovat v řeckém sochařství nahé ženské postavy a my máme svědectví o aplikaci barvy na helénistickém mramorovém náhrobku, kde jsou těla ženy i muže malována přirozenou barvou s růžovým nádechem v oblasti tváří.²⁷ Tyto hypotézy dokládají i antičtí spisovatelé, kteří nám podávají sice informace spíše technického rázu, ale které také částečně objasňují, jakým způsobem bylo zacházeno s odhalenými částmi lidské postavy. Vitruvius²⁸ popisuje způsob ochrany barvy pomocí procesu zvaného *ganosis*, jehož součástí bylo použití punského vosku, oleje a dalších substancí včetně červeného pigmentu. Bez voskového pláště by ten-

²⁵ ARISTOTELES: *Poetika. O básnické tvorbě*. Praha 1948, s. 35. (přeložil A. Kříž.)

²⁶ RICHTER, Gisela M. A.: *Polychromy in Greek Sculpture*. Metropolitan Museum of Art Bulletin, New York, 2. 8. 1944, s. 237.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Vitruvius VII. 9, 3.

ká vrstva barvy vlivem vlhkosti, slunce a působení dalších faktorů v krátké době zmizela, zejména u soch umístěných venku.

„V případě však, že by někdo, kdo je důkladnější, rád dosáhl, aby rumělkový nátěr svou barvu podržel, ať dá na stěnu po jejím vymalování a po vyschnutí nanést štětkou pontský vosk, rozpuštěný nad ohněm a promíchaný s troškou oleje. Pak ať nahřívá vosk i stěnu dřevěným uhlím v železné nádobě a přivede vosk do potu a rozpustí jej tak, že se rovnoměrně rozloží. Nato se vosk uhladí svíčkou a čistými hadříky tak, jak se to dělá u nahých mramorových soch (říká se tomu řecky ganosis, leštění).“²⁹

Podle Plinia, když se ptali Praxitela, které své mramorové sochy si nejvíce cení, řekl, že té, na kterou Nikiás, známý malíř, vložil svou ruku, tak moc si cenil *circumlitio*³⁰ tohoto umělce. Ukazuje to na fakt, že malíř, *grafeus*, byl integrální součástí procesu vzniku sochy.

„hic est Nicias, de quo dicebat Praxiteles interrogatus, quae maxime opera sua probaret in marmoribus: quibus Nicias manum admovisset; tantum circumlitioni eius tribuebat.“³¹

A Lúkiános,³² když popisuje imaginární portrét ideální ženy, odvolává se nejdříve na Feidia, Alkamena a Praxitela jako na tvůrce tvaru, formy, a potom jmenuje velké malíře jako Polygnóta, Eufranóra a Apella, kteří přidali barvy a dali tělu odstín „ne příliš bílý, ale trochu namíchaný s červenou“.

14. ledna 1506 bylo v Římě v jedné mramorem obložené místnosti nalezeno sousoší trójského kněze Láokoónta a jeho synů. Na žádost papeže Julia II. navštívili místo nálezů dva prominentní umělci. Giuliano Sangallo prý tehdy zvolal na Michelangela: „To je Láokoón, kterého zmiňuje Plinius.“ Naráží pravděpodobně na pasáž „opus omnibus et picturae et statuariae artis praeferendum“,³³ tedy že jde o „dílo, které předčí všechna co do umění malby i sochařského umění“. Datování Láokoóntovy skupiny je diskutabilní, ale obecně je akceptováno období mezi rokem 130 až 20 př. Kr., což je zároveň doba, ze které pochází značný počet dobře zachovaných mramorových soch z ostrova Délos. Ostrov byl v pozdně helénistickém období zničen, a proto zde sochy stály vystaveny povětrnostním vlivům jen krátký čas a polychromie je zvláště dobře zachovaná. Podle stop zachované polychromie se zdá, že malba na sochách byla obvyklá procedura, kterou bylo sochařské dílo

²⁹ VITRUVIUS: *Deset knih o architektuře*. Praha 1953, s. 163. (přeložil A. Otoupalík)

³⁰ Circumlitio = posvěcený, pomazaný kolem; natřený, pokrytý barvou nebo jinou substancí.

³¹ PLINIUS: *Historia Naturalis* 35. 133.

³² LUKIANOS: *Imagines (Eikones)* 7–8.

³³ PLINIUS: *Historia Naturalis* 36. 37.

teprve završeno. V souladu s tímto faktem musíme připustit, že i sousoší Laókoonta bylo velmi pravděpodobně opatřeno barevným povrchem.³⁴

Zachované polychromované mramorové soškultury a reliéfy z helénistického období pocházejí především z Priény, Pergamu nebo Alexandrie. Repertoár barev se rozšiřuje o růžovou, která se objevuje na draperiích v kontrastu s modrou. Na římských kopiích řeckých originálů se navíc setkáváme s bohatým zlacením na modrém pozadí, tak jak je tomu např. na Trajánově sloupu nebo na mithraických reliéfech. Od Augustovy doby jsme svědky nových technik a používání nových materiálů. Barevné kameny a mramory dovážené z Egypta suplovaly barvy a jsou kombinovány s bílým mramorem užívaným na odhalené části lidské postavy. Stejně časté jsou také metalické substance zdobící bronzové plastiky. Římské sochy byly bohatě zdobené různými formami malby, zlacením, stříbrnými plátky nebo intarziemi. Je zřejmé, že spolupráce mezi sochaři a specializovanými řemeslníky musela být běžná. Ve větších městech působily specializované dílny, ve kterých pracovali špičkoví řemeslníci, zabývající se pouze jedním specifickým typem malby nebo zdobením, např. malíři používající techniku enkaustiky nebo tempery, potom ti, kteří zdobili zlatem, nebo ti, kteří se soustředili na malování očí (*ocularius faber*). Práci těchto dovedných řemeslníků dokládá jedna intaglie na karneolovém prstenu z Itálie asi z roku 20 př. Kr., na které je zobrazen sedící řecký malíř malující portrétní bustu římské ženy s účesem zvaným *nodus* (uzel), běžným v Augustově době, kdy do Říma přicházeli řeční umělci migrující za bohatými mecenáši.³⁵

V roce 2004 byla zahájena pilotní verze *Copenhagen Polychromy Project*, který se zabývá zkoumáním stop polychromie na reprezentativní kolekci řeckého a římského sochařství v Ny Carlsberg Glyptotek. Objektem podrobné studie se tak např. stala římská Amazonka typu „Sciarra“.³⁶ Jde o kopii známého řeckého díla vytvořeného pro efezskou svatyni v polovině 5. století př. Kr. a autorství originálu je podle pramenů připisováno Polykleitovi nebo Kresilovi. Podrobné mikroskopické zkoumání sochy potvrdilo četné stopy polychromie na vlasech kůže i šatu Amazonky, přestože některé části byly pravděpodobně v minulosti neodborně čištěny. Její vlasy byly zrzavé, barva kůže a tváře přirozená, byla oblečena v rudý chitón s modrým páskem, podle malovaných detailů se dá usuzovat, že měla na nohou sandály. Komparativ-

³⁴ BRINKMANN, V.: c. d., s. 13.

³⁵ ABBE, Mark B.: *Polychromy*. In: FRIEDLAND, Elise A. – GRUNOW SOBOCINSKI, Melanie – GAZDA, Elaine K. (ed.): *The Oxford Handbook of Roman Sculpture*. Oxford 2015, s. 176.

³⁶ Jedna ze tří římských Amazonek typu známého jako Efezské Amazonky, další dva typy jsou A. Mattei a A. typu Sosikles.

ní studie byla provedena i u dalších dvou replik téže sochy, jedna pochází z Antikensammlung v Berlíně, druhá z Museo Histórico Municipal v Écija v Andalusii a u obou byly prokázány stopy polychromie. Intenzivnímu zkoumání byla v letech 2019/2010 podrobena i tzv. ‚Treu Head‘³⁷ z British Museum v Londýně. Jedná se o dílo vysoké umělecké kvality a je datováno polovinou 2. století. I zde byly identifikovány barevné pigmenty shodné s těmi použitými na Amazonkách.³⁸ V současné době nevíme mnoho o barevnosti římských kopií řeckých originálů, zda byly standardně malovány podle nějakého předepsaného schématu, nebo šlo o volné variace. Můžeme však s jistotou říct, že polychromované sochy byly známkou prestiže a jejich barevnost umocňovala kvalitu sochařské práce.

5. Význam a funkce barev mramorových soch

Nové metody a nečekané objevy vedly k radikálním změnám v muzejní, kurátorské i konzervátorské praxi. Po více než 200 letech zkoumání malovaných mramorů se mají konečně pracovníci muzeí na pozor, aby své akvizice nenávratně nepoškodili nevhodným čištěním. Pozvolna se začínají uplatňovat nové technologie analýzy residuí na povrchu soch a výsledkem těchto projektů je i několik velmi úspěšných výstav,³⁹ na kterých badatelé představili výsledky své dlouholeté práce. Prezentace restaurovaných děl antického sochařství v původní barevnosti je ohromující a je velmi rozporuplně přijímána. Boří jeden přesvědčivý mýtus, který nám byl po staletí důsledně vštěpován. Když byla v březnu 2006 objevena v Herkulaneu bílá mramorová hlava identifikovaná jako hlava Amazonky, pocházející z 5. století př. Kr. s jemnými barvami, převážně červenou, zachovanými na jejích vlasech, očích a řasách, zaskočila řadu archeologů i historiků umění, přestože např. v Mnichově (2003/2004) už byla uspořádána odvážná výstava polychromovaných řecko-římských odlitků umístěných přímo vedle jejich bělostných ‚originálů‘, aby tak dokumentovaly intenzivní vědecký a archeologický výzkum v posledních letech.

³⁷ Podle německého Georga Treu, který publikoval zmínku o této soše v roce 1889.

³⁸ ØSTERGAARD, Jan Stubbe – SARGENT, Maria Louise – THERKILDSSEN, Rikke H.: *The Polychromy of Roman 'ideal' marble sculpture of 2nd century CE*. In: *Diversamente bianco la policromia della scultura romana* a cura di Paolo Liverani e Ulderico Santamaria. Roma 2014, s. 52.

³⁹ *Gods in Colours* (Munich Glyptotek 2003/2004, Vienna 2013), *The Colour of Life* (Malibu 2008) a *Transformations-Classical Sculpture in Colour* (NY Carlsberg Glyptotek Copenhagen 2014).

Výstavy polychromovaných soch, které proběhly v nedávné době po celém světě, vyvolaly řadu otázek. Jak by na nás působil kultovní Parthenon v divoké barevnosti? Zda byl Trajánův sloup malovaný a zda by to změnilo náš pohled na něj? Jak změni barvy naše estetické vnímání antického umění? Odpovědi na tyto provokativní otázky mohou být zodpovězeny, pokud objasníme princip používání jednotlivých pigmentů, resp. to, které barvy byly používány k definování kterých rysů a tvarů. Vedle nových moderních metod technického charakteru jsou pro nás stále důležitým zdrojem také literární ekfráze, tedy antické prameny popisující umělecká díla. M. Bradley (2009) na základě těchto dvou východisek definuje význam a účel sochařské polychromie v několika bodech. V první řadě podle něj barvy přispívají k lepší viditelnosti díla, dále hrají důležitou roli při dokončení díla jako celku, podtrhují realistické ztvárnění postav a jejich prostřednictvím je využívána technika *trompe-l'oeil*, tedy vizuální trik, který dokonale oklame oko a vytvoří tak žádoucí dojem.⁴⁰

Jednou z důležitých funkcí sochařské polychromie byla tedy i snaha o zlepšení 'viditelnosti' a schopnosti rozlišení heroických a božských postav pomocí výrazných barev. Paris a Athéna ze západního štítu chrámu Afáie na Aigíně z raného 5. století př. Kr. byli objeveni v roce 1811 a jsou jedněmi ze skvělých rekonstrukcí V. Brinkmanna.⁴¹ Střelec, Paris, byl malován velmi jasnými výraznými barvami a navíc byl na výstavě v Mnichově postaven před modré pozadí štítu, což křiklavost barev ještě zdůraznilo. Také štítové skulptury chrámu Dia v Olympii byly malovány velmi živými barvami, aby byla zdůrazněna jejich viditelnost. Bylo zjištěno, že sochy na extrémně vysokých budovách byly z tohoto důvodu malovány ještě jasnějšími barvami, než ty na těch nižších. Analogicky je tomu i na objektech stojících ve větší vzdálenosti; např. složité reliéfy na Trajánově sloupu, kde byl císař vždy namalován v purpurovém šatu, by v monochromatickém provedení nebyly na takovou vzdálenost vůbec rozpoznatelné.⁴²

⁴⁰ BRADLEY, M.: c. d., s. 428.

⁴¹ Vinzenz Brinkmann (1958), německý klasický archeolog, autor řady polychromovaných rekonstrukcí.

⁴² BRADLEY, M.: c. d., s. 435.

2. Paris ze štítu Afaina chrámu na Aigině, 490 př. Kr., Glyptotek, Mnichov

Barvy také završovaly a dokončovaly dílo a součástí zakázky těch nejdůležitějších a nejluxusnějších sochařských děl bylo nejen vytesání samotné sochy, ale také „dokončení“ díla, tedy pokrytí jeho povrchu barvami, včetně usazení díla na vybrané místo. Tuto profesi vykonávali *politores*, kteří vyvíjeli sofistikované metody, jak dosáhnout jemného povrchu mramoru. „Dokončení“ zahrnovalo také ochrannou vrstvu aplikovanou na mramor, stejně jako barva, patina, glazura, lesk nebo kovové doplňky. Povrchová vrstva nanášená na mramor byla součástí procesu zvaného *ganósis*, při kterém byla vrstva roz-taveného vosku smíchána s olivovým olejem a natírána na povrch; ten sochu chránil a zároveň zvyšoval zářivost použitých barev. Podle informací, které máme k dispozici, se zdá, že *ganósis* byla na povrch aplikována asi jednou za rok a tvořila standardní součást péče o sochu.⁴³

6. Rekonstrukce polychromovaných mramorů

Malované mramory vzbuzovaly kontroverze již v době svého objevení na počátku 19. století. V současné době je obecně akceptováno, že povrch řeckých a římských mramorových soch i architektury byl potažen tenkou vrstvou substance, která obsahovala také barvy. Tato ochrana povrchu je nyní

⁴³ Tamtéž, s. 438.

považována za integrální součást díla dotvářející jeho konečný účinek. Nejen draperie, oči, řasy, rty, vlasy a šperky byly opatřeny barevnou vrstvou, ale i ostatní části byly malovány, takže původní kámen zcela změnil svou vlastní barvu. Navíc byly mramorové sochy zdobeny i jinými materiály, např. zbraně, vlasy, vousy a šperky nesou pozůstatky bronzu, zlata, olova nebo stucca. Oči byly normálně malovány přímo na mramor, ale mohl být použit také email, slonovina, sklo, barevný mramor nebo gemy, někdy se objevují i bronzové řasy. Z doby raného římského císařství máme také řadu soch využívajících sofistikovaně kombinaci polychromovaných mramorů ke zdůraznění a odlišení různých částí sochy. Polychromie se uplatňuje na celém spektru sochařských děl, bustách, sochách i na architektonické plastice, stejně jako na vázových reliéfech a náhrobních stélách. Používání bohaté palety barev je příznačné pro celé středomořské umění obecně, počínaje mumiovými portréty, barevnými vázami a mozaikami nebo nástěnným malířstvím konče. Doklady o kolorovaných sochách se objevují od 7. století př. Kr. až do 3. a 4. století, temperové techniky a jiné formy pigmentace pak přetrvávají v Byzanci, středověku i v moderní plastice. Tam, kde byl tvar, byla i barva. Trvalo velmi dlouho, než byly viditelné stopy na povrchu mramorů akceptovány jako zbytky barevných pigmentů a myšlenka polychromie byla přijata.

Nyní máme celý seznam antických mramorových objektů, které by mohly být restaurovány s použitím barev. Jednou z prvních položek na tomto seznamu byl sochařský reliéf z Parthenónu, který se stal předmětem sporů už v průběhu 19. století díky odvážné interpretaci a následné rekonstrukci polychromie. Také doklady barevnosti na mramorových *korai* a *kúroi* dlouho dráždily moderní klasickou estetiku pro jejich křiklavě malovaná těla imitující dekorativní luxus Východu. Nápaditá rekonstrukce Koré v peplu v živé červené, modré, zelené a bílé, doplněné šperky a zvláštní pokrývkou hlavy zvanou *méniskos*, která byla vystavena v roce 1979 v Museum of Classical Archaeology v Cambridge, nikdy nepřestala vyvolávat bouřlivé reakce diváků, na rozdíl od zbytku vystavených bílých odlitků.⁴⁴

Mezi další důležitá díla archaického sochařství na seznamu patří vlys z Sifnijské pokladnice v Delfách; stopy zářivých barev byly nalezeny v roce 1811 na Afáině chrámu na Aigíně nejen na vlysu a štítových skulpturách, ale také v celle, na zdech, na mramorových chrličích a antefixech.⁴⁵ Zvláštní kombinace bohatých minerálních pigmentů byly identifikovány a dokumentovány na Propylejích a Erechteiu na athénské Akropoli, dále na Hefaisteiu, štítových skulpturách chrámu boha Dia v Olympii, na širokém souboru

⁴⁴ Tamtéž, s. 432.

⁴⁵ Tamtéž.

architektury a volných soch z oblasti Velkého Řecka, na Mausóleu v Halikarnassu a také na tzv. Alexandrově sarkofágu z archeologického muzea v Istanbulu. Pozdější díla ukazují, že jde o období, ve kterém nastává změna v zobrazování s důrazem na realismus a používání jemnějších pastelových barev, čehož výsledkem je celkově sofistikovanější estetika.⁴⁶

3. Koré v peplu, 530 př. Kr., Museum of Classical Archaeology, Cambridge

Tzv. Alexandrův sarkofág z královské nekropolole Sidónu v dnešním Libanonu je práce pocházející z řecké dílny z roku 320 př. Kr. Když byl mramorový sarkofág v roce 1887 objeven, jeho polychromie byla překvapivě dobře zachovaná. Byl dekorován reliéfy výborné umělecké hodnoty na všech stranách a dominovaly mu dva motivy: bitva mezi Makedoňany a Peršany a lov na lvy, jeleny a pantery, přičemž na obou je zobrazena postava Alexandra Velikého. Makedonští bojovníci i lovci jsou nazí, jejich těla jsou světle hnědá a skromný šat je v elegantních barvách v odstínech okrové, hnědé a zlaté. V záměrném kontrastu je oděv Peršanů ve výrazných, jasných barvách.

⁴⁶ Tamtéž.

V roce 2006 byl vědecký tým zkoumající barevnost Alexandrova sarkofágu schopen na základě nejnovějších metod analyzovat zachované pigmenty a vytvořit částečnou rekonstrukci.⁴⁷

4. Alexandrův sarkofág, pozdní 4. století př. Kr., originál v Archeological national museum in Istanbul

Na etruských terakotových plastikách nacházíme důkazy polychromie velmi často. V etruských městech mohli Římané vidět efektně malované chrámy a plastiky, což bezesporu ovlivnilo jejich estetické vnímání barevnosti obecně a tradice tak mohla pokračovat až do 2. století př. Kr. Asi z roku 150 př. Kr. pochází nález fragmentární skupiny terakotových soch ze štítu chrámu objeveného v roce 1878 ve východní části Palatinu na Via di San Gregorio a je zcela jistě ozvěnou etruských architektonických terakot. Chrám musel mít výraznou barevnost a musel být patrný z velké dálky předtím, než byl v roce 68 zničen požárem.⁴⁸

Méně zkoumání bylo zatím prováděno na helénistických a římských sochách, ačkoli jasné barvy byly normou a stopy byly identifikovány na širokém spektru sochařských typů. Systematicky byla studována socha Augusta od Prima Porta, která byla nalezena v roce 1863 u Prima Porta v Římě, v místě vily jeho manželky Livie. První z řady rekonstrukcí byla zveřejněna už v roce 1886, ta poslední pochází z roku 2014.⁴⁹

⁴⁷ *Colour of Life. Polychromy in Sculpture from Antiquity to the Present*, c. d., s. 34.

⁴⁸ Tamtéž, s. 43.

⁴⁹ Tamtéž, s. 40.

5. Augustus z Prima Porta, po r. 20, Musei Vaticani, Řím

Dalším objektem je hlava Caliguly, která byla prezentována na nedávné výstavě *Transformations-Classical Sculpture in Colour* v Ny Carlsberg Glyptotek v Kodani (2014). Na této hlavě se zachovaly stopy pigmentů na vlasech, kolem očí a také na kůži. Podle vertikální díry v hrdle se usuzuje, že byla původně součástí celé sochy. Hlava byla zachovaná se zbytky polychromie a její následné rekonstrukce vycházely z nálezů originálních pigmentů.⁵⁰

Římským sochařským reliéfům byla prozatím věnována velmi malá pozornost, i když zbytky malby byly rozpoznány na složité výzdobě Trajánova sloupu a na reliéfu z poloviny 3. století zobrazujícího Mithru zabíjejícího býka (Mithras Tauroctonos), kde se spolu se stopami barvy našly pozůstatky zlacení. Mnoho dalších děl římského sochařství zatím čeká na rekonstrukci a týmy badatelů z Mnichova, Říma, Kodaně, Londýna nebo New

⁵⁰ Tamtéž, s. 114.

Yorku postupně představují veřejnosti výsledky své práce a naše znalosti o sochařské polychromii se postupně rozšiřují.⁵¹

6. Caligula, římská kopie z let 37–41, Ny Carlsberg Glyptotek, Kodaň

V roce 2008 byla v J. Paul Getty Museum v Los Angeles uspořádána velkolepá výstava *The Colour of Life: Polychromy in Sculpture from Antiquity to the Present*, na které bylo vystaveno množství rekonstruovaných polychromovaných soch. Kolorovaná skulptura měla zásadní vliv také na středověké nebo renesanční umění. Přestože se většina renesančních umělců obávala přijmout fakt, že antické sochy byly kdysi malovány stejně jako ty středověké, tak i oni často malovali svá díla. Je známo, že skvělé Berniniho mramory z Fontana dei Quattro Fiumi (1648–51) na Piazza Navona v Římě měly některé části malované malířem Giudubaldem Abbatinim, ačkoli do dnešních dnů se nic z těchto barev nezachovalo. V posledních letech bylo identifikováno několik příkladů na románské a gotické architektuře např. v Amiens a Poitiers nejen na sochách a reliéfech v interiéru, ale také na fasádách.⁵²

Příběh polychromie antických soch a architektury je i na počátku 21. století stále provokativní, ale díky odvážným badatelům, jakým byl už v 19. století např. Quatremère de Quincy nebo Vinzenz Brinkmann v současnosti, a samozřejmě za pomoci moderních vědeckých metod se daří úspěšně bořit jeden z mýtů tradovaných po staletí, že řecké a římské sochy zářily pouze bílým mramorem.

⁵¹ BRADLEY, Mark: c. d., s. 434.

⁵² Tamtéž, s. 447.

Přílohy (zdroje):

Obr. 1: Lev z Loutraki, 570–560 př. K., Ny Carsberg Glyptotek, Kodaň (archiv autorky).

Obr. 2: Paris ze štítu Afaina chrámu na Aigíně, 490 př. Kr., Glyptotek, Mnichov. In: https://www.google.cz/search?q=Aegina+polychromie&espv=2&biw=1440&bih=731&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAYQ_AUoAWoVChMI1er6rbb-yAIVIs9yCh2a8wHY#tbm=isch&q=Aegina+polychromie+paris&imgsrc=NzZVtQDRwTCiYM%3A [cit. 2015-11-17].

Obr. 3: Koré v peplu, 530 př. Kr., Museum of Classical Archaeology, Cambridge (archiv autorky).

Obr. 4: Alexandrův sarkofág, pozdní 4. století př. Kr., originál v Archeological national museum in Istanbul. In: https://www.google.cz/search?q=Aegina+polychromie&espv=2&biw=1440&bih=731&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAYQ_AUoAWoVChMI1er6rbb-yAIVIs9yCh2a8wHY#tbm=isch&q=alexander+sarcophagus+polychromy&imgsrc=TM1rkxOiASc-02M%3A [cit. 2015-11-17].

Obr. 5: Augustus z Prima Porta, po r. 20, Musei Vaticani, Řím. In: https://www.google.cz/search?q=Aegina+polychromie&espv=2&biw=1440&bih=731&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAYQ_AUoAWoVChMI1er6rbb-yAIVIs9yCh2a8wHY#tbm=isch&q=Augustus+Prima+porta&imgsrc=Y4tIYy4tNQ3xM%3A [cit. 2015-11-17].

Obr. 6: Caligula, římská kopie z let 37–41, Ny Carlsberg Glyptotek, Kodaň. In: https://www.google.cz/search?q=Aegina+polychromie&espv=2&biw=1440&bih=731&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAYQ_AUoAWoVChMI1er6rbb-yAIVIs9yCh2a8wHY#tbm=isch&q=caligula+polychromy&imgsrc=1ZYjmM2zvrGEDM%3A [cit. 2015-11-17].

RESUMÉ

ZNOVUOBJEVENÍ BARVY V ANTICKÉM SOCHAŘSTVÍ

Na počátku 19. století byli badatelé fascinováni novými objevy antických mramorových soch řecké i římské provenience se stopami originální malby, ale ve 20. století se z nepochopitelných důvodů zájem o toto téma vytrácí. Teprve v posledních několika desetiletích je studium ‚barevné‘ antiky opět v centru zájmu evropských badatelů, kteří využívají moderních metod a technologií pro zkoumání barvených pigmentů zachovaných na povrchu antických mramorů a bronzů. Tyto výzkumy dokazují, že řecké a římské sochy byly velmi pestře malovány barvami, a vyvracejí zažitý mýtus o puristické estetice antického umění.

Klíčová slova: polychromované mramory, ganósis, Antoine-Chrysostôme Quatremère de Quincy, Johann Joachim Winckelmann

SUMMARY

REINVENTING COLOUR IN ANTIQUE SCULPTURE

At the beginning of the 19th century, scholars were fascinated by new discoveries of Antique marble statues of Greek and Roman origin with traces of original painting, however, in the 20th century the interest in this topic disappeared from incomprehensible reasons. Only in last few decades, the study of 'colour' Antiquity has returned to the attention of European researchers who use modern methods and technologies for examining colour pigments preserved on a surface of Antique marble and bronze. These researches prove that Greek and Roman statues were richly decorated by colours and disprove the rooted myth of puristic aesthetics of Ancient art.

Key words: Polychromatic marble, ganoisis, Antoine-Chrysostôme Quatremère de Quincy, Johann Joachim Winckelmann

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Barbara Pokorná, Ph.D.
Katedra klasické filologie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: barbara.pokorna@upol.cz

K „DRUHÉMU ŽIVOTU“ BEDY DUDÍKA¹

Ema Tomášková

V lednu loňského roku jsme si mohli připomenout dvě jubilea vztahující se k životu moravského stavovského historiografa a benediktinského mnicha Bedy Dudíka (29. 1. 1815–18. 1. 1890), jedním z nich je dvousté výročí jeho narození. Když se roku 1998 připomínalo dvousté výročí narození historiografa českého, dočkal se František Palacký reprezentativní biografie z pera Jiřího Kořalky.² V tomto ohledu snesou oba zemští dějepisci srovnání – také Bedovi Dudíkovi byla v jubilejním roce věnována obsáhlá monografie. Cíle, který si kladlo v minulosti již několik autorů, se podařilo dosáhnout Richardu Mahelovi.³ V dalších oblastech je však, jak se zdá, komparace Dudíka s Palackým jen srovnáváním nesrovnatelného, zvláště pokud obrátíme svou pozornost ke vlivu jejich osobnosti a díla v době po smrti obou protagonistů.

Ve srovnání s obecně známým a alespoň podvědomě uznávaným českým historiografem se zdá, že je jeho moravský současník víceméně zapomenut. Je však tento názor obecně platný? Nebo existují prostředí, kde byl (je) Dudíkův odkaz z nějakých důvodů uchováván? V neposlední řadě je pak třeba zjistit, jak se tato situace vyvíjela v čase.

Zatímco v případě Františka Palackého je možno hovořit o mýtu či místě historické paměti s (v čase proměnlivým) potenciálem tvořit a ovlivňovat kolektivní identitu a kolektivní paměť poměrně širokého publika,⁴ s osobou Bedy Dudíka podobné asociace spojit nemůžeme. Na rozdíl od českého zemského historiografa nenabídl ten moravský ve svém rozsáhlém díle zásadní nosnou ideu, kterou by byla tehdejší nacionálně se profilující (česká

¹ Článek vychází z disertační práce TOMÁŠKOVÁ, Ema: *Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků*. Olomouc 2015 (nepublikovaná disertační práce).

² KOŘALKA, Jiří: *František Palacký (1798–1875). Životopis*. Praha 1998.

³ MAHEL, Richard: *Beda Dudík (1815–1890): život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti*. Praha 2015. V době psaní tohoto článku nebyla kniha dosud k dispozici, ale dle shodných názvů kapitol (viz obsah monografie, zveřejněný v rámci katalogu Moravské zemské knihovny v Brně) soudíme, že se jedná o vydání téměř nezměněné disertační práce téhož autora. Týž: *Život, dílo a pozůstalost moravského historiografa Františka Bedy Dudíka (1815–1890)* (dále jen *Život, dílo a pozůstalost*). Opava 2011 (nepublikovaná disertační práce).

⁴ Problematikou se obsáhle zabýval Jiří Štaif. Jeho poznatky byly shrnuty v monografii vydané v rámci edice Velké postavy českých dějin: ŠTAIF, Jiří: *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Praha 2009, zejm. s. 296–355. Dále také např. Týž: *František Palacký jako místo historické paměti se zvláštním zřetelem k Moravě* (dále jen *František Palacký jako místo historické paměti*). *Historica Olomucensia*, 40–2011, Olomouc 2011, s. 65–93.

– moravská) společnost ochotna akceptovat. Svým názorem v citlivé otázce polohy velkomoravského Velehradu naopak vyvolal ke své osobě i započatému dílu⁵ značný odpor ze strany vlasteneckých kruhů, který se dařilo odbourávat jen pozvolna. V tomto procesu je nutno za zásadní považovat vydání „opravené verze“ inkriminované pasáže v české redakci moravských dějin⁶ a pozdější úspěšné vyjednávání o návratu rukopisů ze Švédska – a nepochybně také faktor času a historického vývoje, který kauze ubral na aktuálnosti.

Také Dudíkovy další aktivity – diplomatického i jiného rázu – nedošly, mnohdy právě z důvodu svého charakteru, veřejné známosti. Navíc se jednalo obvykle o úkoly ve službách státu či církve bez většího dopadu na život obyvatelstva českých zemí.⁷ V politickém angažmá podobném tomu Palackého moravskému historiografovi mimo jiné bránila jeho příslušnost k řeholnímu řádu – a také osobně silně prožívané zklamání z výše zmíněného „sporů na Velehrad“, které jej vedlo k rozhodnutí se z veřejného života stáhnout. I jeho veskrze konzervativní politické postoje, zahrnující poněkud zastarávající zemský patriotismus, plně se spokojující s umírněnými reformami, a naopak z náboženských důvodů⁸ odmítající ty liberální, by jeho šance na úspěch značně snižovaly.

Samostatnou otázkou je pak vliv, jaký mohla mít na vnímání osobnosti Bedy Dudíka skutečnost, že se jednalo o kněze a řeholníka. Případně – naopak – byl Dudík obecně jako kněz a řeholník vnímán, protože tento učený benediktin rozhodně nebyl typickým představitelem kléru, jak se s ním veřejnost ještě pořád setkávala ve svém každodenním životě. Sloužil sice pravidelně mše svaté, ale často soukromě, nikdy nepůsobil v duchovní správě – nevyučoval náboženství, až na řídké výjimky nekřtil, neodddával, nekázal, patrně ani nezpovídal.⁹ Také oděv patrně používal častěji civilní než církevní – svědčí o tom nejen dochované fotografie,¹⁰ ale i potíže, které kvůli tomu

⁵ Dudík, Beda: *Mährens allgemeine Geschichte*. 1. díl. Brünn 1860.

⁶ Dudík, Beda: *Dějiny Moravy*. 1. díl. Praha 1871.

⁷ Šlo např. o návrhy na reorganizaci rakouského archivnictví, nebo o účast na kontaktech mezi Ruskem a Svatým stolicí, jejichž účelem bylo mimo jiné zlepšit postavení katolíků na ruském území.

⁸ Náboženství navíc stavěl rozhodně nad národnost. Moravský zemský archiv v Brně, fond E6 Benediktýni Rajhrad (dále jen MZA, E6), kart. 178, inv. č. 1962, sign. D m 3/3i – 11, Deník 1862, záznam z 3. února, nefol.

⁹ Výjimkami byly například pohřby jeho příbuzných a také působení za války roku 1866 v Itálii, kde zaopatřoval raněné.

¹⁰ Za jejich poskytnutí k nahlédnutí děkuji dr. Evě Ryšavé.

měl s církevními nadřízenými.¹¹ Zmiňován býval spíše v souvislosti se svou odbornou prací, a to jako doktor Dudík, nikoliv pater. Z druhé strany se o jeho kněžství samozřejmě obecně vědělo – a také jeho názory na společenské změny tomu odpovídaly, jak už bylo řečeno výše. To mohlo, zvláště ve vzdělanějších a liberálnějších kruzích, způsobovat nechuť k jeho osobě, nebo minimálně jakýsi podezřívavý odstup. Samo o sobě to však dobovému úspěchu a oblibě zabránit nedokázalo, jak je vidět u jiných kněžských osobností. U moravského historiografa to tak byl nejspíše jeden z více vzájemně se posilujících faktorů.

Přes nespornou inteligenci, píli a společenskou obratnost (o níž svědčí plejáda osobností, se kterými se pravidelně stýkal)¹² Dudík všeobecného uznání srovnatelného s Františkem Palackým nikdy nedosáhl. Z důvodů zmíněných výše nenabízел (ani nemohl nabízet) modernizující a sekularizující se české společnosti atraktivní ideál, kolem kterého by se mohla semknout jako kolem „otce národa“ Palackého.

Viditelným vyjádřením Palackého role jakožto symbolu se pak staly jeho pomníky, z nichž první byl odhalen už rok po jeho úmrtí, národní slavnosti pořádané při příležitosti jubileí českého historiografa, ulice, náměstí, parky, spolky a školy nesoucí jeho jméno (včetně obnovené olomoucké univerzity). Velmi hmatatelným svědectvím o Palackého významu, směřovaným k běžnému občanovi, je i jeho zahrnutí mezi osobnosti zobrazené na aktuálně platných bankovkách, navíc podtrženým i faktem, že se jeho portrét nachází na třetím nejvyšším – a zároveň z nejvyšších asi nejběžnějším – nominálu, tedy na tisícikoruně – kde ostatně nefiguruje František Palacký v dějinách poprvé.¹³ Méně pak ve všeobecném povědomí figurují místa spjatá s jeho fyzickou existencí, z nichž jmenujme alespoň rodný domek v Hodslavicích a byt v Praze,¹⁴ byť právě na tomto využití domu, kde se narodil, Palacký vyjádřil zájem při své poslední tamější návštěvě.¹⁵

Beda Dudík s pietním využitím svého „otcovského domu“ počítat nemohl, neboť tam žila početná rodina jeho nejmladšího bratra Eduarda; navíc se

¹¹ MZA, E6, kart. 152, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 11, Napomenutí udělené Dudíkovi brněnskou konsistoří pro nošení nepatřičného oděvu (1857).

¹² MZA, E6, kart. 178 a 179, inv. č. 1962, sign. D m 3/3i, Deníky, passim.

¹³ ŠOUŠA, Jiří – ŠTAIF, Jiří: *Obsahy, přesahy a kontexty české historické paměti. Symbolický život Františka Palackého na bankovkách*. In: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha 2011, s. 621–652.

¹⁴ Nyní Památník Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra.

¹⁵ ŠTAIF, Jiří: *František Palacký jako místo historické paměti*, s. 65–93.

ani nejednalo o jeho dům rodný.¹⁶ Přesto měl o uchování svého „odkazu“ evidentně zájem a na svém budoucím obrazu cílevědomě pracoval. Vrcholným typem „druhého života“ v náboženském (katolickém) chápání je samozřejmě dosažení kanonizace, případně alespoň beatifikace. Cest, jak jich dojít, je více, kromě mučednictví je to zejména v příslušném církevním procesu posmrtně prokázaná heroická míra ctností. Fr. Beda se o vlastní zdokonalení v této oblasti snažil dle svých sil po celý život, ovšem s dosažením výše zmíněného ideálu ve svých plánech nekalkuloval. Posmrtné uznání si kromě své práce hodlal zajistit dvěma způsoby.

V užším okruhu rodiny to byla hmotná i nehmotná (ve formě „přímluv“) podpora poskytovaná širokému okruhu příbuzenstva, v největší míře ovšem neteří a synovcům, kteří mu v tomto ohledu nahrazovali vlastní děti, jichž se musel vzhledem ke svému životnímu stavu vzdát. Mimořádnou péči věnoval zejména nejstaršímu z chlapců, Františkovi, kterého nejenže podporoval na studiích, ale podle možnosti jej i uváděl do „lepší společnosti“.¹⁷

V prostředí benediktinského řádu – a skrze něj i u širší veřejnosti – jej měly připomínat dary věnované kostelům. Nejznámějším z nich je patrně patera, kterou nechal vyrobit ze svých vyznamenání.¹⁸ Podobně vznikl i mešní kalich. V rajhradském klášterním kostele se také nacházejí Dudíkem věnované a dosud příležitostně využívané mohutné svícny. Nejdražším darem tohoto druhu měl být ovšem nový hlavní oltář pro baziliku sv. Prokopa v Třebíči, pozůstatek zaniklého benediktinského kláštera, jehož čestným opatem byl Beda Dudík za své zásluhy v církevní oblasti jmenován. K uskutečnění tohoto finančně náročného plánu se moravský historiograf rozhodl k riskantnímu kroku – poměrně velké investici na burze. Osoba, jíž peníze svěřil, se ovšem ukázala jako nedůvěryhodná a nekompetentní, Dudík o částku tvořící velkou část jeho životních úspor přišel a oltář tedy realizován nebyl.¹⁹

Pokud jde tedy o doklady Dudíkova druhého života, nacházející se ve veřejném prostoru, můžeme zde – na rozdíl od Františka Palackého, kde je bylo nutno kvůli jejich počtu vypsát víceméně obecně – uvést jejich kompletní výčet. Nejvyšší mírou explicitnosti vyjádření – a bohužel i jistou mírou faktografické nepřesnosti – se vyznačuje pamětní deska umístěná na jeho rodném domě čp. 16 na kojetínském Masarykově náměstí. Odhalena byla v květnu

¹⁶ V jeho raném dětství se rodiče přestěhovali.

¹⁷ MZA, E6, kart. 178 a 179, inv. č. 1962, sign. D m 3/3i, Deníky, *passim*.

¹⁸ BURIAN, Václav: *Patera moravského historiografa Bedy Dudíka. Ke 100. výročí úmrtí 1890–1990*. Vlastivědný věstník moravský, 42, 1990, s. 25–42.

¹⁹ Závažným důsledkem velké finanční ztráty byl i záchvat mrtvice, který učenému benediktinovi definitivně znemožnil psaní. MZA, E6, kart. 179, inv. č. 1962, sign. D m 3/3i – 33, Deník 1887, *passim*.

1990 při příležitosti stého výročí úmrtí „opata rajhradského (!), rodáka z Kojetína, moravského historiografa“²⁰ a nese nápis: „V tomto domě se narodil ThDr. (!) Beda Dudík, český církevní historik a moravský stavovský historiograf. 18. (!) 1. 1815–29. (!) 1. 1890“. Vznikala tedy ve zcela jiném kontextu než Palackého první pomník v Chropyni roku 1877.

V Kojetíně nalezneme i jednu ze tří ulic, které v České republice nesou Dudíkovo jméno. Zbývající dvě se nacházejí v Rajhradě – ta je podle dosud zjištěných informací nejstarší²¹ – a v Brně.²² V žádné ze tří jmenovaných lokalit se nejedná o ulici umístěnou v centru a žádná z nich také není nijak spjata s Dudíkovým pobytem či působením (jako např. Palackého ulice v Praze).

Pro úplnost dodejme, že nejsme zpraveni o žádných spolcích, školách nebo jiných institucích pojmenovaných po Bedovi Dudíkovi, stejně jako o oficiálním použití jeho portréту jako motivu bankovky, poštovní známky či podobným způsobem.

Výskyt ulic, pojmenovaných po moravském historiografovi, je signifikantní i z jiného důvodu. Reprezentuje totiž oblasti, kde je Dudíkův odkaz – nebo alespoň vzpomínka na jeho osobu – uchovávan až do dnešní doby.

V souvislosti s rodným městem je Dudík uváděn už za svého života – poprvé jej zmiňuje jeho spolurodák Josef Chytil roku 1851 a po něm v podstatě každá další publikace o Kojetíně až po ty nejnovější – včetně oficiálních webových stránek.²³ Památka tohoto významného rodáka a čestného občana města byla v Kojetíně připomínána i před rokem 1989, samozřejmě s důrazem na jeho odborné dílo, společenský význam a vztah k rodnému městu, kam se vždy rád vracel.²⁴ Pod mnohými z „kojetínských“ textů o Bedovi

²⁰ Viz brožuru *U slavnostní příležitosti odhalení pamětní desky k 100. výročí úmrtí P. Bedy Dudíka, OSB, opata rajhradského (!), rodáka z Kojetína, moravského historiografa. (proběhlo 20. 5. 1990) P. Jar. Kaláb*.

²¹ Svě jméno získala roku 1924. ALTMAN, Karel: *Kniha o Rajhradě: dějiny města od nejstarších dob*. Rajhrad 2014, s. 251.

²² Po Bedovi Dudíkovi byla nazvána roku 1946, původně se jmenovala Kollárova, za Protektorátu pak Zavřená. Encyklopedie dějin města Brna. In: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_ulice&load=1028 [cit. 29. 10. 2015].

²³ CHYTIL, Josef: *Paběrky z děgů Kojetínských*. Brno 1851, s. 58; *Beda Dudík (1815–1890), historiograf moravský*. In: <http://mekskojetin.cz/galerie-rodaku/beda-dudik> [cit. 27. 4. 2015]; SVAČINOVÁ, Hana: *Kojetínští rodáci*. In: ŘEZÁČ, František – SVAČINOVÁ, Hana – ŠÍREK, Jiří: *Kojetín v proměnách času (1233–2008)*. Kojetín 2009, s. 350–375, Dudík sám s. 353–356.

²⁴ CHUMČAL, Milan: *Galerie rodáků*. Kojetínský kulturní kalendář, 1983, říjen (750 let města), s. 7–8.

Dudíkovi je pak v posledních několika desetiletích podepsána Eva Ryšavá,²⁵ případně jim její články slouží za výrazný inspirační zdroj.²⁶

Ve spojitosti s Kojetínem samozřejmě nelze opomenout Dudíkovy příbuzné, k nimž ostatně patří i Eva Ryšavá. Už za života moravského historografa se rodina Dudíkova vyznačovala mimořádnou soudržností, která přetrvává až do současnosti.²⁷ Její nedílnou součástí je i uchovávání rodinné tradice a rodinných „míst paměti“, kam patří na prvním místě soukromý archiv.²⁸ Jeho součástí, mimořádně důležitou právě pro vytvoření trvalého „mýtu“ Bedy Dudíka, jsou písemně zachycené paměti jeho neteře Marie Dudíkové, provdané Ryšavé.²⁹ Ty na své čtenáře působí nejen v rovině racionální, ale také emocionální a pomáhají mu vytvořit si ke „strýčku Bedovi“ jistým způsobem osobní vztah. Navenek se tento rodinný „mýtus“ dětmi oblíbeného strýčka, podložený pozdějším racionálním poznáním dalších sfér jeho života a díla, projevuje v pravidelném publikování odborných i populárně naučných textů na různá témata z jeho života. Kromě Evy Ryšavé je zde třeba jmenovat zejména jejího otce Jiřího, jehož záměrem, bohužel nenaplněným, bylo publikovat Dudíkovu knižní biografii.³⁰ Z nejmladší generace je to pak JAn (!) Dudík, autor hesla na české Wikipedii.³¹

Další lokalitou významně spjatou s Dudíkovým životem je bezesporu Rajhrad, kde vstoupil do benediktinského kláštera a kde byl v lednu roku 1890 pohřben. Dějiny městečka byly do značné míry vždy určovány samotnou existencí a vývojem kláštera, zároveň se ovšem jednalo o dva rozdílné světy. Vztah města k osobnosti Bedy Dudíka lze tedy charakterizovat jako spíše rozumové vědomí, že na jeho území přebývala významná osobnost –

²⁵ Nejnověji RYŠAVÁ, Eva: *Z Kojetína k císařskému trůnu (K 200. výročí narození historika Bedy Dudíka)*. Kojetínský zpravodaj, 16, 2015, č. 1 (leden), s. 9–10.

²⁶ Např. výše citované webové stránky města a sborník Kojetín v proměnách času.

²⁷ Dle ústního sdělení dr. Ryšavé.

²⁸ O něm blíže MAHEL, R.: *Život, dílo a pozůstalost*, s. 8–10.

²⁹ Jejich stručnou charakteristiku viz RYŠAVÁ, Eva: *Historik Beda Dudík ve světle rodinné korespondence a vzpomínek*. Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, 57, 2012, č. 1–2, s. 75–81.

³⁰ Viz A. G. (= Andělín Grobelný?): *Zemřel životopisec historika Bedy Dudíka*. Vlastivědný věstník moravský, 17, 1965, s. 106.

³¹ *Beda Dudík*. In: https://cs.wikipedia.org/wiki/Beda_Dud%C3%ADk. [cit. 29. 10. 2015]. Celkově obsahuje Wikipedie heslo „Beda Dudík“ v šesti jazykových verzích, odlišných i obsahově.

do života obyvatel však, na rozdíl od svých spolubratří, kteří tam vykonávali duchovní správu a podobně, nijak výrazněji nezasáhla.³²

Jako významnou osobnost vnímal svého spolubratra už Gregor Wolny, který jej v rámci své církevní topografie neopomněl zmínit jak u rajhradského kláštera, tak u kojetínské farnosti.³³ Hlavním tvůrcem Dudíkova druhého života v rámci kláštera byl však o několik generací mladší Maurus Kinter, klášterní archivář a redaktor časopisu Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden. Ten měl možnost moravského historiografa ještě poznat osobně, dokonce mu pomáhal s pořádáním jeho soukromé korespondence.³⁴ Ve spolupráci s Bedou Dudíkem později psal i jeho životopis pro účely publikace vydávané k řádovému jubileu.³⁵ Bylo tedy přirozené, že právě on se stal autorem Dudíkova nekrologu³⁶ a podrobného popisu Dudíkova pohřbu v deníku Vaterland³⁷ a později – to už jako správce Dudíkovy mimořádně obsáhlé písemné pozůstalosti – i dalších textů věnovaných z dobového pohledu jedné z nejvýznamnějších osobností spjatých s klášteřem.³⁸ Ty měly být přípravou pro rozsáhlejší biografii.

³² Svědčí o tom i zápis v místní kronice v souvislosti s Dudíkovým úmrtím a pohřbem: „Vykonal několik pamětihodných cest do Ruska, Švédska, Itálie a byl přítomen otevření Suezského průplavu 17. listopadu 1869. Ze Švédska přinesl do Prahy mnoho vzácných knih, uloupených Švédy u nás za jejich vpádu do našich zemí.“ Tedy objektivní zhodnocení významné osobnosti bez náznaku bližšího vztahu k ní. Citováno dle ALTMAN, K.: c. d., s. 179.

³³ WOLNY, Gregor Thomas: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. 2. oddělení. Brünner Diöcese. 1. sv. Brünn 1856, s. 430; Tamtéž. 1. oddělení. Olmützer Erzdiöcese. 2. sv. Brünn 1857, s. 139.

³⁴ MZA, E6, kart. 178, inv. č. 1962, sign. D m 3/3i – 14, Deník 1867, záznam k 15. únoru, nefol.

³⁵ *Scriptores Ordinis S. Benedicti qui 1750–1880 fuerunt in Imperio Austriaco-Hungarico*. Vindobonae 1881, s. 63–72.

³⁶ Zejm. M. K. (= Maurus Kinter): *Beda Dudík mon. Raigradiensis*. Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik, 11, 1890, s. 121–122 a 325–326. Frontispice: Foto B. Dudíka z 30. 9. 1889.

³⁷ Jedná se o první „slavnost“ Dudíkova druhého života (druhou bylo patrně až odhalování pamětní desky v Kojetíně). Z hlediska programu (Kinter ve svém popisu zdůrazňuje zejména jeho hudební složku) i účastníků – jak přímých, tak nepřímých (odesílatelů kondolenčních telegramů) – se jednalo o událost prestižní. Účast veřejnosti není v popise zmíněna, mluví se ovšem o nepříznivém počasí s náledím, z obojího lze usuzovat, že nebyla velká. *Dr. Beda Dudík's Leichenbegängnis*. Vaterland, č. 22, 23. 1. 1890, s. 3.

³⁸ KINTER, Maurus: *Der mährische Landeshistoriograph Dr. Beda Dudík O.S.B. Ehren-Abt von Trebitsch, kaiserl. Rath und Regierungs-Rath, Besitzer vieler hohen Orden etc. Mitglied der k. Akademie der Wissenschaften etc. gestorben am 18. Jänner 1890: eine Lebensskizze*. Brünn 1890; Týž: *Vitae monachorum qui ab anno 1613 in monasterio O.S.B. Raihradensi in Moravia professi in Domino obierunt*. Brunae 1908, s. 136–144.

Kinterovým nástupcem v úkolu klášterního archiváře i v publikační činnosti týkající se Bedy Dudíka se stal pozdější poslední rajhradský opat Václav Jan Pokorný.³⁹ Jeho články staví na zajímavých dokumentech z Dudíkovy pozůstalosti a – na rozdíl od Kinterových, který tuto potřebu vzhledem ke svému původu i k době, ve které žil, nepociťoval – se snaží Dudíka obhájit před útoky na jeho podle některých nedostatečné vlastenecké cítění.

Mimo to je Beda Dudík – společně s dalšími vědecky a literárně činnými spolubratry – pravidelně zmiňován ve všech tiscích týkajících se dějin kláštera.⁴⁰ Tradice je samozřejmě vážně narušena uzavřením kláštera roku 1950. V současnosti se na ni snaží spíše než obnovená nepočetná komunita benediktinů navázat instituce sídlící v rajhradském klášteře, jako Památník písemnictví na Moravě, a zvláště řešitelé projektu NAKI „Rajhradský klášter jako kulturní fenomén.“⁴¹ V obou případech však nejde výlučně o osobnost Bedy Dudíka, ten je zde pojímán jako jeden ze skupiny historiků resp. významných rajhradských benediktinů.

Mimo Kojetín a Rajhrad, tedy mimo prostředí jeho dvou rodin (přirozené a řeholní), se druhý život Bedy Dudíka odehrává prostřednictvím textu. První pocházejí už z doby Dudíkova života, a to dokonce z jeho poměrně mladého věku. Jako pětaticetiletého jej do svého přehledu literárních dějin zařadil Christian d'Elvert⁴² a do první části *Kapesního slovníčku novinářského a konverzačního* pak Ludvík Ritter z Rittersbergu, který kromě Dudíkovy historické práce akcentuje i jeho aktivity během roku 1848.⁴³

Za značně prestižnější bylo a je nutno považovat Dudíkovo zařazení mezi osobnosti uvedené ve *Wurzbachově biografickém lexikonu*.⁴⁴ Je reakcí na jeho sociální vzestup, ke kterému došlo během padesátých let – Beda Dudík se

³⁹ Jejich obsahovým shrnutím byl článek Pý (= Pokorný): *Dr. Beda Dudík*. Hlídka, 57, 1940, č. 1, s. 19–20.

⁴⁰ Např. POKORNÝ, Václav Jan: *Klášter Rajhrad, jeho dějiny a památnosti*. Rajhrad 1925.

⁴¹ HEILANDOVÁ, Lucie – PAVELKOVÁ, Jindra – RICHTROVÁ, Eva: *In omnibus glorificetur Deus: dvě stě let od povýšení na opatství: katalog k výstavě*. Brno 2013, s. 67–70; *Psali dějiny Moravy. Moravská historiografie dějepisců do roku 1918. Výstava Památníku písemnictví na Moravě, Rajhrad září 2008–leden 2009*. [Předklášteří] 2008, s. 33–34.

⁴² D'ELVERT, Christian: *Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Österreichisch-Schlesien*. Brünn 1850, s. 372–373. Pokračování zmíněného životopisu viz Týž: *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien*. Brünn 1854, s. 308–310.

⁴³ RITTERSBERG, Ludvík: *Kapesní slovníček novinářský a konverzační*. 1. díl. Praha 1850, s. 241.

⁴⁴ V. WURZBACH, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*. 3. díl. Coremans-Eger. Wien 1858, s. 385–387.

díky úspěšným zahraničním badatelským cestám odborně a společensky etabloval, o čemž svědčí i seznam získaných vyznamenání a čestných členství v odborných společnostech, jenž je součástí hesla.

Názorným indikátorem postojů českých vlastenců (v širším slova smyslu) k moravskému historiografovi je *Riegrův Slovník naučný*. Jeho druhý díl, obsahující hesla písmene D, vyšel v době probíhajícího „sporu o Velehrad“.⁴⁵ Heslo „Dudík“ z něj nebylo vyraženo – nositel jména byl již osobou neopominutelnou – ovšem jeho obsah je probíhající kauzou značně ovlivněn a učeného benediktina ostře kritizuje pro vědeckou nedostatečnost díla a protislovanské smýšlení. O téměř třicet let mladší doplňkové heslo ve dvanáctém díle téhož slovníku⁴⁶ vyznívá mnohem smířlivěji. K této proměně hodnocení přispěl jak časový odstup (navíc Dudík počátkem téhož roku zemřel), tak výslovně uvedený návrat rukopisů ze Švédska.

Prvním zjištěným textem věnovaným moravskému historiografovi mimo hranice monarchie je (apologetický) životopisný článek ve würzburgském katolicky laděném odborném časopise *Chilianeum*.⁴⁷ Jeho autor Anton Ruland je Dudíkovým dobrým známým a tímto způsobem se mu snaží pomoci čelit nepřátelské kampani ze strany národnostně česky zaměřených periodik. Z podobných pohnutek vznikl ostatně i článek v budapeštských Nedělních novinách,⁴⁸ jehož iniciátorem byl další z přátel, benediktin Florian Rómer.

Příznivý obraz moravského historiografa v zahraničí narušuje v této době jeho kontroverzní působení v benátských archivech a knihovnách, kde se vcelku nevybíravými prostředky snaží po neúspěšné válce v létě 1866 „zachránit“ co nejvíce historického materiálu pro habsburskou monarchii. Reakcí rozhořčeného ředitele archivu Girolama Dandola je historicky první (byť útlá) monografie věnovaná Dudíkově osobě.⁴⁹

Stejně jako v případě „sporu o Velehrad“ emoce spojené s osobou Bedy Dudíka postupně opadají. Připsat je to možno přirozenému vývoji, kdy starší události ztrácejí na své aktuálnosti, Dudíkovým úspěchům, uznávaným

⁴⁵ RIEGER, František Ladislav: *Slovník naučný*. 2. díl. Praha 1862, s. 325.

⁴⁶ Tamtéž. 12. díl. *Doplňky a opravy*. Praha 1890, s. 694.

⁴⁷ RULAND, Anton: *P. Beda Dudík O.S.B. als Geschichtsforscher und Geschichtsschreiber. Ein Lebensbild*. *Chilianeum. Blätter für katholische Wissenschaft, Kunst und Leben*, 3. sv., (Würzburg) 1863, s. 207–218.

⁴⁸ *Dudík Béda*. Vasárnapi Ujság, č. 40, 2. 10. 1864, s. 413–414. Překlad článku je k dispozici v Dudíkově pozůstalosti. MZA, E6, karton 185, inv. č. 1969, sign. D m 3/4 – 9, *Překlad článku o Dudíkovi ve Vasárnapi Ujság*, fol. 1–4.

⁴⁹ Záležitosti se později podobně zabýval Jan Opočenský. DANDOLO, Girolamo: *Il benedettino Beda Dudík all'archivio generale di Venezia. Memoria documentata*. Venezia 1866; OPOČENSKÝ, Jan: *Beda Dudík a archivní konvence florentská*. *Časopis Matice moravské*, 49, 1925, s. 299–355.

i jeho názorovými oponenty, a v neposlední řadě i jeho zvyšujícím se věku a úctě, kterou přináší. Zvláště v posledních letech jeho života nemají nastupující generace potřebu se proti téměř nemohoucímu historiografovi nijak vymezovat, už pro ně nepředstavuje žádné „nebezpečí“, navíc zvolna ubývá i těch, kdo se v těchto sporech kdysi angažovali.

Patrný je tento vývoj zejména na Dudíkových nekrolozích, které přinesla většina významnějších novin i některé časopisy. Jejich autoři své sympatie či antipatie k zemřelému sice naznačují, ale obvykle pouze umírněně. Některé deníky (např. *Die Presse* či *Prager Tagblatt*) se spokojují dokonce s pouhou stručnou notickou o úmrtí, naopak rozsáhlé a na zajímavé detaily bohaté texty nalezneme v listech konzervativních, katolicky zaměřených. Což je dáno i tím, že jejich autoři jsou osoby z okruhu Dudíkových nejbližších známých. Kromě již dříve jmenovaného Maura Kintera, jehož texty se staly předlohou Dudíkových biogramů v zahraničí,⁵⁰ je třeba zmínit ještě Vincence Brandla.⁵¹ Z českojazyčných odborných periodik zpravil své čtenáře o úmrtí moravského historiografa pouze *Časopis Vlasteneckého muzejního spolku Olomuckého*⁵² – *Časopis Matice moravské* v té době nevycházel a periodika vědeckých společností reflektovala patrně zejména úmrtí vlastních členů, jako to v případě Bedy Dudíka učinily časopisy vídeňské⁵³ a mnichovské⁵⁴ akademie věd.

Texty vzniklé po roce 1890 můžeme rozdělit do tří skupin. Tou první jsou vědecké práce, řešící obvykle některou oblast Dudíkových odborných zájmů a aktivit. K nejstarším patří již zmíněná studie Jana Opočenského

⁵⁰ Jako příklad uveďme filiační řadu vedoucí od Kinterova citovaného nekrologu přes další anonymní v *Revue bénédictine* po heslo v *The Catholic Encyclopedia* a *Enciclopedia universal ilustrada Europeo-Americana*. Nejnověji z nich vychází *The Benedictine Biography*. Dom Bède Dudik, O.S.B. *Revue bénédictine*. *Messenger des Fidèles*, 7, 1890, s. 179–182; SCHLAGER, Patricius: *Beda Franciscus Dudik*. Elektronická verze díla *The Catholic Encyclopedia*. 5. díl. New York 1909. In: <http://www.newadvent.org/cathen/05184a.htm> [cit. 27. 4. 2015]; *Enciclopedia universal ilustrada Europeo-Americana*. 18. díl, 2. část. Přetisk původního vydání z let 1908–1930. Madrid 1958, s. 2357; *Dudik, Beda*. In: *Biographia Benedictina* (Benedictine Biography). In: http://www.benediktinerlexikon.de/wiki/Dudik_Beda [cit. 27. 4. 2015].

⁵¹ V. B. (= Vincenc Brandl): *Dr. Beda Dudík*. *Hlas. Noviny pro lid*, č. 22, 28. 1. 1890, s. 2. Ve zkrácené formě jej pak zopakoval časopis *Obzor*. BRANDL, Vincenc: *Dr. Beda Dudík*. *Obzor*, č. 4, 20. 2. 1890, s. 49–51.

⁵² *Úmrtí*. *Časopis Vlasteneckého muzejního spolku Olomuckého*, 7, 1890, č. 25 (duben), s. 43.

⁵³ (*Beda Dudík – nekrolog*). *Almanach der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 40, 1890, s. 181–183.

⁵⁴ CORNELIUS, Carl Adolph: *Nekrolog auf F. Dudik*. *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der k. b. Akademie der Wissenschaften zu München*, 1890, 2. sv., s. 37–40.

o benátských archivech,⁵⁵ dále jsou to články Jiřího Radimského o Dudíkových návrzích na reorganizaci archivnictví⁵⁶ a další. Patří sem také několik diplomových a doktorských prací, z tuzemských jsou to především práce Evy Ryšavé⁵⁷ a Richarda Mahela. Motivace Evy Ryšavé k výběru daného tématu je zřejmá z předchozího textu, Richard Mahel se k velké biografii Bedy Dudíka dostával skrze drobnější analýzy jeho díla.⁵⁸ Ze zahraničních se podařilo najít vídeňskou práci Senty Dibetto, tu přivedlo k osobnosti moravského historio-
grafa jeho angažmá ve službách Německého řádu.⁵⁹

V dalším množství odborné literatury je Beda Dudík v nejrozličnějších souvislostech zmiňován a autoři jsou nuceni reagovat na jeho pojetí daných témat (středověké dějiny Moravy, působení švédských a pruských vojsk, Albrecht z Valdštejna), vzhledem k rostoucímu časovému odstupu a pokroku bádání se však tyto zmínky zkracují a stávají se formálními.

Druhou skupinu tvoří encyklopedická a slovníková hesla a biografické medailony v přehledové literatuře. Pro jejich autory není příslušná osobnost hlavním tématem badatelské činnosti, spíše jednou z několika, jejichž heslo mají zpracovat a jež byly do díla zařazeny na základě předem stanovených kritérií, ovlivněných dobovým vnímáním přínosu pro příslušný obor či pro společnost obecně. Typicky se jedná o stručné formalizované životopisy s uvedením nejvýznamnějších publikací a dalších aktivit, případně také různých ocenění.

Právě výběr informací zahrnutých do biogramu – stejně jako jeho délka – vypovídají nejen o účelu daného textu, ale i o významu, který autoři dané osobnosti připisují. Příkladem může být srovnání hesel „Dudík, Beda“ v několika českojazyčných všeobecně zaměřených encyklopediích. Zatímco v *Ottově slovníku naučném*⁶⁰ nalezneme biogram relativně obsáhlý

⁵⁵ OPOČENSKÝ, J.: c. d.

⁵⁶ Např. RADIMSKÝ, Jiří: *Dudíkovy snahy o organizaci archivnictví v Rakousku*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university, řada C – Historica, 7, 1960, s. 171–179.

⁵⁷ RYŠAVÁ, Eva: *Knihovědné dílo Bedy Dudíka I, II*. Praha 1970 (nepublikovaná diplomová práce, uložena v Archivu UK, sign. ED-10/70 a ED-10/70/přil.). Z ní potom autorka vychází v dalších textech.

⁵⁸ Nejstarší je MAHEL, Richard: *Béda (!) Dudík a jeho vrcholná práce o dějinách Moravy*. In: Archivní ročenka Státního okresního archivu Kroměříž. Holešov 2001, s. 70–89.

⁵⁹ DIBETTO, Senta: *Beda Dudík: Sein Leben – Sein Werk*. Wien 1970 (nepublikovaná disertační práce).

⁶⁰ *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. 8. díl. Praha 1894, s. 110–111. Autorem příslušného hesla je Karel Becka.

a faktograficky bohatý, v následujících encyklopediích⁶¹ se hesla zkracují – až po stručnou informaci v *Malé československé encyklopedii*, spokojující se s životními daty, označením oboru působnosti a názvem hlavního díla – to vše na třech řádcích.⁶² Kromě snižující se aktuálnosti Dudíkova díla je nutno tento fakt samozřejmě přičítat i době vzniku textu. Zatímco pro uživatele praporepublikových lexikonů bylo velmi „neaktuální“ zejména Dudíkovo sepětí s církví a monarchií, o padesát let později se k němu přidává i překážka v podobě jazyka (případně písma) většiny publikací moravského historiografa – ve spojitosti s úbytkem počtu aktivních uživatelů němčiny (tištěné částečně frakturou). Pro úplnost dodejme, že nenovější českojazyčné všeobecné encyklopedie heslo „Dudík“ neobsahují vůbec.⁶³

Podobný trend je vysledovatelný i u zahraničních encyklopedií, například německého *Brockhausova lexikonu*. Zatímco ve vydáních z desetiletí kolem přelomu devatenáctého a dvacátého století biogram moravského historiografa nalezneme,⁶⁴ v těch novějších se už nenachází. Výskyt hesla „Dudík“ v těchto dílech nám ovšem nabízí další perspektivu pro vnímání recepce Dudíkovy osobnosti, a to perspektivu geografického záběru. Alespoň v období padesáti let kolem roku 1900 jeho status jako význačné osobnosti tímto způsobem stvrzují encyklopedická díla v různých evropských zemích, především samozřejmě v těch, kam Dudík vykonal zásadnější badatelské cesty a kde navázal kontakty s místními archiváři a historiky. V německém prostoru jej zmiňuje kromě Brockhausova i lexikon Mayerův.⁶⁵ Další příklady nalezneme ve Skandinávii, kromě očekávané encyklopedie švédské⁶⁶ jsou to však i lexikony z Norska a Dánska.⁶⁷ Teprve pozdější je heslo italské (z pera

⁶¹ Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. 2. díl. Praha 1926, s. 417–418; Komenského slovník naučný. 3. díl. Praha 1937, s. 527–528.

⁶² Malá československá encyklopedie. 2. díl. D–CH. Praha 1985, s. 216.

⁶³ Míňeny jsou encyklopedie Diderot (osmisvazková verze) a *Universum*.

⁶⁴ Dohledán byl výskyt v tomto vydání: *Brockhaus' Konversationslexikon*. 5. díl. *Deutsche Legion – Elektrodiagnostik*. 14. vyd. Leipzig – Berlin – Wien 1894, s. 575. V zestručněné podobě pak *Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon*. 1. díl. 5. vyd. Leipzig 1911, s. 466.

⁶⁵ *Meyers Konversationslexikon*. 5. díl. *Distanzgeschäft – Faidherbe*. 4. vyd. Leipzig – Wien [1885–1892], s. 194; *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, 5. díl. Leipzig 1906, s. 250–251.

⁶⁶ *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi Innehållande Upplysningar Och Förklaringar Om Märkvärdiga Namn, Föremål Och Begrepp*. 3. díl. Stockholm 1880, sloupec 1533; *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon Och Realencyklopedi*. 6. díl. 2. vyd. Stockholm 1907, sloupec 1012.

⁶⁷ *Norsk Haandlexikon for almenntittige Kundskaber*. 1. díl. A–J. Kristiania [1881], s. 397; *Salmonsens Konversationsleksikon*. 6. díl. *Demeter – Elektriske Sikringer*. 2. vyd. København 1917, s. 484. K dispozici nám bylo druhé vydání (první vyšlo v letech 1893–1911). Dá se předpokládat, že Dudíkovo heslo zůstalo nezměněno.

Karla Stloukala).⁶⁸ Početné je zastoupení i v encyklopediích francouzských, a to z našeho pohledu vcelku paradoxně, neboť k Francii – kromě několika kratších návštěv – Beda Dudík nijak zvlášť blízký vztah neměl,⁶⁹ podobně jako ke Španělsku,⁷⁰ kde však snad sehrála určitou roli katolická orientace země.

S větší pravděpodobností než ve všeobecných dílech, narazíme na Dudíkův biogram, zvláště v novější době, v pracích specializovaných, ať už oborově či regionálně.⁷¹ Typickými okruhy jsou samozřejmě dějiny historiografie a příbuzných disciplín jako archivnictví nebo archeologie,⁷² a pak lexikony s církevní tematikou, kde bývají osobnosti úspěšné i z pohledu světské sféry pečlivě evidovány.⁷³

⁶⁸ *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*. 13. díl. Milano 1932, s. 250. Ve zkrácené verzi je heslo součástí i současné – on-line – encyklopedie Treccani. *L'enciclopedia italiana*. In: <http://www.treccani.it/enciclopedia/beda-dudik/> [cit. 27. 4. 2015].

⁶⁹ *La grande encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*. 14. díl. Paris s. d. [cca 1880–1890], s. 1196; LAROUSSE, Pierre: *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle: français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc.* 17. díl (2. dodatky). Paris s. d. [p. r. 1876], s. 1104; *Dictionnaire universel des contemporains: contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers...* 6. vyd. Paris 1893, s. 496. Ve francouzské *Revue historique* také vyšel jeden z mála Dudíkových zahraničních nekrologů. *Autriche-Hongrie. Revue historique*, 15, 1890, s. 473.

⁷⁰ Příslušná encyklopedie citována výše v souvislosti s nekrology.

⁷¹ Z významnějších *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. 1. díl. 3. vyd. Wien 1956, s. 201–202; STURM, Heribert: *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. 2. díl. D–G. München – Wien 1979, s. 284; MYŠKA, Milan: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. 7. sešit. Ostrava 1996, s. 26; *Encyklopedie dějin města Brna*. In: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=61 [cit. 27. 4. 2015].

⁷² Jmenujme např. KUTNAR, František: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. 1. díl. *Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepiscetví v druhé polovině 19. století*. Praha 1973, s. 217–218. Beze změny je příslušná pasáž zopakována i v nejnovějším vydání. KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. 3. vyd. Praha 2009, s. 308–310. Dále Hofmannová, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana: *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2000, s. 153–154; SKLENÁŘ, Karel – SKLENÁŘOVÁ, Zuzana: *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů*. Praha 2005, s. 149–150; BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. sv. *Biografická část*. Praha 2007, s. 46.

⁷³ Kromě výše zmíněné americké katolické encyklopedie jsou to např. PODLAHA, Antonín: *Český slovník bohovědný*. 3. díl. Praha 1926, s. 623; *Lexikon für Theologie und Kirche*. 3. díl. 2. vyd. Freiburg im Breisgau 1931, sloupec 480; ZOUHAR, Jakub: *Dudík, Beda (1815–1890)*. In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. 35. díl. Nordhausen 2014, sloupce 320–332. In: http://www.bbkl.de/lexikon/weiterlesen.php?art=/D/Du-Dz/dudik_b.art [cit. 26. 2. 2014].

Na pomezí mezi všeobecná a specializovaná přehledová díla můžeme zařadit *Biografický slovník českých zemí*.⁷⁴ Obsahově bezchybný biogram je však spíše než symbolickým vyjádřením významu Dudíkova odkazu pro dnešní dobu důkazem snahy autorů o co největší úplnost díla.

Třetí skupinou, z hlediska druhého života nejvýmluvnější, jsou texty (obecně i jiné aktivity) svázané s připomínkami nejrůznějších výročí příslušné osobnosti. Na rozdíl od výše zmíněných z velké části necílí na odborné, nebo alespoň do jisté míry vzdělané, publikum a také jejich nositelem nebývá často odborný tisk. V případě Bedy Dudíka dohledáme první podobné texty k roku 1915. Je to sté výročí narození, ale od jeho úmrtí uplynulo teprve pětadvacet let, takže existuje stále početná skupina lidí, která jej (nějakým způsobem) pamatuje živého. Zároveň je to období válečné, období novinové cenzury a konfiskací. To přidává Dudíkově osobnosti – alespoň pro žurnalisty – na atraktivitu. Politicky neutrální (ač v soukromí neměl rád Prusko – ale to o něm nikdo neví), loajální, pravověrný katolík, píšící německy, zpravodaj na italské frontě roku 1866, osobní kaplan císaře roku 1869. To také vysvětluje, proč si tohoto jubilea všimly kromě bohoslovců a Našince⁷⁵ i pražské noviny.⁷⁶ Totéž lze pravděpodobně mutatis mutandis vztáhnout i na padesáté výročí úmrtí roku 1940.⁷⁷

Zatím nejvelkolepěji bylo připomenuto sté výročí Dudíkova úmrtí roku 1990, kdy mu byla odhalena již zmíněná pamětní deska. Jubilejní články tohoto roku pocházejí zejména z pera dvou autorů – Evy Ryšavé,⁷⁸ která se

⁷⁴ *Biografický slovník českých zemí*. 14. sešit. Dot–Dvo. Praha 2011, s. 417–419. Autory jsou Zdeněk Fišer a Gustav Novotný.

⁷⁵ ZHÁNĚL, Karel: *Dr. Beda Dudík*. Museum. Časopis bohoslovců československých, 49, 1915, č. 1–2, s. 48–58; *Stoleté narozeniny dra. Fr. Bedy Dudíka, historiografa moravského*. Našinec, č. 42, 26. 1. 1915, s. 1.

⁷⁶ *Stoletá památka narozenin moravského historiografa dra. Bedy Dudíka*. V Kojetíně (na Moravě) 29. ledna. Národní listy, č. 32, 1. 2. 1915, s. 3. Dále *Sté narozeniny Bedy Dudíka*. Národní politika, č. 31, 31. 1. 1915, s. 5.

⁷⁷ HÁJEK, Zdeněk: *Moravský historiograf Beda Dudík. K padesátému výročí jeho smrti*. Lidové noviny, č. 29, 18. 1. 1940, s. 7; Týž: *Cesta Bedy Dudíka do Stockholmu*. Tamtéž, s. 3; S.: *50 let od smrti moravského historiografa. „Otec moravských archivů“ Beda Dudík*. Národní politika, č. 17, 18. 1. 1940, s. 6. Kromě nich na jubileum reaguje i výše citovaný článek benediktina Pokorného a také HOLINKA, Rudolf: *Beda Dudík*. Praporec. Sborník pro náboženskou kulturu, 2, 1940, s. 1–8.

⁷⁸ RYŠAVÁ, Eva: *Ke dvěma výročím moravského historiografa Bedy Dudíka*. Časopis Matice moravské, 109, 1990, s. 225–233; Táž: *Beda Dudík – „Moravský Palacký“*. Zpravodaj Muzea Kroměřížska, 1990, č. 1, s. 35–38; Táž: *Dvoji jubileum slavného kojetínského rodáka*. Kojetínský kulturní kalendář, 1990, leden, s. 4–5, únor, s. 5–7, březen, s. 5–7.

jimi snaží podnítit další bádání o svém příbuzném, a Václava Buriana.⁷⁹ Prání jubilantovy příbuzné se v následujících letech začalo plnit (k čemuž ovšem přispívala hojnou měrou i ona sama). „Jubilejním“ výsledkem je již zmíněná monografie Richarda Mahela, ale také skromné veřejné oslavy, které proběhly v Kojetíně.⁸⁰

Zatímco v situaci čerstvých politických změn a církvi nakloněné náladě ve společnosti roku 1990 se připomínka významného jubilea učeného benediktina minimálně očekává, deset let před tím poněkud překvapí. Přesto bylo devadesáté výročí Dudíkova úmrtí (a 145. jeho narození) připomenuto Františkem Hýblem, byť pouze v tisku zaměřeném na region, odkud moravský historiograf pocházel.⁸¹ Podobně tomu bylo o padesát let dříve, kdy Bedu Dudíka připomněli moravskému publiku Vilém Bitnar⁸² a (poněkud kritičtější) Hugo Traub.⁸³

Specifickým příkladem z této skupiny textů je článek Alexandra Havránka z roku 1961, připomínající opožděně sté výročí vydání prvního dílu Dudíkovy *Mährens Allgemeine Geschichte*.⁸⁴ Na rozdíl od jiných textů církevní provenience totiž nepochází z prostředí katolického, ale evangelického. Náboženskými aspekty se však příliš nezabývá a zaměřuje se na zhodnocení zmíněného díla na základě názorů autorit, jako byli J. Šusta, J. Goll nebo Z. Nejedlý.

Na základě výše zmíněného můžeme zkonstatovat pravdivost předpokladu, že početnost dokladů existence „druhého života“ Bedy Dudíka je ve srovnání s Františkem Palackým mnohonásobně menší, zvláště pokud jde o veřejný prostor (v nejširším slova smyslu). Jejich vznik nelze zařadit do konkrétně vymezeného časového úseku, docházelo a dochází k němu víceméně průběžně, fatální roli zde nehrají ani změny politických režimů – minimálně na regionální úrovni je Dudík připomínán i v období před rokem 1989. Tam se také k bývalému moravskému historiografovi hlásí nejintenziv-

⁷⁹ Např. BURIAN, Václav: *Moravský historiograf Beda Dudík*. Duchovní pastýř. Měsíčník katolického duchovenstva, 39, 1990, č. 1 (leden), s. 13–16. Dále již dříve citovaný článek o Dudíkově pastře.

⁸⁰ Patřily k nim zejm. mše sv. v místním kostele a položení květin k pamětní desce na náměstí. Plánován byl i zájezd do Rajhradu a výstava, která však nakonec neproběhla. Místní zpravodaj přinesl také několik článků. Viz Kojetínský zpravodaj, 16, 2015, zejm. č. 1, 2, 3 a 9.

⁸¹ HÝBL, František: *Kojetínský historik Moravy*. Nové Přerovsko, č. 5, 1. února 1980, s. 5.

⁸² BITNAR, Vilém: *Na paměť brněnského učenice Bedy Dudíka*. Den, č. 25, 30. 1. 1930, s. 2, č. 27, 1. 2. 1930, Neděle – zábavní příloha Dne, s. 1.

⁸³ TRAUB, Hugo: *Kdo byl Beda Dudík?* Moravské noviny (Venkov), č. 8, 12. 1. 1930, s. 8.

⁸⁴ HAVRÁNEK, Alexandr: *Sto let Dudíkových „Dějin Moravy“*. Kostnické jiskry. Evangelický týdeník, č. 17, 4. 5. 1961, s. 2.

něji. Jako nejzásadnější politický zásah do „druhého života“ Bedy Dudíka se tak jeví zrušení rajhradského kláštera roku 1950, které značně narušilo jednu ze dvou hlavních větví uchovávání jeho odkazu. Tou druhou, dodnes živou, je Dudíkovo příbuzenstvo.

RESUMÉ

K „DRUHÉMU ŽIVOTU“ BEDY DUDÍKA

Moravský historiograf Beda Dudík (1815–1890) bývá obvykle považován za osobnost víceméně pozapomenutou. Tento dojem zvláště vynikne při jeho srovnání s jeho českým protějškem Františkem Palackým, jehož trvajícím „druhý život“ je demonstrován mimo jiné početnými doklady v rámci každodenní zkušenosti i běžného, na této osobnosti nezajímavého občana. Přesto má smysl o Dudíkově „druhém životě“ uvažovat. Ve veřejném prostoru se projevuje méně, většinou jen v lokalitách úzce spjatých s životem tohoto učeného benediktina. Více je samozřejmě nejrozličnějších textů týkajících se této osobnosti, jak odborných, tak populárněji laděných, které reagují na význam připisovaný osobě moravského historiografa v různých dobách, místech a prostředích. Specifikem „druhého života“ Bedy Dudíka je ovšem dosud živá a silná rodinná tradice.

Klíčová slova: Dudík Beda (1815–1890), druhý život, biografie, biogram

SUMMARY

ABOUT THE “SECOND LIFE” OF BEDA DUDÍK

The Moravian historiographer Beda Dudík (1815–1890) is used to be considered a forgotten personality. One gains this impression when compares Beda Dudík with his Bohemian fellow František Palacký whose long lasting “second life” is demonstrated, among others, by numerous evidence in everyday experience of ordinary man uninterested in this personality. Despite this, Dudík’s “second life” is worth-thinking about. He appears less in public space and is usually visible only in places closely connected with

the life of this educated Benedictine. He can be found much more in texts dealing with this personality, specialized texts as well as popular ones, which react to the importance of the Moravian historiographer in various periods, places and backgrounds. However, the particularity of Beda Dudík's "second life" is still vivid and strong family tradition.

Keywords: Dudík Beda (1815–1890), second life, biography, biogram

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Ema Tomášková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
email: ema.tomaskova@upol.cz

BRITSKO-NEAPOLSKÁ VÁLKA O SÍRU Z ROKU 1840 A JEJÍ EVROPSKÁ DIMENZE¹

Miroslav Šedivý

Studium dějin mezinárodních vztahů již dávno není pouze o hledání příčin, průběhu a důsledků událostí, které více či méně ovlivnily vývoj mezi státy a národy. Ve snaze o modernější přístup k politickým dějinám se historikové čím dál tím častěji snaží o interdisciplinární přístup s přesahy do politologie či mezinárodního práva. Přesně tento trend je v posledních letech možné vysledovat pro vývoj evropské politiky v takzvané dlouhém 19. století, zejména pro období od sklonku napoleonských válek v roce 1815 po sjednocení Itálie a Německa v 60. a 70. letech. Výsledkem tohoto přístupu pak má být, především v kombinaci historického a politologického výzkumu, nalezení všeobecně platných zákonitostí pro fungování evropského koncertu velmocí a evropského státního systému, které by poskytl vodítko pro analýzu současného systému evropské či dokonce světové politiky. Současně se tímto historikové snaží inovovat, a tím i legitimizovat bádání v oblasti diplomatických dějin, které v posledních desetiletích poněkud ztratily na atraktivitě jak u odborné, tak i laické veřejnosti.

Jakkoliv je tato snaha chvályhodná, není možné ignorovat ani její stinné stránky. Snaha o analýzu delšího časového vývoje na relativně rozsáhlém teritoriu často vede k povrchním znalostem jednotlivých jevů a jejich zjednodušujícím interpretacím. To však nebrání některým vědcům nabídnout zdánlivě neotřelé a všeobjímající teze, jejichž odvážnost však neodpovídá množství vstupních dat. Vhodným příkladem mohou být pokusy o zhodnocení fungování evropského koncertu a státního systému doby předbřeznové, ke kterým dochází v anglosaské i německé historické komunitě od počátku 90. let, kdy světlo světa spatřila respektovaná práce amerického historika Paul W. Schroedera *Transformation of European Politics*, či německého historika Matthiase Schulze *Normen und Praxis*. První jmenovaný se snaží dokázat, že na konci napoleonských válek došlo k významné revoluci v mezinárodních vztazích, která vedla k transformaci evropské politiky směrem k větší ochotě po spolupráci mezi jednotlivými státy a podřízení se mezinárodnímu právu a zájmům většiny. Jeho mladší německý kolega pak toto pozitivní hodnocení pro období po roce 1815 aplikuje na fungování koncertu pěti evropských vel-

¹ Tato studie byla napsána v rámci projektu GA15-04973S financovaného Grantovou agenturou České republiky.

mocí, jejichž spolupráci vnímá často až příliš idealizovaně a dokonce tvrdí, že menší státy se ochotně podřizovaly jejich rozhodnutím.²

Problém těchto dvou i dalších historiků a politologů spočívá především v tom, že ve svém pozitivním hodnocení evropské politiky po roce 1815 zachází až příliš daleko a s hlubokými mezerami ve znalostech událostí zkoumaného období jsou místy až příliš nekritičtí vůči motivům a důsledkům jednání nejvýznamnějších aktérů na šachovnici evropské diplomacie. Svě poznatky mimo jiné staví především na sekundárních pramenech, tedy odborné literatuře, často pak poměrně zastaralé a tendenční. Zvláště Schulzova znalost historických reálií je více než omezená a mnohé zásadní práce v ní chybí, do poloviny 19. století využívá z primárních pramenů pouze publikované diplomatické protokoly. Proto zná výsledky jednání velmocí, skutečné příčiny jejich rozhodnutí mu však často unikají. Pro oba muže je pak typické, že systém Vídeňského kongresu považují až do padesátých let za stabilní a teprve po polovině 19. století hledají příčiny jeho úpadku. Přehlíží tak řadu jeho nedostatků, které jsou symptomatické již z událostí předchozích dekád, rostoucí nedůvěra evropské společnosti a snahy o jeho obrodu jim není známa vůbec. V neposlední řadě oba historikové věnují jen velmi omezenou pozornost politice velmocí vůči Apeninskému poloostrovu.

Cílem této studie je prostřednictvím jedné události z roku 1840, takzvané britsko-neapolské války o síru, upozornit na rostoucí míru nedůvěry méně silných evropských států vůči politice velmocí, která čím dál tím více nacházela ohlas i mimo kuloáry diplomatů a politiků a přispívala k rostoucím pochybám evropské společnosti o spravedlnosti a stabilitě politického systému, jenž byl v Evropě vytvořen na Vídeňském kongresu v roce 1815. Apeninský poloostrov nebyl za tímto účelem vybrán náhodně, neboť nejen že mu Schroeder a Schulz ve svých pracích věnují jen velmi omezený prostor, ale britsko-neapolskou roztržku z roku 1840 a její ohlas v Evropě fakticky ignorují, Schulz se o ní dokonce vůbec nezmiňuje. Vzhledem ke skutečnosti, že o konfliktu mezi Velkou Británií a Královstvím obojí Sicílie dosud mlčela i česky psaná odborná literatura, bude první část této práce věnována jeho příčinám, průběhu a důsledkům, zejména pak v souvislosti s nelegálností britského postupu vůči Neapoli. V té druhé bude vysvětlena reakce evropských kabinetů i veřejnosti na protiprávní a agresivní postup vlády v Londýně a vliv této události na rostoucí nedůvěru vůči spravedlnosti tehdejšího systému evropské politiky.

² SCHROEDER, Paul W.: *The Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford 1996; SCHULTZ, Matthias: *Normen und Praxis. Das Europäische Konzert der Großmächte als Sicherheitsrat, 1815–1860*. München 2009.

Příčiny britsko-neapolské války o síru je nutné hledat již v roce 1838, kdy vládce Království obojí Sicílie Ferdinand II. podepsal s francouzskými obchodníky Aimé Taixem a Arsène Aycardem smlouvu, kterou udělil společnosti obou mužů privilegované postavení v exportu sicilské síry. To se fakticky rovnalo monopolu, neboť ostatní sice mohli síru z ostrova vyvážet, ovšem za výrazně nevýhodnějších podmínek, které zvýšily cenu této suroviny na nekonkurenceschopnou mez. Ze strany krále se jednalo o opatření, které mělo stabilizovat a současně maximalizovat cenu síry, které v několika uplynulých letech výrazně poklesly, a současně zajistit finanční prostředky pro rozvoj zastaralé infrastruktury na Sicílii ze strany francouzské společnosti.³

Vznik faktického monopolu na obchod se sicilskou sírou okamžitě vyvolal negativní reakci mezi Brity: pro obchodníky byla tato komodita velmi rentabilním obchodním artiklem, pro průmyslníky pak nezbytnou surovinou. Nikoliv náhodou to byli právě oni, kdo obchodu se sírou před rokem 1838 dominoval. Jakmile však do hry v tomto roce vstoupila francouzská společnost, export sicilské síry na Britské ostrovy poklesl ze 44,595 tun v roce 1838 na 20,361 tun v roce následujícím, tedy o více jak polovinu.⁴ Poddání Jejího Veličenstva královny Viktorie proto napadli kontrakt z roku 1838 s odůvodněním, že jeho podmínky nejen poškozovaly jejich ekonomické zájmy na Sicílii, ale současně byly v rozporu s některými články britsko-neapolské obchodní smlouvy z roku 1816, která jim, Britům, přiznávala status „nejvíce privilegovaného národa“. Liberální vláda v Londýně neváhala a ihned se ujala hájení zájmů vlastních občanů. Ministr zahraničí, John Henry Temple Vikomt Palmerston, zahájil vůči Neapoli diplomatickou ofenzívu s cílem dosáhnout zrušení kontraktu z roku 1838, který dle jeho názoru porušoval IV. a V. článek britsko-neapolské obchodní smlouvy. Ten IV. stanovil, že s Brity a jejich obchodními zájmy na Sicílii mělo být zacházeno stejným způsobem jako s občany jiných „nejvíce privilegovaných národů“, tedy že žádný národ nesměl mít lepší podmínky pro obchod; V. článek umožňoval britským občanům disponovat jejich osobním majetkem bez omezení a ztrát. Palmerston tvrdil, že IV. článek byl porušen, neboť Britové byli nuceni prodat síru privilegované skupině, tedy nebylo s nimi zacházeno jako s privilegovaným

³ THOMSON, Dennis W.: *The Sulphur War (1840). A Confrontation between Great Britain and the Kingdom of the Two Sicilies in the Mediterranean* (dále jen *Sulphur War*). Michigan State University 1989, s. 21–23; THOMSON, Dennis W.: *Prelude to the Sulphur War of 1840. The Neapolitan Perspective*. *European History Quarterly*, 25, 1995, č. 2, s. 163–180.

⁴ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 69.

národem, V. článek pak napadl z toho důvodu, že tak museli učinit za fixní cenu, čímž jim byla způsobena finanční ztráta.⁵

Ferdinand II. však tlaku námořní velmoci neustoupil, neboť k tomu neviděl důvod. Kontrakt se společností Taix-Aycard považoval za výhodný pro své království, současně pak, a to byl hlavní protiargument ve sporu s vládou v Londýně, jeho obsah žádným způsobem neporušoval britsko-neapolskou smlouvu z roku 1816. Správnost tohoto názoru byla potvrzena ještě před eskalací konfliktu tehdejšími odborníky na mezinárodní právo, stejně tak později historiky právních i politických dějin. Na jaře 1840 se za kontrakt postavili dva přední právníci té doby, Sir Frederick Pollock a Dr. Joseph Phillimore, jejichž právní rozborů byly ve své podstatě téměř identické: kontrakt z roku 1838 přistupoval k Britům stejně jako k obyvatelům Království obojí Sicílie a občanům jiných nejvíce privilegovaných národů, tedy všichni měli stejné podmínky vůči firmě, s kterou neapolská vláda uzavřela smlouvu, což nebylo v rozporu s obsahem britsko-neapolské smlouvy z roku 1816. Pokud šlo o osobní majetek, pak doly ve skutečnosti spadaly do oblasti „reálného“ a nikoliv „soukromého“ vlastnictví. Analýzy obou mužů byly později potvrzeny právním expertem Alexanderem P. Fachirim, jenž v roce 1925 dospěl ke stejným závěrům. Dle Fachiriho se navíc Ferdinand II. sám rozhodl ke kompenzaci dotčených britských obchodníků, tedy i proto nebyl porušen článek V. zamezující ztrátám Britů na Sicílii z důvodu aktivit neapolské vlády. Ke stejnému závěru dospěl i největší expert na problematiku války o síru, americký historik Dennis W. Thomson, dle jehož názoru Ferdinand II. skutečně neporušil kontraktem žádnou mezinárodní smlouvu, tedy ani tu z roku 1816.⁶

Spor mezi Neapolí a Londýnem byl ve své podstatě právním konfliktem, v praxi však Britové nebyli ochotni k jeho vyřešení právní, tedy umírněnou cestou, například arbitráží. Pro Palmerstona byl totiž v sázce více než zájem britského obchodu a průmyslu: bojoval za zachování superiority britského vlivu v této části Středomoří, kterou považoval za ohroženou ze strany Francie, ačkoliv krok obou francouzských obchodníků nebyl nijak navázán na oficiální politiku francouzské vlády. Palmerston tedy používal právní argumenty jako zbraň, kterou chtěl Ferdinanda II. přitlačit ke zdi, otázka

⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vídeň (dále jen HHStA), Staatenabteilungen (dále jen StA), Neapel 94, *Traité de commerce conclu entre le Roi des deux Siciles et le Roi du Royaume une de la Grande Bretagne le 26 Septembre 1816*; DAVIS, John A.: *Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis of 1840. An Episode in the Imperialism of Free Trade* (dále jen *Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis*). Risorgimento 1982, 1/2, s. 6–12; DAVIS, John A.: *Naples and Napoleon. Southern Italy and the European Revolutions (1780–1860)*. Oxford, New York 2008, s. 289–290.

⁶ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 61–81 a 150.

oprávněnosti vlastního požadavku mu však byla cizí; je možné, že o ní nepochyboval, je však jisté, že by svůj postup vůči Neapoli nezměnil, ani kdyby byl přesvědčen o opaku.⁷ Jak trefně podotkl Dennis W. Thomson, „britská vláda byla mnoho let zvyklá jednat s Neapolskem dle své libovůle. Ve chvíli, kdy byla nucena čelit jeho nečekanému odporu, reagoval překvapený Palmerston hněvivě. Bylo pro něj nepředstavitelné, aby si autokraticky vládnoucí panovník menšího státu, jehož rolí byla spolupráce či poddajnost, dovolil vzdorovat zahraniční politice velmocí.“⁸ Ferdinand II. se však odmítal podvolit mocenské superioritě Velké Británie, neboť byl jednak přesvědčen, že je v právu, jednak případný ústupek vnímal jako vážnou ránu suverenitě svého království a vlastní panovnické cti. Zrušení kontraktu z roku 1838 by mu navíc přivodilo značné finanční ztráty. Taix a Aycard v létě 1839 prohlásili, že takový krok by je přiměl žádat odškodnění ve výši 666 000 britských liber, což byla pro Ferdinanda II. vskutku ďábelsky vysoká suma. V téže době však začal žádat kompenzaci pro britské obchodníky i Palmerston, a to za jejich ztráty utrpěné uzavřením kontraktu. Kdyby tedy král Britům ustoupil, byl by nucen platit jak jim, tak Francouzům. Ze všech výše uvedených důvodů se proto raději rozhodl vytrvat v odporu a hrát o čas, kdy britské vyjednavče řadu měsíců nechával svými záměrně nejasnými prohlášeními v otázce zrušení kontraktu. Tuto hru však nemohl hrát do nekonečna a nakonec musel vyjít s pravdou ven: 16. března 1840 informoval Brity o svém definitivním rozhodnutí ponechat monopol v platnosti.⁹

Jakmile dorazila zpráva o králově neústupnosti do Londýna, rozhodl se Palmerston vyřešit celý spor silou. Britské flotile ve Středomoří, která v roce 1840 čítala 37 řadových lodí¹⁰ a měla zdrcující převahu nad daleko slabším neapolským loďstvem, přikázal zajímat lodě plující pod neapolskou vlajkou a držet je na Maltě tak dlouho, dokud se Ferdinand II. nevzdá kontraktu s Francouzi. Nepřátelské operace vůči neapolským plavidlům byly zahájeny v polovině dubna a vedly k zadržení 14 obchodních plavidel. Větším ztrátám nakonec zabránila nabídka francouzské vlády na zprostředkování smíru mezi oběma znesvářenými stranami, která byla do konce dubna přijata jak v Londýně, tak v Neapoli. V průběhu jednání bylo mezi Londýnem a Neapolí vyhlášeno příměří. K ukončení války o síru pak definitivně došlo 21. července, kdy Ferdinand II. zrušil kontrakt z roku 1838 a zavázal se odškodnit

⁷ DAVIS, J. A.: *Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis*, s. 6–12.

⁸ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 148.

⁹ RIENZO, Eugenio: *Il Regno delle Due Sicilie e le Potenze europee 1830–1861*. Soveria Mannelli 2012, s. 34; DAVIS, J. A.: *Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis*, s. 12–18.

¹⁰ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 52.

britské i francouzské obchodníky.¹¹ Válka o síru, která nebyla nikdy formálně vyhlášena, diplomaté zůstali na svých místech, v jejím průběhu nedošlo k žádné bitvě ani ztrátám na životech, tak trvala tři měsíce a dvanáct dní. Vítězem byla jednoznačně Velká Británie, která dosáhla zrušení kontraktu z roku 1838, současně také Francie, která svým občanům zajistila finanční kompenzace a rovněž svojí intervencí získala vděčnost neapolského krále.¹²

Jednoznačným poraženým byl Ferdinand II., jenž se choval jako slon v porcelánu v záležitosti, která vyžadovala diplomatický um a akt, což snížilo jeho již tak nevalnou reputaci na mezinárodní scéně. Tento fakt byl velmi významný, neboť král chtěl čelit vojenské převaze Velké Británie odvoláním se na principy mezinárodního práva: porotu měly tvořit ostatní evropské státy, především velmoci, jejichž sympatie chtěl získat oprávněností svého postoje. Pomoc očekával především od Rakouska, které bylo od Vídeňského kongresu ochráncem italských panovníků proti vnější i vnitřní, revoluční, hrozbě, jak se stalo i v případě Neapolska při potlačení revoluce z let 1821–1822. V roce 1840 navíc mezi Vídní a Neapolí existovalo i pokrevní pouto, neboť Ferdinand II. měl za manželku dceru císařova strýce, arcivévody Karla, Marii Terezu.¹³ Rakouský kancléř, kníže Václav Klemens Nepomuk kníže Metternich-Winneburg, však byl od roku 1839 zaměstnán vážnou krizí na Blízkém východě, a proto věnoval neapolským záležitostem jen velmi omezenou pozornost a nechtěl si v tomto sporu zbytečně pálit prsty. Až do dubna se omezoval na nabádání obou stran k umírněnosti a teprve po eskalaci sporu nabídl Palmerstonovi, že se Rakousko ujme role prostředníka, což však bylo odmítnuto, protože v Londýně již byla přijata stejná nabídka Francie. Ferdinand II., jenž o tomto kroku Vídně nevěděl, se cítil být svým spojencem zrazen a zaujal vůči němu velmi nepřátelský postoj. Na pouhé vyslovení Metternichova jména se stal téměř alergickým, v květnu odvolal vlastního vyslance z Vídně a dokonce požadoval odvolání rakouského velvyslance z Neapole.¹⁴

¹¹ HHStA, StA, Neapel 93, dekret Ferdinanda II. rušící smlouvu s firmou Taix-Aycard, Palermo, 21. 7. 1840, přiloženo k Lebzelttern Metternichovi, Neapol, 31. 7. 1840.

¹² THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 121–142.

¹³ SCHROEDER, Paul W.: *Metternich's Diplomacy at Its Zenith, 1820–1823*. Austin 1962, s. 129–163.

¹⁴ ACTON, Harold: *The Last Bourbons of Naples (1825–1861)*. London 1961, s. 125; LEBZELTERN, Ludwig: *Un Collaborateur de Metternich. Mémoires et papiers de Lebzelttern*. Ed. Emanuel de Lévis-Mirepoix, Prince de Robech. Paris 1949, s. 475; MOSCATI, Ruggero: *Il rapporti austro-napoletani nei primi anni del regno di Ferdinando II*. Archivio storico per le province napoletane, 25, 1939, s. 176; ŠEDIVÝ, Miroslav: *Austria and the Near East. Metternich's Foreign Policy During the Second Mehmed Ali Crisis 1839–41*. Archiv orientální. Quarterly Journal of Asian and African Studies, 74, 2006, č. 1, s. 1–36; ŠEDIVÝ, Miroslav: *Metternich and the Anglo-Neapolitan Sulphur Crisis of 1840*. Journal of Modern Italian Studies, 16, 2011, č. 1, s. 1–18.

Ostatní mocnosti reagovaly na Ferdinandovu žádost o podporu podobně pasivně. Rusko se vymluvilo na příliš velkou vzdálenost od Apeninského poloostrova, která mu bránila účinně zasáhnout do konfliktu, Prusko pouze radilo Britům ke zdrženlivosti.¹⁵ Francie sice přispěchala na pomoc v roli prostředníka, ovšem v této roli se rozhodně nechovala nestranně: vláda v Paříži postupovala v souladu s cílem zachovat přátelské vztahy s Velkou Británií a současně dosáhnout odškodnění vlastních obchodníků. Jak velmi trefně podotkl přední odborník na italské dějiny 19. století, profesor John A. Davis, „takzvané zprostředkování bylo jednoduše prostředkem k zajištění odškodnění, které mělo být vyplaceno údajně poškozeným stranám – hra, kdy vítěz bere vše, s Neapolitanci v roli ježíška“.¹⁶

Přístup Francie k Neapoli tak lze označit za pokrytecký a její rozhodnutí ve prospěch Velké Británie za předem dané, třebaže francouzský ministr zahraničí, Adolphe Thiers, připustil ve svých instrukcích do Neapole, že sám nevěří, že by Ferdinand II. jednal vůči Britům protiprávně.¹⁷ I to byl jeden z důvodů, proč také neprosazoval britský požadavek, aby zrušení monopolu bylo odůvodněno porušením smlouvy z roku 1816, čímž neapolskému králi umožnil vyhnout se akceptaci tohoto obvinění.¹⁸ Bez zájmovosti není ani názor Thiersova nástupce ve funkci ministra zahraničí, François Guizota, jenž byl v době války o síru velvyslancem v Londýně: i když připustil, že postup Ferdinanda II. v celé záležitosti byl nešikovný, rozhodně odmítl, že by byl nelegální – dle Guizota král sice porušil britské obchodní zájmy, ale žádnou smlouvu.¹⁹

Podobně se k legálnímu aspektu celého konfliktu postavily i zbylé mocnosti: nevěřily v legitimitu britského postupu, ale z pragmatických důvodů se k právnímu hledisku nevyjadřovaly, aby nemusely zaujmout otevřeně protibritský postoj. Metternich tak například odmítl učinit pod záminkou, že se jedná o záležitost neapolské správy a on není oprávněn vměšovat se do vnitřních záležitostí Království obojí Sicílie.²⁰ Ve skutečnosti však byl přesvědčen, že kontrakt z roku 1838 nijak neporušoval podmínky smlouvy z roku

¹⁵ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 126.

¹⁶ DAVIS, J. A.: *Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis*, p. 19.

¹⁷ Thiers Montebellovi, Paříž, 28. 5. 1840. In: SAITTA, Armando: *Le relazioni diplomatiche fra la Francia e il Regno delle due Sicilie, II serie: 1830–1848. Volume secondo: 6 Gennaio 1836–3 Dicembre 1840*. Roma 1973, s. 287.

¹⁸ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 145.

¹⁹ GUIZOT, François: *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, V. Paris 1862, s. 94–95.

²⁰ HHStA, StA, Sardinien 77, Metternich Gagliatimu, Vídeň, 9. 4. 1840; HHStA, StA, Neapel 94, Metternich Lebzelternovi, Vídeň, 11. 4. 1840.

1816 a že britský postup je o „převaze a nikoliv spravedlnosti“.²¹ V souladu s názorem právních expertů se vyjádřil v tom smyslu, že kontrakt z roku 1838 pouze stavěl britské občany na úroveň poddaných neapolského krále se stejnými právy: první i druhí mohli vyvážet síru ze Sicílie a oba za to museli platit poplatek francouzské společnosti.²² „Pokud například,“ prohlásil kancléř v rozhovoru s bavorským vyslancem ve Vídni, „Angličan koupí les v Čechách a chce v něm těžit dřevo a zákony lesní správy to zakazují, nemá důvod ke stížnostem.“²³ Proto také odmítal zájímání neapolských plavidel, neboť v tomto opatření považoval vážné porušení mezinárodního práva, fakticky akt piraterie.²⁴ O nelegálnosti britského chování se nepochybovalo ani v Petrohradě, odkud rakouský vyslanec, hrabě Karl Ludwig von Ficquelmont, hlásil, že Palmerston se příliš nenamáhal zakrýt skutečnost, že jeho agresivní politika sloužila pouze britským zájmům: „Tato politika není ničím novým, ale dosud byla skrývána pod rouškou zdvořilosti, která jí dávala méně násilnické vzezření; nejen že lord Palmerston sejmul tuto roušku, on ji rozcupoval a odhalil tím zcela neskrývaný egoismus anglického kabinetu.“²⁵ Dokonce i Palmerstonův nástupce ve funkci britského ministra zahraničí, Hamilton-Gordon lord Aberdeen, vyjádřil v roce 1842 s postupem svého předchůdce nesouhlas.²⁶ Suma sumárum, nikoliv mezinárodní právo, na které se Ferdinand II. odvolával, nýbrž síla udávala tón v mezinárodních vztazích, a král byl proto nakonec nucen sklonit se před britskou převahou.

Britská agresivita, francouzské pokrytectví v roli prostředníka, rakouská neochota pomoci vlastnímu italskému klientovi a podobná pasivita Ruska a Pruska přispěly u zástupců menších států k nárůstu obav z chování všech velmocí a jak v Itálii, tak v aaalpských zemích vyvolaly diskusi o jejich postavení v evropském státním systému. Například 20. května 1840 kritizoval piemontský vyslanec v Londýně, Guiseppe Nomis di Pollone, pramalý respekt

²¹ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, Rodinný archiv Clary-Aldringenů 375, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 13. 7. 1840.

²² HHStA, StA, Frankreich 319, Metternich Apponyimu, Vídeň, 6. 5. 1840; The National Archives, Londýn (dále jen TNA), Foreign Office (dále jen FO) 120/189, Beauvale Palmerstonovi, Vídeň, 24. 4. a 9. 6. 1840; Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Mnichov (dále jen BHStA), Ministerium des Äußern (dále jen MA), Wien 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 4. 5. 1840.

²³ BHStA, MA, Wien 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 4. 5. 1840.

²⁴ Archives diplomatiques et africaines, Brusel, Correspondances politiques, Autriche 7, O'Sullivan Lebeauovi, Vídeň, 28. 4. 1840; BHStA, MA, Wien 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 20. 4. a 11. 5. 1840.

²⁵ HHStA, StA, Russland III, 119, Ficquelmont Metternichovi, Petrohrad, 19. 5. 1840.

²⁶ THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 127.

velmocí vůči zájmům evropských států druhého a třetího řádu: „Dle mých pozorování od roku 1814 principy spravedlnosti postupně a rychle oslabily ve sporech mezi dominujícími a druhořadými mocnostmi. Když se druhořadá mocnost okamžitě nepodvolí té první, nenastane žádný pokus o vysvětlování či argumenty k jejímu přesvědčení. Je daleko snazší říci jí ‚jsme silnější, argument, který ve skutečnosti výrazně zkracuje diskusi. Pokud druhořadá státy nebudou s mimořádnou pozorností sledovat přijetí tohoto nového kodexu mezinárodního práva, časem zmizí ve prospěch jejich mocnějších sousedů.“²⁷ Sardinský vyslanec ve Vídni, hrabě Vittorio Balbo Bertone di Sambuy, vyjádřil identický názor na arogantní dominanci evropských velmocí, když o dva dny dříve napsal: „Neapolská záležitost právě poskytla nové potvrzení tohoto faktu a nikdo neučiní nic pro tuto zemi, která je obětí britské nadvlády... Události v Neapolsku mohou vést k závěru, že velmoc může žádat cokoliv od méně významné mocnosti, že nikdo neučiní nic, aby tomu zabránil a že ona naloží s tou druhou dle své libovůle.“²⁸ A 21. května Sambuy pokračoval: „Od Vídeňského kongresu jsme si zcela uvykli počítat pouze pět velmocí v Evropě. Ty si přisoudily monopol velké politiky a nadvlády nad celým světem a zabývají se nejen svými vlastními záležitostmi, ale také záležitostmi ostatních států, a to i ve chvíli, kdy je o to tyto státy nežádaly. Většina malých států se sklonila pod tíhou tohoto jha, naši [sardinští] panovníci jsou těmi posledními, kteří by chtěli uznat toto právo na nadvládu, které je skutečnou uzurpací, zničující pro nezávislost každého státu.“²⁹ Dle Sambuyho tíha okolností přinutila menší evropské státy přijmout tuto „diktaturu pěti velmocí, které si ji tak neoprávněně přivlastnily ... a budou ji chtít prosazovat kdekoliv, kde tak budou moci učinit beztestně“³⁰.

Názory obou diplomatů byly sdíleny mnoha současníky a bylo by velkou chybou domnívat se, že tomu tak bylo pouze v Piemontu. Prostudované prameny jednoznačně dokazují, že britské protiprávní jednání narazilo na silný nesouhlas v diplomatických kruzích i mezi širokou veřejností v ostatních

²⁷ ROSELLI, Nello: *Inghilterra e regno di Sardegna dal 1815 al 1847*. Torino 1954, s. 743.

²⁸ Archivio di Stato di Torino, Turín (dále jen AST), Lettere ministri (dále jen LM), Austria 137, Sambuy Solarovi, Vídeň, 18. 5. 1840.

²⁹ Sambuy Solarovi, Vídeň, 21. 5. 1840; ALBERTI, Mario degli (ed.): *La politica estera del Piemonte sotto Carlo Alberto Secondo il carteggio diplomatico del Conte Vittorio Amedeo Balbo Bertone di Sambuy ministro di Sardegna a Vienna (1835–1846), Tomo II: 1839–1841*. Torino 1915, s. 261.

³⁰ Tamtéž; Sardinský ministr zahraničí Clemente Solaro della Margarita reagoval na Sambuyho slova tímto souhlasným povzdechem: „Král se za všech okolností nemůže spoléhat na nikoho jiného než na sebe.“ LEMMI, Francesco: *Carlo Alberto e Francesco IV. Lettere inedite*. Il Risorgimento Italiano, 20, 1927, č. 4, s. 315.

italských státech, Rakousku, Německu (respektive v Německém spolku), Rusku a Francii.³¹ Z politických a diplomatických elit se například bavorský vyslanec v Turíně, Johann Franz Anton von Olry, vyjádřil stejným způsobem jako Pollone a Sambuy. Dle jeho názoru navzdory vlastním rozporům mocnosti společně konspirovaly proti menším státům ve snaze získat od nich „nejtvrdší, nejnespravedlivější a pro tyto státy nejvíce znepokojující ústupky, připomínajíc svým chováním doktory, které Molière parodoval, když je nechal během jejich konzultací říci tato slova: ‚Ty podrbáš záda mně a já je pak zase podrbám tobě.‘“³²

Britsko-neapolský konflikt byl diskutován i mimo politické a diplomatické kuloáry. Vzdělaná veřejnost, která se zajímala o dění na mezinárodní scéně, ho nemohla přejít bez povšimnutí. Její reakce byla v drtivé většině negativní. V Paříži britská agrese nalezla četné kritiky³³ a Guizot ve svých pamětech připustil, že „se všude říkalo, že ve skutečnosti bylo jen málo vznešeného v tak bezcitném chování vůči slabému a že pokud by anglický kabinet měl tento spor s Francií nebo Spojenými státy americkými, choval by se daleko zdrženlivěji“.³⁴ V Petrohradě bylo na zneužití síly vůči slabšímu státu nahlíženo stejně.³⁵ Napříč Německem byla válka o síru pozorně sledována a britské chování vůči Království obojí Sicílie bylo všeobecně odmítáno jako zcela protiprávní³⁶ a považováno za zneužití „převahy vlastní síly k získání něčeho, na co oni [Britové] nemají právo“.³⁷ Ve Vídni byla veřejnost zajedno s Metternichem, že zájímání cizích obchodních plavidel v době míru není

³¹ Schweizerisches Bundesarchiv, Bern (dále jen CH-BAR), #D0#1000/3#1195*, Az. D.1.3.2, 1833–1848, Meuricoffre Muraltovi, Neapol, 25. 4. 1840; Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlín, HA III, Ministerium des Auswärtigen I, 11621, Buch Fridrichu Vilémovi IV., Řím, 28. 4. 1840.

³² BHStA, MA, Sardinien 2884, Olry Ludvíku I. Bavorskému, Turín, 21. 4. 1840.

³³ CH-BAR#D0#1000/3#1162*, Az. D.1.1, 1814–1848, Tschann Muraltovi, Paříž, 2. 5. 1840.

³⁴ Guizot, F.: *c. d.*, s. 95.

³⁵ TNA, FO 65/260, Clanricarde Palmerstonovi, Petrohrad, 20. a 30. 4. 1840; Nationaal Archief, Haag (dále jen NL-HaNA), Ministerie van Buitenlandse Zaken (dále jen BuZa) 1813–1870, 2.05.01, 1190, Schimmelpenninck Verstolkovi, Petrohrad, 28. 4. a 2. 5. 1840.

³⁶ NL-HaNA, BuZa 1813–1870, 2.05.01, 1191, Golststein Verstolkovi, Hamburg, 8. 5. 1840; Archives du Ministère des affaires étrangères, Paříž, Correspondance politique, Würtemberg 68, Fontenay Thiersovi, Stuttgart, 13. 8. 1840.

³⁷ AST, LM, Prussia 29, San Martino Solarovi, Berlín, 25. 4. 1840.

ničím jiným než „aktem pirátství“,³⁸ a zde i v jiných částech Rakouského císařství bylo odsouzeno porušení práv slabého státu ze strany velmocí.³⁹

Britsko-neapolská roztržka patřila ve své době k velmi sledovaným a kritizovaným událostem i z toho důvodu, že byla vnímána v kontextu egoistické a nejednou dokonce agresivní politiky velmocí vůči mimoevropským státům. Představovala totiž spojnici mezi evropským ekonomickým imperialismem v zámorí a na starém kontinentu. Ten byl prosazován pod záminkou svobodného obchodu, což později vedlo historiky k tomu, že toto chování označili za „imperialismus svobodného obchodu“. Agresivní politika některých evropských velmocí, které prosazovaly vlastní národní zájmy a nebyly ochotny aplikovat normy mezinárodního práva v zámorí, se na jaře 1840 zdála být uplatněna i v samotné Evropě. Jak opiová válka mezi Velkou Británií a Čínou, která započala v roce 1839, tak i válka o síru z roku následujícího pramenily z imperialismu svobodného obchodu, ovšem ve druhém případě byla agrese namířena proti členu evropské rodiny, který byl, či lépe řečeno měl být, chráněn mezinárodním právem.⁴⁰

Tento fakt vedl k pochybnostem o spravedlnosti evropského koncertu a současně stabilitě celého evropského státního systému. Pokud byly mocnosti ochotny porušit mezinárodní právo v Evropě způsobem, jakým tak činily v jiných částech světa, pak se žádný menší stát nemohl cítit bezpečný. Neapolský vyslanec v Petrohradě, kníže Giorgio Wilding Butera, kritizoval řevnivost Velké Británie a její nedostatek respektu k nezávislosti druhořadých států, a to jmenovitě ve Střední Asii, kde tehdy vedla válku s Afghánistánem, v Číně a vůči Království obojí Sicílie.⁴¹ I další neapolští diplomaté odsoudili britskou hrabivost a aroganci během opiové války.⁴² Kromě nich například Sambuy upozornil na skutečnost, že Velká Británie nadřadila své

³⁸ NL-HaNA, BuZa 1813–1870, 2.05.01, 1189, Mollerus Verstolkovi, Vídeň, 18. 4. 1840. Počinání britských válečných lodí skutečně připomínalo akce pirátů než námořníků Jejeho Veličerstva; dokonce zneužívali rakouskou vlajku k tomu, aby se přiblížili k neapolskému plavidlu na vzdálenost dvou až tří námořních mil. Není však jasné, zda tuto skutečnost veřejnost v habsburské monarchii znala. THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 134.

³⁹ BHStA, Wien 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 20. 4. 1840; Národní archiv (dále jen NA), Pražské gubernium, tajné 1819–1848 (dále jen PG), 43, situační zpráva týkající se Prahy v dubnu 1840, Praha, 12. 5. 1840; situační zpráva týkající se Vídně v květnu 1840; GLOSSY, Karl: *Wien 1840–1848. Eine amtliche Chronik, Erster Teil: 1840–1844*. Wien 1917, s. 16 a 263.

⁴⁰ BURBANK, Jane – COOPER, Frederic: *Empires in World History*. Princeton 2010, s. 296 a 306.

⁴¹ TNA, FO 65/260, Clanricarde Palmerstonovi, Petrohrad, 20. 4. 1840; Barante Thiersovi, Petrohrad, 16. 5. 1840; BARANTE, Claude (ed.): *Souvenirs du Baron de Barante de l'Académie française 1782–1866*, VI. Paris 1897, s. 447–448.

⁴² THOMSON, D. W.: *Sulphur War*, s. 128.

národní zájmy mezinárodnímu právu na Sicílii způsobem, jakým tak učinila v Adenu, který svévolně obsadila na počátku roku 1839, a v Číně, kde se rozhodla „otrávit Číňany silou, protože to je právě ona, kdo jim prodává jed [opium]“.⁴³ Sambuy současně kritizoval i Rusko za jeho podobně imperialistickou politiku vně i uvnitř Evropy.⁴⁴ Olry pak v reakci na eskalující roztržku mezi Neapolí a Londýnem napsal 5. dubna 1840: „Aniž bych chtěl vstoupit předčasně do diskuse o povaze a právních aspektech, s kterými nejsem podrobně obeznámen, musím se ve svých úvahách dotknout jistých nahodilých roztržek, které jsou často připraveny Anglií proti nezávislým státům slabším než je tato velmoc, a to kvůli spekulativním a nekonzistentním zájmům jejich obchodníků: soukromým zájmům, které je zvyklá transformovat na národní zájmy pod despotickou ochranou jejího trojzubce, učinit z nich oficiální agendu své vlády a nakonec i otázku míru a války. Násilné uvedení opiového jedu do Číny kvůli zisku Východoindické společnosti stejně jako monopol na síru, jejíž export přiznaný někomu jinému než Angličanům údajně poškozuje její obchodníky na Sicílii, tvoří stejný motiv jejich výhrůžek a nepřátelského jednání... Co je však ještě vážnější na těchto konfliktech a akcích, které je způsobily, je chamtivost, která k nim vede, a mocenská převaha, která je ospravedlňuje, zatímco celá evropská republika zůstává zticha a žádná velmoc z pentarchie dokonce ani nic nenamítá proti takovému jednání. Tato situace je považována mnohými za naprostý úpadek celého systému rovnováhy sil.“⁴⁵

Obava, že bezskrupulózní politika Velké Británie, Ruska a Francie v mimoevropských oblastech se brzy stane samozřejmostí i v Evropě, přispěla k tomu, že akce těchto tří velmocí byly pozorně sledovány a často podrobeny ostré kritice i vzdělanou veřejností. V průběhu roku 1840 se jednalo především o ruskou vojenskou kampaň proti Chivskému chanátu, francouzský boj v Alžírsku proti Abd-al Kádirovi, britskou válku v Afghánistánu a především již zmíněný konflikt s Čínou, který byl odsouzen jak ve Vídni a Praze, tak i na Britských ostrovech, kde někteří Britové prohlašovali, že je neslučitelné s charakterem křesťanského národa vést válku proti zemi, jejíž vláda nechce nechat otrávit vlastní obyvatelstvo.⁴⁶ V Paříži došlo k podobné diskusi, oje-

⁴³ Sambuy Solarovi, Vídeň, 21. 5. 1840. In: ALBERTI, M.: *c. d.*, s. 265.

⁴⁴ ALBERTI, M.: *c. d.*, s. 265–266.

⁴⁵ BHStA, MA, Sardinien 2884, Olry Ludvíku I. Bavorskému, Turín, 5. 4. 1840.

⁴⁶ NA, PG, 43, situační zpráva týkající se Prahy v březnu 1840, Praha, 12. 4. 1840; situační zpráva týkající se Vídne v březnu a červenci 1840; GLOSSY, K.: *c. d.*, s. 12 a 19; GODET, Marcel: *Dernières nouvelles d'il y a cent ans. La Suisse et l'Europe en 1840*. Neuchâtel 1940, s. 14. Z prostudovaných pramenů je možné doložit, že v téže době byla válka v Afghánistánu sledována obyvateli Berlína a ruská kampaň proti Chivě byla diskutovaným tématem v Mnichově. AST,

diněle zazněla kritika i agresivního chování vlastní vlády, například ze strany francouzského historika a diplomata Gaëtan de Raxi de Flassana: „Analogie zásad mezi anglickou a francouzskou vládou může být považována za vzájemné pochlebování. Jejich politiky, které ony označují za umírněné, jsou ve skutečnosti svárlivé a interferující. Během posledních deseti let byla Anglie ve válce s vlastními americkými koloniemi a sousedy na indickém subkontinentu. Dnes vede jednu válku s Čínou a je ve sporu s Neapolskem, Portugalskem a Spojenými státy. Francie byla ve válce s Nizozemím a Mexikem a nyní vede válku proti Buenos Aires a alžírským kmenům.“⁴⁷

Porušování mezinárodního práva mocnostmi v Evropě bylo nejen srovnáváno s jejich tehdejšími ambiciózními chováními v ostatních částech světa, ale také vyvolalo vzpomínky na jejich protiprávní jednání hlouběji v minulosti, dokonce před rokem 1815. V roce 1840 se proto opět hovořilo o potopení dánských válečných lodí v Kodani britskou flotilou v roce 1807, kdy bylo Dánsko neutrálním státem, o zničení nezávislé Benátské republiky Napoleonem v roce 1797 a o vstupu Francouzů i států protifrancouzské koalice do stejně neutrálního Švýcarska v průběhu napoleonských válek. Především první událost velmi připomínala válku o síru: když Britové něco chtěli – od Dánska jeho válečné lodě, od Království obojí Sicílie hospodářské ústupky, jednoduše si to vzali silou bez ohledu na mezinárodněprávní normy. Mimo jiné Metternich spojil incident v Kodani s válkou o síru a vyjádřil obavu, aby se podobná násilná praxe nestala integrální součástí mezinárodního práva: „Toto je Kodaň, Navarino a Ancona, a proto něco, co nikdy nepochopím!“⁴⁸ Jeho blízký spolupracovník, hrabě Ficquelmont, předložil čtenářům ve svém díle z roku 1859 *Pensées et réflexions morales et politiques* podobný historický exkurz, ve kterém upozornil na historii nelegálního jednání ze strany britských vlád, jež v 18. a 19. století braly jen pramalý ohled na mezinárodní právo a zájmy jiných států.⁴⁹

Na základě reakce evropských politických a diplomatických elit i vzdělané veřejnosti na válku o síru je možné konstatovat, že všeobecně existovala silná nedůvěra k politice velmocí, zejména pak té vůči menším státům,

LM, Baviera 34, Pallavicini Solaro VI, Mnichov, 10. 4. 1840; Meyendorff Nesselrodemu, Berlín, 23. 3. 1840, HOETZSCH, Otto (ed.): *Peter von Meyendorff. Ein russischer Diplomat an den Höfen von Berlin und Wien. Politischer und privater Briefwechsel, 1826–1863*, I. Berlin 1923, s. 95.

⁴⁷ FLASSAN, Gaëtan de Raxi de: *Solution de la question d'Orient, et neutralité perpétuelle de l'Égypte*. Paris 1840, s. 37.

⁴⁸ HHStA, StA, England 230, Metternich Neumannovi, Vídeň, 25. 4. 1840. Podobné vyjádření viz BHStA, MA, Wien 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 11. 5. 1840.

⁴⁹ FICQUELMONT, Ludwig Karl: *Pensées et réflexions morales et politiques*. Paris 1859, s. 311–313.

a s tím související skepse ohledně spravedlnosti evropského státního systému, který byl vytvořen na Vídeňském kongresu. Ostatně již na tomto kongresu byly zájmy států druhého a třetího řádu mocnostmi fakticky ignorovány.⁵⁰ Historikové Francis Roy Bridge a Roger Bullen tvrdili, že v tomto systému „všechny malé státy Evropy většinou akceptovaly dominanci velmocí a spokojily se s podržným postavením pod ochranou jedné či vícero z nich“.⁵¹ Ve skutečnosti však realita existujícího stavu nebyla zdaleka tak optimistická. Doposud málo prozkoumané primární prameny odhalují, že v evropské společnosti existovala rozšířená kritika chování velmocenského koncertu, který byl pro malé státy „fakticky stěží něčím více než chabě maskovanou hegemonií“.⁵² Neboť tyto státy neměly mezi mocnostmi žádné skutečné zastání, chtě nechtě se musely smířit s danou situací, neboť jakákoliv snaha o vzdor byla nemilosrdně trestána. Jak si povzdechl nizozemský vyslanec v Turíně Albert Wilhelm Laurens Heldewier ještě v průběhu britsko-neapolské roztržky: „Výsledek této aféry není obtížné předvídat. Skončí jako každá jiná rozmlúška mezi mocným a slabým, tedy podvolením se toho druhého, a Evropa tomu bude přihlížet, aniž by tím byla znepokojena.“⁵³

Zneužití síly jako v případě války o síru pochopitelně nepřispívalo ke stabilitě existujícího politického systému. Tento pocit neměly pouze vlády a občané malých států, ale také ti, kteří měli „více štěstí“ a ve světě, kde dominovala síla a nikoliv právo, byli občany některé z velmocí. Například ve Vídni dle obsahu policejních hlášení v reakci na britský zásah proti neapolským obchodním lodím „je tento rychlý a nenadálý zvrat ve vývoji událostí nanejvýš želen, protože lidé zde věří, že tato aféra dokazuje, že evropský mír v žádném případě nespočívá na natolik solidních základech, aby nemohl být nečekaně zničen nějakou nahodilou událostí“.⁵⁴ Intenzivní debaty na toto téma jak v konstitučních státech, tak i těch bez zastupitelského systému a s omezenou svobodou slova, jak například dokazují poměry v Rakousku na přelomu

⁵⁰ JARRETT, Mark: *The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy after Napoleon*. London – New York 2013, s. 157.

⁵¹ BRIDGE, Francis Roy – BULLEN, Roger: *The Great Powers and the European States System 1814–1914*. Harlow 2005, s. 2. Identický názor je možné dohledat i v práci Matthiase Schulze, *‘Defenders of the Right?’ Diplomatic Practice and International Law in the 19th Century. An Historian’s Perspective*. In: NUZZO, Luigi – VEC, Miloš: *Constructing International Law. The Birth of a Discipline*. Frankfurt am Main 2012, s. 260.

⁵² SHEEHAN, Michael: *The Balance of Power. History and Theory*. London – New York 1997, s. 127.

⁵³ NL-HaNA, BuZa 1813–1870, 2.05.01, 1189, Heldewier Verstolkovi, Turín, 17. 4. 1840.

⁵⁴ Situační zpráva týkající se Vídně v květnu 1840, GLOSSY, K.: c. d., s. 16.

30. a 40. let 19. století, svědčí o nezpochybnitelném zájmu evropské společnosti o zahraničněpolitické otázky.⁵⁵

Ve svém konečném důsledku byla válka o síru kamínkem do pomyslné mozaiky rostoucí nedůvěry mezi státy, přispívající k úpadku systému Vídeňského kongresu, a současně mezi národy, neboť pocit nejistoty a obav z agresivity jdoucí za hranici principů mezinárodního práva vedl k formování a šíření geopolitických úvah, které měly vliv na formování světového názoru nejen jednotlivců, ale celých skupin, což již bylo dostatečně prokázáno na vývoji německého nacionalismu přinejmenším od 40. let 19. století. Tehdy část německé společnosti reagovala na obavy z agresivní politiky Francie, Ruska a také Velké Británie požadavkem na vytvoření silného národního státu, který by poskytoval na mezinárodní scéně dostatečnou ochranu pro rozvoj německého národa.⁵⁶ Nikoliv náhodou byl zastáncem silného Německa, které by bylo schopné čelit britské obchodní dominanci ve světě, německý ekonom Friedrich List, jehož stěžejní dílo *Národní systém politické ekonomie* zabývající se touto problematikou vyšlo v roce 1841, tedy krátce po skončení války o síru.⁵⁷

RESUMÉ

BRITSKO-NEAPOLSKÁ VÁLKA O SÍRU Z ROKU 1840 A JEJÍ EVROPSKÁ DIMENZE

V roce 1840 došlo mezi Velkou Británií a Královstvím obojí Sicílie ke sporu o těžbu a export sicilské síry, která nakonec na jaře téhož roku vyvrcholila formálně nevyhlášenou válkou. Jejím vítězem se stala Velká Británie, která přiměla vládu v Neapoli, hlavním městě Království obojí Sicílie, zrušit omezení týkající se produkce této suroviny. Tato dnes již málo známá událost měla ve své době značný ohlas v celé Evropě, a to nejen mezi politickými a diplomatickými elitami, ale také u širší veřejnosti. Konflikt byl všeobecně vnímán jako projev britského sobectví a agresivní obhajoby vlastních národních

⁵⁵ ŠEDIVÝ, Miroslav: *Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství. Příspěvek ke studiu veřejného mínění v českých zemích doby předbřežnové*. Český časopis historický/The Czech Historical Review, 112, 2014, č. 4, s. 681–712.

⁵⁶ SIMMS, Brendan: *Nationalismus und Geopolitik in Deutschland vor 1847*. In: RAJŠP, Vincenc – BRUCKMULLER, Ernst: *Recht, Geschichte, Nation*. Ljubljana 1999, s. 397–403.

⁵⁷ MEYER, Manfred: *Freiheit und Macht. Studien zum Nationalismus süddeutscher, insbesondere badischer Liberaler 1830–1848*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1994, s. 194.

zájmů na úkor výrazně slabšího protivníka, který byl navíc v právu. Ve svém důsledku pak přispěl k dalšímu oslabení důvěry ve spravedlnost a stabilitu evropského státního systému v podobě, v jaké byl vytvořen na Vídeňském kongresu v roce 1815. Tato nedůvěra měla v dalších letech nejen vliv na chování jednotlivých evropských vlád na mezinárodní scéně, ale odrazila se také ve smýšlení početných skupin obyvatel, například v rámci ideového formování německého národního hnutí.

Klíčová slova: Velká Británie, Království obojí Sicílie, Rakousko, 1840, síra, evropský státní systém, imperialismus svobodného obchodu

SUMMARY

ANGLO-NEAPOLITAN SULPHUR CRISIS OF 1840 AND ITS EUROPEAN DIMENSION

In 1840, Great Britain and the Kingdom of the Two Sicilies disputed about the mining and export over the Sicilian sulphur, which finally culminated in a formally undeclared war in the spring of the same year. Great Britain became a victor and induced the government in Naples, the capital city of the Kingdom of the Two Sicilies, to cancel restrictions concerning the production of this resource. This, at the present time, not very famous event met with a considerable response in whole Europe at that time, not only among political and diplomatic elites but also the broader public. The conflict was generally perceived such as a demonstration of British selfishness and aggressive defence of own national interests at the expense of noticeably weaker opponent who, besides, was right. As a consequence of that, it contributed to another weakening of a belief in justice and stability of European state system in a shape as it was formed in the Congress of Vienna in 1815. In the years thereafter, this distrust influenced not only a behaviour of individual European governments on the international scene but was also visible in thinking of numerous population groups, for instance in terms of ideological formation of German national movement.

Keywords: Great Britain, The Kingdom of the Two Sicilies, Austria, 1840, sulphur, European state system, imperialism of free trade

Translated by Mgr. Hana Ferencová

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.
Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 18
301 25 Plzeň
Česká republika
e-mail: mireksedivy@seznam.cz

PLUKOVNÍK KARL VON TEGETTHOFF A TELEGRAFIE VE SLUŽBÁCH C. K. SEVERNÍ ARMÁDY ROKU 1866¹

Vojtěch Szajkó – Zdeněk Jirásek

O jedné z nejvýznamnějších postav vojenských dějin habsburské monarchie, kontraadmirálu Wilhelmu von Tegetthoffovi² bylo již napsáno mnoho. Osobnost tohoto strůjce slavných vítězství rakouského válečného námořnictva vždy vzbuzovala zájem především rakouských historiků,³ zatímco českou historiografií byla, až na výjimky⁴, spíše opomíjena. Stejně tak je často zapomínáno, že se v rodině Tegetthoffů vyskytovalo i několik dalších zajímavých osobností, jež zasvětily své životy vojenské službě rakouskému císaři. Do dějin c. k. armády se významně zapsal Wilhelmův o rok starší bratr Karl, který největšího úspěchu v kariéře profesionálního vojáka dosáhl během války roku 1866 coby šéf rakouského vojenského zpravodajství, když dokázal bra-

¹ Tato studie vznikla na základě řešení projektu *Rakouská armáda a telegrafie v letech 1848–1914* Studentské grantové soutěže Slezské univerzity v Opavě (SGS/7/2014) a byla dopracována v rámci plnění vědecko-výzkumných aktivit projektu OP VK 2.3 „Historizace střední Evropy“ (CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož nositelem je Slezská univerzita v Opavě.

² Narozen 23. prosince 1827 v Mariboru; absolvent školy pro c. k. námořní kadety v Benátkách; přemožitel dánské eskadry u Helgolandu v květnu 1864, čímž si vysloužil hodnost kontraadmirála, a italské flotily v bitvě u ostrova Vis v Jaderském moři na konci července 1866; na jaře 1868 jmenován přednostou námořní sekce ministerstva války a velitelem válečného námořnictva; 1869 velitel zvláštní eskadry, mající za úkol přepravit tělo popraveného habsburského arcivévody a císařova bratra Maxmiliána z Mexika; doživotní člen Panské sněmovny a čestný člen vídeňské Akademie věd. Věčnými tahanicemi na ministerstvu byl stále více znechucen. Časté spory s nadřízenými se také podepsaly na jeho psychickém i fyzickém i stavu. Zemřel 7. dubna 1871 ve Vídni na komplikace spojené s nádorovým onemocněním. BENEŠ, Ctirad: *Rakouské válečné námořnictvo 1848–1866*. Praha 2004, s. 177–178.

³ Z novějších prací například: MÜLLER, Klaus: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee. Oeversee, Düppeler Schanzen, Helgoland im deutsch-dänischen Krieg 1864*. Graz – Stuttgart 1991; SCHMIDT–BRENTANO, Antonio: *Die österreichischen Admirale*. Bd. 1. 1808–1895. Osnabrück 1997; PAWLIK, Georg: *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland. 9. Mai 1864*. Wien 2000; JUNG, Peter – WINKLER, Dietrich: *Rammkurs Lissa, Berichte der Kommandanten zur Seeschlacht 1866. Tegetthoff – ein Leben für die Marine* (= Österreichische Militärgeschichte, Sonderband 2001). Wien 2001.

⁴ Z novějších prací například: PERNES, Jiří – FUČÍK, Josef – HAVEL, Petr a kol.: *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*. Praha 2003; BENEŠ, C.: c. d.; BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef: *Válka 1866*. Praha – Litomyšl 2005; JELÍNEK, Milan: *Slavné bitvy admirála Tegetthoffa*. Třebíč 2013.

vurně využít k vojenské špionáži proti Prusku jeden z nejnovějších vynálezů průmyslové revoluce – telegraf.

Jak se do té doby důstojník pěchoty Karl von Tegetthoff ocitl v čele výzvědné služby, jak tenkrát vypadala její činnost a jak vlastně fungovala rakouská vojenská telegrafie ve vypjatém válečném stavu? To vše vyloží následující odstavce. Půjde v nich o životopis významného důstojníka a současně o charakteristiku prvního regulérního nasazení telegrafie v historii rakouské armády, k němuž došlo právě roku 1866.

Karl von Tegetthoff přišel na poklidný biedermeierovský svět 27. prosince 1826 v tehdy malém štyrském městě Maribor⁵. V jeho rodině, původem z Vestfálska, existovala dlouhá vojenská tradice, neboť praděd sloužil v císařské armádě už za sedmileté války jako kapitán kavalerie. Za spolehlivé vojenské služby povýšila Marie Terezie rodinu Tegetthoffovu do šlechtického stavu. Kromě přízviska „von“ obdrželi Tegetthoffové v 18. století také svůj znak, do něhož zanesli iniciály slavné panovnice – MT. Karlův děd i otec statečně bojovali za Rakousko proti Napoleonovi. Právě po svém otci, podplukovníkovi kavalerie, který se po skončení napoleonských válek rozhodl pro pohodlný život garnizonního důstojníka v Mariboru⁶, obdržel Karl jako prvorozený syn svoje křestní jméno. Zkušený voják Karl von Tegetthoff starší velmi dobře věděl, jaké výhody služba v armádě přináší, zvláště pak, disponuje-li člověk patřičným vzděláním a zastává-li vyšší funkce. Proto chtěl, aby se na vojenskou dráhu vydal alespoň jeden z jeho pěti synů, které měl se svou manželkou Leopoldinou, za svobodna Czermakovou, jejíž rodina patřila ke společenské smetánce mezi pražskými Němci.⁷

Vojenské vzdělání nakonec získali dva potomci manželů Tegetthoffových: prvorozený Karl a druhorozený Wilhelm, jenž byl téměř přesně o rok mladší

⁵ Maribor (německy Marburg an der Draui) je dnes druhým největším městem Slovinska s téměř 100 000 obyvateli a sídlem stejnojmenné územně-správní jednotky (tzv. občiny). Od poloviny 13. století až do konce první světové války byl celý region součástí habsburské monarchie. Před rokem 1914 tvořili populaci Mariboru z 80 % rakouští Němci a jen z 20 % Slovinci. HLADKÝ, Ladislav – RYCHLÍK, Jan – TONKOVÁ, Mária: *Dějiny Slovinska*. Praha 2011, s. 125.

⁶ Maribor byl sídlem 47. pěšího pluku a zároveň se tu nacházela obvodní doplňovací stanice (Ergänzungs-Bezirkstation) pro mírové doplňování rakouského vojska rekruty. PERNES, J. – FUČÍK, J. – HAVEL, P. a kol.: *c. d.*, s. 335.

⁷ Leopoldina von Czermak byla dcerou vysokého císařského úředníka a příbuznou slavného vídeňského starosty, který jako první v dějinách vzešel ze svobodných voleb, barona Johanna Kaspara von Seillera (1802–1888). Ten shodou okolností také pocházel z Mariboru. ROZMAN, Franz: *Podmaršal Karl von Tegetthoff*. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 50, 2002, č. 2, s. 197–202. Vycházíme z německého překladu uvedeného článku, který je součástí původního výtisku.

než Karl. Nutno uvést, že určitým způsobem spojil svůj život s rakouskou armádou také poslední, pátý potomek Karla a Leopoldiny Tegetthoffových Albrecht, který se narodil v roce 1841. Vystudoval filozofickou fakultu vídeňské univerzity a stal se řádným profesorem na c. k. Vojenské námořní akademii (Marine Akademie) v Rijece. Biografický lexikon Konstantina von Wurzbacha uvádí, že Albrecht von Tegetthoff „věnoval studiu a práci tolik úsilí, že onemocněl, což se mu nakonec stalo osudným“. Postihla jej v té době stále ještě zhoubná tuberkulóza. Léčil se sice v lázních Bad Gleichenberg ve Štýrsku, ale nástup zákeřné choroby se již zastavit nepodařilo. Poslední dny strávil v rodném Mariboru. Zemřel 22. července 1871, pouhé tři měsíce po smrti svého staršího bratra, kontraadmirála Wilhelma von Tegetthoffa.⁸ V rodinné „dynastii“ Tegetthoffů se vyskytovala řada zajímavých osobností, nás však budou zajímat především osudy důstojníka rakouské armády Karla von Tegetthoffa, narozeného roku 1826.

Ten patřil vždy k nejlepším studentům, což vyplývá i z dochovaných školních vysvědčení, která tvoří součást jeho písemné pozůstalosti ve Válečném archivu, jenž tvoří součást Rakouského státního archivu ve Vídni. Na mari-borském gymnáziu prospíval na výbornou z náboženství, latiny, geografie, historie, matematiky i chování. Pokud mělo být splněno otcovo přání, aby se stal profesionálním vojákem, musel ve 12 letech chtít nechtě gymnázium opustit a zamířit na c. k. Tereziánskou vojenskou akademii ve Viedeňském Novém Městě, elitní vzdělávací ústav habsburské monarchie. Tady rovněž studoval s vyznamenáním, a tak mohl být po šesti letech řádné teoretické i praktické přípravy slavnostně vyřazen v hodnosti poručíka. Stalo se tak 30. září 1844. Karlovi bylo necelých 18 let.⁹

Na rozdíl od svých předků byl novopečený mladý důstojník přidělen k infanterii. Oficiálně jej zařadili k 44. pěšímu pluku, který byl posádkou v uherském Kaposváru, dne 22. září 1845. Když v únoru 1848 zachvátily revoluční nepokoje severní Itálii, tehdy součást habsburské monarchie, bylo rozhodnuto, že c. k. armáda zasáhne. Karl von Tegetthoff tak dostal první možnos ukázat své vojenské schopnosti na bitevním poli. Již v březnu 1848 se účastnil pouličních bojů v Miláně a několika menších šarvátek, v červenci téhož roku statečně bojoval u Custozy, kde maršál Radecký porazil vojsko sardinsko-piemontského krále Karla Alberta. Po bitvě u Custozy byl Karl

⁸ WURZBACH, Konstantin von: *Albrecht von Tegetthoff*, In: Biographisches Lexikon. Bd. 43. Wien 1881, s. 185.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung Kriegsarchiv (dále jen ÖStA-KA), fond Nachlaß B/212, Karl von Tegetthoff, Nr. 123.

von Tegetthoff povýšen na nadporučíka.¹⁰ Vyšší hodnost si zasloužil především díky výborným výsledkům na postu velitele čety, ale od podzimu 1848 už zastával jediné funkci důstojnického pobočníka. Právě zkušenosti z této funkce, při jejímž výkonu se musel obeznámit i s metodami vojenského zpravodajství, měly v budoucnu významně ovlivnit jeho další kariéru. Nejúspěšnější byl na místě pobočníka polního podmaršálka Franze von Wimpffena (1797–1870), velitele jedné z divizí II. armádního sboru. Pochvalami na adresu mladého nadporučíka nešetřili mnozí vysocí důstojníci už na jaře 1849 při obraně předmostí u Casale, při obléhání Ancony a při bojích u Bologni. Když italské tažení skončilo, byl polní podmaršálek Wimpffen jmenován v říjnu 1849 vojenským velitelem Terstu a místodržitelem v Přímoří. Karl von Tegetthoff přitom zůstal po celou dobu, kdy Wimpffen zastával tyto vysoké státně-správní funkce, to jest do roku 1851, stále jeho pobočníkem, který měl za úkol především zprostředkovávat písemnou korespondenci mezi nejvyšším státním úředníkem v daných místech – tímto „úředníkem“ byl Wimpffen – a ministerstvem války ve Vídni. Tak zněla oficiální náplň této práce, která ale ve skutečnosti spočívala také ve špionážní činnosti, namířené proti jakékoliv protistátní činnosti (příprava atentátů apod.) ze strany italských iredentistů v Terstu a Přímoří. Získané informace pak mohl pobočník odesílat do Vídně na vlastní pěst. Jednalo se tedy o špionáž vojensko-bezpečnostního charakteru.¹¹ Naučit se takovou práci a obstát v ní nebylo snadné, ale Karl von Tegetthoff to zvládl bez problémů, jak ostatně stojí v jeho kvalifikačním listu, podle nějž se po službě často pohyboval „za účelem doplnění patřičného vzdělání mezi vysokou a učenou společností a úspěšně zdokonaloval své znalosti.“¹² Co nemusel příliš pilovat, byla znalost cizích jazyků. Už z vojenské akademie výborně ovládal italštinu. Koneckonců, jinak by pravděpodobně v severní Itálii ani nemohl působit jako důstojník, přitom znalost italského jazyka u řady c. k. vojáků nebyla na nejlepší úrovni.¹³

Spolehlivá služba v nejjihnějších oblastech monarchie mezi léty 1848–1851 nakonec vynesla Karlu von Tegetthoffovi Vojenský záslužný kříž (Militärverdienstkreuz), udělovaný za mimořádnou odvahu, rozhodnost a prozíravost před nepřítelem nebo v době míru za prokázané skvělé služební úsilí. Po ukončení mise hraběte Wimpffena v Terstu a Přímoří musel odejít i jeho

¹⁰ DUSCHNITZ, Alexander – HOFFMANN, Samuel F.: *Der oberste Kriegsherr und sein Stab: die k. u. k. Wehrmacht in Wort und Bild. Militärisches Huldigungswerk anlässlich der 60jährigen Jubiläumsfeier Kaiser Franz Joseph I.* Wien 1908, s. 151.

¹¹ SCHMIDT-BRENTANO, Antonio: *Karl von Tegetthoff* (dále jen *Karl von Tegetthoff*). In: Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1850. Bd. 14. Lfg. 64. Wien 2013, s. 227.

¹² ÖStA–KA, fond Qualifikationslisten (dále jen QA), kart. 3474.

¹³ ROZMAN, F.: c. d., s. 198.

pobočník, nadporučík von Tegetthoff, který se vrátil zpět k infanterii – 15. ledna 1851 byl zařazen k 22. pěšímu pluku sídlem v Terstu – a navíc byl povýšen na kapitána. Pár let nato byli Habsburkové znovu ve válečném stavu se Sardinsko-piemontským královstvím. Na území severní Itálie se opět válčilo a kapitán Karl von Tegetthoff byl znovu u toho. Během krvavé a pro Rakousko tolik nešťastné bitvy u Solferina v červnu 1859 se zase vyznamenal coby pobočník, tentokrát při velitelství 1. armády, které nešéfoval nikdo jiný než hrabě Franz von Wimpffen, povýšený na polního zbrojmistra.¹⁴

Následovala další přeložení a povyšování, takže roku 1864 působí již podplukovník Karl von Tegetthoff u 75. pěšího pluku v Jindřichově Hradci. Zásadní zlom přišel 1. listopadu 1865, kdy dostal do rukou písemný rozkaz z Verony od hraběte Franze Folliot de Crenneville, vlastníka a velitele 75. pěšího pluku. V něm stálo: „Následkem nejvyššího rozhodnutí Jeho c. k. Apostolského Majestátu, císaře Františka Josefa I., jež bylo učiněno v Schönbrunnu 20. října 1865 – podle armádního protokolu nařízení č. 47, je pan podplukovník Carl von Tegetthoff přeložen ke Generálnímu štábu c. k. armády, jenž bude s tímto rozhodnutím rovněž obeznámen, a to proto, aby se stal šéfem oddělení výzvědné služby.“¹⁵ Dlouho na sebe nenechalo čekat povýšení na plukovníka, jímž se Karl von Tegetthoff stal 11. června 1866 čili v předvečer prusko-rakouské války. Důležitější ale je povšimnout si činnosti, pro kterou byl převelen na Generální štáb – šéf oddělení výzvědné služby. Měl tedy řídit rakouské vojenské zpravodajství, konkrétně jeho ústřední orgán, který se oficiálně nazýval Evidenzbureau (Evidenční úřad).¹⁶ Můžeme jen teoretizovat o tom, jak a proč došly špičky c. k. armády zrovna ke jménu Karl von Tegetthoff, když rozhodovaly o obsazení tak exponovaného místa, které ještě nabývalo na významu s tím, jak rostlo napětí mezi Pruskem a Rakouskem. Snad tu sehrálo určitou roli doporučení polního zbrojmistra von Wimpffena, podepřené nepochybně vynikajícími výsledky z předchozích působišť, stejně jako kladná hodnocení ze strany nadřízených.¹⁷

Na jaře 1866 už málokdo pochyboval o tom, že mezi oběma německými rivaly, Pruskem a Rakouskem, dojde co nevidět k válce. V ní se na stranu

¹⁴ ÖStA–KA, fond Nachlaß B/212, Karl von Tegetthoff, Nr. 3379, Wien am 17. August 1859.

¹⁵ ÖStA–KA, fond Nachlaß B/212, Karl von Tegetthoff, Nr. 3023, Verona am 31. Oktober 1865.

¹⁶ Tato centrála rakouské vojenské špiónáže byla zřízena v prosinci 1850, když hrozila válka s Pruskem, kterou se tenkrát ještě bez problémů podařilo zažehnat tzv. olomouckými punktacemi. Evidenční úřad trpěl po celou dobu své existence (tj. až do zániku habsburské monarchie v roce 1918) citelným nedostatkem financí. Nejdříve fungoval v rámci Štábu generálního ubytovatele, od roku 1865 potom v rámci Generálního štábu rakouské armády. RONGE, Maximilian: *Kriegs- und Industriespionage*. Zürich – Leipzig – Wien 1930, s. 30.

¹⁷ SCHMIDT-BRENTANO, A.: *Karl von Tegetthoff*, s. 228.

Pruska přidala díky příslibu územních zisků Itálie, takže Rakousko bylo nuceno bojovat na dvou frontách. Plukovník Karl von Tegetthoff jakožto vedoucí výzvědné služby byl už v přípravné fázi války přidělen ke štábu početně silnější Severní armády, které velel polní zbrojmistr Benedek a která se měla na tzv. severním bojišti – což byly hlavně české země – střetnout s Prusy. Naproti tomu Karlův bratr, kontraadmirál Wilhelm von Tegetthoff spojil své angažmá ve válce 1866 s početně slabší Jižní armádou, která se pod velením habsburského arcivévody Albrechta postavila Italům na tzv. jižním bojišti. Stará důstojnická rodina Tegetthoffů tak měla v nadcházejícím válečném konfliktu rovnoměrné zastoupení na obou frontách.¹⁸

Ovšem v této válce už nerozhodovaly o vítězství jen početní stavy armád, ale i technická převaha moderních zbraní a kvalita fungování rozsáhlých velitelských štábů té či oné strany. Významnou roli tu sehrály nové vynálezy jako železnice a telegraf. „Blesková“ prusko-rakousko-italská válka roku 1866 se jednoduše stala první válkou moderní doby se všemi důsledky, které to s sebou přináší. Svoje první skutečné nasazení si tehdy odbyla telegrafie ve službách c. k. armády, která ji využila nejen při válečných operacích, ale i při zpravodajsko-špionážní činnosti.¹⁹ Právě plukovník Karl von Tegetthoff, do té doby převážně infanterista, si osvojil ve funkci šéfa Evidenčního úřadu práci s informacemi, které bylo možno získávat nasazením telegrafu, natolik, že kvalitní špionážní činnost patřila roku 1866 k několika světlým bodům na straně c. k. armády v jinak neúspěšném konfliktu. Následující výklad představí jeden z oněch „světlych bodů“ podrobněji. Než ale přistoupíme k charakteristice fungování rakouské vojenské telegrafie v této válce, považujeme za vhodné podat stručný nástin vývoje vztahu armáda – telegrafie v habsburské monarchii od samých počátků do roku 1866.

Zatímco civilní telegrafie v habsburské monarchii disponovala od října 1848 pevným organizačně-správním zakotvením při Ministerstvu pro obchod, živnosti a veřejné stavby (Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten)²⁰, později dokonce v rámci uvedeného ministerstva samostatným ředitelstvím c. k. Státního telegrafu, organizace a správa vojenské telegrafie se vyvíjely o něco komplikovaněji a pomaleji. Existovala všeobecná shoda na tom, že v případě války bude pro potřeby armády aktivován – podle vzoru c. k. Polní pošty – také c. k. Polní telegraf. Ovšem ani armáda, ani ministerstvo obchodu se nedokázaly dohodnout na vymezení kompetencí. Bez

¹⁸ ROZMAN, F.: c. d., s. 199–200.

¹⁹ WAWRO, Geoffrey: *The Austro-Prussian War. Austria's War with Prussia and Italy in 1866*. Cambridge 1997, s. 25–26.

²⁰ Dále jen ministerstvo obchodu.

využití státních telegrafních linek byla totiž jakákoliv polní telegrafie nemyšlitelná.²¹ Vezmeme-li ještě v úvahu trvale nízký rozpočet rakouské armády, je nadmíru jasné, že v této oblasti hrozila kumulace mnoha jen těžko řešitelných problémů. Přesto se nakonec i rakouská vojenská telegrafie dočkala stabilní organizace vydáním Jednotných stanov a instrukce pro oddělení c. k. Polního telegrafu z 10. dubna 1861 (*Organische Bestimmungen und Instruktion für die k. k. Feldtelegraphen- Abteilung vom 10. April 1861*). Na základě tohoto předpisu tvořilo oddělení c. k. Polního telegrafu odnož c. k. Státního telegrafu, spadajícího pod ministerstvo obchodu, které mělo provoz polní telegrafie všeobecně zajišťovat, ovšem s výjimkou provozního a pomocného personálu.²² Ředitel c. k. Polního telegrafu byl podřízen ministrovi obchodu, což způsobovalo spory pokaždé, když se některé z armádních velitelství snažilo úkolovat tohoto vysokého státního úředníka pomocí rozkazů tak, jako by byl voják. Úspěšná interakce mezi různými složkami armády a oddělením c. k. Polního telegrafu vyžadovala trpělivost, pochopení a vzájemný respekt, protože jinak by tu neexistovalo nic než jen souboj armádní a ministerské byrokracie.²³

Konkrétní počátky c. k. polní telegrafie se datují k roku 1853. Tehdy na podnět šéfa Štábu generálního ubytovatele, polního zbrojmistra Heinricha von Hesse (1788–1870) podnikla rakouská armáda první nesmělé pokusy s využitím Morseova elektrického telegrafu, a to u příležitosti manévrů v Olomouci a na Simmeringových planinách nedaleko Vídně. Při mobilizaci během krymské války roku 1854 byla sestavena v rámci jednotek určených k boji proti Rusku dvě telegrafní oddělení, ale hned následující rok došlo k jejich rozpuštění. Do italského tažení v létě 1859 mělo zasáhnout 18 telegrafních čet a šest mobilních telegrafních stanic, avšak na bojištích se v praxi objevil jen zlomek zamýšleného potenciálu. C. k. polní telegrafie před rokem 1866 zažívala špatné časy. Ani při posledním válečném tažení po boku

²¹ Na základě dekretu Dvorské kanceláře z ledna 1847 byla telegrafie v habsburské monarchii vylučně v rukou státu a jím byla rovněž provozována. V pozdějším období úřady vydávaly alespoň koncese na provoz dražních telegrafů soukromým železničním investorům. PICHLER, Franz: *Elektrisches Schreiben in die Ferne: Die Telegraphie in Österreich. Technische Entwicklung 1846–1906*. Linz 2007, s. 35–43.

²² Ten byl na oko vojenský, ale ve skutečnosti civilní, protože úředníkům oddělení c. k. Polního telegrafu sice byly přidělovány hodnosti důstojníků a směli dokonce nosit i důstojnickou šavli místo úřednického kordu, avšak v oblasti pracovních vztahů podléhali ministerstvu obchodu. Tito úředníci také zpravidla nedisponovali žádným vojenským vzděláním a jejich pracovní doba byla dokonce omezena služebními hodinami.

²³ ÖStA–KA, fond Nachlaß B/173, Robert von Scheda, Nr. 6, Grundlagen zur Verfassung der Geschichte des Feldtelegraphen. 2. Vorkonzept, s. 1–2. Srov. LOBENTANZ, Gerhard: *Die Anfänge der Telegraphie in Österreich*. Wien 1967, s. 104 (nepublikovaná dizertační práce).

Pruska proti Dánsku v roce 1864 nevyvinula armáda císaře Františka Josefa I. příliš velkou snahu ohledně nasazení nového komunikačního prostředku. Telegrafie tehdy zasáhla do akce příliš pozdě, navíc se realizovala běžnými aparáty, které nebyly přizpůsobeny plnému čili vojenskému provozu.²⁴

Válka roku 1866 byla pro rakouskou armádu mimo jiné příležitostí, jak napravit pošramocenou reputaci v oblasti telegrafní služby. Avšak do obecného historického povědomí vstoupila tato válka jako čin, který odstranil rozhodující překážku politického sjednocení a sociálně-ekonomického rozvoje Německa. Vídeň o konflikt nestála, ale nedokázala jej odvrátit. Sporů ohledně společné rakousko-pruské správy Šlesvicka a Holštýnska na jaře 1866 dokázali pruský ministerský předseda Otto von Bismarck a náčelník generálního štábu pruské armády Helmuth Karl von Moltke obratně využít jako záminky k vyvolání konfliktu s Rakouskem, stojícím v cestě aspiracím Pruska na dominantní postavení v německé oblasti.²⁵

Bismarck si vynutil na pruském sněmu odhlasování vysokých válečných půjček, zajistil si neutralitu Francie a Ruska stejně jako spojení Itálie a nakonec přiměl pruského krále Viléma I. k tomu, aby v červnu 1866 rozkázal jádru pruské branné moci – první v Evropě doplňované pomocí všeobecné branné povinnosti a vyzbrojené puškami jehlovkami, které se nabíjely v zadní části hlavně – postupovat do Čech. Podružné pruské síly mezitím celkem hladce neutralizovaly ty německé státy a státečky, jež stály na straně Rakouska. Jen saský královský dvůr se všemi cennostmi a s ním i saský armádní sbor prchli do Čech. Spojenecké saské vojsko pak bojovalo na straně c. k. Severní armády.²⁶

Rakousko mezitím mobilizovalo svou kádrovou armádu vyzbrojenou puškami předovkami nebo též ládovačkami. Byly však, jak jsme již uvedli, mobilizovány de facto dvě rakouské armády, každé z nich přitom velel jiný vojevůdce. Operovalo se s teorií, že Prusové udeří s hlavními silami ze Slezska přes Moravu na Vídeň. Proto se převážná část Benedekových oddílů nacházela na jižní a střední Moravě, opírajíc se o mohutnou pevnost Olomouc. Pruský postup byl ovšem zcela opačný. Proti rakouskému Slezsku a Moravě vyslali jen několik krycích sborů, kdežto jádro pruské armády mělo vtrhnout několika kolonami do severních a východních Čech.²⁷

²⁴ HÖFER VON FELDSTURM, Franz: *Die Anwendung des Telegraphen im Kriege von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. In: *Organ der militärwissenschaftlichen Vereine*. LIV. Band. Wien 1897, s. 148–156.

²⁵ MÜLLER, Klaus: *1866. Bismarcks deutscher Bruderkrieg, Königgrätz und die Schlachten auf dem deutschen Boden* (dále jen 1866). Graz 2006, s. 152–153.

²⁶ Tamtéž, s. 154.

²⁷ RICHTER, Karel: *Třeba i železem a krví. Prusko-rakouské války 1740–1866*. Praha 2007, s. 308.

Počínaje březnem 1866 vyvíjelo Rakousko za pomoci telegrafu intenzivní špionážní činnost proti Prusku a Itálii. Jakmile se 15. května postavil do čela zpravodajské služby při velitelství Severní armády podplukovník Generálního štábu a šéf vojenské špionáže Karl von Tegetthoff, vybudoval kompaktní a excelentně pracující aparát, jenž fungoval na důmyslných a osvědčených prostupech Evidenčního úřadu a s nímž docílil tak dobrých výsledků, že „se průběh válečných operací rovnal hře s otevřenými kartami“. Rakouští agenti rozmístění v pruském Slezsku pracovali metodami, které vynalezli a poprvé uplatnili zpravodajci armád Jihu a Severu během americké občanské války. Vyhledali kabel zajišťující spojení mezi ústředím pruské 2. armády a Berlínem, napíchli se na něj a začali odposlouchávat telegrafické depeše Prusů. Tvůrcem konkrétních procesů a iniciátorem jejich uplatnění byl sám plukovník Karl von Tegetthoff, ovšem je těžké říci, do jaké míry se skutečně inspiroval americkou občanskou válkou, neboť myšlenka napojit se na telekomunikační vedení pruské královské armády, potažmo její polní telegraf by v té chvíli byla bývala přišla na mysl asi každému průměrnému veliteli vojenské zpravodajské služby. Kromě toho byli rozmístění důstojníci rakouské zpravodajské služby také například na uzlových železničních stanicích německých států nevyjímaje Pruska. Všechny informace byly expedovány telegrafem do hlavního stanu Severní armády v Olomouci (později i na jiných místech) přímo k podplukovníkovi (posléze plukovníkovi) Tegetthoffovi, schopnému vytěžit maximum informací z mnohdy neúplných zpráv, které pak podle závažnosti obsahu předával na vyšší místa. Tegetthoffův hlavní přínos tak spočíval spíše ve způsobu, jakým dokázal pracovat s informacemi získanými odposloucháváním, pozorováním, vyzvědačskou činností apod. a vyhodnocovat je. Přesto se dohromady jednalo o velké novum. Rakouské vojenské zpravodajství totiž přikročilo k používání telegrafních linek jako první Evropě.²⁸

Dne 27. května 1866 dorazil do hanácké metropole sám polní zbrojmistr Benedek a shodou okolností tentýž den plukovník Generálního štábu Pelikan umístěný v Berlíně jako pozorovatel (ve skutečnosti špión) odeslal do Vídně telegram, v němž oznamoval, že „se předchozí den konala v Berlíně slavnostní vojenská přehlídka, kde král před štábními důstojníky poukázal na nevyhnutelnost války.“ A ještě dodal: „Krom spousty vojáků a bojové techniky vzbudilo během přehlídky neobyčejnou pozornost též oddělení polní telegrafie. Pruská armáda chtěla dát najevo, že je oproti ostatním evropským

²⁸ FUCHS, Manfred: *Der österreichische Geheimdienst. Das zweitälteste Gewerbe der Welt*. Wien 1994, s. 70.

armádám ve výhodě, jestliže disponuje takovýmto moderním zařízením, je muž věnuje velkou péči samo ministerstvo války.“²⁹

Také okresní hejtmani v Čechách průběžně informovali armádu v telegramech o detailech týkajících se chystaného pruského vpádu. Uvedme kupříkladu tento: „Dnes ve 4 hodiny ráno 22 pruských hulánů zničilo telegrafní aparát na žitavském nádraží a v 7 hodin večer pět pruských stíhacích pluků o síle asi 5 000 mužů obsadilo Žitavu.“ Jiné telegrafní sdělení zase informovalo, že „se dnes večer 30 000 pruských vojáků rozhodlo bivakovat u Habartic.“ Takové a jiné indicie přicházely do hlavního stanu Severní armády po celý květen a ještě i počátkem června.³⁰ Telegrafní spojení bylo v těchto dnech obzvláště vytíženo. Dne 30. května prosil Benedek ministerstvo války, aby „všechny přicházející špionážní a podobné zprávy včetně telegramů jemu (Benedekovi) mohly být pokud možno rozumným způsobem tříděny a ty nepodstatné odkládány k prostudování, až jakmile to bude možné.“³¹ Nejprve zásluhou podplukovníka Karla von Tegetthoffova a jeho agentů přicházely depeše o železničních transportech pruských armádních sborů a jejich pochodování směrem k severním hranicím habsburské monarchie, aby nakonec odpoledne 11. června 1866 vyrozuměl císařův 1. generální pobočník telegraficky polního zbrojmistra následovně: „V důsledku událostí, které se v posledních dnech udály Holštýnsku, možno čekat vyhlášení války. Casus belli naplněn.“³²

Na konci června 1866 vpadly pruské armády do Čech z tří směrů: od Drážďan (Labská armáda), z Horní Lužice (První armáda) a z Kladska (Druhá armáda). Kromě toho se ještě v Berlíně nacházel 1. záložní sbor, jehož část napadla území rakouského Slezska. Už předtím došlo mezi Rakouskem a Pruskem k přerušení diplomatických styků (12. června) a posléze i vzájemného poštovního, telegrafního a železničního spojení (18. června). Jakékoliv telegrafické spojení s nepřátelskou Itálií bylo přerušeno na základě rozkazu armády dne 17. června 1866. Tři dny nato vyšla instrukce pro telegrafní úředníky v celé habsburské monarchii zastavit soukromé telegrafní spojení se všemi stanicemi Lombardsko-benátského království. Soukromá telegrafie u železničních stanic byla úplně zakázána. Existence výše uvedených komunikačně-dopravních systémů byla již tou dobou alespoň pro urči-

²⁹ ÖStA–KA, fond Feldakten (dále jen FA) – Nordarmee (dále jen NA), 1866–6–31 a.

³⁰ Dnes obec ve Frýdlantském výběžku, ležící na hranici ČR s Polskem. REIFBERGER, Josef: *Die Entwicklung des militärischen Nachrichtenwesens in der k. u. k. Armee*. Österreichische Militärische Zeitschrift, 14, 1976, č. 3, s. 213–223.

³¹ ÖStA–KA, fond FA–NA, 1866–5–309.

³² ÖStA–KA, fond FA–NA, 1866–6–358.

té skupiny obyvatelstva habsburské monarchie samozřejmostí, a tak musela být jejich válečná absence nutně znát, jak dokládá například jeden dobový fejeton českého spisovatele a žurnalisty Vítězslava Háška v Národních listech: „Jestliže jsme dosud nemohli si představit, kterak žil Robinson Crusoe na ostrově, nevím již jakém, nyní to můžeme. Vycházíme na pokraj, abychom spatřili nějakou loď, jež by nám podala zprávy – loď nepřichází. Vycházíme na pokraj, abychom o sobě podali zprávy – nemáme komu. Mívali jsme nohy, rychlé nohy; pošty, železnice, telegrafy, to byli čerství poslové. Za den nám přebděl celou Evropu a večer jsme věděli, čím ráno započato. Tyto nohy jsou pro nás nyní jako by vlastně nebyly. Drát je nám jako by pohádkou, pošty jako by středověkou legendou a dráhy – jako by nám někdo povídal něco z tisíce a jedné noci...“³³ Civilní telegrafie sice nefungovala, zato vojenská se pomalu, ale jistě probouzela k životu a přecházela na válečný stav. Telegrafní linky v Rakousku samy o sobě válku do té doby na vlastní kůži nezažily. Kompetentní kruhy c. k. armády a ministerstva obchodu dokázaly spočítat, že by náklady na telegrafní provoz a jeho organizaci za války měly být zhruba poloviční oproti mírovému stavu.³⁴

Na různých bojištích, kde se rakouská armáda v roce 1866 angažovala, se nabízelo široké spektrum možností, jak předávat hlášení, rozkazy a jiné informace. Avšak bez pochyby nejdůležitější formu dálkového i lokálního spojení představovala všeobecně stabilní síť c. k. Státního telegrafu (k. k. Staats-Telegraph), již bylo možné doplňovat přidruženými a snadno vytvářenými linkami polního telegrafu. Celá síť byla navíc integrována do Německo-rakouského telegrafního spolku (Deutsch-Österreichischer Telegraphenverein), mezistátního systému vytvořeného roku 1850. Kromě toho mohla rakouská armáda využívat také provozní telegrafní linky mnohých železničních společností, jelikož fungovaly zpravidla na stejném principu jako běžné státní linky. Od počátku byla zřejmá nutnost vytvořit a uvést do provozu telegrafní spojení do Čech a na Moravu se Severní armádou, dále směrem do Benátska s Jižní armádou, do Holštýnska s brigádou generálmajora Antona rytíře von Kalika a také do Hessenska, kde působil VIII. spolkový sbor. Tato spojení měla být k dispozici jak centrálním úřadům ve Vídni, tak vojenskému zpravodajství. Vlastním telegrafem disponoval královský saský

³³ BĚLINA, Pavel: *Využití pošty, železnice a telegrafu v českých zemích za války roku 1866* (dále jen *Využití*). In: Sborník poštovního muzea. Praha 1983, s. 127–145.

³⁴ ÖStA-KA, fond Manuskripte-Allgemeine Reihe (dále jen MS-Allg.), Nr. 418, Josef Benold, Österreichische Feldtelegraphie 1866, Wien 1990, s. 8.

armádní sbor, spojenec rakouské armády. Platila víceméně gentlemanská dohoda, že jeho služeb mohlo využívat také c. k. vojsko.³⁵

Pro výsledek války měl značný význam provoz rakouské polní telegrafie zejména na severním bojišti, tj. především v českých zemích, považovaných za hlavní válčiště. Za naprosto oprávněné lze považovat mínění rakouské armády, že na severním válčišti existovala určitá „telekomunikační převaha“ nad nepřítelem. Té bylo správně využito před vypuknutím války za účelem distribuce značného množství agitačně-vzdělávacích materiálů (brožur, letáků apod.) prostřednictvím telegrafu a pošty. Tiskoviny měly poučit obyvatelstvo o tom, jaké nebezpečí jim hrozí ze strany pruských vojáků.³⁶ I po zahájení válečných operací existovala na rakouské straně bezpochyby telekomunikační převaha. C. k. armáda měla ve své vlastní zemi k dispozici provozuschopnou a spolehlivou telegrafní síť, zatímco nepřítel nacházel na svém operačním prostoru už jen částečně zničená telegrafní zařízení, opuštěná obsluhujícím personálem. Proto si královská pruská armáda musela telegrafní aparáty vézt s sebou, nebo si je různě vypůjčovat, přesněji řečeno rekvírovat.³⁷

Válka se záhy rozběhla naplno. Severní armáda musela urychleně zahájit přesun z olomoucké pevnosti do prostoru východních Čech, kde se předpokládal rozhodný střet. Po porážce Rakušanů a Sasů u Jičina byly jednotky Severní armády donuceny ustoupit k Hradci Králové, načež Benedek odeslal císaři následující telegram: „Prosím Vaše Veličenstvo co nejnaléhavěji, aby uzavřelo mír za každou cenou. Katastrofa je pro armádu nevyhnutelná. Podplukovník Beck se okamžitě vrací. Hradec Králové, 1. července 1866, odesláno 11.30, přijato 12.30.“ František Josef I. na rub dešifrovaného telegramu ihned koncipoval odpověď: „Mír uzavřít není možné. Nařizuji, je-li to nezbytné, nastoupit v největším pořádku ústup. Byla již svedena bitva?“ Pověření Benedeka velením Severní armády vzešlo nespíše z konzervativních

³⁵ ÖStA–KA, fond MS–Allg., Nr. 418, s. 9–10.

³⁶ Poprvé se tak v českých zemích objevil další z prvků moderní války – cílená politická propaganda.

³⁷ Pruská armáda však byla o krok napřed z hlediska organizačního začlenění nejen telegrafních, ale i železničních služeb. Její velení patrně ovlivnily zkušenosti z občanské války v USA, poněvadž nechalo zřídit u každého armádního sboru polní železniční oddíl (Feldeisenbahnabteilung), jenž spolu se 4 telegrafními oddíly (Telegraphenabteilungen) tvořil součást pionýrského praporu (Pionier-Bataillon) v rámci sboru. U každého z těchto celkem pěti oddílů existovalo místo pro civilního odborníka, který po dobu tažení požíval výsad příslušníka důstojnického sboru. Kdežto v rakouské armádě prováděli veškeré práce, spojené s výstavbou polních telegrafních linek a s destrukcemi na železničním svršku nebo viaduktech apod., příslušníci pionýrských praporů, které byly vybaveny povozy s příslušným materiálem včetně tzv. telegrafních vozů, což byly pojezdné telegrafní stanice. ÖStA–KA, fond Nachlaß B/173, Robert von Scheda, Nr. 6, s. 3.

kruhů kolem Crenevilla a bylo učiněno zřejmě již před vyhlášením mobilizace v dubnu 1866. Hlavní Benedekův problém spočíval v tom, že mu chyběly vlastnosti nezbytné pro nejvyšší velitelské posty. Byl vojenským praktikem, neuznával vědecké vzdělání a bohužel ani práci generálního štábu. Nabízí se však i hypotéza, že císař svým postojem Benedeka vědomě obětoval, neboť se nedokázal smířit s představou, že v případě porážky od Prusů by měl nést odpovědnost člen panovnické rodiny, arcivévoda Albrecht, jehož neúspěch mohl silně otrást císařovým postavením, ne-li ho dokonce připravit o trůn. Benedek coby poslušný voják neměl žádný problém s tím, vzít riziko tažení na sebe.³⁸

Rakouské velení užívalo především telegrafních linek, které se vesměs táhly podél hlavních železničních tratí, výjimečně i silnic. Stejným způsobem též došlo ve dnech 24. a 25. června 1866 mezi Českou Třebovou a severoitalským Zerbare (tj. mezi Benedekem a arcivévodou Albrechtem) k výměně telegramů obsahujících zprávu o vítězství rakouské Jižní armády u Custozy, dále pak Benedekovo blahopřání a Albrechtovo poděkování. Mezi rakouskými vojáky Severní armády vyvolaly tyto zprávy nadšení.³⁹ Na jižním bojišti se tedy Rakušanům dařilo. Nad italskou armádou pak triumfovali ještě jednou, a sice ve dnech 18. – 20. července 1866 v námořní bitvě o strategicky významný ostrov Vis (italsky Lissa) zásluhou velitele c. k. eskadry kontraadmirála Wilhelma von Tegetthoffa.⁴⁰

I když se na severním bojišti naplnila již avizovaná vojensko-strategická chyba rakouského velení, vítězství ještě zdaleka nebylo ztraceno. Naděje stále žily, mimo jiné z velké části také zásluhou skvělé práce vojenského zpravodajství. V onen osudný den 3. července 1866 přibližně v 11.30 obdržel Benedek od plukovníka Tegetthoffa o dvě hodiny dříve než pruský hlavní štáb zprávu, telegram z pevnosti Josefov, že „2. pruská armáda korunního prince Bedřicha Viléma již napochodovala do bezprostřední blízkosti královéhradeckého bojiště.“ Jednalo se o velmi závažné sdělení. Záleželo pouze na veliteli Severní armády, jestli bude tato podstatná výhoda v podobě velkého informačního náskoku vůči nepříteli využita či nikoliv. Když se protivníci u Sadové nedaleko Hradce Králové konečně střetli, měli Rakušané a Sasové zpočátku reálnou naději zvítězit díky kvalitativní převaze dělostřelectva. Po-dařilo se jim zastavit postup pruské 1. a Labské armády, avšak kolem 14.00 se objevily na bojišti jednotky 2. pruské armády, jež vlastně rozhodly bitvu

³⁸ *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte.* Bd. 3. Wien 1867, s. 228.

³⁹ ÖStA–KA, FA–Südarmee (dále jen SA), 1866–6–220 a, 1866–6–922 b.

⁴⁰ JELÍNEK, M.: c. d., s. 215.

ve prospěch Prusů.⁴¹ Ano, rozhodla právě 2. pruská armáda, o jejímž pohybu Benedek zásluhou vojenské špionáže věděl.⁴²

Vnitřní operační linie Severní armády nabízela možnost kratšího, a tedy bezpečnějšího telekomunikačního spojení. Z toho plynoucí výhoda delšího času na reakci však nebyla zužitkována. Na základě výhod vnitřní linie a telekomunikační převahy nedokázalo c. k. armádní velení vytvořit odpovídající převahu, nýbrž čelilo Prusům většinou početně slabšími silami. Nehledě na vojensko-zpravodajskou převahu nad soupeřem prohrálo Rakousko stěžejní bitvu a tím i celou válku. Polní zbrojmistr Benedek ve své zprávě císaři zcela nesprávně konstatoval: „Prusové mají lepší špióny.“ Avšak většina relevantní literatury – bez ohledu na to, že jejími autory jsou hlavně rakouští historikové – oceňuje výkony rakouské špionáže v roce 1866 a zároveň uvádí, že Prusko tenkrát ještě nedisponovalo vůbec žádným skutečně organizovaným vojenským zpravodajstvím.⁴³ Poslední šéf Evidenčního úřadu generálmajor Maximilian Ronge po první světové válce napsal: „Nikde se neuvádí a ani mne to není známo, že by byl Moltke přesněji informován o Benedekových plánech, nebo přinejmenším znal jeho situaci. Moltkeho mysl naplňovala obava, že se neviditelný Benedek zatím, co ještě budou pruské armády odděleny, náhle vynoří ze svého úkrytu a jednotlivě je rozbije.“ V odborných zpracováních jednoznačně převládla teze, že rakouská zpravodajská služba byla ve válečném roce 1866 navzdory silnému podfinancování velmi kvalitní. Bylo to hlavně zásluhou Karla von Tegetthoffa, ačkoliv Rakousko mělo už před jeho jmenováním do čela Evidenčního úřadu hustou síť informátorů, pozorovatelů a zpravodajců v místech obou předpokládaných bojišť.⁴⁴

Po královéhradecké katastrofě nastal takřka panický ústup Severní armády *bud'* přímo na Vídeň, nebo přes Olomouc a údolím Váhu k Prešpurku (Bratislavě). Mezitím byla přesunuta na sever vítězná Jižní armáda a po jejím spojení se zbytky Severní armády se očekávaly nové boje. K těm už ale nedošlo. Dne 22. července bylo totiž uzavřeno příměří v Mikulově a 23. srpna

⁴¹ BEER, Siegfried: *Die Nachrichtendienste in der Habsburgermonarchie*. SIAK-Journal (= Zeitschrift für Polizeiwissenschaft und polizeiliche Praxis), 3, 2007, s. 53–63.

⁴² Bezprostředně poté, co obdržel telegram o přítomnosti početných pruských jednotek, dal Benedek rozkaz k ukončení bojů ve Svíbském lese a návratu jednotek II. a IV. armádního sboru zpět do dříve svévolně opuštěných pozic na pravém křídle rakouské obrany. Právě v tomto nedodržení původního plánu je možné spatřovat hlavní příčinu tragického výsledku bitvy. Na druhé straně je poněkud problematické vinit Benedeka z podcenění důležitých informací. Situace na bojišti a v jeho blízkosti byla obecně velmi nepřehledná.

⁴³ REIFBERGER, J.: *c. d.*, s. 218.

⁴⁴ PETHÖ, Albert: *Agenten für den Doppeladler. Österreich-Ungarns Geheimer Dienst im Weltkrieg*. Stuttgart 1998, s. 14–15.

podepsán mír v Praze, jenž definitivně zpečetil porážku Rakouska. Za jednu z jejích hlavních příčin údajně mnozí shledávali vytrvalou ignoraci technických vymožeností – nejen modernější pěchotní výzbroje, ale také železnice a telegrafu – ze strany oficiálních míst monarchie. Prusko se díky vítězství nad Rakouskem stalo hegemonem v Severoněmeckém spolku, který byl však jen dočasným předstupněm ke vzniku sjednoceného Německa. Jedním z hlavních vnitrostátních důsledků prohrané války pro habsburskou monarchii se stal kromě územní ztráty Benátska ve prospěch Itálie vznik dualistického uspořádání v roce 1867.⁴⁵

Ve válce existují jen vítězové a poražení. Pomocné operativní služby, mezi něž patří i telegrafie, mohou pomoci vítězství, ale stejně tak být spoluodpovědné za porážku. Zatímco těžký start polní telegrafie u rakouské Jižní armády byl zapomenut podle hesla „Konec dobrý, všechno dobré!“, neúspěch Severní armády vrhl stín rovněž na výkony polního telegrafního oddělení na celém severním bojišti.⁴⁶ Komunikační proces uvnitř c. k. Severní armády v roce 1866 ovšem trpěl na základě jiných příčin než špatných telekomunikačních možností. Na vině byly především chyby plynoucí z nedokonalého velení a ty nemohla zastříti ani sebelepší spojovací služba. Ve všeobecné atmosféře útěku před zodpovědností, která nastala po porážce u Hradce Králové, se objevovala velmi stylizovaná úřední vojenská korespondence, v níž pro slova jako „liknavost“ či „nedbalost“ prostě neexistovalo místo.⁴⁷

Technický pokrok, který přinášela industriální epocha, výrazně ovlivnil celkový průběh prusko-rakouské války roku 1866. Telegraf a železnice se proměnily v rozhodující strategické činitele, které si již nemohl dovolit žádný velitel ignorovat. Ostatně kdyby byl Benedek včas a náležitě reagoval na telegrafické depeše, varující před nástupem 2. pruské armády, popřípadě vyslal na železniční trať Hradec Králové – Josefov pozorovací soupravu, jež by sledovala pohyb této armády krok za krokem, vyvaroval by se 3. července přinejmenším ošklivého překvapení.⁴⁸

⁴⁵ GUNDOLF, Hubert: *Um Österreich! Schlachten unter Habsburgs Krone*. Graz – Stuttgart 1995, s. 262–270.

⁴⁶ ÖStA–KA, fond MS–Allg., Nr. 418, s. 172–173.

⁴⁷ ÖStA–KA, fond MS–Allg., Nr. 418, s. 174.

⁴⁸ Nebylo by však správné domnívat se, že velitele c. k. Severní armády ovládal konzervatismus do té míry, že považoval jak telegraf, tak železnici za prostředky k vedení války nepotřebné či zcela nepoužitelné. Na to byl příliš vnímavým žákem maršála Radeckého, který už v roce 1839 konstatoval, že „ačkoliv doposud ve svém životě žádnou železnici neviděl, považuje ji za velice prospěšnou pro možnost neuvěřitelně rychlé přepravy vojska i zásob“. BĚLINA, P.: *Využití*, s. 131. Srov. RINGES, Vladimír: *Naše dráhy v revoluci 1848 a ve válce 1866*. Praha 1934, s. 39.

Ke dni 26. července 1866 byl Karl von Tegetthoff odvolán z funkce šéfa rakouského vojenského zpravodajství, ačkoliv v ní vůbec nezklamal. Právě naopak. Ale všeobecná atmosféra zklamání, kterou naplňovala snaha najít viníky prohrané války za každou cenu, nepříznivě dolehla na většinu nejvyšších velitelských kádrů c. k. Severní armády. Karl von Tegetthoff se vrátil na místo důstojníka infanterie. Již 26. října 1866 byl jmenován velitelem 15. pěšího pluku hraběte Nasavského a necelý rok nato, 15. listopadu 1867, se stal velitelem u 75. pěšího pluku, kde působil již dříve.⁴⁹ Zvláštního poděkování od císaře Františka Josef I. se mu dostalo v roce 1869 po návratu z Mexika, kam doprovázel svého bratra Wilhelma.⁵⁰ Ten velel zvláštní c. k. eskadře, mající za úkol přepravit tělo popraveného habsburského arcivévody a císařova bratra Maxmiliána, který se roku 1864 nechal zlákat Napoleonem III. a skupinou mexických royalistů k přijetí císařské koruny, což jej nakonec stálo život.⁵¹

Mezitím proběhlo rakousko-uherské vyrovnání, negativní důsledky prohrané prusko-rakouské války odezněly a plukovník Karl von Tegetthoff mohl být s platností od 23. dubna 1873 povýšen na generálmajora, zanedlouho nato se stal polním podmaršálkem.⁵² Ještě předtím se však musel vyrovnat se smrtí svého o rok mladšího bratra. Kontraadmirál Wilhelm von Tegetthoff zemřel ve Vídni 7. dubna 1871 po zápalu plic, který rapidně zhoršil jeho onemocnění rakovinou rtu. Karl se postaral o předání relevantních částí Wilhelmovy pozůstalosti tehdejšímu vojenskému muzeu ve Vídni a zároveň se v roce 1877 vydatně zasloužil – včetně vlastního finančního příspěvku – o instalaci pomníku slavného rakouského admirála v Pule⁵³, jednom z nejvýznamnějších přístavů c. k. válečného námořnictva. Z toho lze usoudit, že vztah mezi oběma bratry byl pravděpodobně velmi dobrý a blízký.⁵⁴

⁴⁹ ÖStA–KA, fond Nachlaß B/212, Karl von Tegetthoff, C. K. Nr. 2279 II., Wien am 9. November 1867.

⁵⁰ V oficiálním děkovném dopise stálo napsáno: „Jeho císařsko–královský Majestát nejvyšším rozhodnutím ze dne 24. ledna 1868 s radostí vyjadřuje panu plukovníkovi Karlu von Tegetthoffovi nejvyšší spokojenost a uznání za služby, vykonané během poslední mise v Mexiku po boku viceadmirála Wilhelma von Tegetthoffa.“

⁵¹ ROZMAN, F.: c. d., s. 202.

⁵² SCHMIDT–BRENTANO, Antonio: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918* (dále jen *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität*). Wien 2007, s. 185.

⁵³ K uctění památky kontraadmirála Wilhelma von Tegetthoffa byly postaveny celkem tři pomníky – v Pule, Mariboru a ve Vídni. Asi nejvýznamnější z nich je ten z roku 1879, který dnes stojí před vídeňským nádražím Praterstern. BENEŠ, C.: c. d., s. 177–178.

⁵⁴ DUSCHNITZ, A. – HOFFMANN, S. F.: c. d., s. 151.

Karl von Tegetthoff vlastně prošel všemi válkami, které rakouská armáda svedla mezi léty 1848 až 1878. Poslední vojenskou operací, které se coby aktivní voják zúčastnil, byla okupace Bosny a Hercegoviny rakouskou armádou na základě mandátu Berlínského kongresu roku 1878. Na začátku března toho roku se stal velitelem 6. pěchotní divize, jejíž součástí tvořily rezervní pluky č. 7 a 47, složené převážně ze slovinských vojáků. Šestá pěchotní divize představovala jednu ze čtyř pěchotních divizí XIII. armádního sboru polního maršála Josipa Filipoviče von Philippsberga, jenž dostal v létě 1878 za úkol obsadit především území Bosny. Polní podmaršálek Karl von Tegetthoff se úspěšně zapojil do bojů se silnými svazky turecké armády u Maglaje a Žepči, byl při obsazování Sarajeva a vyznamenal se též v bojích proti místním povstalcům. Za zásluhy při obsazování Bosny a Hercegoviny byl Karl von Tegetthoff dekorován velkokřížem Leopoldova řádu s válečnými dekoracemi, čímž se stával automaticky skutečným tajným radou.⁵⁵

Po 36 letech vojenské služby Jeho Veličenstvu císaři rakouskému byl polní podmaršálek Karl von Tegetthoff k 1. listopadu 1880 na vlastní žádost penzionován s ročním důchodem ve výši 6 300 zlatých. Zaslouženého odpočinku si dlouho neužil, jelikož mu záhy bylo zjištěno nevléčitelné nádorové onemocnění. Během návratu z ozdravných pobytů v zahraničí, ve kterých viděl poslední šanci na uzdravení, se zastavil v malebném tyrolském městečku Lienz, kde se raději rozhodl pro dobrovolný odchod z tohoto světa. Dne 30. května 1881 v brzkých ranních hodinách jej našli zastřeleného v hotelovém pokoji. Vyšetřovatelé se shodli na tom, že spáchal sebevraždu. Ze slavného rodu Tegetthoffů tak zůstala naživu pouze Leopoldina von Tegetthoff, která přežila všechny tři své syny. Zemřela 23. září 1883.⁵⁶

Tragická událost se brzy objevila na stránkách tisku především v regionu, kde Karl von Tegetthoff žil a s nímž byl neodmyslitelně spjatý. Obšírně pojednával o smrti vysokého c. k. důstojníka ve výslužbě ústřední list rakouských Němců žijících ve Štýrsku *Marburger Zeitung*. První strohou zprávu ze dne 1. června 1881 záhy doplnily další a podrobnější. Následující dvě červnová vydání přinesla životopis významného důstojníka včetně výčtu funkcí, které zastával, a bojů, kterých se účastnil. Psalo se také, že pocházel z Mariboru, v armádě působil od roku 1846, byl bratrem slavného admirála Wihelma von Tegetthoffa a žil ve Štýrském Hradci.⁵⁷ Jasnější fakta přinesla do celého případu poslední, asi nejdetailnější zpráva z 5. června 1881: „Dne 30. kvěť-

⁵⁵ SCHMIDT-BRENTANO, A.: *Karl von Tegetthoff*, s. 228.

⁵⁶ ROZMAN, F.: c. d., s. 202.

⁵⁷ *Marburger Zeitung* (dále jen MZ), č. 65, 1. 6. 1881; č. 66, 3. 6. 1881.

na kolem třetí hodiny ranní se zastřelil generál⁵⁸ Karl von Tegetthoff. Jeho smrt se odehrála v Lienzu. Tam dorazil dva dny předtím z Nice a předchozí večer si podle očitých svědků ještě vyšel do společnosti, kde se náramně bavil. Avšak jeden z hostů v sousedním pokoji hotelu, v němž se Tegetthoff ubytoval, údajně slyšel v noci silné kašláni a snad také střelbu. Následujícího dne dopoledne nebyl generál k zastížení. Poté, co ustavičné klepání na dveře jeho pokoje zůstávalo bez jakékoliv reakce, muselo být do místnosti vniknuto násilím. Když se to povedlo, v posteli bylo nalezeno už jen mrtvé tělo s prostřelenou hlavou, v ruce křečovitě držící revolver. Na psacím stole ležel dopis, v němž se vysloužilý důstojník rakouské armády omlouval majiteli ubytovacího zařízení za své fatální rozhodnutí, které zde učinil. Generál měl u sebe značný finanční obnos, který nařídil ve svém dopise na rozloučenou rozdat. Přál si, aby se 30 zlatých rozdělilo mezi služebnictvo hotelu, 300 zlatých odkázal místnímu sirotčinci a dalších 1 300 zlatých mělo pokrýt náklady na pohřeb. Přál si také, aby byl pochován tam, kde zemřel, tedy v Lienzu.⁵⁹ O tom, že šlo bez pochyby o sebevraždu, svědčí skutečnost, že zanechal poslední vůli a že všechny cennosti apod. zůstaly v nejlepším pořádku. Generál již dlouho trpěl nevyléčitelnou chorobou. Vracel se z Itálie a Francie, kde se mu v dobrém podnebí mělo ulevit od zdravotních potíží. Fyzická bolest byla tedy nejpravděpodobnějším motivem jeho jednání.⁶⁰

Naproti tomu slovinský tisk příliš sdílný nebyl. Nešťastné události věnoval jen několik stručných zpráv. Jako první informoval Slovinský hospodář, který zveřejnil 1. června 1881 krátký odstavec s nesprávným místem úmrtí a nadpisem „Statečný polní maršál zemřel ve Štýrském Hradci“. Slovinský hospodář také uvedl: „Podivnou shodou okolností den před Karlovou smrtí se rozhodlo město Maribor, že postaví pomník jeho bratru, admirálu Wilhelmovi.“ O zamýšleném pomníku informoval též Slovinský národ, jenž napsal: „Bude zajímavé sledovat, kdo teď (pozn. autora: myšleno po smrti Karla von Tegetthoffa) zaplatí náklady za instalaci. Zakázka za 21 000 zlatých byla přiřknuta vídeňskému továrníkovi Karlu Turnheimovi. Podle dohody má být pomník dokončen do 20. června 1883 a předán městu Maribor.“ Časopis Slovincinec napsal o Tegetthoffově sebevraždě pouze to, že těžko najít mezi vysokými rakouskými důstojníky nějaký přírůstek. Slovincinec konstatoval: „Není to tak dávno, co se zastřelil generál Tegetthoff, bratr slavného admirála, vzorem mu

⁵⁸ Většina periodik tehdy uváděla hodnotu „generál“ stejně jako u dalšího významného c. k. důstojníka, polního podmaršálka Franze von Uchatia, jenž spáchal sebevraždu ve stejné době.

⁵⁹ Opis tohoto, dá se říci, testamentu Karla von Tegetthoffa pocházející ze dne 13. 7. 1881 je součástí jeho písemné pozůstalosti ve Válečném archivu a obsahuje stejné údaje jako výše citovaný úryvek dobového novinového článku.

⁶⁰ MZ, č. 67, 5. 6. 1881.

byl generál Uchatius. „A periodikum Slovinský národ dodalo na konec: „Sebevraždy jsou dnes na denním pořádku. Jak bylo výše uvedeno, zastřelili se dva skvělí generálové. Svět ale neví proč!“⁶¹ Dobová periodika v habsburské monarchii věnovala v té době daleko větší pozornost smrti polního podmaršálka jménem Franz von Uchatius (1811–1881), která představovala skutečný politický problém.⁶²

V kvalifikačním listu důstojníka Karla von Tegetthoffa možno najít charakteristiky vytvořené jeho velícími, kteří jej hodnotili. Mnozí uvádějí, že to byl skromný, vzdělaný, čestný, poslušný a nebojácný voják⁶³, který se údajně orientoval v různých oborech. Nebyla mu cizí dokonce ani krásná literatura, ale obzvláště zblhlý byl ve vojenských vědách. Aby držel krok s dobou, stále se vzdělával, a to zejména v úspěších a nejnovějších poznatcích vojenství. Hovořil německy, italsky, francouzsky tak, že „mohl tyto jazyky používat v každodenní běžné komunikaci“, jak doslova uvádí kádrový profil. Dovedl používat také češtinu, jejímž základům se naučil od své matky, pražské Němky, která hovořila také česky. O tom, že by Karl von Tegetthoff uměl ještě jiný slovanský jazyk, není nic známo. Slovem i písmem ovládal samozřejmě němčinu, ale i francouzštinu a italštinu. Kvalifikační list dále uvádí: „Při hovoření, jakož i v psaném projevu vyjadřuje se jasně a přímo; má schopnost zanechat dojem pádného a vzdělaného účastníka dialogu.“ K podřízeným se choval laskavě a vlídně, nicméně vyžadoval přesné plnění rozkazů. Jinak byl velmi družný, přičemž se pohyboval jen v dobré společnosti, kterou tak často a rád vyhledával. V takové společnosti se uměl také patřičně chovat. Platil za energického a kvalifikovaného štábního důstojníka, který, „vždy rád pomýšlel na vyšší místa“, jak se doslova uvádí v jeho kvalifikačním hodnocení za rok 1865, čili k vlastnostem Karla von Tegetthoffa patřila rovněž velká ctížádost. Na bojišti dokázal rychle získat přehled a využít terénu a dalších

⁶¹ SCHMIDT-BRENTANO, A.: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität*, s. 186.

⁶² Tento zkušený dělostřelecký důstojník, jehož dědeček (Uchatius) pocházel z Českých Budějovic, byl výjimečně nadaný v přírodních vědách, což uplatňoval při inovaci a konstrukci nových dělostřeleckých zařízení. Vymyslel například způsob bombardování z balónů, nesoucích jím vyvinuté speciální bomby. Roku 1874 proslul vynálezem ocelového bronzu pro výrobu děl, čímž se proslavil po celém světě. Dne 4. června 1881, když se setkal s nepříznivou kritikou své nové konstrukce děla, odešel dobrovolně ze života. Jeho sebevražda vyvolala velké diskuze. Spekulovalo se, proč ministerstvo války a vojenské elity monarchie Uchatiiův vynález odmítly (a daly přednost dělům konstruovaným v Kruppových ocelodech) a proč vedl tento neúspěch slavného konstruktéra k tak smutnému řešení celé situace. ORTNER, Christian: *Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 bis 1918. Technik, Organisation und Kampfverfahren*. Wien 2007, s. 73.

⁶³ Mimořádně stejné hodnocení dostal Karl von Tegetthoff už v roce 1865 od samotného Benedeka.

okolností ve svůj prospěch. Jedny z posledních údajů v kvalifikačním listu nás informují o tom, že „byl sice jen středního vzrůstu, ale přece silné a rozvinuté postavy, zcela zdrav a schopen služby v armádě. Nikdy neměl žádné půjčky, ani dluhy. Nakonec zůstal sám a není známo, co se stalo s jeho majetkem poté, co zemřel.“⁶⁴

Téměř dva roky po Karlově smrti jeho matka Leopoldina zřídila jako vzpomínku na svého prvorozeného syna dobročinný fond, v němž se brzy nashromáždilo 3000 zlatých. Úroky z jistiny pak byly přesně rok od smrti jejího syna – 30. května 1882 – rozděleny mezi šestici válečných invalidů a další vysloužilé vojáky 27. a 47. pěšího pluku. Přednostně byli obdarováni ti vojáci, kterým Karl von Tegetthoff přímo velel při okupačním tažení do Bosny a Hercegoviny v roce 1878. O rozdělování finančních prostředků konkrétním osobám rozhodovalo velitelství III. armádního sboru ve Štýrském Hradci.⁶⁵

Právě Štýrský Hradec (německy Graz) byl místem, kde se rozhodla strávit podzim života řada významných osobností rakouské kultury, vědy, diplomacie a také armády. Město si postupně vysloužilo přezdívku Pensionopolis, přičemž nejpočetnější skupinu penzistů tady jednoznačně představovali důstojníci c. k. armády ve výslužbě. Mezi nimi byl i polní podmaršálek Karl von Tegetthoff a polní zbrojmistr Benedek.⁶⁶ Oba našli místo posledního odpočinku na hřbitově sv. Linharta, který je dnes přeplněn nádherně zdobenými náhrobky či přímo hrobkami spousty význačných osobností a jejich rodin. Svou hrobku tady mají rovněž Tegetthoffové. Kromě hlavního hrdiny našeho článku jsou v ní pohřbeni jeho rodiče Karl a Leopoldina stejně jako mladší bratři Wilhelm a Albrecht. Z hlediska výsledku války roku 1866 pro rakouskou armádu to tedy znamená, že na štýrskohradeckém hřbitově sv. Linharta odpočívají vedle sebe jak vítězové, tak poražení.⁶⁷

Karl von Tegetthoff rozhodně patří k významným velitelským kádrům v dějinách rakouské a rakousko-uherské armády, visí nad ním ale řada otazníků. Zdrojů, které známe a ze kterých lze rekonstruovat jeho životopis, není mnoho. Kvalifikační listiny rakouské armády přímo zakazovaly uvádět jakékoliv informace o soukromém životě důstojníků. Nedají se odtud zjistit informace například o jejich rodinném životě apod. V písemné pozůstalosti Karla von Tegetthoffa se nedochovala téměř žádná osobní korespondence, nepočítáme-li dopisy podplukovníka Generálního štábu Emila von Guttent-

⁶⁴ ÖStA–KA, fond QA, kart. 3474.

⁶⁵ ROZMAN, F.: c. d., s. 200.

⁶⁶ Zajímavostí je, že Benedek zemřel 27. dubna 1881, o více jak měsíc dříve než Karl von Tegetthoff, a že si přál civilní pohřeb bez jakýchkoliv vojenských poct, což mu také bylo splněno.

⁶⁷ MÜLLER, K.: 1866, s. 172–173.

berga z let 1878 až 1881. Ač oba muže s největší pravděpodobností pojilo přátelství, neobsahují výsledky jejich vzájemné písemné komunikace jakákoliv zásadní fakta, která by posunula poznání dále. Není nic známo ani o dědictví, které vysoký c. k. důstojník jakožto starý mládenec na odpočinku po dobrovolném odchodu z tohoto světa zanechal, ba ani o jeho politických názorech nepodávají vojenské anály žádné informace. Je potom logické, že nám například nemůže být pořádně znám ani okruh lidí, s nimiž se stýkal. Snad jediná věc je nadmíru jasná: Karlovo rozhodnutí spáchat sebevraždu. Nic nenavádí, že by za tímto činem stály jiné než zdravotní problémy, a tudíž neexistuje důvod obestírat celou věc řadou fám a spekulací tak, jako například u polního podmaršálka Uchatia nebo u jiných případů.⁶⁸

Pokud jde o úspěšné využití telegrafie c. k. armádou ke špionážním účelům ve válečném roce 1866, sehrála při jmenování Karla von Tegetthoffa na post šéfa rakouského vojenského zpravodajství rozhodující roli loajalita a spolehlivost. Vždyť nebyl odborníkem ani na vojenskou telegrafii, ani na vojenskou špionáž (ačkoliv s ní nějaké zkušenosti měl), nýbrž působil dlouhá léta především u pěchoty. Vzhledem k tomu, jak vysokého postavení ve vojenské hierarchii Karl z rodu Tegetthoffů dosáhl, není správné, že celá jeho bohatá a pestrá vojenská kariéra zůstávala dějinami vojenství – až na jeden článek z pera profesora historických věd pedagogické fakulty mariborské univerzity Franze Rozmana a několik drobných příspěvků jiných historiků – nepovšimnuta. Zcela určitě se tu jako negativní faktor projevilo Karlovo působení během prusko-rakousko-italského střetnutí roku 1866 na hlavním, severním bojišti, kde se rozhodovalo o výsledku celé války, a ten byl nakonec pro Rakousko špatný. Poválečné kampani císařského dvora a jeho vojenské kamarily s cílem najít stůj co stůj viníky prohrané války padla za oběť řada důstojnických kádrů c. k. Severní armády a Karl von Tegetthoff se tak říkajíc svezl s nimi.⁶⁹ Prohraná rozhodující bitva u Hradce Králové totiž vrhla stín i na to málo, co se hlavnímu stanu Severní armády během tažení v létě 1866 povedlo.

⁶⁸ ROZMAN, F.: *c. d.*, s. 200. Srov. SCHMIDT-BRENTANO, A.: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität*, s. 186.

⁶⁹ Jiný osud potkal jeho bratra Wilhelma von Tegetthoffa, jenž se stal po bitvě u Visu válečným hrdinou.

RESUMÉ

PLUKOVNÍK KARL VON TEGETTHOFF

A TELEGRAFIE VE SLUŽBÁCH C. K. SEVERNÍ ARMÁDY ROKU 1866

V roce 1866 dospěl ke konečnému rozuzlení spor mezi Pruskem a Rakouskem o vedoucí postavení v Německém spolku. Průběh války, do níž na straně Pruska vstoupila také Itálie, výrazně ovlivnil technický pokrok industriální epochy. Bez telegrafu by tažení jednotlivých armád vypadala jinak a rozhodující bitva (3. července 1866 u Hradce Králové) by pravděpodobně byla svedena za úplně jiných předpokladů a podmínek. Právě v této době se k sobě přiblížily osudy celé monarchie a plukovníka Karla von Tegetthoffa, vynikajícího vojáka a náčelníka rakouského vojenského zpravodajství. On a jeho spolupracovníci dokázali „napíchnout“ linky pruského polního telegrafu a získat informaci o postupu pruské 2. armády do bezprostřední blízkosti královéhradeckého bojiště. Velitel c. k. Severní armády Benedek však nedokázal tuto informaci patřičně využít ve svůj prospěch. Prohraná rozhodující bitva pak vrhla stín i na to málo, co se rakouské armádě roku 1866 povedlo. Karl se vrátil k pěšímu vojsku, kde strávil většinu své kariéry. Dosáhl sice dalšího povýšení, ale roku 1880 byl na vlastní žádost penzionován. Jakmile zjistil, že trpí rakovinou, spáchal sebevraždu. Psal se rok 1881. Jeho dobrovolný odchod z tohoto světa byl motivován čistě zdravotními problémy, jakékoliv spekulace je třeba odmítnout.

Klíčová slova: Karl von Tegetthoff, císařsko-královská armáda, prusko-rakouská válka 1866, elektrická telegrafie, komunikace, vojenské zpravodajství, špionáž

SUMMARY

COLONEL KARL VON TEGETTHOFF AND TELEGRAPHY IN THE SERVICE OF IMPERIAL AND ROYAL NORTH ARMY IN 1866

In the year 1866, a dispute over the leading position in the German Confederation between Prussia and Austria came to the final resolution. The war, of which also Italy went to on the side of Prussia, was noticeably influenced by the technical progress of the industrial era. Military campaigns

would finish in a different way without a telegraph and also the crucial battle (3rd July 1866 near Hradec Králové) would occur under the totally different prerequisites and conditions. Just at that time, fates of the whole monarchy and Colonel Karl von Tegetthoff, the excellent soldier and the military intelligence chief, came closer. He and his colleagues were successful in tapping the lines of a Prussian filed telegraph and they obtained the information about the advancement of the 2nd Prussian Army to the immediate vicinity of the battlefield near Hradec Králové. However, Commander of the imperial and royal North army Benedek was not able to utilize the information for his benefit. The lost crucial battle casted a complete shadow over a little bit in which the Austrian army succeeded in 1866. Karl returned to the infantry where he spent the majority of his career. Despite he obtained a better post, in 1880 he retired at his own request. As soon as he found out he had cancer, he committed suicide. It was the year 1881. His voluntary departure from this world was motivated by health problems, any other information is necessary to reject.

Keywords: Karl von Tegetthoff, imperial and royal army, Austro-Prussian War 1866, electric telegraphy, communication, Military Intelligence, espionage

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Vojtěch Szajkó. Ph.D.
třída Osvobození 1768/4
735 06 Karviná – Nové Město
Česká republika
e-mail: Vojta.Szajko@seznam.cz

prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: zdenek.jirasek@fpf.slu.cz

POMOC KRAJANŮ V USA ČESKOSLOVENSKÉMU ZAHRANIČNÍMU ODBOJI A PŘI BUDOVÁNÍ ZAHRANIČNÍHO VOJSKA V OBDOBÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

František Hanzlík

Vznik československých legií v Rusku, ve Francii a v Itálii a jejich účast v boji proti Německu a Rakousko-Uhersku v průběhu 1. světové války se staly významnými faktory, které přispěly ke vzniku samostatného Československa v roce 1918. Do konce 1. světové války bojovalo na frontách téměř 100 000 československých legionářů, vojáků neexistujícího státu. Působení čs. legií se stalo důležitým argumentem pro T. G. Masaryka, gen. M. R. Štefánika a E. Beneše při jednáních o vzniku samostatného státu Čechů a Slováků s představiteli USA, Francie a Velké Británie.

Krajané v USA, Slováci i Češi, podporovali finančně, materiálně i politicky úsilí zahraničního odboje o vytvoření podmínek pro vznik samostatného státu. Pomoc krajanů v USA československému zahraničnímu odboji měla v průběhu války různé podoby. Začínala organizováním pomoci válkou strádajícím krajanům v Rakousko-Uhersku. Současně krajané shromažďovali finanční prostředky na podporu československého zahraničního odboje v čele s T. G. Masarykem a poskytovali pomoc zajatým vojákům rakousko-uherské armády slovanského původu v zajateckých v Rusku, v Srbsku i v jiných státech. Zapojení krajanů v USA do československého zahraničního odboje vyvrcholilo vstupem dobrovolníků do armád bojujících proti Rakousko-Uhersku a Německu. Po celou dobu války podporovali krajané v USA myšlenku na vznik samostatného státu Čechů a Slováků. Vyvinuli mimořádné úsilí směřující k získání významných amerických politiků včetně prezidenta W. Wilsona k podpoře uskutečnění tohoto cíle.

Po vypuknutí 1. světové války došlo v USA k masovým protestním demonstracím českých a slovenských krajanů. Výsadní postavení v organizování pomoci krajanů získalo od samého začátku Chicago. První impuls vznikl mezi českými návštěvníky Matasovy restaurace v Chicagu po zveřejnění ultimáta Srbsku dne 25. července 1914. Z podnětu redaktora J. R. Pšenky, tajemníka Česko-americké tiskové kanceláře, byla svolána na večer

dne 27. července 1914 poradní schůze krajanů do Plzeňského pavilonu.¹ Přítomný profesor J. V. Nigrin pronesl prorocká slova: „Věřte, že nová doba musí přinést svobodu i Čechám.“ Tento názor byl většinou přítomných považován za: „...výstřelek nepřemýšlející horkokrevnosti“.²

Dne 28. července se v Plzeňském pavilonu konala manifestace českých, slovenských a srbských krajanů. Manifestaci zahájil J. F. Štěpina. Ihned po zahájení manifestace se z davu účastníků ozvalo: „Dolů s rakouským orlem.“ Následně byly strženy státní symboly Rakousko-Uherska, které se nacházely v prostoru manifestace. Její účastníci věnovali prvních 403 dolarů na pomocnou akci.³ Z iniciativy účastníků manifestace vznikl Česko-Slovenský pomocný výbor, který okamžitě zahájil činnost a uspořádal první peněžní sbírku. Jeho předsedou se stal J. F. Štěpina. Akce proti Rakousko-Uhersku zahájila i Slovenská liga v Pittsburgu pod vedením A. Mamateje a Š. Osuského. Dne 15. srpna 1914 se konala v Chicagu schůze krajanů Slováků, na níž o boji proti Rakousko-Uhersku promluvili A. Schustek a dr. Š. Osuský.

Z podnětu J. Tvrzického svolal redaktor časopisu Svornost J. R. Pšenka 25. srpna 1914 schůzi krajanů do školy Vojta Náprstek na 25. ulici v Chicagu. Obsahem schůze byly následující body:

- 1) Jak nejlépe pomoci vlasti naší hmotně.
- 2) Co konati v zájmu samosprávy a neodvislosti české.
- 3) Volné návrhy týkající se otázky české a přítomné doby.

Česko-americká národní rada dala na této schůzi podnět k založení organizace Českého národního sdružení – Bohemian National Alliance, (dále ČNS), které by koordinovalo pomoc krajanů v USA staré vlasti.⁴ Do čela nové organizace se v září 1914 postavil chicagský lékař dr. L. Fisher.⁵ Okamžitě navázal spolupráci s Česko-Slovenským pomocným výborem v Chicagu a s Českým červeným křížem.

Souběžně s akcemi v Chicagu se aktivizovali krajané po celých Spojených státech. Dalším centrem krajanského hnutí se stal New York. Dne 20. srpna 1914 se sešli členové Svazu svobodomyslných, sdružených kolem časopisu

¹ Plzeňský pavilon se nacházel v areálu rozsáhlého komplexu plzeňského pivovaru v Chicagu a stal se jedním z významných míst jednání představitelů krajanského hnutí po celou dobu 1. světové války.

² *Zlatá kniha Československého Chicaga* (dále jen *Zlatá kniha*). Chicago 1926, s. 41.

³ Tamtéž, s. 42.

⁴ Česko-americká národní rada vznikla v roce 1910 z iniciativy spisovatele a cestovatele E. Vráze jako americká odbočka Národní rady v Praze. Působila pouze v Chicagu. Zasloužila se o rozvoj českých škol. Zanikla v roce 1915. MARTINEK, Joseph: *The czechoslovak national council of America*. Chicago 1962, s. 4.

⁵ *Zlatá kniha*, s. 48.

Česká volná myšlenka v Americe, v New Yorku v místnostech Českého kooperativního knihkupectví na 72. ulici.

Po vzrušeném jednání schválili provolání, které zveřejnil český krajan-ský tisk 22. srpna 1914: „Dnešní vážná situace v Čechách žádá různé činy i od nás. Dnes nebo nikdy, musí být heslem každého Čecha, člena národa utiskovaného 400 let. Dnes nebo nikdy se nám dává příležitost postavit národ náš v řadu národů jiných, aby sám sobě určoval budoucí svůj osud. A jelikož naši bratři v Čechách nemohou v přítomné době a snad v nejbližší budoucnosti zcela nic učiniti, jest na nás, abychom něco učinili my, jsouce zde v zemi svobody.“⁶

O čtyři dny později se sešli v New Yorku spolkové národní pracovníci a vypracovali program zápasu za osvobození českého národa, který obsahoval následující úkoly:

1. Podporovat akce na osamostatnění staré vlasti,
2. podporovat hmotně válkou ochuzené a hladovějící krajany,
3. navázat styky se všemi spolky českými ve Spojených státech,
4. usilovat o zřízení ústředny, která by práce řídila,
5. navázat styky s Národní Radou v Chicagu ve příčině budoucího programu,
6. vydat sběrací listiny a odbývat schůze nejméně jednou týdně.

Dne 5. září 1914 se konala v New Yorku v Národní budově veřejná schůze krajanů. Byl zvolen 25členný výbor, který okamžitě zahájil činnost. Do 11. září 1914 se podařilo shromáždit první finanční prostředky ve výši 2 287,88 dolaru. Dne 19. listopadu byl Českému národnímu sdružení hlášen příjem 7 251 dolarů. Peníze pocházely z příspěvků různých spolků a ze soukromé sbírky.

Začátkem října 1914 došly do Spojených států zprávy o odchodu T. G. Masaryka do exilu a o zahájení zahraniční akce k získání samostatnosti Čechů a Slováků. T. G. Masaryk byl krajany v USA okamžitě a bezvýhradně uznán za vůdčí osobnost národně osvobozenického hnutí. Koncem října 1914 odeslali krajané z New Yorku do Švýcarska prvních 5 000 dolarů pomoci T. G. Masarykovi.⁷ V té době vznikl ve Švýcarsku z popudu Masaryka Český komitét zahraniční, který se stal prvním politickým orgánem zahraničního odboje.

Od samého počátku sehrávali při organizování pomocných akcí významnou úlohu členové organizací Sokola. Brzy po vypuknutí války vznikl Slovanský sokolský svaz, který zastupoval jednoty české, slovenské, slovinské a chorvatské. Sokolský svaz soustředil svoji pozornost na podpůrnou činnost

⁶ Český New York v době revoluce 1914–1918 (dále jen Český New York). New York 1921, s. 5.

⁷ Tamtéž, s. 6–7.

a jeho aktivity po vypuknutí války směřovaly k podpoře Srbska. Vedle organizování peněžních sbírek realizoval Sokolský svaz také akce propagačního charakteru. Americká veřejnost byla seznamována s důsledky války. Současně krajanský tisk zveřejňoval informace o zvěrstvech na srbské frontě.

Od září roku 1914 zaměřoval Slovanský sokolský svaz své úsilí i na poskytování pomoci vdovám a sirotkům po padlých českých vojácích. Dne 10. září 1914 zahájil peněžní sbírku. Na pomocnou akci do Chicaga odešlo prvních 251 dolarů. Sokolové se podíleli i na náboru dobrovolníků do armády. Efektivní využití jejich pomoci z velké části zajišťovalo České národní sdružení.

V září 1914 přijel do New Yorku V. E. Voska se vzkazem od T. G. Masaryka, se kterým se sešel tajně v Praze v srpnu. Hlavním úkolem se stalo sjednocení českého krajanského hnutí. Důležitým předpokladem pro rozšíření a zefektivnění pomoci čs. zahraničnímu odboji v průběhu roku 1915 bylo nejen sjednocení českého krajanského hnutí, ale také prohloubení spolupráce a sjednocení se slovenským krajanským hnutím reprezentovaným Slovenskou ligou.⁸

Počátkem roku 1915 vstoupilo české a slovenské krajanské hnutí v USA do nové etapy své činnosti. Jejím výsledkem bylo navázání úzké spolupráce a koordinace akcí ve prospěch dosažení společného cíle – vytvoření samostatného státu Čechů a Slováků. Ve dnech 13. a 14. března 1915 se konala v Clevelandu porada představitelů Českého národního sdružení. V jejím průběhu předložili dr. L. Fisher, V. E. Voska a J. F. Štěpina důkazy o spojení s T. G. Masarykem a seznámili účastníky s jeho koncepcí odboje proti Rakousko-Uhersku a s požadavky na finanční zajištění osvobozovací akce. Za ústřední sídlo revolučního hnutí pro celé Spojené státy a Kanadu bylo určeno Chicago. Následně se sešli dne 4. dubna 1915 zástupci Čechů a Slováků, aby projednali možnosti společného postupu v boji proti Rakousko-Uhersku. Za České národní sdružení se jednání zúčastnili – F. J. Štěpina, A. G. Melichar a J. J. Nosek. Za slovenskou stranu se zúčastnili – Š. Osuský, A. Schustek, G. Maršall, J. Gološinec, E. Tehlar, Š. Svatík a P. Havelka. Po čtyřhodinovém jednání přijali účastníci následující prohlášení: „Zástupci Slovenské Stráže a Českého národního sdružení v Americe vyslechnuvše podrobnou zprávu zástupce Sdružení o přítomném stavu politických poměrů v Rakousko-Uhersku, vyslovují se upřímně a bez výhrad pro společnou práci Čechů a Slováků Amerických ve prospěch zabezpečení samostatného hospodářského, kulturního a politického života obou národních kmenů v rámci budoucího Čes-

⁸ Slovenská liga byla založena 30. května 1907 v Clevelandu. K jejím zakladatelům patřili farář Štefan Furdek a redaktor P. V. Rovnianek. Sdružovala několik organizací a spolků občanů Spojených států slovenského původu. Převzato: https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_liga_v_Amerike.

koslovenského státu. Jsouce pro jednotný útvar politický, jsme současně pro naprostou samosprávu jednotlivých národních kmenů. Z tohoto stanoviska základního vycházejíce, podporují Čechové a Slováci každou snahu, která by vedla k uskutečnění tohoto společného ideálu československého.“⁹

Závěry jednání českých a slovenských krajanů z počátku dubna potvrdilo zasedání představitelů Slovenské ligy a Českého národního sdružení 22. října 1915 v Clevelandu. Výsledek jednání je považován za základní východisko další spolupráce Čechů a Slováků v Americe v boji za rozbití Rakousko-Uherska a vytvoření samostatného státu Čechů a Slováků. Jednání se zúčastnili A. Mamatey, I. Daxner, Š. Osuský, J. V. Matyáš, Rev. Liščinsky, I. Bielek, P. Jamarik, dr. M. Francisci, J. Pankuch, J. Tvrzický, V. E Voska a J. Martinka.¹⁰

Výsledky jednání mezi představiteli amerických Slováků a Čechů organizovaných ve Slovenské lize a v Českém národním sdružení znamenaly vytvoření zcela nových podmínek pro čs. zahraniční odboj v USA. Krajanský tisk přinesl rozsáhlé informace o výsledcích jednání a nabádal krajany k úzké spolupráci ve všech oblastech, které mohly přispět k dosažení společného cíle. Výsledky jednání mezi Slovenskou ligou a Českým národním sdružením průběžně zveřejňované v krajanském tisku se staly impulzem pro rychlé zakládání odboček obou organizací. V průběhu roku 1915 vznikly desítky nových odboček Českého národního sdružení po celých Spojených státech amerických a v Kanadě.¹¹ Obsah archivních pramenů ukazuje nezměrné úsilí všech krajanských organizací i dalších spolků, v nichž krajané působili, při hledání možností jak přispět ke splnění společného cíle.¹²

Hlavní úsilí členů všech krajanských organizací v USA směřovalo k získávání finanční a materiální pomoci. Jejich vedoucí činitelé se zabývali především vytváření podmínek v oblasti politické. Hlavní pozornost zaměřovali k navázání kontaktů s představiteli úřadů v jednotlivých státech USA, k navázání spolupráce s vládními činiteli a představiteli Kongresu. Ve velmi krátké době se podařilo pomocí rozsáhlé kampaně dosáhnout podpory

⁹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha (dále VÚA-VHA), fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 1, Zápisník z první poradní schůze československé.

¹⁰ VÚA-VHA, fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 1, Zápisnice prvního zasedání Slov. Ligy a C. Nár. Sdr.

¹¹ Na počátku roku 1915 mělo České Národní Sdružení desítky odboček v USA. O tři roky později byl jejich počet odhadován na 350 s více než 200 000 členy. Základ tvořili členové Sokola, různých svobodomyšlných spolků a členky ženských spolků.

¹² Ve Vojenském historickém archivu v Praze, který je součástí Vojenského ústředního archivu, je uloženo celkem 33 kantonů, které obsahují materiály týkající se působení krajanských spolků v Americe. Další archivní materiály jsou uloženy v Archivu Čechů a Slováků v zahraničí (ACASA) v americkém Chicagu.

ze strany amerických úřadů. Významnou úlohu při navazování kontaktů s vládními činiteli sehrál známý chicagský právník K. Pergler.

Základním problémem čs. zahraničního odboje se stalo jeho financování. Sám T. G. Masaryk v dopise Českému národnímu sdružení ze dne 26. května 1915 konstatoval: „Moje práce zde, to není jinak možné, stojí mnoho peněz, ale veliký náš cíl nedá se dosáhnouti bez obětí. A nebudou obětováni jen peníze – již i životy, a mnohé byly položeny a budou. Prosím tudíž ještě jednou formálně slavné Sdružení, abyste mě slíbenou podporu co nejdříve dali a ovšem musím ihned dodat, abyste byli připraveni na vyšší obnos, než je \$ 50 000.“¹³ České národní sdružení naléhavě žádalo Masaryka, aby přijel osobně do Ameriky podpořit akce k získání potřebných finančních prostředků. Na opakované žádosti Masaryk odpovídal: „Já nemohu k Vám, ani nikdo jiný, máme tu mnoho práce, a je nás zatím málo.“¹⁴

Po tajných poslech poslal vzkaz do Prahy: „Pošlete okamžitě někoho do Ameriky. Amerika česká a slovenská musí být získána, nemáme-li trpěti osudnými finančními nedostatky.“¹⁵ Tehdejší člen pražské Maffie dr. E. Beneš se obrátil na svého bratra Vojtu, který koncem července 1915 opustil Rakousko-Uhersko. V. Beneš dorazil do New Yorku v polovině srpna 1915. Z obav před perzekucí rodiny a svého bratra Edvarda v Rakousko-Uhersku zahájil veřejné přednášky až v listopadu 1915 v době, kdy jeho bratr odešel do Francie. Měl výrazný podíl na růstu počtu odboček ČNS po celých Spojených státech i na úspěšném boji se skupinou krajanů podporujících Rakousko-Uhersko pod vedením dr. F. Išky.

Od poloviny roku 1915 došlo k podstatnému rozšíření aktivit krajanů v USA směřujících k získání finančních prostředků ve prospěch pomocné akce i k rozšíření akcí kulturního, sportovního a propagačního charakteru. K získání potřebných finančních prostředků byly dávány do oběhu národní kolky, diplomy, odznaky, kapesní a nástěnné pokladničky. Začaly se organizovat nejrůznější slavnosti, národní poutě, přednášky a další akce. V čele výše uvedeného úsilí stály odbočky ČNS v New Yorku a okolí. Jako první vydávaly národní kolky a diplomy. Do 27. července 1915 bylo vybráno v New Yorku a okolí 17 635 dolarů.¹⁶ První bazar zorganizovaný v New Yorku přinesl nečekaný úspěch v podobě výtěžku ve výši více než 22 000 dolarů. Zároveň založil tradici, která se rozšířila mezi krajany po celých Spojených státech. Pověstné bazary se staly jedním z hlavních zdrojů financí poskytovaných kra-

¹³ *Zlatá kniha*, s. 51.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ *Český New York*, s. 8.

jany z USA až do vzniku samostatného Československa T. G. Masarykovi, E. Benešovi a celému čs. zahraničnímu odboji.

V létě roku 1915 byly vypracovány podrobné stanovy ČNS s názvem – Organizace a úkol Českého národního sdružení v Americe.¹⁷ Jejich první článek uváděl, že ČNS tvoří organizace Čechoslovanů ve Spojených státech, v Kanadě a v Jižní Americe. Podrobně upravovaly stanovy strukturu ČNS, působnost jednotlivých stupňů, volbu funkcionářů, evidenci získaných finančních prostředků a jejich využití. Velká pozornost byla věnována propagační činnosti prostřednictvím tiskové kanceláře. Stanovy rovněž ukládaly ústřednímu výboru úkol navázat co nejčetnější styky s vynikajícími spisovateli, novináři a americkými politiky a seznamovat je slovem i tiskem „...s osudy a snahami svého národa v této válce“.¹⁸

Území Ameriky bylo rozděleno na 10 krajů (osm v USA, jeden v Kanadě a jeden v Argentině). USA – Chicago, New York, Cleveland, Omaha, San Francisco, Oklahoma, Cedar Rapids, St. Louis. Kanada – Winipeg, Jižní Amerika – Buenos Aires. V každém kraji postupně vznikaly místní odbočky, jejichž činnost krajské odbočky koordinovaly. Výbory vyšších stupňů se skládaly ze zvolených zástupců nižších stupňů a z kooptovaných významných osobností. Podle stanov se mohli stát členy ústředního výboru i zástupci ústředních těles spolkových, které podporovaly činnost ČNS (z ústředí sokolských organizací, Svazu svobodomyšlných, z hlavních úřadoven podpůrných jednot atd.)¹⁹

V rámci odboček ČNS vznikaly v mnoha místech i dětské odbočky. Školní mládež se svými učiteli se v rámci možností angažovala různými formami při získávání finanční i jiné pomoci. Dětské soubory vystupovaly s úspěchem na kulturních akcích, při tradičních bazarech, posvíceních a pomáhaly dospělým drobnými pracemi při sbírkách finančních prostředků. Ve své činnosti byly dětské odbočky velmi úspěšné. Jejich činnost byla vysoce hodnocena i vedoucími činiteli ČNS. Odměnou za jejich činnost byly děkovné dopisy Vojty Beneše a jeho vlastnoruční podpisy v kronikách dětských odboček.

Čeští a slovenští krajané v USA byli informováni o aktuálním dění ve světě a o aktivitách Masarykovy zahraniční akce prostřednictvím Tiskové kanceláře ČNS. Měli k dispozici komentované zprávy anglického a francouzského tisku i překlady studií o české otázce. Největší propagační práci odvedli dr. K. Pergler a prof. J. Zmrhal. Úsilí o získání finančních prostředků se postupně rozšiřovalo o akci politicko-propagační, která mezi jiným přispěla

¹⁷ VÚA-VHA, fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 1.

¹⁸ VÚA-VHA, fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 1.

¹⁹ Stanovy byly rozeslány všem odbočkám ČNS 22. září 1915. *Český New York*, s. 8.

i k odstranění počátečních pochybností americké veřejnosti záměrně živěné kampaněmi prorakouských exponentů a agentů.

Kancelář pro zprávy o české věci v tisku americkém dvakrát měsíčně zpracovávala přehledy o důležitých událostech v habsburské monarchii s důrazem na české země a spojenecké státy v podobě bulletinu v anglickém jazyce v 500 exemplářích. Byl dáván k dispozici americkému tisku, který mohl zasvěceněji informovat o problémech porobených národů habsburské monarchie.

Zpracování bulletinu, jehož působnost byla později rozšířena i na Kanadu, měl na starosti dr. J. Smetánka s okruhem spolupracovníků, který současně vedl i deník výstřižků o českých záležitostech v americkém a krajanském tisku. Základní informace o činnosti ČNS podával Zpravodaj vydávaný jednou měsíčně. Do mnoha amerických knihoven byl současně zasílán časopis *La Nation Tchéque* vycházející ve Francii. Do Ruska, Itálie a Francie byly expedovány tisíce výtisků novin, časopisů, brožur a knih.

S celkovým obsahem i rozsahem činnosti ČNS byly od roku 1915 pravidelně informovány jednotlivé odbočky interními zprávami, které nebyly určeny ke zveřejnění. Na jejich konci figurovaly podpisy předsedy ČNS dr. L. Fishera, V. Beneše a J. Tvrzického.²⁰

Rok 1915 přinesl zásadní změny v činnosti českého a slovenského krajanského hnutí. Po dlouholetých rozporech uvnitř českého krajanského hnutí, zejména mezi katolíky a svobodomyšlnými, došlo k jeho sjednocení a zmírnění rozporů. Přesto, že různé katolické spolky a organizace působily samostatně a mimo ČNS, podílely se i ony významně na poskytování finanční a materiální pomoci strádajícím krajanům ve staré vlasti. Nezměrné úsilí představitelů českého a slovenského krajanského hnutí se projevilo v aktivizaci drtivé většiny prostých krajanů. T. G. Masarykovi bylo podle záznamů ČNS odevzdáno v průběhu roku 1915 postupně 19 890 dolarů.²¹ Krajané v USA, Češi a Slováci poskytli v průběhu roku 1915 československému zahraničnímu odboji pomoc, která umožnila jeho další rozvoj v následujícím období.

Významnou úlohu při poskytování pomoci čs. zahraniční akci sehrávala Národně sociální beseda J. V. Frič, založená v květnu 1907 v Chicagu stoupenci národně sociální strany. K významným představitelům patřili J. F. Štěpina, J. Tvrzický, J. Nosek, J. J. Fekl a J. Tittelbach. Beseda J. V. Frič se do historie nesmazatelně zapsala rozsáhlou pomocnou akcí českým zajat-

²⁰ Zprávy jsou uloženy ve VÚA-VHA Praha, ve fondu České národní sdružení v Americe, kart. 1.

²¹ VÚA-VHA Praha, fond České národní sdružení v Americe, kart. 18.

cům. Pomoc směřovala do 52 zajateckých táborů, které se nacházely v Rusku, Srbsku, Černé Hoře, Řecku, Francii a Itálii. Později poskytovala významnou pomoc čs. legiím v Rusku. Z obsahu zachované korespondence mezi zajatci a Besedou J. V. Frič je zřejmá všestranná a rozsáhlá pomoc zajatým krajanům. Od zasílání různých tiskovin, přes materiální pomoc až po vyhledávání kontaktů s příbuznými zajatců ve Spojených státech nebo i v jiných zemích.

Z počátku bylo zapotřebí zásilky zajatcům frankovat, na což přispívali členové Besedy J. V. Frič dobrovolnými týdenními příspěvky a organizováním sbírek. V průběhu června 1915 oznámil generální poštovník (ministr pošt) ve Washingtonu, že zásilky válečným zajatcům jsou osvobozeny od placení poštovného. Vzhledem k enormnímu zájmu zajatců z Ruska, Srbska, Černé Hory, Asinarry, Korsiky o zasílání novin, knih, kalendářů a další literatury, byla v českých čtvrtích Chicaga v průběhu roku 1916 vytvořena síť sbíren, do kterých krajané dodávali přečtené časopisy a knihy. Také žáci české školy Vojta Náprstek, na požádání učitelů, přinášeli časopisy ze svých domovů. V roce 1915 zasílala Beseda tiskoviny a pomoc do 147 zajateckých táborů.²²

V následujících letech došlo k dalšímu rozšíření pomoci Národně sociální besedy J. V. Frič. Úctyhodnou práci lze dokumentovat na odeslání 90 000 čísel česko-amerických časopisů, více jak 40 000 zaslaných knih, kalendářů, brožur a dalších materiálů do 230 míst v Rusku, do 52 míst v Srbsku a Černé Hoře a dále do Řecka, Francie a Itálie, všude tam, kde byli čeští vojáci – příslušníci čs. zahraničního vojska nebo zajatci. Beseda obdržela od zajatců téměř 7 000 dopisů a lístků. Vedle novin, knih a časopisů byly zajatcům a vojákům odesílány bedny šatstva, prádla, obuvi, tabáku hygienických a dalších potřeb. Mimo korespondence s českými zajatci (později i legionáři), jimž vyhledávala příbuzné v Americe, dostávala Beseda žádosti také od polských, jihoslovanských, rumunských zajatců, i zajatců dalších národností, které předávala časopisům dotýčných národností v USA ke zveřejnění. Beseda J. V. Frič celkově zprostředkovala kontakt 1 600 zajatců s příbuznými žijícími v USA a Kanadě.

Hlavní zdroje příjmů ČNS představovaly pověstné bazary po vzoru New Yorku, kulturní akce, slavnosti, atrakce, zábavy, přednášky, posvěcení a novoroční dary. Na organizování těchto akcí se podílely společně největší krajanové organizace – Slovenská liga, Národní svaz českých katolíků a České národní sdružení. Zdrojem financí bylo i členství v Českém národním sdružení za symbolický jeden dolar. Malíř F. Francel zhotovil diplomy, které byly členům věnovány za příspěvek pět dolarů. Podobným způsobem byly vyu-

²² Podrobné informace o činnosti Besedy J. V. Frič obsahuje fond Národně sociální (vzdělávací) beseda J. V. Frič uložený ve VÚA-VHA, kart. 1–9.

živány i nejrůznější odznaky s vlasteneckou a národní tematikou a Národní kolek. České a slovenské krajské časopisy zavedly sběrací rubriky a pravidelně odevzdávaly získané finanční prostředky na pomocnou akci. Značné finanční částky získávaly organizace slovenského Sokolstva. V průběhu války vynesly výsledky sbírek při různých příležitostech více jako 100 000 dolarů. Z nich více než 10 000 bylo zasláno jako přímá pomoc našim legionářům do Ruska.²³

Důležitou úlohu při získávání finanční i jiné pomoci pro československou zahraniční akci, pro zajatce v Rusku, v Srbsku, v Itálii i pro vojáky vznikajících československých legií, sehrály ženské pomocné organizace. Nejvýznamnější a nejznámější organizací se staly Včelky, které pracovaly ve prospěch Českého národního sdružení. Jejich název symbolizoval pracovitost včel. Stejně organizace slovenských krajanek v Americe měly název Priadky. Členky těchto ženských pomocných organizací se podílely na organizování peněžních sbírek, kulturních akcí, pověstných bazarů a také na získávání a distribuci materiální pomoci zajatcům a vojákům čs. legií především ve Francii a v Rusku. Samy členky upletly tisíce svetrů, ponožek a ušily množství košil a dalších oděvů. Současně pečovaly o děti, jejich otcové padli v řadách československých legií nebo americké armády a poskytovaly další všestrannou pomoc jejich rodinám.²⁴

V únoru 1916 vznikla v Paříži Československá národní rada (dále jen ČSNR) v čele s T. G. Masarykem, E. Benešem a M. R. Štefánikem.²⁵ Od samého počátku udržovala široké kontakty s krajaný v USA prostřednictvím ČNS. V průběhu roku 1916 si Masaryk uvědomil nezbytnost vytvoření československého zahraničního vojska, které by se zapojilo do bojů proti Rakousko-Uhersku a Německu. K tomu v té době uvedl: „Bez bojujícího vojska náš nárok na osvobození zůstane málo povšimnut...“²⁶

V té době již působila v rámci ruské armády jednotka složená z českých krajanů známá pod označením Česká družina. V dubnu 1916 byla rozšířena na brigádu. Čítala více jako 3 500 vojáků. Jednalo se o řádnou jednotku ruské armády, na jejíž použití nemělo vedení československé zahraniční akce žádný vliv. Masaryk proto předpokládal, že bude postupně vytvářeno československé zahraniční vojsko složené ze zajatců – Čechů a Slováků, kteří pobývali

²³ BíMA, Karol: *Slovenské Sokolstvo v Amerike*. Praha 1926, s. 19.

²⁴ Podrobné informace o činnosti ženské organizace „Včelky“ obsahuje fond Ostatní spolky, uložený v VÚA-VHA, kart. 17.

²⁵ Předchůdcem Československé národní rady byl Český zahraniční komitét, který vznikl ve Švýcarsku v září 1915 pod vedením T. G. Masaryka.

²⁶ MASARYK, Tomáš Garigue: *Světová revoluce*. Praha 1930, s. 71.

v zajateckých táborech dohodových mocností a ve státech bojujících po jejích boku. Šlo zejména o Itálii, Francii a Rusko. Jednání směřující k vytvoření čs. zahraniční armády ve Francii a v Itálii, které vedli E. Beneš a M. R. Štefánik, byla velmi složitá. Vládní i vojenští činitelé obou států odmítali možnost vytváření jednotek ze zajatců s odkazem na ustanovení haagské konvence z roku 1908, která použití zajatců nepřátelského státu v armádě nebo na pracích v bezprostřední blízkosti fronty zakazovala. Stejně stanovisko zaujala i ruská vláda, když krajané v Rusku žádali o možnost doplnění České družiny o dobrovolníky z řad zajatců. Francie, Rusko a nakonec i Itálie postupně svá stanoviska změnily. Stalo se tak až v době, kdy se uvedené státy vzhledem k vyčerpání materiálních i lidských zdrojů dostaly do svízelné situace.²⁷

Úspěšně probíhala jednání Beneše a Štefánika s představiteli vlády a armády ve Francii. Za jeden z možných zdrojů získání dobrovolníků považoval M. R. Štefánik naše krajany v USA. Stovky krajanů se hlásily dobrovolně do kanadské armády ještě v době, kdy Spojené státy nebyly ve válce s Německem.

Počátek roku 1917 přinesl příznivější podmínky pro další rozvoj čs. zahraničního odboje. Dne 3. února 1917 přerušily Spojené státy diplomatické styky s Německem. Následně 6. dubna 1917 vyhlásily Německu válku. Komplikované vztahy měly Spojené státy i nadále s Rakousko-Uherskem. Jejich výsledkem bylo rovněž vyhlášení války, ale až 7. prosince 1917. Před krajany ve Spojených státech vyvstal nový úkol. V rámci ČNS vznikly ve velmi krátké době vojenské výbory, které se náboru do americké armády věnovaly. Původně se předpokládalo, že v rámci americké armády bude postaven alespoň jeden československý pluk. Z tohoto záměru nakonec sešlo.

V červnu 1917 odplul M. R. Štefánik do Ameriky. Jeho hlavním cílem bylo získat souhlas amerických úřadů s náborem dobrovolníků a projednat konkrétní postup s vedoucími činiteli krajanského hnutí v USA. Spolu s E. Benešem předpokládali, že se jim podaří získat v Americe asi 20 000 dobrovolníků do československých legií ve Francii. V průběhu jednání se členy americké vlády bylo M. R. Štefánikovi sděleno její oficiální stanovisko. Spojené státy vyslovily souhlas s náborem dobrovolníků, kteří nepodléhali odvodní povinnosti do armády americké. Fakticky to znamenalo, že do československé armády ve Francii mohli nastoupit krajané, kteří do té doby neobdrželi americké občanství. Po jednání se členy americké vlády ve Wa-

²⁷ Rusko umožnilo vstup dobrovolníků z řad zajatců do československé brigády na jaře 1917. Francie povolila budování československé autonomní armády dekretem prezidenta republiky 19. prosince 1917 a Itálie až 21. dubna 1918.

shingtonu svolal generál M. R. Štefánik na polovinu srpna 1917 do Chicaga poradu zástupců Slovenské ligy, Českého národního sdružení a dalších významných krajanských organizací.²⁸ V jejím průběhu seznámil přítomné s plány Československé národní rady v Paříži na vybudování armády. Zároveň je seznámil se stanoviskem vlády USA k náboru dobrovolníků a oznámil, že Francie s vybudováním armády souhlasí. Vzhledem ke skutečnosti, že vláda Spojených států nakonec umožnila pouze nábor mezi krajany, kteří nepodléhali odvodní povinnosti do americké armády, musela ČSNR svoje plány podstatně korigovat.²⁹

V září 1917 vydal M. R. Štefánik svolání o národní mobilizaci. V neděli 14. října 1917 navštívil Chicago. Na dvou velkých schůzích v síni Havlíček – Tyrš a v Plzeňském parku podpořil mobilizaci krajanů do československé armády. K nástupu dobrovolníků do armády vyzvali přítomní činitelé Sokola.

Dekret prezidenta Francouzské republiky o vytvoření československé autonomní armády ve Francii vydaný dne 16. prosince 1917 zásadním způsobem ovlivnil další vývoj událostí a setkal se s mimořádným ohlasem i mezi českými a slovenskými krajany v USA a v Kanadě. Od podzimu 1917 do března 1918 realizovalo nábor do československé armády ve Francii České národní sdružení cestou svých odboček a vojenských výborů. První dobrovolníci do budoucí československé autonomní armády odpluli do Francie začátkem listopadu 1917, ještě před zveřejněním dekretu prezidenta Francouzské republiky. Vznik československé armády ve Francii považovali krajané v Americe za faktické uznání budoucího samostatného státu Čechů a Slováků.

Československá národní rada ve Francii reagovala průběžně na vývoj situace a postupně rozšiřovala svoje působení. Vznikly odbočky ČSNR v Rusku a ve Spojených státech. Odbočka Československé národní rady v Americe byla ustavena na společném zasedání Českého národního sdružení a Slovenské ligy 10. března 1918 jako výkonný orgán českých a slovenských organizací v Americe a zástupce pařížské ČSNR ve Spojených státech a v Kanadě. Do jejího čela byl postaven předseda – člen ČSNR v Paříži – K. Pergler a dva místopředsedové (předseda Českého národního sdružení a předseda Slovenské ligy). Odbočka měla dva tajemníky a čtyři odbory: politicko-konsulární, propagačně informační, vojenský a pomocný. Vedle toho existovala samostatná finanční komise v čele s pokladníkem. První dva odbory sídlily ve Wa-

²⁸ M. R. Štefánik měl v létě 1917 hodnost majora francouzské armády. Pro zvýšení jeho autority při předpokládaných jednáních s nejvyššími představiteli USA mu byla před odjezdem do Ameriky propůjčena hodnost generála.

²⁹ Původní představa M. R. Štefánika byla realistická. Svědčí o tom skutečnost, že do americké armády nastoupilo více než 30 000 českých a více než 12 000 slovenských krajanů.

shingtonu, kde byl tajemníkem J. Císař, zbývající v New Yorku. Propagační a informační odbor rovněž řídil činnost Slovanské (čs.) tiskové kanceláře Slav (Czech) Press Bureau v čele s J. Tvrzickým. Funkce redaktorů zastávali G. H. Mika a J. Smetánka.

Hlavní úloha při náboru dobrovolníků, včetně zabezpečování transportů do Francie, náležela Vojenskému odboru odbočky ČSNR v Americe. Sídli v New Yorku a bezprostředně podléhal odbočce ČSNR, s níž udržoval spojení prostřednictvím hlavní kanceláře ve Washingtonu. Vojenský odbor (běžně se používal i termín vojenská kancelář) koordinoval činnost vojenských výborů v New Yorku, Pittsburgu, Clevelandu, Chicagu, Omaze a San Franciscu, které spravovaly jednotlivé okresy zahrnující vždy několik amerických států. Od dubna 1918 řídil výcvikový tábor čs. dobrovolníků ve Stamfordu ve státě Connecticut.

V čele odboru stáli důstojníci z Ruska – kpt. Z. Fierlinger a kpt. F. Písecký. V kanceláři pracovali dále poručíci A. Holý, J. Horvát, M. Niedrle a O. Španiel. Členové vojenských výborů byli voleni místními organizacemi zastoupenými v ČNS a Slovenské lize. Vojenské výbory se podílely na náboru dobrovolníků – krajanů do československé zahraniční armády a realizovaly rozsáhlou agitační a přednáškovou činnost. Dobrovolníci, kteří se přihlásili ke službě, (podmínkou k přijetí věk od 18 do 45 let, nesměli podléhat odvodu do americké armády, otcové rodin nesměli mít více jak čtyři děti) byli po vyplnění příslušných formulářů posíláni přímo do New Yorku, odkud po zaregistrování ve vojenské kanceláři odjeli do vojenského tábora ve Stamfordu.³⁰

Rodinám dobrovolníků náležela podpora, která u bezdětných žen činila 14 dolarů, u žen s jedním dítětem 18 dolarů, se dvěma dětmi 22 dolarů, se třemi 26 dolarů a se čtyřmi dětmi 30 dolarů měsíčně.³¹ Rodinám dobrovolníků poskytoval pomoc i Americký červený kříž. Hlavní vojenská kancelář po transportu dobrovolníků do Francie okamžitě cestou hlavního pomocného výboru zasílala jména a adresy rodin centrále Amerického červeného kříže do Washingtonu.

Významným centrem krajanského hnutí v Americe a základnou pro poskytování pomoci čs. zahraničnímu odboji, včetně náboru dobrovolníků pro čs. armádu ve Francii se stal Cleveland ve státě Ohio. Český podnikatel M. Zeman koupil na podzim 1904 budovu bývalého sirotčince, která se nacházela na hlavní třídě české části města Broadway s cílem přeměnit ji na krajanské centrum. Na přestavbu budovy věnoval značné finanční prostředky a nazval ji Probulov po vesnici nacházející se poblíž Orlíku nad

³⁰ VÚA-VHA, fond České Národní Sdružení v Americe – Vojenský výbor, kart. 16.

³¹ Tamtéž.

Vltavou, kde se narodil. Před vypuknutím 1. světové války byla ke staré budově přistavena moderní železobetonová se širokým průčelím, s restaurační místností a s obchodními místnostmi. Probulov se stal pojmem především v letech 1. světové války. V roce 1915 se stal dějištěm rozsáhlé pomocné akce ve prospěch českých zajatců v Srbsku. Stal se střediskem národní, pomocné a vojenské činnosti celého rozsáhlého regionu. Mělo zde sídlo také České národní sdružení v Clevelandu. V budově působila ústředna pomocné organizace Včelka a odvodní kancelář pro nábor dobrovolníků na francouzskou frontu. Vybírala se zde Národní daň, fungovala sběrna šatstva, prádla, obuvi a potravin pro příslušníky čs. legií. V březnu 1917 zde byla založena Odbočka Československé národní rady a konaly se zde nejrůznější porady za účasti představitelů zahraničního odboje včetně T. G. Masaryka.

Dne 8. dubna 1918 vznikl ve Stamfordu (stát Connecticut) výcvikový tábor čs. dobrovolníků (Czechoslovak Camp). Shromažďovali se v něm krajané ve věku od 18–40 let, kteří se rozhodli vstoupit do československé armády ve Francii. Nacházel se hodinu jízdy od New Yorku, pět mil od města Stamford. Známy americký sochař pan Gutzon Borglum dal pro vybudování tábora, umístěného v blízkosti železniční tratě, k dispozici přes 400 akrů pozemků a lesů za nepatrný nájem 35 dolarů měsíčně. Ještě před otevřením bylo nutné vybudovat potřebné zázemí v podobě ubytoven, jídelny a dalších potřebných objektů.

Tábor spravovala tříčlenná kancelář v čele s velitelem, která podléhala vojenské kanceláři v New Yorku. Chod tábora upravoval denní řád, který měl 30 bodů. Při prvním ranním signálu táborového trubače se vztyčovala vlajka, která se stahovala v rámci večerní modlitby. Mužstvo i představení si tykali a oslovovali se navzájem „bratře“. Každý dobrovolník denně dostával 10 centů, které se vyplácely týdně. Přesuny dobrovolníků do tábora zabezpečovaly vojenské výbory. Transporty do Francie se prováděly na francouzských lodích.³²

S pomocí našich krajanů v USA směřující k budování čs. zahraničního vojska je nerozlučně spjata i jméno známého českého grafika a ilustrátora Vojtěcha Preissga. Významným způsobem se podílel na propagačních akcích a současně byl důvěrníkem vojenského výboru pro státy Novoanglické. Je autorem mnohých náborových plakátů pro československé legie. Zpracoval také památný manifest k americkým Slovákům. Pracoval neúnavně a nezištně ve prospěch Českého národního sdružení. Jeho plakáty, využívané v pro-

³² Podrobné informace o vzniku a fungování vojenského tábora ve Stamfordu obsahuje fond Odbočky ČSNRA – USA, uložený ve VÚA-VHA a fond České Národní Sdružení v Americe – Vojenský výbor, kart. 16.

pagačních akcích se staly známými nejen v Americe, ale i ve Francii, v Itálii a v Rusku.

Závěrečnou fází pomoci našich krajanů v USA mohl osobně na vlastní oči sledovat i T. G. Masaryk. Na jaře roku 1918 se vydal z Moskvy přes Sibiř, Koreu, Japonsko a Kanadu do USA, aby ovlivnil názory americké administrativy ve prospěch konstituování samostatného státu Čechů a Slováků. Triumfálního uvítání se mu dostalo 5. května 1918 od českých a slovenských krajanů v Chicagu. Podobné přijetí zažil i v New Yorku. Navštívil i československé dobrovolníky ve výcvikovém táboře ve Stamfordu.

V průběhu amerického pobytu se setkal s představiteli politického života, měl řadu jednání s diplomaty akreditovanými v USA a zúčastňoval se schůzek s krajany. Jeho články byly publikovány v tisku, zejména pak ve Washington Post a New York Times. V Pittsburgu podepsal 30. května 1918 spolu s představiteli českých a slovenských krajanských organizací v USA dohodu o společném státu. Při setkáních s prezidentem USA W. Wilsonem (byly celkem čtyři, přičemž první se uskutečnilo 19. června 1918 v Bílém domě ve Washingtonu) dosáhl jeho plné podpory. Americký prezident 28. června 1918 veřejně vyhlásil, že jeho země sleduje osvobození slovanských národů z rakouské a německé nadvlády. USA, stejně tak jako předtím Velká Británie a Francie, uznali 3. září 1918 ČSNR jako vládu a spojence. Masarykova Washingtonská deklarace z 18. října 1918 je považována za zakládající listinu nového demokratického československého státu.

Všestranná pomoc krajanů v USA se stala významným faktorem umožňujícím vznik samostatného státu Čechů a Slováků. Za celé období války poskytl krajané v USA Slováci a Češi finanční prostředky ve výši přesahující 1 500 000 dolarů. Vedle finanční pomoci nelze pominout ani rozsáhlou pomoc materiální, která putovala loďními transporty především do Francie a Anglie a také přímou účast dobrovolníků v bojích proti Německu a Rakousko-Uhersku v řadách československých legií ve Francii.

Převážná část krajanů Čechů a Slováků podléhala odvodní povinnosti do americké armády. Podle oficiálních údajů bylo do armády USA zařazeno 30 218 Čechů a 12 186 Slováků narozených v Rakousko-Uhersku. Z nich bylo 30 000 odesláno na frontu do Francie. Dále v americké armádě sloužilo téměř 28 000 Čechů a Slováků narozených v Americe. Do československých legií ve Francii se dobrovolně přihlásilo 3 002 Čechů a Slováků. Celkem 2 390 z nich odjelo do Francie. Ostatní zůstali ve Spojených státech v důsledku ukončení 1. světové války.³³ Z výše uvedených údajů vyplývá, že bojů ve Francii se zúčastnilo více než 30 000 krajanů. Spolu s ostatními příslušníky

³³ VÚA-VHA, fond České Národní Sdružení v Americe – Vojenský výbor, kart. 16.

čs. legií ve Francii, v Itálii a v Rusku bojovalo na frontách 1. světové války na straně dohodových mocností více než 100 000 Čechů a Slováků.³⁴

Krajané v USA a v Kanadě prokázali svůj vztah ke „staré vlasti“ konkrétními činy nejen v letech 1. světové války, ale i v období následujícím. Masivní materiální a finanční pomoc krajanů v Americe československému zahraničnímu odboji v letech 2. světové války je toho jednoznačným důkazem.

³⁴ T. G. Masaryk uvádí následující čísla o počtech vojáků československé zahraniční armády: vojsko ruské 92 000 mužů, vojsko francouzské 12 000 mužů a vojsko italské 24 000 mužů. MASARYK, T. G.: *c. d.*, s. 331.

Přílohy

Obr. 1

**LIDOVÁ SLAVNOST
A PLES.**

____ Pořádá ____

ČESKÉ NÁR. SDRUŽENÍ

v pondělí dne 15. listopadu 1915
v Sokolovně.

P R O G R A M.

1. Svojí k svému,	Hlahol
2. Přednáška, učitel V. Beneš o poměrech českých	
3. Naše zpěvy,	Hlahol

Vstupné 25c na každé vstupence je číslo, a šťastné číslo vyhraje houppk. Tah na slavnosti.

Hrůza vládne v Čechách -- Beneš o ní bude mluvit.
Co nikde nebylo vytištěno, o čem šeptalo se jen mezi zasvěcenými osobami, dozvíme se v pondělí.

V listopadu 1915 začal ve Spojených státech veřejně vystupovat Vojta Beneš, bratr E. Beneše. Do roku 1918 uskutečnil po celých Spojených státech více než 300 přednášek při různých příležitostech.

Plakát s oznámením o konání přednášky V. Beneše.

VÚA-VHA Praha, fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 19.

Obr. 2

**VEŘEJNOU
SCHŮZI**
svolává

Nár. Soc. Vzděl. Beseda J. V. Frič
DO PLZEŇ. AUDITORIA
na Blue Island Ave., blíže 18. ulice

ve středu 10. BŘEZNA 1915

Na programu:

Američtí Češi a boj za politické osvobození českého národu.

*Promluví pp.: Dr. Vojan, tajemník Nár. Sdružení,
Jos. Tvrzický-Kramer, redaktor.*

Hudba Prv. Čes. Sboru Tamburašů

Vstup volný **Začátek přesně v 7.30 večer**

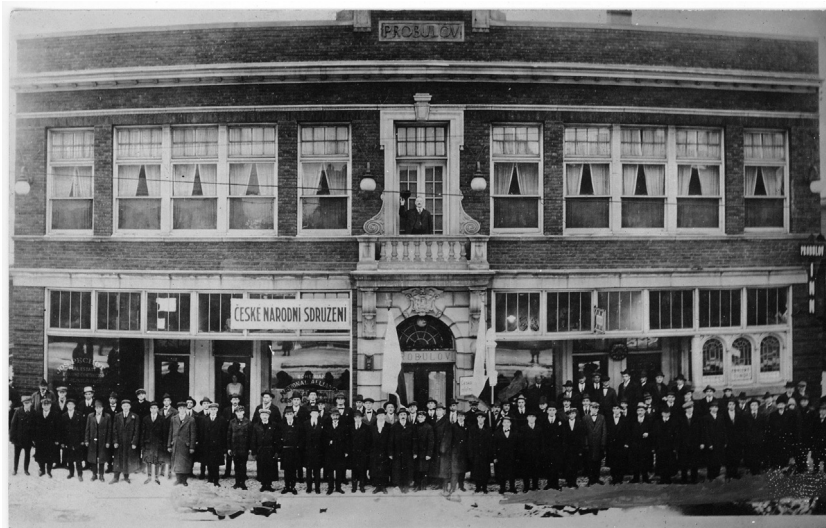
Dvorana byla propůjčena k tomuto účelu Výp. Spolkem Bořivoj zdarma. Obrátek

437 Tiak J. J. Sayk, 3550 W. 29th St.

Beseda J. V. Frič organizovala v průběhu války řadu akcí k seznámení krajanů se situací v československém zahraničním odboji.

VÚA-VHA Praha fond Národně sociální (vzdělávací)
beseda J. V. Frič, kart. 1.

Obr. 3

Dobrovolníci v Probulově před odchodem do kanadské armády.
Fotoarchív VÚA-VHA Praha.

Obr. 4

ZPRAVODAJ

ČESKÉHO NÁRODNÍHO SDRUŽENÍ ZA DUBEN 1917

Prátelé:—

Náš zpravodaj Vás zastihne v době, kdy Spojené Státy přerušují diplomatické styky s Rakouskem, hotoví se snad k vypovězení války také habsburské dynastii.

V této době nastala nám povinnost prokázat úp'nou pohotovost a odhodlanost takovou, jakou projevíli naši krajané v sesterské republice francouzské na samém počátku války. Ze Sokola parížského sloužili pod prapory republiky 192 Sokolové z celkového počtu 214 členů. Na šest set Čechů ve Francii nabídl své služby armádě francouzské a většina jich také účastnila se bojů na různých frontách i na Balkáně.

Česká Amerika na bojišti evropském je dnes reprezentována pouze členy odbočky Národního Sdružení v Michel, Alta Canada a právě odjíždí česká setnina 223. kanadského pluku do Evropy v síle více než 200 mužů, většinou členů Českého Národního Sdružení z Chicaga, dále z Cleve'andu. Zastoupeny jsou dále odbočky: San Francisco, Detroit, St. Louis, Philade'phia, Cicero, Cedar Rapids, mimo krajany z Kanady. Setnina tato bude jistě české Americe ku cti a sluší jen litovati, že nedosáhla plného počtu 250 mužů.

V této chvíli je naší povinností přičinit se ze všech sil, aby také Češi a Slováci ze Spojených Států snažili se, bude-li možno, vypravit do pole aspoň jeden ne-li více československých pluků. První pokus zahájen prací Vojenského výboru ústředny Českého Národního Sdružení a Obce Sokolské v Americe, jenž tímto vyzývá všechny odbočky Českého Národního Sdružení stejně jako sokolské sbory, aby se ihned připravily a hlavně aby zavedly seznam všech zbraně schopných Čechů ve své osadě.

Jě záhodno, aby nikdo a nikde nepodnikal vojenskou akci na svou pěst a aby se veškerá práce a agitace děla s vědomím našeho vojenského výboru, jenž je složen takto: za ústřední výbor Č. N. S.: Jarka Košar, Dr. Jaroslav Smetanka, Jos. Tvrzický, za Sokolskou Obec v Americe: F. J. Kubeč, Stan. Šimeček, Adolf Vlk.

Všecku korespondenci adresujte výhradně na Bohemian National Alliance, 3639 W. 26th St., Chicago, Ill., protože kancelář naše vyřizuje veškerou korespondenci s akcí vojenskou související. Vydání s tím spojené hraří z poloviny Č. N. S., z poloviny Obec Sokolská.

Vojenský výbor žádá všechny odbočky a všechny sokolské sbory, aby zaslaly:

1. Přihlášky krajanů do československé legie, jak se tento pluk jmenuje.
2. Seznam všech krajanů pokud již jsou zařadeni do jednotlivých pluků národní obrany neb milice.
3. Necht' působí k tomu, aby krajané prohlédnutí po případě lékařem-krajanem a shledaní za schopné vojenské služby možno-li odestovali do Chicaga a dali se odvést v Chicagu.

Není jisto zda, jak žádáme vojenské úřady, bude dovoleno hradit z peněz vládních cestovné těm, kdož se dají odvést v Chicagu k československé legii. Nutno však za každou cenu legii tuto uskutečnit dříve než zavedena bude konskripce (nucený odvod) aby byla zřejma ochota a obětavost naší mládeže a aby po případě, jestli že vláda rozhodne se k vyslání vojska do Francie, byla nakloněna vyhovět našemu přání, aby československý pluk byl první, jenž by byl poslán do Francie.

Zpravodaj ČNS z dubna 1917 přináší informace o odjezdu prvních československých dobrovolníků v kanadské armádě na evropské bojiště. VÚA-VHA Praha, fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 1.

Obr. 5

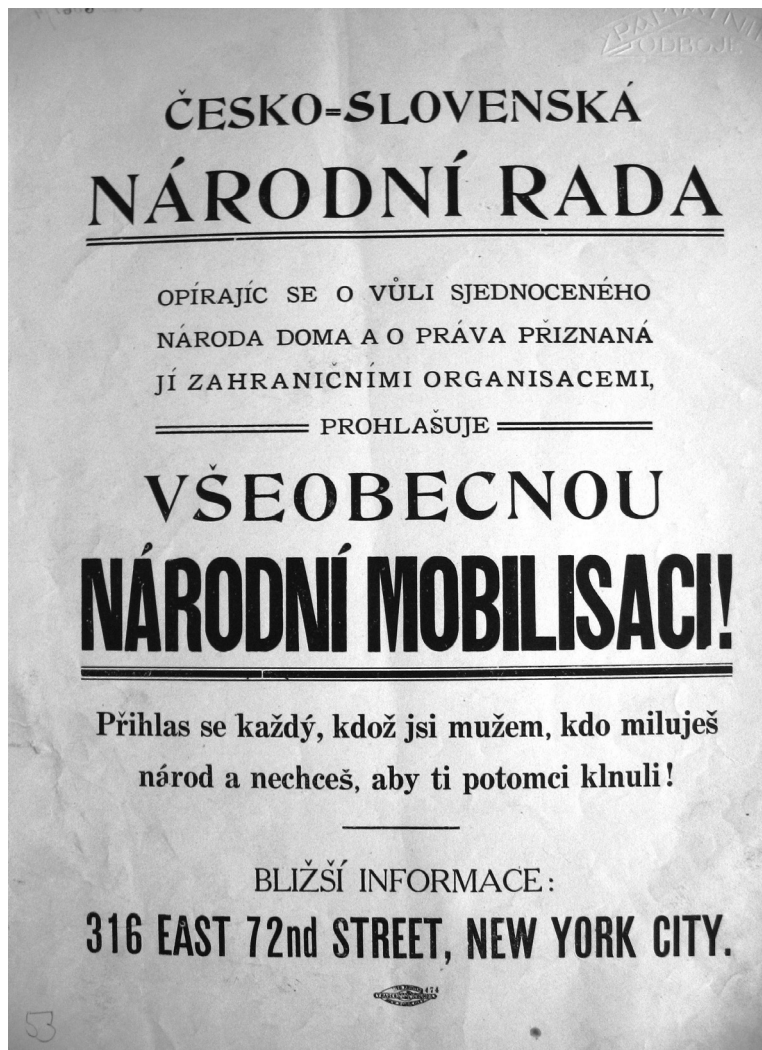
Dobrovolníci z řad Sokolů před odjezdem do Kanady.
Fotoarchív VÚA-VHA Praha.

Obr. 6

Dobrovolníci – Češi a Slováci z USA v kanadské armádě.
Fotoarchív VÚA-VHA Praha.

Obr. 7

Po jednání gen. M. R. Štefánika s představiteli vlády USA organizovali krajané mobilizaci dobrovolníků do autonomní československé armády ve Francii.

VÚA-VHA Praha, fond České Národní Sdružení v Americe –
Vojenský výbor, kart. 16.

Obr. 8

Jedna z prvních organizací Včelek v Chicagu.
Fotoarchív VÚA-VHA Praha.

Obr. 9

Lide český a slovenský!

Mohutná revoluce československého lidu, která má ukázati světu, že jsme silným a nezdolným národem, jemuž vždy byla svoboda nejvyšším ideálem, dospěla již k vrcholnému bodu! Lid náš doma krvácí a hladoví, ale přece zvedl svou pěst a chce svá práva. Jest zapotřebí, abychom i my konečně se zvedli a šli do pole, kde měřena bude hodnota naše. Musíme dáti i my svou obět krve.

V neděli, dne 14. července
večer přijde k nám a promluví
v síni Machově, v Prague,
důstojník Československé armády ve Francii, poručík

OLDŘICH ŠPANIEL

Poví nám o tom, jak se armáda československá organizovala, jak bojovala a co pro ni učiniti máme.

Přijďte všichni Čechoslováci!
Vstup volný! Sbíрка nebude žádná!

Daniš Pokrok Omaha, Nebr.

V USA působila skupina důstojníků 21., 22. a 23. pluku československých legií z Francie. Uskutečnili desítky přednášek a propagačních akcí po celých Spojených státech. K nejvíce navštěvovaným patřily akce poručíka Oldřicha Španiela.

VÚA-VHA Praha, fond České Národní Sdružení v Americe –
Vojenský výbor, kart. 16.

Obr. 10

Skupina československých dobrovolníků v americké armádě na Havaji.
Fotoarchív VÚA-VHA Praha.

Obr. 11

1037

BAZAR!

Ve prospěch česko-slovenské armády ve Francii pod záštitou všech
Čechů a Slovanů tábořské osady, bude uspořádán

V OPERA HOUSE

V TABOR, S. D.

v Sobotu a v Neděli, 15 a 16 června

1918

Uvítací řeč přednese Msgr. E. A. Bouška; Dr. F. A. Sedláček z Omahy
bude řečniti v sobotu odpoledne, a p. Vojta Beneš v neděli odpoledne.

**V sobotu večer bude uspořádán pěkný hudební
zpěvní a divadelní program.**

**V neděli večer zakončení bazáru, kontestu na
královnu, atd., a pak taneční zábava.**

Podrobný program bude vydán později.

Každý může něčím přispěti a každý by měl přijíti

Věci darované budou prodávány na oba dni.

Čistý výtěžek půjde těm mužům kteří se bijí, by český národ byl vy-
svobozen z otroctví a nadvlády Hunů.

**Připravte se na bazár v Táboře a
přijďte jedenkaždý.**

Každou informaci ohledně bazáru poskytnou tyto výboři:
J. F. Kostel, předseda. J. F. Mikolášek, tajemník. J. A. Wagner, pokladník.

Kindly Post up this bill in your place of business.

Oznámení o konání tradičního Bazaru ve prospěch čs. legionářů
ve Francii a akcí s ním souvisejících.

VÚA-VHA Praha, fond České Národní Sdružení v Americe, kart. 19.

Obr. 12

Hlavní odvodní kancelář pro československou armádu ve Francii ve vojenském táboře ve Stamfordu.
Fotoarchív VÚA-VHA Praha.

Obr. 13

Formulář, který podepisovali dobrovolníci po nástupu
do vojenského tábora ve Stamfordu.
VÚA-VHA Praha, fond České Národní Sdružení v Americe –
Vojenský výbor.

RESUMÉ

*POMOC KRAJANŮ V USA ČESKOSLOVENSKÉMU ZAHRANIČNÍMU ODBOJI
A PŘI BUDOVÁNÍ ZAHRANIČNÍHO VOJSKA V OBDOBÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY*

Príspevek se zabývá pomocí českých a slovenských krajanů v USA československému zahraničnímu odboji v období 1. světové války. První část ukazuje situaci v krajauském hnutí na počátku války, formy pomoci strádajícím ve staré vlasti a českým a slovenským vojákům rakousko-uherské armády v zajateckých táborech dohodových států a jejich spojenců. Následující část příspěvku se zabývá otázkou sjednocení krajauského hnutí v roce 1915 a poskytováním pomoci čs. zahraničnímu odboji v čele s T. G. Masarykem. Druhá polovina příspěvku ukazuje úsilí krajanů směřující k pomoci při budování československé zahraniční armády ve Francii a v přípravě dobrovolníků ve vojenském táboře ve Stamfordu.

Klíčová slova: zahraniční vojsko, armáda, první světová válka, T. G. Masaryk, Spojené státy, samostatný stát, České národní sdružení, Slovenská liga

SUMMARY

*THE SUPPORT OF COMPATRIOTS IN THE USA
TO THE CZECHOSLOVAK FOREIGN RESISTANCE
AND IN BUILDING UP FOREIGN ARMY DURING THE FIRST WORLD WAR*

The article deals with the support of Czech and Slovak compatriots in the USA to the Czechoslovak Foreign Resistance during the First World War. The first part shows a situation in the compatriot's movement at the beginning of the war, the ways of the support to people in need in old homeland as well as Czech and Slovak soldiers of the Austro-Hungarian army kept in prisoner-of-war camps belonging to the Allied Powers and their allies. The following part deals with the question of the unification of the compatriot's movement in the year 1915 and supporting the Czechoslovak Foreign Resistance led by T. G. Masaryk. And finally, the second section of the article analyses the effort of compatriots to build up the Czechoslovak foreign army in France and to train volunteers in the military camp in Stamford.

Key words: foreign army, military, First World War, T. G. Masaryk, the United States, autonomous state, Czech National Club, Slovak League

prof. PhDr. František Hanzlík, CSc.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany
Kounicova 65
662 10 Brno
Česká republika
e-mail: frantisek.hanzlik@unob.cz

TOVÁRNA NA NÁBYTKOVÉ A DEKORAČNÍ LÁTKY CARL GIANI JUNIOR. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM HEDVÁBNICKÉHO PRŮMYSLU NA ŠUMPERSKU V LETECH 1903–1945¹

Pavla Dubská

Na podzim roku 2005 ukončila firma Polydekor s. r. o. provoz poslední šumperské tkalcovny hedvábí. Po více jak sto letech tehdy v tovární budově na Zábřežské ulici č. 40 utichly tkalcovské stavy, zhotovující nábytkové a dekorační látky, jejichž výrobu zde založil vídeňský továrník a obchodník Carl Giani junior.² Spolu s ní také zanikla zdejší tradice hedvábnického průmyslu, který až do devadesátých let 20. století představoval nezanedbatelnou složku městského hospodářství.

Výroba hedvábných tkanin se v Šumperku a jeho okolí začala prosazovat relativně pozdě, až ve druhé polovině 19. století (viz níže). Nicméně již v té době se město řadilo k významným centrům textilnictví na Moravě. Tradičně zpracovávanou plodinou zde byl len, jenž se díky vhodným přírodním a klimatickým podmínkám pěstoval prakticky v celé oblasti Jeseníků. S nástupem průmyslové revoluce se zde začala rozvíjet moderní tovární výroba a na konci 19. století bylo ve městě, které tehdy čítalo 10 493 obyvatel, evidováno 11 textilních továren a na 25 menších výrobců textilního zboží.³ V roce 1902 bylo v politickém okrese Šumperk zaměstnáno v textilních závodech 6 049 osob⁴, přičemž na osm šumperských hedvábnických továren připadalo 2 336 zaměstnanců.⁵

¹ Studie je výstupem projektu *Textilnictví v české historiografii 20. a 21. století*, který byl realizován díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum, udělené roku 2014 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

² HÁNYŠ, Rostislav: *Šumperská textilka v září končí a propouští*. Dostupné na http://ekonomika.idnes.cz/sumperska-textilka-v-zari-konci-a-propousti-fm3-/ekoakcie.aspx?c=A050817_094224_ekoakcie_plz [cit. 16. 9. 2015].

³ *Adreß-Buch der Stadt M.-Schönberg und Umgebung*. Mähr. Schönberg 1895.

⁴ Österreichische Statistik, Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom 3. Juni 1902 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern, Mähren und Schlesien. 75. Bandgabe, 10. Heft, Wien 1905. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors&datum=0075&page=1652&size=45> [cit. 16. 11. 2015].

⁵ Státní okresní archiv Šumperk (dále SOKA Šumperk), fond Archiv města Šumperk (dále AM Šumperk), kart. 497, inv. č. 1347. V. Vinciguerra 40 zam., A. Schimetzek 61 zam., E. Pohl 85

Navzdory značnému zastoupení hedvábnické výroby v šumperském textilním průmyslu nebyla tomuto odvětví, na rozdíl od plátenictví, v dosavadní historické a regionální vlastivědné práci věnována výraznější pozornost.⁶ Svou roli zřejmě sehrálo jeho podstatně pozdější etablování se v místním hospodářství a vídeňský původ většiny podnikatelů, kteří se nijak výrazně nezapojovali do šumperského veřejného života. V centru zájmu většiny badatelů zaměřujících se na dějiny šumperského, resp. severomoravského textilnictví totiž stála zejména témata rozpadu tradiční cechovní výroby, rozvoje rozptýlené a soustředěné manufaktury či nástupu průmyslové revoluce v první polovině 19. století. Toto tematické zaměření bylo akcentováno zvláště v padesátých až osmdesátých letech minulého století v souvislosti s aplikací marxistické koncepce na historický výzkum. Prakticky až do dnešních dnů byly o šumperském hedvábnickém průmyslu publikovány pouze torzovité údaje, které nijak systematictěji nepodchycují vývoj tohoto odvětví.

První drobné zmínky o šumperském hedvábnictví můžeme nalézt v díle významného vídeňského podnikatele Franze Bujattiho⁷, který se již v devadesátých letech 19. století pokusil zmapovat dějiny rakouského hedvábnického průmyslu a zároveň zhodnotit jeho soudobý stav.⁸ První rozsáhlejší údaje však přinesl až novinový článek, který byl otištěn na stránkách *Nordmährische Grenzbote* v roce 1924. Jeho autor se zde soustředil nejen na stručnou historii všech v té době v Šumperku fungujících podniků, ale poskytl nám také důležité informace o vedoucích pracovnících jednotlivých závodů, jejichž jména jsou často v dochovaných pramenných materiálech jen zřídka dohledatelná.⁹

zam., F. Déri 128 zam., E. Fischamnn's Neffe 260 zam., Fr. Bujatti 422 zam., F. Reiterer's Söhne 500 zam., S. Trebitsch 840 zam.

⁶ Blíže k historiografii zdejšího lnářského průmyslu např. POPELKA, Petr: *Historie textilního průmyslu na Jesenicku. Stav a perspektivy bádání*. In: XI. Svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. Historie textilního průmyslu na Jesenicku. Jeseník 2011, s. 7–20; DUBSKÁ, Pavla: *Textilní průmysl v dějinách města Šumperka*. In: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STOHRVÁ, Pavla (eds.): *Kapitoly z hospodářských dějin Moravy a Slezska v 19. a 20. století*. Brno 2015, s. 7–19.

⁷ K rodině Bujatti blíže zejména: MYŠKA, Milan: *Bujatti (Bujatty), rodina průmyslníků v oboru hedvábnictví*. In: MYŠKA Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003, s. 69; GRANICHSTAEDTEN-Cerva, Rudolf – MENTSCHL, Josef – OTRUBA, Gustav: *Altösterreichische Unternehmer. 110 Lebensbilder*. Wien 1969, s. 22; LÖWY, Siegfried: *Altwiener Familien*. Wien 1925, s. 19.

⁸ BUJATTI, Franz: *Die Geschichte der Seiden-Industrie Oesterreichs, deren Ursprung und Entwicklung bis in die neueste Zeit*. Wien 1893. Z dalších autorových prací: Týž: *Die oesterreichische Seidenzeug-Industrie*. In: *Die Gross-Industrie Oesterreichs*. Band IV, Wien 1898, s. 21–48.

⁹ M. K. (celé jméno autora se nepodařilo dohledat): *Die Entwicklung der Seidenweberei in Mähr.-Schönberg*. In: *50 Jahre Nordmährische Grenzbote*. Mähr. Schönberg 1924, s. 32–33.

Ani po druhé světové válce nestály dějiny šumperské hedvábnické výroby v popředí zájmu historiků. Základní informace k některým firmám přinesla propagační příručka Šumpersko vydaná v roce 1946, jejímž cílem bylo především představit zotavující se průmysl v pohraničí.¹⁰ Výrazněji se této problematice de facto poprvé dotkl až v 70. letech minulého století Miloň Dohnal v rámci svého výzkumu o počátcích textilního průmyslu na Šumpersku, když reflektoval počátky tohoto odvětví v 50. a 60. letech 19. století.¹¹

Na začátku devadesátých let vydal státní podnik Hedva Moravská Třebová publikaci Jindřicha Jeřábka *Historie a současnost hedvábnického průmyslu v Čechách a na Moravě*. Spíše populárně naučná práce, jíž zcela chybí poznámkový aparát, vychází z velké části z drobnější monografie Bohumila Weinzettla z počátku čtyřicátých let 20. století, zaměřující se na dějiny chovu bource morušového v českých zemích.¹² Navzdory některým faktografickým nepřesnostem je však Jeřábekovo dílo cenným příspěvkem k dějinám hedvábnické výroby na Šumpersku, neboť zaznamenává alespoň stručnou historii klíčových hedvábnických firem.¹³ Další podrobnější informace k dějinám tohoto odvětví můžeme nalézt jednak v monografii Jana Janáka o hospodářských dějinách Moravy¹⁴, a dále pak ve dvou krátkých studiích věnujících se dějinám firmy S. Trebitsch a syn, které vzešly z pera ostravského historika Aleše Zářického a autorské dvojice Věra Křenovská – Ivana Tarabová.¹⁵ Obě tyto studie se však větší měrou soustředí na osudy vítkovské pobočky této továrny.

Biogramy některých významných osobností hedvábnického průmyslu jsou obsaženy jednak ve dvousvazkové encyklopedii podnikatelů v českých zemích, jenž je dílem badatelského týmu ostravské katedry historie, soustředěného kolem hospodářského historika Milana Myšky¹⁶, či v rozsáhlé bio-

¹⁰ JERSÁK, Jan (red.): *Šumpersko*. Šumperk 1946.

¹¹ DOHNAL, Miloň: *Průmyslová revoluce a počátky dělnického hnutí v severomoravské plátenické oblasti*. Ostrava 1973.

¹² WEINZETTEL, Bohumil: *Z dějin hedvábnictví v Čechách*. Hradec Králové 1941.

¹³ JEŘÁBEK, Jindřich: *Historie a současnost hedvábnického průmyslu v Čechách a na Moravě*. Moravská Třebová 1992.

¹⁴ JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy. Díl 3/1, Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918* (dále jen *Dějiny Moravy*). Brno 1999.

¹⁵ ZÁŘICKÝ, Aleš: S. Trebitsch a syn. In: Týž: *Rotschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005, s. 129–130; KŘENOVSKÁ, Věra – TARABOVÁ, Ivana: *Z historie firmy S. Trebitsch a syn, tkalcovna hedvábí ve Vítkově*. In: *Vlastivědné listy*, 33, 2007, č. 2, s. 13–17.

¹⁶ MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003. Týž: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. II*. Ostrava 2008.

grafické příručky *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, kterou vydává Rakouská akademie věd a na jejímž zpracování se podíleli i čeští historikové.¹⁷

Zdaleka největší pozornosti se v posledních deseti letech dostalo šumperskému hedvábnictví v souvislosti s několika projekty zaměřenými na průzkum a ochranu průmyslového dědictví u nás. V roce 2003 zpracovala Hana Turková (roz. Nováková) v rámci své bakalářské práce stavebně-technický vývoj šumperských textilních továren, přičemž díky pečlivému archivnímu výzkumu rekonstruovala také majetkoprávní vztahy jednotlivých podniků.¹⁸ Své závěry pak v upravené formě několikrát publikovala na stránkách regionálních, ale také odborných časopisů.¹⁹ Prakticky ve stejnou dobu připravovalo nakladatelství Libri v součinnosti s téměř 80členným kolektivem autorů rozsáhlou čtyřsvazkovou encyklopedii českých, moravských i slezských památek, která obsahuje užitečné soupisy dostupné literatury, popř. pramenů.²⁰ Od roku 2011 řeší obdobně zaměřený projekt s názvem *Industriální topografie České republiky* také Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVÚT v Praze. Jedním z realizovaných výstupů jsou i monografie členěné podle krajů, které zachycují významnou průmyslovou architekturu a technické stavby.²¹

Nejnověji se pokusila shromáždit základní údaje k námi sledované firmě Carl Giani jun. Theresa Hahn, která analyzovala část textilních sbírek uložených v Staatliches Textil- und Industriemuseum v Augšpurku. Za pomoci dostupných tištěných pramenů, zejména vídeňských městských adresářů, sestavila stručný chronologický přehled dějin firmy. Ten však v důsledku zvoleného postupu není prost řady omylů a nepřesností.²²

¹⁷ Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950. Band 1–14 (Lieferungen 1–66). Wien 1957–2015.

¹⁸ NOVÁKOVÁ, Hana: *Objekty a areály textilního průmyslu na území města Šumperka*. Ostrava 2003. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce.

¹⁹ TÁŽ: *Z historie textilního průmyslu v Šumperku*. In: Kulturní život: společenský měsíčník města Šumperka, 2004, leden–prosinec; TURKOVÁ, Hana: *Významné objekty textilního průmyslu na území města Šumperka*. In: Památková péče na Moravě. Technické památky, 14, 2008, s. 23–28.

²⁰ BERAN, Lukáš a kol.: *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–IV*. Praha 2002–2004.

²¹ Pro Olomoucký kraj BERAN, Lukáš – VALCHÁŘOVÁ, Vladislava – ZÍKMUND, Jan (eds.): *Industriální topografie. Olomoucký kraj*. Praha 2013.

²² HAHN, Theresa: *Die Musterbücher der Textilschule Münchenberg*. In: HAFNER, Dorothee – HORNSCHIEDT, Katharina (Hrsg.): *Stoffmuster im Fokus – Renaissance und Rezeption*. Berlin 2013, s. 106–127. Dostupné na http://www.intelligente-verbindungen.de/download2/09_IntellVerb2_Hahn.pdf [cit. 8. 11. 2015].

Počátky hedvábnické výroby v Šumperku byly úzce spjaty se situací rakouského, resp. vídeňského hedvábnického průmyslu v polovině 19. století. Produkce hedvábných tkanin se v habsburské monarchii zpočátku soustředila především v hornoitalských provinciích (zejména ve městě Gorizia a okolí) a jižním Tyrolsku,²³ odkud řada výrobců v průběhu 18. století odcházela do Vídně, která si postupem času vydobyla postavení dominantního centra tohoto odvětví v Rakousku.²⁴ Výroba se zde koncentrovala hlavně na předměstích Gumpendorf, Schottenfeld, Mariahilf a Margareten.²⁵ Značného rozmachu dosáhlo toto odvětví zejména ve 20. letech 19. století poté, co se zdejšími výrobci podařilo překonat hlubokou krizi, vyvolanou vleklými válkami s revoluční Francií a umocněnou státním bankrotem v roce 1811.²⁶ Ve 40. letech ve Vídni pracovalo již více jak 500 producentů, kteří zhotovovali širokou škálu zboží, z něhož se zvláště prosadily hedvábné stužky, zlatě a stříbrně brožované církevní tkaniny a nábytkové látky, lemovky a prýmký.²⁷ Celková hodnota hedvábného zboží vyrobeného v monarchii v roce 1841 činila 19,5 milionů zlatých, z čehož na Vídeň připadala částka 12 milionů.²⁸

²³ BRUSATTI, Alois (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band I. *Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1973, s. 200 (dále jen *Die Habsburgermonarchie*).

²⁴ MATIS, Herbert: *Österreichs Wirtschaft 1848–1913: konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josefs I.* Berlin 1972, s. 72, 131–132.

²⁵ BRUSATTI, Alois (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*, s. 200. K vývoji hedvábnického průmyslu ve Vídni blíže např.: CHALOUPEK, Günther – EIGNER, Peter – WAGNER, Michael (Hrsg.): *Wien. Wirtschaftsgeschichte 1740–1938*. 1. *Industrie*. Wien 1991, zejména s. 338–341; CERMÁN, Markus: *Protoindustrialisierung in der Stadt. Wirtschaftliche Entwicklung, Haushalt und Familie in der Wiener Seidenverarbeitung*. Wien 1991 (nepublikovaná diplomová práce); LAUSECKER, Sylvia: *Vor- und frühindustrielle Produktionsformen am Beispiel der Seiden- und Baumwollindustrie in Wien und Niederösterreich (1740–1848)*. Wien 1975. Nepublikovaná disertační práce; *Seidenindustrie in Österreich*. Ciba-Rundschau, Bd. 114. Basel 1954; MÜHLEDER, Ferdinand: *Die Schottenfelder Seidenindustrie 1820–1850*. Wien 1952 (nepublikovaná disertační práce); HEINZ, Dora: *Wiener Seidenweberei*. In: *Alte und moderne Kunst*, 1, Heft 2, 1956, s. 4–5; DREGER, Moritz: *Beginn und Blüte der Wiener Seidenweberei*. In: *Kunst und Kunsthandwerk* 18, 1915, s. 325–400; Týž: *Zu den Anfängen der Seidenbandweberei in Wien*. In: *Kunst und Kunsthandwerk* 19, 1916, s. 397–494; DEUTSCH, Helene: *Die Entwicklung der Seidenindustrie in Österreich 1660–1840*. Wien 1909; BUJATTI, Franz: *Die Geschichte der Seiden-Industrie Oesterreichs, deren Ursprung und Entwicklung bis in die neueste Zeit*. Wien 1893; Týž: *Die oesterreichische Seidenzeug-Industrie*. In: *Die Gross-Industrie Oesterreichs*. Band IV, Wien 1898, s. 21–48; SLOKAR, Johann: *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Josef I.* Wien 1914.

²⁶ MÜHLEDER, Ferdinand: *Die Schottenfelder Seidenindustrie 1820–1850*. Wien 1952 (nepublikovaná disertační práce), s. 4–6.

²⁷ CHALOUPEK, Günther – EIGNER, Peter – WAGNER, Michael (Hrsg.): *Wien. Wirtschaftsgeschichte 1740–1938*. 1. *Industrie*. Wien 1991, s. 338 (dále jen *Wien*).

²⁸ BRUSATTI, Alois (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*, s. 200.

Do poloviny 19. století byla zdejší výroba do velké míry roztržštěna do závodů malého rozsahu, které byly ještě stále provázány a svázány cechovními zvyklostmi a povětšinou vybaveny pouze ručními stavby.²⁹ Jejich omezená schopnost konkurovat na světovém i domácím trhu francouzské, německé, italské či švýcarské produkci se naplno projevila v 50. letech 19. století. V roce 1852 byla provedena reforma celních tarifů, která otevřela rakouský trh zahraničním, technicky lépe vybaveným výrobcům, jejichž konkurenci začaly rychle podléhat především drobné, finančně nejhůře zajištěné podniky.³⁰ Nepříznivou situaci komplikoval také nárůst cen surového hedvábí na světových trzích, stejně tak jako cen potravin a s ním provázané zvyšování mezd vídeňských dělníků.³¹

Východiskem z této svízelné situace se pro značnou část větších podnikatelů stalo přenesení výroby, popř. i sídla firmy do provinčních průmyslových oblastí monarchie, zejména do českého a moravského pohraničí, kde se v důsledku krize plátenické výroby nacházel dostatek levné, ale zároveň kvalifikované pracovní síly.³² První závody zhotovující hedvábné látky vznikaly především v Moravské Třebové, Moravské Chrástové, Rýmařově či Jihlavě.³³ V obvodu olomoucké obchodní a živnostenské komory se hedvábnické firmy největší měrou koncentrovaly v Šumperku a Rýmařově, mimo to také ve Šternberku a Fulneku, kde se zhotovovaly hedvábné stuhy.³⁴ V letech 1855–1875 poklesl počet živností věnujících se výrobě hedvábného zboží ve Vídni na jednu pětinu, počet osob zaměstnaných v tomto oboru se snížil na čtvrtinu a množství stavů asi na polovinu.³⁵

Jako první přeložila na počátku 50. let svou výrobu do obce Temenice (dnes součást Šumperka) veřejná obchodní společnost S. Trebitsch & Sohn³⁶, následovaná v 60. letech jednou z nejvýznamnějších hedvábnických firem rakouského mocnářství Franz Bujatti. Ta do provozu uvedla na 600 ručních

²⁹ BUJATTI, Franz: *Die oesterreichische Seidenzeug-Industrie* (dále jen *Seidenzeug-Industrie*). In: *Die Gross-Industrie Oesterreichs*. Band IV. Wien 1898, s. 24.

³⁰ CHALOUPEK, Günther – EIGNER, Peter – WAGNER, Michael (Hrsg.): *Wien*, s. 339.

³¹ BRUSATTI, Alois (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*, s. 200.

³² JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy*, s. 114.

³³ BUJATTI, Franz: *Seidenzeug-Industrie*, s. 24.

³⁴ Summarischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Olmütz über die geschäftlichen Verhältnisse in ihrem Bezirke während des Jahres 1889. Olmütz 1890, s. 126.

³⁵ CHALOUPEK, Günther – EIGNER, Peter – WAGNER, Michael (Hrsg.): *Wien*, s. 339.

³⁶ DOHNAL, Miloň: *Průmyslová revoluce a počátky dělnického hnutí v severomoravské plátenické oblasti*. Ostrava 1973, s. 67.

stavů a tkalce zaměstnávala také v Bludově, Libině či Novém Malíně.³⁷ Další vlnu rozmachu hedvábnického průmyslu s sebou přinesla 80. léta 19. století, kdy v Šumperku začala působit většina později známých firem, z nejvýznamnějších jmenujme zejména Felix Reiterer's Söhne, Emanuel Fischmann's Neffe, Arnold Schimetzek či Friedrich Déri.³⁸

Překládání výroby mimo Vídeň s sebou přinášelo také možnost rozšiřování a modernizace výroby.³⁹ S touto myšlenkou pracoval také podnikatel Carl Giani jun., který v květnu 1903 zakoupil v Šumperku v dražbě za 80 200 K⁴⁰ tovární a obytné budovy bývalé firmy Elias Pohl.⁴¹ Vídeňský obchodník Pohl již od roku 1896 provozoval ruční tkalcovnu hedvábí v nedaleké obci Bludov.⁴² Nejpозději od počátku roku 1898 plánoval modernizaci výroby a její přemístění do Šumperka. Za tímto účelem se spojil s dalším vídeňským obchodníkem Joachimem Müllerem a spolu vytvořili k 1. březnu 1898 veřejnou obchodní společnost Müller & Pohl, která se měla kromě výroby zabývat i obchodem s hedvábným zbožím. Přípravováno bylo také otevření firemní pobočky ve Vídni. Oba společníci následně zažádali o zaprotokolování své firmy do obchodního rejstříku krajského soudu v Olomouci. Z nám neznámých důvodů ale krátce na to došlo ke sporu obou partnerů a ještě v březnu k zániku jejich společnosti.⁴³

Elias Pohl však dále pokračoval v uskutečňování svého podnikatelského záměru a u olomouckého krajského soudu si nechal zaprotokolovat firmu jednotlivce s názvem E. Pohl se sídlem v Šumperku.⁴⁴ O necelý měsíc později předložil zdejšímu okresnímu hejtmanství plány ke stavbě nové továrny a obytných prostor.⁴⁵ Ty byly dokončeny o rok později a firma Eliase Pohla

³⁷ BUJATTI, Franz: *K. u. k. Hof-Seidenwaaren-Fabriken, Wien-Haškow-M. Schönberg*. In: *Die Gross-Industrie Österreichs*. Band IV. Wien 1898, s. 37–39.

³⁸ JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy*, s. 114.

³⁹ Summarischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Olmütz über die geschäftlichen Verhältnisse in ihrem Bezirke während des Jahres 1889. Olmütz 1890, s. 129.

⁴⁰ Grenzbote des nordwestlichen Mährens, č. 34, 29. 4. 1903, s. 4.

⁴¹ Elias Pohl se narodil 5. ledna 1870 ve Lvově do rodiny židovského obchodníka Leisera Isaka Pohla. Dne 26. června 1898 uzavřel ve Vídni sňatek s dcerou zdejšího obchodníka a prokuristy hedvábnické firmy Herzfeld & Fischel Adolfa Ernsta Selmou. Dostupné na <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1971-25795-662-54?cc=2028320&wc=MMGD-2MY-:n637578350> [cit. 8. 9. 2015]

⁴² SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Šumperk (dále jen OÚ Šumperk), kart. 97, inv. č. 491.

⁴³ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZAO, pob. Olomouc), fond Krajský soud Olomouc (dále jen KS Olomouc), kart. 64, sign. Sp II 276.

⁴⁴ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 28, sign. Jd IV 164.

⁴⁵ SOKA Šumperk, fond OÚ Šumperk, kart. 97, inv. č. 491.

se v následujících třech letech věnovala výrobě široké škály hedvábného zboží na ručních i mechanických stavech. V roce 1900 zaměstnávala 117 osob, o rok později se jejich počet zvýšil na 200.⁴⁶

V roce 1902 se však na stránkách vánoční přílohy šumperských novin *Grenzbote des nordwestlichen Mährens* objevil rozsáhlý článek nesoucí titul *Betrügereien in der Seidenfabrik Pohl*. Na základě informací z vídeňských novin a od tamějších zpravodajů informoval o rozsáhlých finančních podvodech, které stály za vybudováním a fungováním Pohlovy továrny. Jednotlivé nitky celého kriminálního případu se sbíhaly u Pohlova tchána Adolfa Ernsta⁴⁷, jenž po dlouhá léta působil jako prokurista významné vídeňské firmy Herzfeld & Fischel věnující se rovněž výrobě hedvábného zboží a obchodu s ním. Na jaře roku 1902 odhalilo vedení společnosti ve svém účetnictví zpronevěru v hodnotě cca 210 000 K, za níž, jak se brzy ukázalo, nestál nikdo jiný než prokurista Ernst.⁴⁸ Ten veškeré peníze vyvedl do šumperského podniku svého zetě (zde působil od roku 1902 jako prokurista)⁴⁹, který následně společně zatížili především hypotekárními půjčkami. Nákupem surovin na úvěr a dalšími podvodnými manipulacemi poškodili své věřitele, převážně z řad vídeňských firem.⁵⁰

Při následném výslechu se Ernst ke svému činu přiznal s tím, že peníze svým dosavadním zaměstnavatelům vrátí prostřednictvím splátek, pokud na něj nebude podáno trestní oznámení. O to se měl postarat Elias Pohl, který společnosti do prosince 1902 zaplatil částku 35 000 K. Následně se však po něm slehla zem, a tak na popud společníků firmy Herzfeld & Fischel zahájilo vídeňské policejní ředitelství rozsáhlé pátrání. Adolf Ernst byl v předvečer Štědrého dne zatčen ve Vídni, poslední stopa Eliase Pohla směřovala do Prahy, odkud údajně 12. a 13. prosince odešlo několik jeho vlastnoručně psaných dopisů. Pravděpodobně v tu dobu se však již nalodil na parník do New Yorku.⁵¹

⁴⁶ SOKa Šumperk, fond OÚ – prezidiální spisy, kart. 26, sign. 11/1900, inv. č. 824; sign. 19/1901, inv. č. 832.

⁴⁷ *Grenzbote des nordwestlichen Mährens*, příloha k č. 103, 24. 12. 1902, nestránkováno.

⁴⁸ *Neues Wiener Tagblatt*, č. 167, 19. 6. 1903, s. 10. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=19030619&seite=10&zoom=33&query=%22Adolf%2BERnst%22&provider=P03&ref=anno-search> [cit. 16. 11. 2015].

⁴⁹ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 28, sign. Jd IV 164.

⁵⁰ *Illustriertes Wiener Extrablatt*, č. 2, 2. 1. 1903, s. 2. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=iwe&datum=19030102&seite=14&zoom=33&query=%22Pohl%22&provider=P03&ref=anno-search> [cit. 18. 10. 2015]

⁵¹ *Grenzbote des nordwestlichen Mährens*, č. 107, 31. 12. 1902, s. 6.

V červnu následujícího roku stanul Ernst před soudem, který jej ale zprostil obvinění s odůvodněním, že veškeré své činy spáchal pod tlakem Eliase Pohla, který byl označen za skutečného dlužníka.⁵² Státní zástupce se na místě proti rozsudku odvolal, avšak než došlo k dalšímu pojednávání, zveřejnil v listopadu deník Neues Wiener Tagblatt informaci, že také Adolf Ernst spolu s celou svou rodinou, včetně Pohlovy manželky, opustil Vídeň a uprchl do New Yorku.⁵³ Celková výše dluhů spočívajících na šumperské továrně dosáhla výše 700 000 K.⁵⁴ Na firmu tak byl vyhlášen konkurz a v roce 1903 došlo k jejímu výmazu z obchodního rejstříku.⁵⁵

V době, kdy Carl Giani jun. zakoupil šumperskou továrnu, slavila jeho firma již 110leté výročí úspěšného působení na poli výroby hedvábných tkanin a obchodu s nimi. Zakladatelem rodinného podnikání byl Josef Giani (1.)⁵⁶ pocházející z lombardského města Cassano. Vyučil se obchodníkem a praxi získával na několika místech v Itálii a Rakousku. Do Vídně přišel přibližně v polovině osmdesátých let 18. století a zpočátku pracoval jako účetní a vedoucí korespondence u známého vydavatelství Artaria & Co. Po nabytí potřebných zkušeností se okolo roku 1787 rozhodl osamostatnit a spolu s dalším obchodníkem Josephem Fumcem založili obchodní společnost. Prosperitu firmy dokládá především skutečnost, že v červenci 1792 mohl Josef Giani odkoupit od vídeňského měšťana Josefa Einzingerera obchod s krátkým a bílým zbožím spolu se sklady ve Vídni a Linci, a to v celkové hodnotě 5 000 zlatých. Jako obchodník s tímto artiklem byl Giani zapsán u vídeňského merkantilního a směnečného soudu v březnu 1793.⁵⁷

Rozvoji firmy se věnoval až do své smrti v roce 1818. Na základě dochovaného pozůstalostního spisu si můžeme udělat alespoň základní před-

⁵² Neues Wiener Tagblatt, č. 167, 19. 6. 1903, s. 10. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=19030619&seite=10&zoom=33&query=%22Adolf%2BERnst%22&provider=P03&ref=anno-search> [cit. 16. 11. 2015].

⁵³ Tamtéž, č. 314, 15. 11. 1903, s. 6. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=19031115&seite=6&zoom=33&query=%22Adolf%2BERnst%22&provider=P03&ref=anno-search> [cit. 16. 11. 2015].

⁵⁴ Illustriertes Wiener Extrablatt, č. 2, 2. 1. 1903, s. 2. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=iwe&datum=19030102&seite=14&zoom=33&query=%22Pohl%22&provider=P03&ref=anno-search> [cit. 18. 10. 2015].

⁵⁵ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 28, sign. Jd IV 164.

⁵⁶ Čísla v závorkách jsou uváděna pro snazší orientaci mezi jednotlivými členy rodiny, kteří byli nositeli stejného jména.

⁵⁷ Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále jen WStLA), fond Merkantil- und Wechselgericht (dále jen MWG), Faszikel 3, 1. Reihe – G/43 (Giani Josef)

stavu o Josefově majetku a způsobu života.⁵⁸ V okamžiku své smrti po sobě zanechal jmění, jehož aktiva byla vyčíslena na částku 100 363 zlatých 12 krejcarů vídeňské měny. Nejvýše byl ohodnocen majetek spojený se samotným podnikáním, do celkové sumy 57 721 zlatých 66 krejcarů bylo kromě naskladněného zboží zahrnuto také vybavení obchodu či povozy. Z osobního majetku Josef zanechal poměrně vysokou sumu hotových peněz, 40 795 zlatých 13 krejcarů. Naopak překvapí relativně nízká hodnota skromného zařízení pětipokojového bytu s kuchyní a jen několik málo kusů cennosti v úhrnné částce 1 846 zlatých, přičemž téměř stejně vysoká suma, 1 660 zlatých 34 krejcarů byla vydána za lékařskou péči a pohřeb. Josefovi ale na obchodu vážily také nemalé dluhy, a to ve výši 94 072 zlatých 82 krejcarů.⁵⁹

Vzhledem k tomu, že po sobě Josef Giani zanechal čtyři nezletilé syny⁶⁰, ujala se následně vedení obchodu jeho manželka Elisabeth spolu se synovcem Carlem, který ve firmě pracoval jako prokurista od roku 1805. V roce 1837 zde na stejnou pozici nastoupil nejstarší Josefův syn Josef (2.).⁶¹ Ten posunul rodinné podnikání o kus dále, když v roce 1839 získal formální zemské tovární oprávnění na výrobu hedvábných látek, sametových a jemných tkanin a šátků, kterou provozoval v Schottenfeldu.⁶² O sedm let později definitivně převzal obchod svého otce a nechal si jej zaprotokolovat jako pobočku své továrny.⁶³ Kromě ní provozoval další prodejní sklady v Linci, Štýrském Hradci a Brně.⁶⁴ Díky značné torzovitosti dochovaného materiálu, kde zvláště citelná

⁵⁸ Blíže k možnosti využití pozůstalostního spisu jako historického pramene zejména: POPELKA, Petr: *Podnikání a životní styl vůdcích osobností rodinné firmy „Gebrüder Klein“ ve světle pozůstalostních spisů*. In: Týž: *Zrod moderního podnikatelství. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*. Ostrava 2011, s. 194–222; LIPOVSKI, Radek – POPELKA, Petr: *Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18.–19. století*. In: MYŠKA, Milan a kol.: *Prameny k hospodářskému a sociálnímu dějinám novověku 2*. Ostrava 2010, s. 126–149; MYŠKA, Milan: *Způsob života domáckých tkalců ve slezsko-moravské plátenické oblasti před nástupem průmyslové revoluce ve světle pozůstalostních spisů*. In: *Časopis Slezského muzea, série B*, 34, 1985, č. 2, s. 151–175.

⁵⁹ WStLA, MWG, Faszikel 3, 1. Reihe – G/43.

⁶⁰ Z prvního manželství s dcerou vídeňského obchodníka a c. k. rady Caspara Fellingera Annou se narodili synové Josef a Carl, z druhého manželství s dcerou lineckého právníka Josefa Preuera Elisabethou synové Ludwig a Franz.

⁶¹ WStLA, MWG, Faszikel 3, 1. Reihe – G/43.

⁶² Verzeichniß der Herren Seidenzeug-, Sammt- und Dünntuch-Fabrikanten in der k. k. Hauptstadt und Residenzstadt-Wien. Wien 1860.

⁶³ WStLA, MWG, Faszikel 3, 1. Reihe – G/196 (Giani Josef). Nicméně vedení obchodu svěřil, v důsledku pracovního vytížení, prokuristům, synovci Carlovi a druhé ženě Amalii, dceři obchodníka za Schottenfeldu.

⁶⁴ PERNOLD, Emanuel (Hrsg.): *Firmenbuch : enthaltend nach alphabetischer Ordnung alle bei dem hohen k. k. Handelsgerichte in Wien protokollirten Handels-, Fabriks- und Gewerbs-Firmen mit Angabe ihrer Domicile*. Wien 1856.

je absence veškerých spisů firem jednotlivců vedených u vídeňského obchodního soudu, máme o vývoji firmy v dalších desetiletích pouze mlhavou představu. Nicméně pozitivnímu vývoji může nasvědčovat skutečnost, že v roce 1856 byl Josef Giani zařazen Obchodní a živnostenskou komorou ve Vídni na seznam zdejších nejvýznamnějších producentů hedvábných tkanin.⁶⁵ Svůj podnik vedl pravděpodobně až do roku 1875, kdy došlo k jeho výmazu.⁶⁶

V rodinné tradici pokračoval také Josefův (2.) syn Carl (1.), který nejpozději od roku 1862 provozoval v prostorách otcovy továrny vlastní podnik zaměřující se na vyšívání hedvábných tkanin perlami a zlatem⁶⁷ a v roce 1867 si nechal zaprotokolovat firmu jednotlivce Carl Giani, Kunstanstalt für Weberei und Stickerei in Wien.⁶⁸ Gianiové se v této době začali specializovat především na výrobu církevních tkanin, výšivek a parament, což dokládají mj. četné inzeráty publikované na stránkách vídeňských novin.⁶⁹

Za Carla Gianiho dosáhlo rodinné podnikání největšího rozmachu. Kromě církevních tkanin se záhy zaměřil také na prýmký, lemovky a zlaté výšivky nábytkových a dekoračních látek, přičemž v tomto oboru platil za uznávaného odborníka.⁷⁰ Na světové výstavě ve Vídni v roce 1873 byl členem císařské komise a mezinárodní poroty a v rámci veřejných přednášek zde také proslavil zprávu o stavu prýmkářské výroby.⁷¹ Aktivně se podílel na činnosti vídeňského uměleckoprůmyslového muzea, stál u zrodu spolku

⁶⁵ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Erzherzogthum Oesterreich unter des Enns an das k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Handel, die Industrie und die Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren 1854, 1855 und 1856. Nebst einer Darstellung des gegenwärtigen Standpunctes der Industrie in Nieder-Oesterreich. Wien 1857, s. 281.

⁶⁶ WStLA, fond Handelsgericht, Index: E-Register, 1863.

⁶⁷ Das Vaterland, č. 241, 18. 10. 1862, s. 3. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vtl&datum=18621018&seite=3&zoom=33&query=%22Karl%2BGiani%22&provider=ENP&ref=anno-search> [cit. 12. 11. 2015].

⁶⁸ WStLA, fond Handelsgericht, Index: E-Register, 1863.

⁶⁹ Např. Das Vaterland, č. 270, 23. 11. 1862, s. 4. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vtl&datum=18621123&seite=4&zoom=33&query=%22Karl%2BGiani%22&provider=ENP&ref=anno-search> [cit. 12. 11. 2015].

⁷⁰ Lützwow, Carl von (Hrsg.): *Kunst und Kunstgewerbe auf der Wiener Weltausstellung*. Leipzig 1875, s. 63.

⁷¹ Wiener Weltausstellungs-Zeitung, č. 275, 11. 10. 1873, s. 3. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wwz&datum=18731011&seite=3&zoom=33&query=%22Giani%22&provider=ENP&ref=anno-search>. [cit. 12. 11. 2015]. Tato zpráva vyšla také tiskem, GIANI, Carl: *Die Posamentierarbeiten (Gruppe V, Section 5)*. In: *Officieller Ausstellungs-Bericht*. Heft 6. Wien 1873.

Verein der Möbel-Industriellen, jehož se stal prvním místopředsedou⁷², či se v roce 1878 pokusil zorganizovat jednu z prvních výstav bytového designu ve Vídni.⁷³ Jeho firma se podílela na výzdobě celé řady významných objektů, včetně dnešní Vídeňské státní opery.⁷⁴ Za svou práci získal mnoho ocenění, z nejvýznamnějších jmenujme Zlatý záslužný kříž s korunou, rytířský kříž Řádu Františka Josefa, rytířský kříž Řádu sv. Silvestra či bavorský Královský záslužný řád svatého Michaela.⁷⁵

Během hospodářské krize v 70. letech se zřejmě i Gianioho podnikání ocitlo v určité krizi. Na podzim 1876 veřejně oznámil, že se z důvodů značného daňového zatížení rozhodl opustit monarchii a přesunout se do Paříže. Výsledkem však byla pouze kritika a posměch z řad vídeňských novinářů⁷⁶ a jedny rodinné pařížské Vánoce.⁷⁷ Svou firmu provozoval dál ve Vídni, a to až do roku 1884, kdy ukončil její činnost a rodinné podnikání předal synovi Carlovi (2).⁷⁸

Jak již bylo v rodině Giani zvykem, také on si založil vlastní společnost nesoucí jméno Carl Giani junior. V roce 1887 přibral do svého podnikání manžela své sestry inženýra Franze Breuniga, a firma se tak přeměnila ve veřejnou obchodní společnost. Hlavní výrobní artikl stále představovaly ručně vyráběné církevní tkaniny. Na přelomu století ale ruční výroba již nebyla

⁷² Die Presse, č. 24, 24. 1. 1885. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=apr&datum=18850124&seite=11&zoom=33&query=%22Giani%22&provider=P02&ref=anno-search> [cit. 12. 11. 2015].

⁷³ Allgemeine Kunst-Chronik, č. 8, 25. 11. 1880, s. 3. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=okc&datum=18801125&seite=3&zoom=33&query=%22Giani%22&provider=P03&ref=anno-search> [cit. 12. 11. 2015].

⁷⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, sign. STEF A Hofbauk. 35.29. K této výzdobě blíže HANZEL, Lieselotte – OTTILINGER, Eva B.: *Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur der Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und die Wiener Kunstgewerbereform*. Wien 1997, s. 368–380.

⁷⁵ Neuigkeiten-Welt-Blatt, č. 85, 14. 4. 1893. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwb&datum=18930414&seite=13&zoom=33&query=%22Giani%22&provider=P02&ref=anno-search> [cit. 12. 11. 2015].

⁷⁶ Např. Die Bombe, č. 36, 10. 9. 1876, s. 2–3. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=bom&datum=18760910&seite=1&zoom=33&query=%22Giani%22&provider=P02&ref=anno-search> [cit. 13. 11. 2015]; Kikeriki!, č. 74, 14. 9. 1876, s. 2. Dostupné na <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=18760914&seite=2&zoom=33&query=%22Giani%22&provider=P02&ref=anno-search> [13. 11. 2015].

⁷⁷ WStLA, fond Handelsgericht, A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928).

⁷⁸ Tamtéž, A 43 – A-Registerakten, A 20, 188 (Niederlage Carl Giani'scher Kunst-Stickereien und Webereien Fallinger & Hassinger). Přesné datum úmrtí Carla Gianioho neznáme, s jistotou můžeme tvrdit pouze to, že ve Vídni žil až do přelomu let 1921/1922 a že po své smrti byl pohřben v dnešní části Berlína Friedenau.

schopna zajistit podniku konkurenceschopnost a bylo potřeba přejít na mechanické stavy. Za tímto účelem byla v roce 1903 zakoupena a upravena výše zmiňovaná Pohlova tkalcovna, která se stala pobočkou vídeňského závodu. Ruční výroba se obecně v nově budovaných šumperských továrnách, zvláště v těch, které zde vznikaly od konce 19. století, výrazněji neprosadila, zejména ve srovnání ze zdejším lnářským průmyslem. Ruční práce byla hedvábníky využívána především na čištění látek, jemné výšivky a drobné úpravy.⁷⁹

O tři roky později, vzhledem k trvalému poklesu zájmu o církevní tkaničky, byla zahájena výroba nábytkových a dekoračních látek, jež si ale vyžádala další nákup moderního zařízení.⁸⁰ Pravděpodobně za tímto účelem došlo ke kapitálovému a personálnímu propojení s další vídeňskou společností S. Silberstern & Söhne⁸¹, která se od roku 1882 zabývala zhotovováním nábytkových pozamentů.⁸²

Šumperské podnikání se vyvíjelo vcelku příznivě až do roku 1911, kdy se obecně hedvábnický průmysl dostal do vleklé odbytové krize, kterou umocnilo vypuknutí válečného konfliktu na Balkáně a následně v celé Evropě.⁸³ Docházelo k omezování a zastavování výroby. Již v roce 1913 byla firma Carla Gianiho nucena omezit provoz na pět dní v týdnu, deset hodině denně a propustit deset zaměstnanců.⁸⁴ Na základě zpráv olomoucké obchodní a živnostenské komory můžeme usuzovat, že v průběhu války docházelo k další redukci, neboť hedvábnický průmysl obecně trpěl nedostatkem surového materiálu a také skuteností, že jeho využití ve válečném hospodářství bylo značně limitované.⁸⁵

⁷⁹ SOKA Šumperk, fond AM Šumperk, kart. 561, sign. II 52–200, inv. č. 1368.

⁸⁰ M. K.: *Die Entwicklung der Seidenweberei in Mähr.-Schönberg*. In: 50 Jahre Nordmährische Grenzboten. Mähr. Schönberg 1924, s. 33.

⁸¹ WStLA, fond Handelsgericht, A41 – Ges – Registerakten, Ges. 33, 15; A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928). Veřejní společníci firmy S. Silberstern & Söhne Leo a Emil Silberstern vstoupili do firmy Carl Giani jun. taktéž jako veřejní společníci. Stejně tak Carl Giani jun. přistoupil jako veřejný společník do S. Silberstern & Söhne.

⁸² Compass. Finanzielles Jahrbuch für Österreich-Ungarn 1911. III. Band, Teil 2. Wien 1910.

⁸³ DUBSKÁ, Pavla: *Šumperský hedvábnický průmysl v letech 1850–1945/1948*. In: MERTOVÁ, Petra – SLABOTÍNSKÝ, Radek (eds.): *Mapa příběhů – Industriální dědictví Moravy a Slezska (dále jen Šumperský hedvábnický průmysl)*. Brno 2015, s. 60.

⁸⁴ ZAO, pob. Olomouc, fond Obchodní a živnostenská komora Olomouc (dále OŽK Olomouc), kart. 838, inv. č. 7208.

⁸⁵ Summarischer Jahres-Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Olmütz 1911–1917. Olmütz 1912–1918.

Navzdory tomu, že se celá výroba, s výjimkou některých vyšivkářských prací prováděných nadále ve Vídni⁸⁶, přesunula do Šumperka, rodina Giani, ani nikdo z dalších společníků firmy, tak neučinila. Svůj podnik spravovala prostřednictvím místního řídicího personálu v čele s ředitelem továrny ing. Vilémem Konečným, který pocházel z Bludova a na starosti měl již bývalou Pohlovu tkalcovnu.⁸⁷

Situace se však změnila po roce 1918, kdy došlo k výrazným změnám nejen na poli politickém, ale také hospodářském. Na území nově vzniklého Československa se ocitlo až 89,6 % hedvábnického průmyslu bývalého mocnářství, což způsobilo zdejším výrobcům nemalé potíže.⁸⁸ Prakticky přes noc se stal ryze exportním odvětvím, na což většina podnikatelů, zvyklých na bezpečí rozsáhlého trhu monarchie, nebyla připravena. Zvláště nepříznivě bylo vnímáno narušení obchodního spojení s Vídní. Nejen proto, že zde velká část firem měla svá obchodní střediska, ale výraznou roli sehrávala také skutečnost, že se zde nacházela většina pomocných závodů, zajišťujících zušlechťení hedvábného zboží, jako byly barvírny, úpravny či tiskárny.⁸⁹ Bylo tedy potřeba vypořádat se s celou řadou nových skutečností, jak hospodářských, tak také legislativních. Od roku 1919 tak převzal vedení šumperské továrny ing. Karl Kaser (Giani)⁹⁰, manžel mladší dcery Carla Gianiho Karoline⁹¹ a trvale se i s rodinou v Šumperku usadil.⁹² V roce 1920 byla firma zaprotokolována u olomouckého krajského soudu a v roce 1933 došlo k přenesení hlavního sídla společnosti do Šumperka.⁹³ Zdali a jak se Karel Kaser zapojoval do šumperského veřejného života nevíme, s jistotou můžeme pou-

⁸⁶ WStLA, fond Handelsgericht, A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928).

⁸⁷ SOKA Šumperk, fond OÚ Šumperk, kart. 97, inv. č. 491.

⁸⁸ Blíže PROCHÁZKA, Jiří: *K vývoji postavení textilního průmyslu v kapitalistickém Československu v letech 1918–1938, zejména bavlnářského a vlnářského*. In: *Z dějin textilu. Studie a materiály. Sborník příspěvků k dějinám textilní a oděvní výroby v ČSSR*. 5, Ústí nad Orlicí 1983, s. 99.

⁸⁹ DUBSKÁ, P.: *Šumperský hedvábnický průmysl*, s. 61.

⁹⁰ Od roku 1925 Karl Kaser používal příjmení své manželky, tedy Giani. Od tohoto okamžiku se Carl Giani jun. označoval jako senior a Karl Kaser jako Karl Giani jun.

⁹¹ WStLA, fond Handelsgericht, A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928). Carl Giani (2) měl dvě dcery, mladší Karoline a starší Rosu, která pracovala v ústředí firmy ve Vídni. Jejím synem byl Friedrich Czerny, významný vídeňský stavební inženýr a statik, působící mimo jiné na zdejší Zemědělské univerzitě. Blíže k jeho osobnosti: STIGLAT, Klaus: *Bauingenieure und ihr Werk*. Berlin 2004, s. 113–117.

⁹² SOKA Šumperk, fond OÚ Šumperk, kart. 55, inv. č. 1201.

⁹³ ZAO, pob. Olomouc, fond Janisch Hans, továrna nábytkových a dekoračních látek, Šumperk (dále Janisch Hans), kart. 5, inv. č. 55.

ze tvrdit, že minimálně do roku 1932 předsedal sekci pro motocykly zdejší pobočky brněnského automobilového klubu.⁹⁴

V meziválečném období měla továrna relativně stabilní počet zaměstnanců, v průměru okolo 100 osob.⁹⁵ Zdá se tedy, že se na nové podmínky poměrně dobře adaptovala, v čemž výraznou roli mohla sehrát její výrobní specializace, jenž ji zajišťovala dostatečný odbyt i v zámoří.⁹⁶ Velká část šumperských, a nejen hedvábnických podniků, totiž v průběhu dvacátých a zejména pak třicátých let doplácela na svou širokou nabídku zhotovovaných tkanin, jejichž schopnost konkurovat levnějšímu a kvalitnějšímu zboží, zejména německé a švýcarské proveniencie, byla značně omezená.⁹⁷

Nížejší kvalita a vyšší cena hedvábnických výrobků byla zapříčiněna několika vzájemně provázanými faktory. Především většina zdejších podnikatelů se po válce potýkala s nedostatkem provozního kapitálu, odčerpávaného mj. prostřednictvím přímých i nepřímých daní (za zvláště tíživou byla považována daň obrátová a přepychová), nejrůznějších správních poplatků či dopravních tarifů, stejně tak nepříznivě působila i státní celní politika. Nezanedbatelnou se stala také skutečnost, že řada firem měla své finance vázány v rakouských válečných půjčkách, popř. v dosud neproplacených pohledávkách u vojenského eráru.⁹⁸

Absence dostatečných finančních prostředků výrazně omezovala schopnost řady podnikatelů obnovovat zařízení jednotlivých závodů. Strojový park většiny šumperských továren pocházel z přelomu 19. a 20. století. V průběhu dvacátých let většina firem nakupovala jen nejnútnejší vybavení, větší investice přišly až na konci dvacátých a na konci třicátých let, pravděpodobně ve spojení se snahami o racionalizaci výroby. Část strojů byla také znehodnocována dlouhodobou nečinností. Již v průběhu války musela řada továren omezovat pro nedostatek surovin výrobu a snižovat tak počet činných strojů. V průběhu meziválečného období se nepodařilo dosáhnout stavu zaměstnanosti závodů z doby před první světovou válkou, tudíž řada strojů byla vyřazena z provozu i na několik let. Také tovární objekty povětšinou pocházely z druhé poloviny 19. století, popř. z prvních let 20. století. V následujících desetiletích sice docházelo k nejrůznějším přestavbám a přístavbám, pro-

⁹⁴ Kalender und Adreßbuch der Stadt Mähr. Schönberg und der Gemeinden Hermesdorf, Frankstadt, Reitendorf, Weikersdorf, Petersdorf und Bad Groß-Ullersdorf. Mähr. Schönberg 1932.

⁹⁵ Archiv České národní banky (dále AČNB), fond Živnostenská banka v Praze (dále ŽB), kart. 6484, inv. č. 8

⁹⁶ AČNB, fond ŽB, kart. 6484, inv. č. 8.

⁹⁷ DUBSKÁ, P.: *Šumperský hedvábnický průmysl*, s. 62.

⁹⁸ DUBSKÁ, P.: *Šumperský hedvábnický průmysl*, s. 61.

střednictvím nichž byly jednotlivé výrobní objekty modernizovány, investice však v tomto ohledu nebyly dostatečné. Kolaudační protokoly především z dvacátých let jasně ukazují na v mnohém již nevyhovující stav.⁹⁹

Když byly v roce 1938 oceňovány budovy a strojní vybavení Gianiho továrny, byly zejména stroje popisovány jako staré až přestarlé.¹⁰⁰ Nicméně je nutné si uvědomit, že toto hodnocení bylo sestavováno za účelem arizace podniku (viz níže), a je tedy možné předpokládat, že došlo k určitému podhodnocení skutečné ceny nemovitostí i inventáře. Tuto skutečnost do jisté míry potvrzují i zprávy národních správců z let 1945–1946, kteří především stav budov hodnotili jako velmi dobrý a výrobní stroje sice jako starší, nicméně jejich provozní hodnotu považovali za vyšší, než jak byla stanovena v rámci ocenění z roku 1938.¹⁰¹

Navzdory veškerým těžkostem, které s sebou přinášela nová politická a ekonomická situace hodnotil Carl Giani (2.) v roce 1923 své podnikání jako značně úspěšné. Když v červnu roku 1928 ve Vídni zemřel, zanechal po sobě majetek v celkové hodnotě 373 935,80 šilinků, přičemž je až s podivem, jak nápadně se jeho struktura přibližuje té, kterou jsme mohli pozorovat u zakladatele rodinného podnikání Josefa Gianiho. Největší podíl zaujímal obchodní majetek, a to v celkové výši 372 227,80 šilinků, zatímco osobní jmění bylo oceněno částkou pouhých 1 708 šilinků. Do jisté míry tak můžeme věřit Carlově tvrzení, že jestliže jeho firma dosáhla uspokojivého postavení na trhu, tak „za toto vděčí mé více jak 40leté intenzivní práci, při které jsem zcela potlačil své osobní zájmy.“¹⁰²

Jedním z posledních přání Carla Gianiho bylo, aby se podnik i po jeho smrti dále úspěšně rozvíjel, a tímto úkolem pověřil svého zetě Karla Kase-
ra, který byl nejlépe obeznámen s Carlovým způsobem řízení firmy.¹⁰³ Kaser však v roce 1933 z podniku vystoupil a přenechal jeho řízení Silbersternům.¹⁰⁴ Ti již v roce 1926 prodali svůj vlastní podnik a nadále se plně věnovali vedení Gianiho závodu,¹⁰⁵ jehož sídlo v roce 1938 přenesli do Prahy.¹⁰⁶ Rodina

⁹⁹ DUBSKÁ, P.: *Šumperský hedvábnický průmysl*, s. 61.

¹⁰⁰ AČNB, fond ŽB, kart. 6484, inv. č. 8.

¹⁰¹ AČNB, fond ŽB, kart. 6484, inv. č. 8.

¹⁰² WStLA, fond Handelsgericht, A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928).

¹⁰³ WStLA, fond Handelsgericht, A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928)..

¹⁰⁴ WStLA, fond Handelsgericht, A41 – Ges – Registerakten, Ges. 33, 15. Karl Kaser setrval se svou rodinou v Šumperku až do května 1939, kdy se vrátil zpět do Vídně.

¹⁰⁵ WStLA, fond Handelsgericht, A11 – Verlassenschaften, A 211/1928 (Carl Giani, 23. 6. 1928).

¹⁰⁶ ZAO, pob. Olomouc, fond Janisch Hans, kart. 5, inv. č. 55.

Silbersternů byla ale židovského původu a ještě v témže roce se jejím členům podařilo uprchnout do USA.

Vídeňská pobočka Carl Giani jun. byla z toho důvodu likvidována a v lednu 1939 vymazána z obchodního rejstříku.¹⁰⁷ Šumperský závod získal v rámci arizace Hans Janisch, továrník v Sázavě u Lanškrouna, jenž zamýšlel dál provozovat výrobu nábytkových a dekoračních látek. V dubnu 1941 si nechal do obchodního rejstříku v Šumperku zapsat firmu jednotlivce.¹⁰⁸ Nicméně již v roce 1942 zde byl provoz definitivně zastaven jako pro válečné účely nepotřebný, část strojního zařízení byla převezena do Německa a prostory závodu sloužily až do konce války jako sklad pro jiné podnikatelské subjekty.¹⁰⁹

Po skončení druhé světové války byla na firmu jakožto německý majetek na základě dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 uvalena národní správa. V roce 1946 se o podnik sice přihlásili potomci původních majitelů, ale jejich nároky byly zamítnuty.¹¹⁰ O továrnu se následně rozhovořel spor hned mezi několika zájemci, z nichž každý podnik po určitou dobu spravoval. Jednalo se o družstvo SLUM Uherské Hradiště¹¹¹, národní podnik MONA, továrna na módní textil Ústí nad Orlicí¹¹² a národní podnik TOKO.¹¹³ Nakonec závod definitivně převzal v roce 1948 národní podnik Plyšán, Hlinsko a firma Janisch byla k 5. 12. 1952 definitivně vymazána z obchodního rejstříku olomouckého krajského soudu.¹¹⁴ V důsledku reorganizace byl podnik v roce 1962 začleněn do národního podniku Bytex Vratislavice, od roku 1990 státní podnik Dekora. V roce 1993 přešel v rámci privatizace do vlastnictví firmy Polydekor, s. r. o.,¹¹⁵ která zde provozovala tradiční výrobu nábytkových a dekoračních látek až do roku 2005.

V předkládané studii jsme se pokusili nastínit osudy hedvábnické firmy Carl Giani jun., která působila na území města Šumperka v první polovině 20. století. Jejich prostřednictvím jsme mohli nahlédnout některé klíčové jevy a mezníky ve vývoji šumperského hedvábnického průmyslu, k jakým patřila

¹⁰⁷ WStLA, fond Handelsgericht, A41 – Ges – Registerakten, Ges. 33, 15.

¹⁰⁸ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 202, sign. AX 175.

¹⁰⁹ ZAO, pob. Olomouc, fond Janisch Hans, kart. 1, inv. č. 1.

¹¹⁰ AČNB, fond ŽB, kart. 6484, inv. č. 8.

¹¹¹ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 8, inv. č. 90.

¹¹² ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 9, inv. č. 92.

¹¹³ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 10, inv. č. 94,

¹¹⁴ ZAO, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, kart. 202, sign. AX 175.

¹¹⁵ TURKOVÁ, Hana: *Vybrané objekty textilního průmyslu na území města Šumperka*. In: Památková péče na Moravě. Technické památky, 14, 2008, s. 36.

např. změna pozice tohoto odvětví uvnitř národního hospodářství po roce 1918. K hlubšímu poznání jednotlivých faktorů ovlivňujících genezi hedvábnictví na Šumpersku bude ale zapotřebí provést důkladnější analýzu pramenového materiálu spojeného s vývojem jednotlivých firem, a to nejen v českých, ale také vídeňských archivech. Pozornost je však třeba věnovat i materiálům obecnějšího charakteru, k jakým mohou patřit kupř. zprávy a šetření olomoucké obchodní a živnostenské komory. Měli jsme také možnost poznat, že zcela nová kapitola se v dějinách šumperského hedvábnictví otevřela po roce 1945. Toto období nebylo doposud v historické práci výrazněji reflektováno, v čemž výraznou roli mohla sehrát značná rozsáhlost a povětšinou také nezpracování dochované pramenné základny, vzešlé především z činnosti národních podniků. Poznání této vývojové fáze šumperského hedvábnictví má svůj význam nejen z hlediska historické vědy, ale může také přispět k pochopení ekonomických, ale i společenských problémů regionu, neboť právě textilní průmysl zde až do 90. let 20. století poskytoval zaměstnání značné části zdejší populace.

RESUMÉ

*TOVÁRNA NA NÁBYTKOVÉ A DEKORAČNÍ LÁTKY CARL GIANI JUNIOR.
PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM HEDVÁBNICKÉHO PRŮMYSLU NA ŠUMPERSKU
V LETECH 1903–1945*

Hedvábnický průmysl představoval až do devadesátých let 20. století jedno z klíčových odvětví šumperského hospodářství. Navzdory této skutečnosti mu však v dosavadní historické a regionální vlastivědné práci byla věnována minimální pozornost. Svou roli zde mohlo sehrát mj. pozdní etablování se tohoto odvětví v hospodářství města. První hedvábnické podniky zde začaly působit až v polovině 19. století v souvislosti s nepříznivou situací hedvábnictví ve Vídni, která do té doby představovala hlavní centrum tohoto odvětví v monarchii. Překládání závodů do provinčních oblastí s sebou přinášelo možnost rozšiřování a modernizace výroby. S touto myšlenkou pracoval i vídeňský továrník Carl Giani, který v roce 1903 zakoupil v Šumperku tkalcovnu hedvábí, v níž následně zavedl výrobu církevních tkanin, ale především nábytkových a dekoračních látek, jejichž tradice se zde udržela až do počátku nového tisíciletí. Předkládaná studie na příkladu vývoje podnikání rodiny Giani poukazuje na klíčové problémy šumperského hedvábnictví

do roku 1945. Důraz je v tomto ohledu kladen především na období první Československé republiky, kdy došlo k zásadní změně postavení textilního průmyslu uvnitř národního hospodářství.

Klíčová slova: textilní průmysl, hedvábnický průmysl, Šumperk, 19. století, 20. století

SUMMARY

*THE UPHOLSTERY AND DECORATIVE FABRIC FACTORY CARL GIANI JUNIOR.
THE CONTRIBUTION TO HISTORY OF SILK INDUSTRY IN THE REGION
OF ŠUMPERK IN THE YEARS 1903–1945*

Silk industry has represented one of the key industries of Šumperk economy until the 1990s. Despite this, the topic has been reflected in history and regional works only a little up till the present. Among other things, the late establishment of this industry in the town's economy has might played a role. First silk factories began to work here in the middle of the 19th century in connection to adverse situation of silk industry in Vienna which represented the main centre of this industry in the monarchy until that time. The transfer of industry into province areas enabled enlargement and modernisation of production. This idea came in the mind of Viennese entrepreneur Carl Giani who bought a silk mill in Šumperk in 1903, where he subsequently started the production of ecclesiastical fabrics but primarily upholstery and decorative fabric, of which tradition has been preserved here until the beginning of the new millennium. The presented study shows the development of the Giani family's enterprise and through this example it points out the crucial problems of the Šumperk silk industry until the year 1945. The emphasis is given on the period of the First Czechoslovak Republic, when the essential transformation of the position of the textile industry in the national economy took place.

Key words: textile industry, silk industry, Šumperk, 19th century, 20th century

Translated by Mgr Hana Ferencová

Mgr. Pavla Dubská
Březinova 1
787 01 Šumperk
Česká republika
e-mail: pavla.dubska@gmail.com

DR. KAREL FARSKÝ A JEHO TEOLOGIE ČESKÝCH DĚJIN¹

Jaroslav Hrdlička

Ve vývoji české společnosti 19. a první poloviny 20. století hrálo dějepi-sectví důležitou národní i politickou roli. Tuto skutečnost si lze uvědomit při studiu životů i děl českých katolických modernistů. I oni si uvědomovali, že žijí svůj křesťanský život na konkrétním území a v dějinách konkrétního ná-roda. Téma českých dějin se pro ně stalo výzvou, na níž si odpovídali v rámci svého teologického a filosofického vzdělání, výzvou k pochopení proměnlivého místa církve v dějinách, ale v souvislosti s tím, úzeji, místa vlastního usi-lování v nich. Na formování jejich pochopení českých dějin působil i vývoj české a evropské historiografie 19. a počátku 20. století. Podstatné a odrazivé pro jejich usilování bylo dílo Františka Palackého a na něj navazujících čes-kých historiků.²

Církví, jejíž teologové a historici mezi světovými válkami v minulém století vystupovali v různém stupni porozumivě k českým dějinám i dobo-vým střetům o jejich smysl, se stala Církev československá husitská (dále jen CČSH). Vznikla po válečných letech i přelomovém roce 1918 8. ledna 1920 z radikálního křídla Jednoty katolického duchovenstva československého a rozvíjela řadu motivů jejího modernistického a církevně obnovného pro-gramu. V jejím vzniku i budování nalézala mezi válkami část českého národa svou novodobou identitu a perspektivu.

Odrazovým výkladem českých dějin se v CČSH stalo prohlášení *Národu československému!*, z ledna 1920.³ Česká otázka je zde hodnocena s T. G. Ma-sarykem jako náboženská.⁴ Z českých duchovních tradic jsou v prohlášení

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci plnění programu rozvoje vědních oborů na Univerzitě Karlově v Praze, HTF, Teologie jako způsob interpretace dějin kultury (PO1).

² Archiv AV ČR, fond Historický klub, roč. 1935, karton 26, Gorazd Pavlík – Historickému klubu, dopis z 14. dubna 1935. Někteří katoličtí modernisté se stávali i členy profesních organizací historiků.

³ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské (dále jen ÚAM CČSH), fond K. Farský, K 40/331, č. j. 125/1947, rukopis *Provolání Národu československému!*; *Národu československému!* Právo národa, 3, 1920, č. 2, s. 1. Text podepsali 10. ledna 1920 Bohumil Zahradník Brodský, ThDr. Karel Farský, Gustav A. Procházka a Ferdinand Stibor.

⁴ SPISAR, Alois: *Masaryk v boji za pravdu*. Praha 1936, s. 44. „Církev československá také v den svého prohlášení v svolání k národu československému přihlásila se k duchu Masarykovu, k jeho myšlenkám a snahám náboženským. Nejmenuje se tam sice jméno Masarykovo, ale výslovně se uvádí jeho názor na naše dějiny a na českou otázku, jako na otázku náboženskou.“;

výslovně uvedeny cyrilometodějská, husitsko-českobratrská a nepřímá obrozenecká.

Prohlášení nelze zcela oddělit od společenské diskuse o smyslu českých dějin, jež se výrazně promítala i do myšlenkových zápasů českých katolických modernistů.⁵ Diskuze probíhala v několika etapách. První vyvolala Masarykova *Česká otázka* (1895) základní ideou, že se české národní hnutí nesené principem humanity odvíjí dějinami od české reformace k národnímu obrození až do konce 19. století. Trvala až do doby první světové války.⁶ Roku 1915 tuto etapu završilo velké Husovo jubileum a na rovině literárně-historické vydání románu Aloise Jiráska *Temno*, se zde vřazeným mýtem Bílé hory. Tato diskuse výrazně ovlivnila zrod a první desetiletí dějin ČČSH a vyvolávala i odezvu jejich teologů a historiků.

Autorem prohlášení *Národu československému!* byl dr. Karel Farský. Jako zástupce katolického modernismu upoutává i dnes pozornost historiků.⁷ Text prohlášení připravil před 8. lednem 1920, aby byl v tento den přijat církevním výborem nově vzniklé ČČSH.⁸

Farského poměr k českým i evropským dějinám byl vztahem teologa, ne školeného historika. Jak však svědčí historik František M. Bartoš a později i jeho žák Miloslav Kaňák, byl nesen po léta trvajícím studijním zájmem o české dějiny.⁹ Řada Farského spisů dokládá, jak se jeho porozumění českým

srov. též TRTÍK, Zdeněk. Farský v církvi československé žije. *Náboženská revue*, 33, 1962, č. 3–4, s. 101. Masarykův vliv na prohlášení v ČČSH podnítl k zamyšlení i od Spisara o generaci mladšího Z. Trtíka.

⁵ SPISAR, Alois: *K prohlášení československé církve 8. ledna 1920*. *Český zápas*, 33, 1950, č. 1, s. 4; č. 2, s. 12. S prohlášením se vyrovnávali teologové zakladatelské generace ČČSH ještě po desítkách let.

⁶ HAVELKA, Miloš: *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. In: *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995, s. 15, 18.

⁷ KOBROLOVÁ, Jana: *Karel Farský, první patriarcha Církve československé (husitské)*. Věnováno 90. výročí vzniku Církve československé (husitské). *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 118, 2010, č. 3, s. 151–164; ŠMÍD, Marek: *Patriarcha Karel Farský. Příspěvek k životopisu prvního patriarchy Církve československé v letech 1924–1927*. *Theologická revue*, 84, 2013, č. 1, s. 28–46.

⁸ RUŽIČKA, Věslav: *17. leden 1920*. *Český zápas*, 33, 1950, č. 3, s. 1; KOVÁŘ, František: *K naší theologické orientaci*. *Náboženská revue*, 25, 1954, č. 6, s. 281; srov. též LÁŠEK, Jan Blahoslav: *K problematice typologického vývoje ČČSH. Vznik a vývoj ČČSH vzhledem k misijní funkci*. *Theologická revue*, 59, 1988, č. 1, s. 15. Autor naznačuje vliv prohlášení na českou společnost.

⁹ BARTOŠ, František M.: *Za patriarchou Farským*. In: *Sborník Dra Karla Farského*. Praha 1928, s. 156; KAŇÁK, Miloslav: *Dr. Karel Farský*. Praha 1951, s. 101. Kaňák hodnotí pozitivně Farského práci s fakty, událostmi i důraz na hospodářskou stránku dějin. Hlubší vhléd do jeho teologie dějin však nepodává. KAŇÁK, Miloslav: *Z theologického odkazu dr. K. Farského*. *Náboženská revue*, 33, 1962, č. 3–4, s. 95.

dějínám vyvíjelo. Prameny vypovídají i o jeho podpoře badatelské, editorické a vydavatelské činnosti českých historiků.¹⁰ Dokládají, že kladně reagoval i na badatelské usilování historiků ze zahraničí, například amerického husitologa prof. Matthewa Spinka.¹¹

Farského zájem o historická témata byl probuzen již během studia na pražském Akademickém gymnáziu v letech 1892–1900. Mezi roky 1884–1907 zde vyučoval spisovatel a historik Zikmund Winter, univerzitní žák významných historiků V. V. Tomka a K. Höflera, archívni žák J. Emlera.¹² Winter orientoval studentův zájem směrem k dílům českých historiků stojících převážně mimo s pražskou univerzitou spjatou „školu“ Jaroslava Golla. Farského výrazně oslovil i Winterův Mistr Campanus.¹³ Tento popis osudu jednotlivce, oběti bělohorského dějinného přelomu, knižně poprvé vyšel v roce 1909, tedy v době, kdy teolog středoškolské studium již ukončil.¹⁴

Na pražské teologické fakultě na Farského působil římskokatolický historik, prof. František Xaver Kryštůfek (1842–1916). Ani ten sympatiemi k J. Gollovi a jeho žákům neoplýval. Svou v dobovém katolickém bohosloveckém prostředí vlivnou práci *Protestantství v Čechách až do bitvy Bělohorské (1517–1620)* opřel o české historiky stojící mimo Gollovu „školu“ a o díla Ernesta Denise.¹⁵ Jeho přednášky i některé argumenty, zaměřené polemicky především vůči Josefu Pekaři, Farského dále orientovaly ve vztahu k českým dějínám, který se stával na sklonku jeho bohosloveckého studia a především po jeho adjunktské univerzitní epizodě i během let duchovenské a katechetické činnosti promyšlenějším.

Vývoj i podobu Farského teologie českých dějin lze hledat a nalézat v jeho spisech i v pramenech spjatých s jeho cestou života. Některé teologovy spisy podstatné pro její poznání však nebyly vydány tiskem. Mezi ně patří především rozměrná učebnice mravouky připravovaná jejím autorem do poloviny

¹⁰ ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, sign. A II-23, inv. č. 978, František M. Bartoš – Karlu Farskému, dopis z 9. února 1926.

¹¹ ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-36, inv. č. 1740, Matthew Spinka – Karlu Farskému, dopis z 26. listopadu 1923; SPINKA Matthew (1890–1972), americký husitolog českého původu.

¹² ČORNEJ, Petr: *Zikmund Winter a Gollova škola*. In: Zikmund Winter mezi historií a uměním. Rakovník 1997, s. 60–79; KROFTA, Kamil: *Úmrtím Zikmunda Wintera*. ČČH, 18, 1912, s. 376.

¹³ ÚAM CČSH, neinventovaný fond F. Kováře, *Poznámky o dr. Karlu Farském z roku 1925*, s. 5. Motivy z tohoto literárního díla Farský využíval kazatelsky.

¹⁴ ODLOŽILÍK, Otakar: *Mistr Jan Campanus*. Praha 1938, s. 5–10. Román po stránce pramenů zhodnotil žák V. Novotného O. Odložilík.

¹⁵ KRYŠTŮFEK, František X.: *Protestantství v Čechách až do bitvy Bělohorské (1517–1620)*. Praha 1906, s. 413.

první světové války k tisku. Ta nebyla v dubnu 1916 arcibiskupským ordinariátem k vydání schválena. Obsahuje řadu příkladů z dějin, literatury, přírodních věd i politického života a je i dokladem autorovy schopnosti využívat znalosti českých a evropských dějin pro středoškolskou výuku etiky.¹⁶ Tuto schopnost dokládají i jeho pedagogičtí kolegové z doby Farského plzeňského středoškolského působení.¹⁷

Již roku 1919 vydal Farský spisek *Český problém církevní*. V něm popsal cesty politické orientace části katolických duchovních v roce 1918. Vyjadřuje zde názor, že náboženství „má každého jednotlivce zušlechťovat esteticky a mravně a lidstvo opravdu posvěcovat.“¹⁸ O tyto hodnoty je mu pak v českých dějinách veden zápas. Vysvětluje tu i své rozhodnutí věnovat se politické činnosti v rámci Československé národní demokracie (ČsND).¹⁹

Spisem přibližujícím základy Farského teologie dějin je *Stvoření: výklad k biblickému líčení stvoření světa v duchu církve československé*. Jeho autor zde hovoří o Bohu jako živém zákonu světa.²⁰ Příroda i lidstvo mu zde existují „týmž jednotným zákonem. I člověk tedy náleží nějak v jednotu všehomíra.“²¹ Farskému tak v Bohu člověk získává hlubší vazbu na přírodu i dějiny a zakouší i hlubší zacílenost svého života. V Bohu je mu umožněno žít v čase a dějinách.

Text vznikající mezi lety 1909–1914 měl jeho autora přivést k habilitaci na pražské teologické fakultě.²² Dva roky po jeho vydání (již v CČSH) zahájil Farský dopisem z 4. listopadu 1922 jednání s děkanátem Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké (HČEFB) v Praze o otevření možnosti habilitovat se zde ze systematické teologie pro CČSH. Byl vyzván k předložení vědecké práce, po němž bude jeho žádost vzata v úvahu.²³ Z korespondence není zřejmé, uvažoval-li teolog o Stvoření jako o jednom z textů, jež by mohl předložit k habilitaci na HČEFB.

¹⁶ ÚAM CČSH, fond K. Farský, K 40/331, č. j. 125/1947, *Mravouka*, rukopis; KAŇÁK, M.: c. d., s. 108–110; RŮŽIČKA, Veleoslav.: *Cesta Dr. K. Farského za Husem a husitstvím*. In: Hus stále živý. Praha 1965, s. 119–120.

¹⁷ BROŽ, Josef: *Dr. K. Farský na II. české reálce v Plzni*. In: Sborník Dr. Karla Farského. Praha 1928, s. 68.

¹⁸ FARSKÝ, Karel: *Český problém církevní*. Praha 1919, s. 12.

¹⁹ Tamtéž, s. 3, 5, 8–9, 12.

²⁰ FARSKÝ, Karel: *Stvoření: výklad k biblickému líčení stvoření světa v duchu církve československé*. Praha 1920, s. 93–94.

²¹ Tamtéž, s. 121.

²² KAŇÁK, M.: c. d., s. 105.

²³ ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, sign. A II-39, inv. č. 1627, HČEFB–Karlů Farskému, dopis z 9. prosince 1922.

Farského pochopení Boha jako živého zákona světa přinesl i v roce 1922 vydaný *Československý katechismus*.²⁴ Text, společné dílo Farského a duchovního CČSH Františka Kalouse, byl diecézní radou Východočeské diecése CČSH na jejím zasedání 3. října 1922 v Pardubicích přijat za učebnici pro mládež církve.²⁵

Bůh jako živý zákon světa a kosmu se Farskému promítl i do *Stručného výkladu náboženské nauky ve Zpěvníku písní duchovních Církve československé*.²⁶ Stejně jej vřadil i do brožury CČS. *Stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*.²⁷ I v těchto textech jejich autor pochopil Boha jako osobní zákonodárnou moc umožňující lidem žít v dějinách, ale i v přírodě.

Na jeho pochopení Boha za srbskou pravoslavnou církev, vedoucí dialog s CČSH, reagoval prudce odmítavě biskup Dositej.²⁸ Vyjadřovali se k němu i někteří římskokatoličtí teologové.²⁹ Vyslovil se o něm i Karel Statečný, teolog, jemuž Farský otevřel možnost přestupu z římskokatolické církve do CČSH a pedagogického působení na meziválečné Husově fakultě. Statečný si byl vědom kritiky, již Farského pojetí Boha vyvolávalo v římskokatolické církvi i evangelickém prostředí. Na Farského dotaz, zda tento pokus o postižení Boží přirozenosti zní panteisticky odpověděl, že jej lze vyložit panteisticky i teisticky. Argumentoval, že hlavní důraz v ní je třeba klást na slovo živý. Doporučil časem domyšlení definice. Ta by pak mohla zachytit, že „Bůh jest živý a věčný zákon všeho, co bylo, jest a bude“.³⁰ V této poněkud toporné definici

²⁴ FARSKÝ, Karel – KALOUS František: *Československý katechismus*. Příbram 1922, s. 3.

²⁵ ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-39, inv. č. 1570, František Kalous – Karlu Farskému, dopis z 19. července–3. srpna 1922; ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-39, inv. č. 1621, Diecézní rada Východočeské diecése CČS – Karlu Farskému, dopis z 4. října 1922; ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-40, inv. č. 1643, TND CČS – Karlu Farskému, dopis z 9. května 1924. Tiskové a nakladatelské družstvo církve pro stálou poptávku po katechismu navrhlo v roce 1924 jeho dotisk.

²⁶ FARSKÝ, Karel: *Stručný výklad náboženské nauky*. In: *Zpěvník písní duchovních Církve československé*. Praha 1923, s. 163.

²⁷ FARSKÝ, Karel: *CČS. Stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*. Praha 1925, s. 6–7.

²⁸ ÚAM-CČSH, fond Protokoly DR CČS 1921–22, Protokol schůze DR-CČS z 7. října 1922; VASIČ Dragutin (1878–1945), biskup srbské pravoslavné církve Dositej.

²⁹ CINEK, František: *Příspěvky v denním tisku*. In: *Sborník k šedesátým narozeninám J. M. prof. Dr. Františka Cinka, prorektora Palackého university v Olomouci*. Olomouc 1948, s. 65; MIKLÍK, Josef: *Příručka k biblické dějepřavě pro školy obecné a občanské*. Praha 1925, s. 17–18. Toto odmítnutí se promítalo i do učebnic určených pro výchovu nastupující generace.

³⁰ ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-36, inv. č. 1734, Karel Statečný – Karlu Farskému, dopis z 4. listopadu 1923.

položil důraz na působení Boha v jeho stvoření, v čase. V dopise Farskému přijal i jeho spis *Stvoření jako dílo*, obsahující „mnoho nových poznatků.“³¹ Jejich korespondence se setkala s badatelskou pozorností teologů dalších generací ČČSH.³²

Pro pochopení Farského teologie českých dějin má význam i rozměrný spis vydaný pod pseudonymem Pavel Nemo *Papežství a národ český*.³³ České dějiny zde jeho autor dělí na čtyři časové etapy, v rámci nichž usiluje zachytit stýkání a potýkání se Čechů a Čech s papežstvím. Při jeho psaní Farský užil dva již výše uvedené knižní soubory vlivného francouzského bohemisty Ernesta Denise (*Konec samostatnosti české, Čechy po Bílé hoře*). Pracoval i s díly na F. Palackého navazujícího, mnohde jej však bez širších ideových souvislostí chápajícího Josefa Laciny (*Česká kronika, Obecná kronika, čili Vypravování o národech vzdělaných od dob nejstarších až po naše časy*).³⁴ Dalším užitým dílem byla *Česko-moravská kronika, kniha 5, Dějiny Čech a Moravy od roku 1620 do roku 1648* J. J. Kořána, A. Rezka a K. V. Zapa.³⁵

V tomto textu si jeho autor nekladl za cíl stvořit pramenně podložené historické pojednání k tématu dějin papežství. Na to je pramenná základna díla příliš úzká. Text dokládá spíše snahu klást čtenáři otázky, jež byly navozeny přelomovou dobou. Vůči pozitivnímu působení papežství v českých dějinách se staví podstatně skeptičtěji, než jeho pramenné zdroje. Tam, kde si školení historici uchovali odstup od tématu, radikálně modernistický teolog skrytý v anonymitě vyjadřuje pamfleticky své myšlenky. To se promítá do jeho vyjádření představ o protinárodním působení římskokatolické církve v českých dějinách i pochopení bělohorského mýtu. Je možno se tázat, zda autorova anonymita již nedokládá úplný vnitřní rozchod s římskokatolickou církví.

Spiskem K. Farského, již na půdě ČČSH v účelovém průřezu pracujícím s řadou motivů českých dějin, je *Zápas o svobodu ducha v církvi Československé* (1920). Jeho součástí je i prohlášení *Národu československému!* z ledna

³¹ Tamtéž.

³² KUČERA, Zdeněk: *Karel Statečný – Statečný teolog*. Český Zápas, 87, 2007, č. 33, s. 1. Podle systematického teologa ČČSH prof. Z. Kučery na pro dějiny této církve podstatném sněmovním zasedání 30. srpna 1924 Statečný vyložil základy teologie ČČSH výrazně personalisticky: „v pojmu Boha osobního tkví náš křesťanský universalismus“.

³³ NEMO, Pavel: *Papežství a národ český*. Praha 1920, s. 8–10.

³⁴ *Česká kronika*. I–V., vyšla v letech 1893, 1894, 1896. 1. díl – *Od dob nejstarších po rok 1306*, 2. díl (2. svazky) – *Od roku 1306 po rok 1526*, 3. díl (2 svazky). *Obecná kronika* vycházela v letech 1898 až 1903 ve čtyřech svazcích: I. *Starý věk*, II. 1, II. 2. *Středověk*, III. *Nový věk*; LACINA Josef (1850–1908), čs. středoškolský pedagog, historik, spisovatel.

³⁵ KOŘÁN Josef Jan (1838–1912), čs. novinář a politik; REZEK Antonín (1853–1909), čs. historik a politik; ZAP Karel Vladislav (1812–1871), čs. spisovatel, historik.

1920.³⁶ Původně vyšel jako část knihy svobodomyšlného irského historika J. B. Buryho *Dějiny svobodného myšlení*, vydaného plzeňským nakladatelstvím Karla Beniška a pak u téhož nakladatele samostatně.³⁷ Farského text je z části i pod vlivem politicky mu po několik let blízkého Karla Kramáře nesen myšlenkou slovanské spolupráce. V tomto duchu hodnotí působení Konstantina a Metoděje na Velké Moravě. Teolog zde prezentuje české dějiny důsledně jako proces zápasu s Římem, pro který vytvořilo základy již misijní úsilí soluňských bratří i prostorové umístění Čech a Moravy jako západní evropské výspy Slovanů. Slovanské pravoslavlí Rusů, Srbů a Bulharů, jež v 11. století přerušilo spojení s Římem, tu hodnotí jako předcházející směřování CČSH.³⁸ Tuto nově vzniklou církev na sklonku roku 1920 Farský představuje jako spásné dějinný prostor, v němž se v konkrétním čase i národním prostředí může uskutečnit to, v čem (dle jeho přesvědčení) selhal v Čechách římský katolicismus. Spis je důležitý i pro pochopení Farského politicko-teologických očekávání od dialogu CČSH se srbským pravoslavím v letech 1920–22.

Svůj ideový zápas vedoucí ke vzniku CČSH s některými doklady jeho vztahu k českým dějinám vysvětluje Farský v knihách *Přelom* a *Z pode jha*.³⁹ Jde o nejznámější teologova díla, doklady jeho snah vydat svědectví i o vlastním myšlenkovém vývoji.

Dalším Farského spiskem, v cíleném průřezu pracujícím na půdě CČSH s motivy českých dějin, je *Náboženství v národě československém*.⁴⁰ Je dokladem, že dialog CČSH se srbským pravoslavím v letech 1920–22 Farský přijímal značně pragmaticky. Spisek zrcadlí završení ideového zápasu o orientaci CČSH. Ten ukončil roku 1924 odchod Gorazda Pavlíka z této církve.

Vývojové posuny Farského teologie českých dějin dokládá jeho spis *Stát a církev. Poměr státu českého k církvi římské od prvopočátku až do roku 1924*. Je původně souborem článků z let 1923–1924 vydávaných v periodiku CČSH Český Zápas a rozvíjejících i některé myšlenky Farského spisu *Papežství*

³⁶ FARSKÝ, Karel: *Zápas o svobodu ducha v církvi Československé* (dále jen *Zápas o svobodu*). Plzeň 1920.

³⁷ BURY, John B.: *Dějiny svobody myšlení*. Plzeň 1920. Na českém vydání Buryho knihy se vedle Farského podíleli i Bohuslav Lázněvský, František Loskot, Josef Svatopluk Machar, Theodor Bartošek a Jaroslav Řepa; BURY John Bagnell (1861–1927), irský historik středověku a klasický filolog.

³⁸ FARSKÝ, K.: *Zápas o svobodu*. Plzeň, 1920, s. 1; KAŇÁK, M.: c. d., s. 50–51.

³⁹ FARSKÝ, Karel: *Z pode jha* (Vznik církve Československé). Praha 1920; FARSKÝ, Karel: *Přelom. Vzpomínkové feuilletony k dějinám ČČS z r. 1918–1920*. Praha 1921.

⁴⁰ FARSKÝ, Karel: *Náboženství v národě československém*. Praha 1924.

a národ český (1920).⁴¹ Národní dějiny zde pojímá jako celek, v rámci něhož chce zachytit nejen vztahy Čechů a Čech s papežstvím, ale i stovky let trvající snahy elit římskokatolické církve ovládnout český národ. I když se nejedná o historickým bádáním hlouběji ukotvený obraz českých dějin, je ze strany teologa jejich nejrozsáhlejším a pro pochopení jeho teologie českých dějin nejdůležitějším přehledem. Vedle toho, že zachycuje jeho vnímání českých dějin v propojení s konkrétní právně-politickou situací ČČSH i ČSR, je nesen i motivy spjatými s politickou příslušností autora spisku k Československé národní demokracii. Jako podstatný problém náboženského i občanského života v ČSR let 1923–24 je zde viděna dosud zákonem nerealizovaná odluka státu od církví.

V době diskusí o připravované ústavě ČSR v roce 1919 se Farský neprohlásil pro úplnou odluku státu od církví, ale pro stav kooperace a podporování církevních účelů státem.⁴² Jednalo se mu o ukotvení individuálního i sociálního života ve společnosti, jež se nemíní vzdát všech podstatných křesťanských hodnot. Odluka tehdy patřila k jednomu diskutovanému modelu státu.⁴³

Soubor Farského článků *Stát a církev* dokládá posun teologových názorů v hodnocení odluky, oproti roku 1919. Rozboru aktuálních otázek vztahu církve a státu pak slouží teologův výklad českých dějin od 9. století do roku 1924. Názvy některých kapitol (*Biskupové-knížata, Vzrůst církevní moci z lidské bídy, Husitský program rozlukový* (Pražské artikule), *Papežova válka s Čechy* aj.) dokládají směr argumentace jeho textu. Soubor článků je dokladem výkladu dějin, který měl sloužit konkrétní církevní praxi ČČSH v meziválečném československém státu. Měl pracovníkům církve, duchovním i laikům, poskytnout historicko-právní argumenty k vyslovení nároků vůči státu

⁴¹ FARSKÝ, Karel: *Stát a církev. Poměr státu českého k církvi římské od prvopočátku až do roku 1924* (dále jen *Stát a církev*). Praha 1924; KOVÁŘ, František: *Dílo jeho pera*. In: Sborník Dra Karla Farského. Praha 1928, s. 114–115. Spisek několik let po vydání zhodnotil F. Kovář.

⁴² BUŠEK, Vratislav: *Poměr státu k církvím v ČSR*. In: Československá vlastivěda, díl V. *Stát*. Praha 1931, s. 360.

⁴³ TRETERA, Jiří R.: *První republika a otázka odluky státu a církví*. In: Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě. Praha 2010, s. 439; PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Ústavní právo a státověda*. II. díl. *Ústavní právo České republiky*. Část 1. Praha 2008, s. 68. Ústava ČSR z roku 1920 se pak stala dílem celonárodního kompromisu.

z jednotlivých náboženských obcí i diecézí.⁴⁴ Tématu odluky teolog věnoval pozornost i v dalších letech svého života.⁴⁵

O Farského teologii dějin bylo dosud publikováno i vysloveno jen poměrně málo. I jinak cenné práce teologů jsou dokladem, že téma patří k dosud nevytěženým.⁴⁶ Vyslovili se k němu i někteří teologové druhé a třetí generace ČČSH. Některá jejich hodnocení si i dnes uchovala svou výpovědní hodnotu.

Farského teologii dějin ve vztahu k dějinám Písma se věnoval biblista ČČSH prof. Jindřich Mánek (1912–1977). Ten pochopil, že otevření se dějinám bylo pro Farského teologii podstatné a nosné a porozuměl i některým příčinám, proč tomu tak bylo. Zachytil, jak se Farského rozboru řady perikop Písma zaměřují prvotně na hledání jejich reálného historického jádra a teprve pak na jejich vidění očima biblických svědků. Rozpoznal, že Farský vnímá zprávy Písma prvotně jako historický pramen pro poznání dějin doby, v němž vznikaly. To je však Mánkovi u Farského neseno ztrátou vertikály biblického poselství, ve prospěch jeho horizontály.⁴⁷ Tím, kdo v ČČSH provedl korekci takto nevyváženého Farského přístupu k Písmu, kdo je dokázal pochopit jako dobou a prostředím podmíněný výraz prvokřesťanské formy víry a zbožnosti, se J. Mánkovi stal až prof. František Kovář.⁴⁸

I systematický teolog ČČSH prof. Zdeněk Trtík (1914–1983) část Farského teologie dějin hodnotil kriticky. Vyslovil pro mnohé v ČČSH jen těžce přijatelný názor, že k jejímu podstatnému rysu patří nepřítomnost eschatologického rozměru. To mu má za následek, že „předposlední, dějinně dosažitelné hodnoty považuje za poslední“.⁴⁹

Trtíkovo i Mánkovo hodnocení jde v podstatě týmž směrem. Oba teologové chápou, že k teologii dějin u Farského patří usilování o lepší církev, společnost, svět. Farský si však podle nich hlouběji neklade otázku, nakolik

⁴⁴ ÚAM ČČSH, fond Protokoly ÚR a DR Praha, sign. A I-XXXIX, č. inv. 21/ VII B, Protokol o schůzi duchovních ČČS 18. dubna 1922. Otázky odluky byly v ČČSH v první polovině dvacátých let minulého století velmi živé.

⁴⁵ ÚAM ČČSH, fond Korespondence K. Farský, sign. A II-23, č. inv. 978, František M. Bartoš – Karlu Farskému, dopis z 9. února 1926.

⁴⁶ KADEŘÁVEK, Václav – TRTÍK, Zdeněk: *Život i víra ThDr. Karla Farského*. Praha 1982, 199 s. Jak mi po vydání monografie sdělil dr. V. Kadeřávek, do jejího textu za totality zasáhla výrazná cenzura.

⁴⁷ MÁNEK, Jindřich: *Čtyřicet let biblické práce v ČČS*. Náboženská revue, 30, 1959, č. 5, s. 211–212.

⁴⁸ Tamtéž, s. 219; MÁNEK, Jindřich: *K Farského výkladu Písma*. Náboženská revue, 12, 1940, č. 1, s. 10–11. Již v době války J. Mánek určil i vlivy předních historiků a teologů Písma na Farského.

⁴⁹ KADEŘÁVEK, V. – TRTÍK, Z.: *c. d.*, s. 167.

patří do teologie dějin usilování o budování Božího království zde na zemi a a transcendenci podřizuje leckdy snahám vydaným zápasům doby.

Farský svou teologii dějin nevytvářel jako uceleně promyšlený systém. Je v mnohém poplatná dobovému pochopení evoluce a pokroku i intenzivně prožívanému napětí mezi vědeckým poznáním a vírou. Je výrazně nesena i svým dvojím zaměřením, do moderní společnosti v dialogu s její kulturou a vědou, a vůči věřícím církve otevřeným Božímu zjevení.

To, co zásadním způsobem limituje dosah teologova uvažování o dějinách, je skutečnost, že se nestal autorem žádné badatelskou prací podstatněji ukotvené studie věnované eschatologii, či soteriologii. Nepoložil si výrazněji otázku po vztahu věčnosti a času v řeckém i biblickém myšlení. Nenalezneme u něho přesnější odpovědi na otázky po místě Ježíše Krista a Ducha svatého v dějinách. Je si jen málo vědom, že k teologii dějin patří i přesnější určení míry lidské subjektivit v dějinách.

I jeho teologii českých dějin se dá vytknout mnohé. Je plodem doby, vzdělání a intelektuální představivosti středoškolského profesora náboženství. Můžeme se tázat, zda by dnes badatelsky někoho zaujala, kdyby její autor nebyl přední zakladatelskou osobností ČČSH.

Pod vlivem Františka Palackého a jeho interpretů (především Václava Vladivoje Tomka, Antonína Rezka, Josefa Laciny a dalších) je Farského pochopení českých dějin neseno polaritami autorita-svoboda, katolický-nekatolický, germánský-slovanský, ale i spojením české otázky s ideou pokroku v dějinách Evropy. Nositelem a hybatelem dějin je mu pod vlivem otce moderní české historiografie národ. Ten měl poznáním vlastních dějin, politickou a kulturní činností navázat na staletí své dávné velikosti. K tomuto vzestupu národa patřilo teologovi podstatně i křesťanství.

Na Farského teologii českých dějin silně zapůsobil i Ernest Denis svým pojetím českých dějin jako dramatu a tragédie o několika jednáních, v němž jeden akt neodvratně vyvolává další, až k jejich bělohorskému rozuzlení. Tento historik zaměřil Farského svými díly *Konec samostatnosti české a Čechy po Bílé hoře* i k širším evropským souvislostem.⁵⁰ Historikem, který podepřel teologovu vnímavost pro kulturní souvislosti českých dějin 15. a 16. století, byl s dobou jeho středoškolského studia spjatý Zikmund Winter.

Od E. Denise a Z. Wintera do své teologické konkretizace českých dějin převzal Farský řadu impulsů pro pochopení cest českého utrakvismu a jejich vyústění v zápasy stavovského povstání a přelomový střet Bílé hory. Bělohorský mýtus se stal spolu s myšlenkou o protinárodním působení římsko-

⁵⁰ DENIS Ernest (1849–1921), francouzský bohemista.

katolické církve v českých dějinách trvale podstatnou součástí jeho teologie českých dějin.⁵¹

Farského promýšlení českých dějin a pochopení bělohorského mýtu i postupně silící přesvědčení o protinárodním působení římskokatolické církve v českých dějinách jej vedlo k rozhodnutí spojovat vlastní reformně církevní i politické cíle s touto církví jen potud, pokud by prošla zásadní přestavbou. Jeho teologie českých dějin jej pak přivedla až k založení ČČSH, jako společenství věřících, jež mu velké náboženské rozpory českých dějin mělo v české společnosti řešit a postupně i vyřešit.⁵² Založení ČČSH chápal jako přirozené vyústění staletí trvajících vývoje českého křesťanství a společnosti.⁵³

Farský se domníval, že v konkrétním čase i prostoru lze cíleným úsilím překročit to, co určil jako „zlo“ v českých dějinách.⁵⁴ Neusiloval se tím od českých dějin osvobodit, nýbrž realizovat jejich opravu reformními církevními aktivitami a posléze i novou církví. Těmito snahami mu měl být prosazován vývoj a pokrok lidské civilizace konkretizovaný v naplnění hlubšího smyslu českých dějin v ČČSH.⁵⁵

Farského teologie českých dějin se promítá i do jeho vztahu k významným náboženským i politickým osobnostem historie Čech a Moravy.⁵⁶ Teolog soudil, že v českých dějinách působili a působí lidé mravně opravdoví i bezzásadoví. České dějiny vnímal jako formované lidským hříchem i směřováním křesťanů ke spáse, plné zápasů o přesah křesťanů k Bohu a věčnosti. To se po vzniku ČČSH promítlo i do jeho uveřejňovaných úvah o poslání nově vzniklé církve v české společnosti.⁵⁷

⁵¹ FARSKÝ, Karel: *Náboženství v národě československém* (dále jen *Náboženství*). Praha 1924, s. 23. „Bílá Hora dvě stě let později, to je Chelčický bez Žižky.“

⁵² *Kniha služeb Božích u sv. Mikuláše – prosinec 1922*, NO ČČSH Praha 1, s. 2–3. Na téma české otázky ve vztahu k ČČSH Farský pravidelně přednášel. Například 29. prosince 1922 ve velkém sále hostince na Střeleckém ostrově v Praze.

⁵³ FARSKÝ, Karel: *Z pode jha. (Vznik církve československé)*. Praha 1920, s. 42; FARSKÝ, K.: *Náboženství*. Praha 1924, s. 26.

⁵⁴ FARSKÝ, K.: *Náboženství*. Praha 1924, s. 31. „I náboženskou budoucnost jsme povinni národu připravit; lepší než byla naše minulost.“

⁵⁵ FARSKÝ, Karel – DLOUHÝ-POKORNÝ, Emil: *Všem příslušníkům a veškerým náboženským obcím ČČS v Čechách!* Ústřední věstník ČČS, 1, 1921, č. 8, s. 1.

⁵⁶ FARSKÝ, K.: *Náboženství*. Praha 1924, s. 31. „Hus, apoštol evangelia Kristova, dávajícího každému právo na celé lidství a bořícího staré zlé řády násilí a všelikého útlatu, apoštol daný národu československému věčnou Prozřetelností (...)“.

⁵⁷ J. K. S.: *Zásady československé církve. Rozhovor s dr. Farským*. Národní listy, 60, 1920, č. 12, s. 1. Večerní vydání; FARSKÝ, Karel: *Církev československá*. Zvon, 20, 1920, č. 29, s. 278; srov. též KOVÁŘ, František: *Vzpomínka*. Blahoslav 1957, č. 3–4, s. 38. Na národní, politické, sociální i náboženské motivy Farského teologie upozornil později F. Kovář.

Zájem K. Farského o historii Čech a Moravy svědčí o jeho poznání, že duchovní, kulturní, sociální i politické cíle každé církve je možno uskutečňovat pozemsky jediné v dějinách. Dokládá jeho úsilí pomoci ve své církvi i v české společnosti uskutečňovat reformní program radikálního modernismu. O eschatologickém přesahu českého křesťanství za čas jeho pozemských dějin po určitou mez věděl, podřizoval jej však důsledně a v podstatě obrozenecky svému pochopení pohybu národních dějin.⁵⁸

Teolog chápal, že historiografie v českých dějinách 19. a počátku 20. století je věcí veřejnou a politickou. Usiloval, aby tomu tak bylo i s teologií vyrovnávající se s velkými tématy českých dějin.⁵⁹ Toto úsilí vtělil do své reformně církevní činnosti, kázání a spisů. Z odstupu dnes můžeme hodnotit, co z jeho snah zůstalo živé a co již nikoliv.

RESUMÉ

Poznání národních dějin hrálo v životech i dílech českých katolických modernistů důležitou roli. Z usilování radikální části českých katolických modernistů na počátku roku 1920 vznikla Církev československá husitská (CČSH), jejíž teologové a historici mezi světovými válkami zaujímalí promyšlené postoje k českým dějinám i dobovým střetům o jejich smysl. Přední místo mezi nimi zaujal ThDr. Karel Farský (1880–1927). Jeho zájem o historická témata byl probuzen již během studia na pražském Akademickém gymnáziu v letech 1892–1900. Teolog si postupně uvědomil, že historiografie v českých dějinách 19. a počátku 20. století hraje významnou společenskou roli. Svou teologickou konkretizaci českých dějin proto vytvářel pod vlivem děl řady historiků (E. Denise, F. Palackého, A. Rezka, V. V. Tomka, Z. Wintera a dalších). Úlohu v tomto jeho usilování sehrála i jeho politická příslušnost k Československé národní demokracii od roku 1918. Jejímí kritiky se z teologů CČSH stali biblista prof. Jindřich Mánek (1912–1977) a systematický teolog prof. Zdeněk Trtík (1914–1983).

⁵⁸ FARSKÝ, K.: *Stát a církev*. s. 4. S tím souvisí i skutečnost, že jako osudnou chybu v politickém i myšlenkovém životě společnosti i církve viděl vždy neznalost národních dějin.

⁵⁹ ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-36, inv. č. 1437, František Bílek – Karlu Farskému, dopis z 28. února 1919; ÚAM CČSH, fond Korespondence K. Farský, A II-36, inv. č. 1466, Jan Vrba – Karlu Farskému, dopisnice z 1. prosince 1920. Svou teologii dějin proto usiluje otvírat historikům i umělcům. Někteří z nich na to (později i v propojení s CČSH) kladně reagovali.

Klíčová slova: Církev československá husitská (ČČSH), katolický modernismus, škola Jaroslava Golla, Ernest Denis, Karel Farský, František Xaver Kryštůfek, František Palacký, Emil Dlouhý-Pokorný, Jan Plešinger, Viktor Šinták, Václav Vladivoj Tomek, Zikmund Winter.

SUMMARY

DR. KAREL FARSKÝ AND HIS THEOLOGY OF CZECH HISTORY

The knowledge of national history played a significant role in lives and works of Catholic modernists. Especially ThDr. PhDr. František Loskot (1870–1932) focused on studying history. At the beginning of 1920 thanks to the effort of a radical part of Czech Catholic modernists, the Czechoslovak Hussite Church, whose interwar theologians and historians adopted elaborated postures on Czech history as well as on period disputes about its sense, was established. ThDr. Karel Farský (1880–1927) took a prominent position among them. His interest in historical topics began during his studies at the Prague Academic Grammar School in years 1892–1900. The theologian gradually realized that historiography played an important social role in the Czech 19th and early 20th century history. That is why he created his theological concretization of Czech history under the influence of works of many historians (E. Denis, F. Palacký, A. Rezek, V. V. Tomek, Z. Winter etc.). A certain role in his effort was also played by his political affiliation with the Czechoslovak National Democratic Party since 1918. Apart from him and following in his footsteps, the Czech history in the interwar Czechoslovak Hussite Church was discussed by Emil Dlouhý-Pokorný (1867–1936), Jan Plešinger (1875–1952) and PhDr. Viktor Šinták (1906–1979).

Keywords: The Czechoslovak Hussite Church, Catholic modernism, Jaroslav Goll's school, Ernest Denis, Karel Farský, František Xaver Kryštůfek, František Loskot, František Palacký, Emil Dlouhý-Pokorný, Jan Plešinger, Viktor Šinták, Václav Vladivoj Tomek, Zikmund Winter

Translated by Mgr. Hana Ferencová

ThDr. Jaroslav Hrdlička
Katedra církevních dějin
Husitská teologická fakulta
Univerzita Karlova
Pacovská 350/4
140 21 Praha 4
Česká republika
e-mail: jaroslav.hrdlička@seznam.cz

DĚTSKÉ TÁBORY A LETNÍ ZOTAVOVNY V LETECH 1948–1955

Jiří Knapík

1. Úvod

Komunistický režim od svých počátků usiloval o ovládnutí volného času školou povinných dětí.¹ Za tím účelem začal postupně budovat síť mimoškolních zařízení, v nichž děti mohly během pracovního týdne trávit odpoledne a na troskách Junáka a dalších dětských organizací během let 1948–1950 zřídil Pionýrskou organizaci, jež měla podle sovětského vzoru prostoupit každodenní aktivity dítěte. Souběžně došlo k radikální proměně dětských časopisů, které svým obsahovým zaměřením měly přispět k účelnému, ideově přijatelnému trávení volného času dětí. Soustředěné úsilí obklopit dítě i mimo školu dalšími institucionálními vlivy určitým způsobem problematizovalo výchovnou roli rodiny, která – ač to oficiálně nebylo přiznáno – získala cejch potenciálně nežádoucího prostředí, prostředí neskytajícího jednoznačnou záruku výchovy mladé generace v socialistickém duchu.

Předkládaná studie se zaměřuje na dosud nereflektovanou problematiku – vznik konceptu dětských letních táborů v českých zemích v letech 1948–1955.² Nikoli náhodou; období letních prázdnin totiž představovalo pro komunistický režim v cyklu celoročních aktivit dítěte choulostivou etapu, kdy se na čas dostávalo mimo bezprostřední vliv školy a masově organizované letní pobyty byly jednou z cest, jak toto oslabení zmírnit. Fenomén dětských letních táborů postihuje celé téma pouze částečně. Mimo zorné pole studie je ponechán nástin institucionální péče o děti, které se tábora neúčastnily a zůstávaly ve městech či na vesnicích,³ stranou zůstal také výklad o relativně specifickém problému vývoje mezinárodních dětských táborů a výměnných zahraničních pobytů dětí.

Vývoj letních táborů do poloviny padesátých let, kdy došlo k důležitým změnám v jejich organizaci, jež se v širším časovém horizontu ukázaly jako

¹ Studie je součástí řešení projektu GA ČR č. 15-03538S Děti, mládež a socialismus v českých zemích (1948–1970).

² K vývoji pionýrských táborů ROH po roce 1956 viz FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích v letech 1957–1967*. Praha 2013. Dále téma zpracovala ČORNEJOVÁ, Alžběta: *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1968*. Praha 2014.

³ Problematika byla dotčena v publikaci KNAPÍK, Jiří a kol.: *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014.

významné i pro programovou náplň letních pobytů dětí, je zde sledován primárně pohledem vrcholových institucí. V jejich písemnostech se nachází poměrně bohatý zdroj dokladů o transformaci předúnorové dětské letní rekreace na ideově výchovný instrument režimu.

Na druhou stranu nám tento podhled velmi málo zprostředkovává zážitky samotných dětí. Relativně nízkou vypovídací hodnotu má v tomto ohledu bohužel dobový tisk, který byl režimem silně kontrolován a omezoval se na adoraci táborů jako vzorové formy trávení léta a počtu dětí, které se jich každý rok účastnily. Jiná forma reflexe dětské rekreace v podstatě nebyla přípustná a jakákoli kritika zůstávala skryta v úředních dokumentech. Tisk jako zajímavý pramen pro poznání obrazu dětských letních táborů získává na významu až v pozdějších letech, kdy nám zprostředkovává i různé diskuse výchovných pracovníků. Cennou reflexi by mohli nabídnout i pamětníci; tento výzkum je však na svém začátku, nehledě na to, že generace pamětníků, která se mohla táborů účastnit na přelomu čtyřicátých a padesátých let je již pomalu generací odcházející. S těmito heuristickými omezeními je tedy předkládána tato studie.

2. Vznik tzv. jednotné dětské rekreace

Možnosti dětí, jak strávit letní prázdniny v organizovaném kolektivu a mimo domov, se v průběhu padesátých a šedesátých let postupně vyvíjely; kromě různých typů zařízení se modifikoval smysl institucionální „prázdninové péče“ i rejstřík preferovaných aktivit. K zásadním změnám došlo zejména v prvním desetiletí po roce 1945; tehdy se hovořilo o tzv. dětské zotavovací péči určené dětem od čtyř do 15 let. Silně se zde angažoval stát, který tím demonstroval své sociální preference. Kvalita péče o děti v době hlavních (letních) prázdnin byla měřena různými příspěvky na pobyt v zotavovnách, popř. táborech a snahou o růst počtu dětí, které mohly tuto formu trávení léta využít.

Tradice organizovaných letních pobytů dětí přitom byla spjata už s tzv. feriálními osadami, které u nás začaly vznikat koncem 19. století. Osady zřizovaly především spolky a zprvu byly určeny dětem z chudších městských rodin. S prázdninovým pobytem na venkově se často pojila i snaha o upevnění zdraví těchto dětí. Od dvacátých let začaly tyto osady pro své děti vyhledávat i rodiče z lépe situovaných nižších středních vrstev. Souběžně se u nás začal více uplatňovat model různých skautských táborů, který vrcholil

koncem třicátých let a v letech 1945–1948.⁴ Právě v prvních poválečných letech stát svůj zájem o podporu zotavovací péče zdůvodňoval snahou zlepšit výživu dětí a důrazem pomoci dětem se zdravotními potížemi. Po ustavení komunistického režimu v roce 1948 se ovšem tento přístup zásadně změnil; tzv. zotavovací péče měla být napříště vyhrazena pouze pro zdravé děti, vybrané na základě politických a „třídních“ kritérií a jejich pobyt v organizovaném kolektivu měl podléhat soustředěným výchovným a ideovým vlivům. Jako segment mimoškolní výchovy přitom tvořila doplněk rodinné péče a výchovy ve škole. Záhy režim usiloval o zformulování nové koncepce, která se zprvu programově vymezovala zejména vůči silné tradici skautských táborů, aby se k ní zhruba v polovině šedesátých let opět vrátil jako k zajímavému zdroji inovací. Péči o děti s podlomeným zdravím naopak již v roce 1949 zcela převzalo ministerstvo zdravotnictví spolu se sítí ozdravoven s celoročním provozem. Základ pro tuto péči tvořil systém veřejného zdravotního pojištění, který byl rovněž postaven na „třídních základech“. V první polovině padesátých let přitom ještě nebyly do tzv. zotavovací péče zahrnuty školní výlety, školy v přírodě či týdenní zimní zájezdy do hor; státní orgány je totiž neinterpretovaly jako rekreační pobyty (chyběla zde výběrovost), ale primárně jako akce začleněné do vyučovacího procesu. Až v pozdějších letech se tento přístup poněkud zmírnil a portfolio „zotavovací péče“ zahrnuje tyto i nové formy organizované péče o děti situované v místě bydliště; příznačně se pak hovořilo spíše o „dětské rekreaci“.

Tradiční model prázdninové péče o děti začal komunistický režim záhy opouštět. Již v roce 1949 po odloučení ozdravné péče z prázdninových programů se státní orgány zaměřily na utužení kontroly nad třemi desítkami sociálně podpůrných spolků, organizací (Junák, Sokol, Orel, YMCA, YWCA) a církví, které doposud pobyty dětí zajišťovaly.⁵ Tyto subjekty doposud sdružovalo tzv. Ústředí prázdninové péče, jež navazovalo na své meziválečné působení, zejména koordinaci pobytů, získávání financí a metodickou pomoc při zřizování prázdninových osad a různých táborů. Zajištění tzv. zotavovací péče v roce 1949 do značné míry převzaly (v zastoupení ministerstva práce a sociální péče; MPSP) národní výbory, které se mohly opírat o spolupráci s preferovanými masovými organizacemi. Národní výbory přitom využívaly

⁴ Alespoň na tomto místě zmíníme letní tábory pořádané v letech 1943–1944 Kurátorem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

⁵ Není-li citováno jinak, jsou pro období do poloviny padesátých let využity materiály Národního archivu (dále jen NA), fond Úřad předsednictva vlády (dále jen ÚPV) – běžná spisovna 1945–1959, kart. 1615, sign. 667; NA, fond 19/3 (Oddělení masových organizací ÚV KSČ), a. j. 152. Dále též *Příručka pro výchovu v zotavovnách mládeže do 15 let v roce 1950*. Praha 1950.

své kompetence převzaté po zrušení úřadoven okresní péče o mládež v roce 1948.⁶ Za tímto účelem ministerstvo práce zřídilo v roce 1949 nový Ústřední poradní sbor pro zotavovací péči, v němž byly zastoupeny jak státní orgány (ministerstva zdravotnictví, školství, informací, Státní úřad pro tělesnou výchovu a sport), tak právě společenské organizace (ČSM, Sokol, JSČZ, Svaz bojovníků za svobodu, ROH, Čs. Červený kříž, od roku 1952 Svazarm). Unifikační proces v letech 1950–1951 roli národních výborů ještě více upevnil. Ministerstvo práce vydalo 28. února 1950 oběžník s podrobnými pokyny, z nichž vyplývalo, že významná role při výběru dětí bude svěřena i škole. Pro potřeby prázdninových pobytů léta 1950 byla také publikována metodická příručka a řada dalších materiálů. Dílčí metodické pokyny vydávala navíc vhodná periodika, např. Vedoucí pionýrů. Nový systém měl zaručit „jednotné výchovné působení“ a další standardy. Kromě změny sociálního složení dětí v prázdninových zotavovnách stát usiloval o rychlé odstranění možnosti církvi působit na děti.⁷ Od léta 1950 se národní výbory staly téměř výhradními provozovateli prázdninové péče, jimž spolky musely dát k dispozici své zotavovny, tábory či osady; organizační zátěž spočívala především na ONV. KNV provozovaly mezinárodní tábory a dále zotavovny, v nichž pobývaly společně české a slovenské děti. Už v roce 1950 ONV a KNV organizovaly letní prázdninové pobyty pro 125 tisíc dětí (téměř 80 % plánovaného počtu dětí).⁸ V roce 1951 převzaly národní výbory péči v podstatě o všech 190 tisíc dětí. Po zániku ministerstva práce celou agendu bez podstatných úprav převzalo ministerstvo školství. Zásadní změna přišla až v polovině padesátých let, kdy organizování dětských prázdninových pobytů převzaly odbory.

3. Na tábor za odměnu

Pouťorové změny přirozeně zásadně ovlivnily i kritéria, podle nichž se děti pro pobyt v zotavovnách vybíraly. Po přeměrování nemocných dětí

⁶ V roce 1949 zotavily národní výbory v bývalých zotavovnách OPM téměř 48 tisíc dětí (41 %), Sokol více než 22 tisíc (19 %), Junák přes 16 tisíc (13 %). Dále se na tzv. zotavovací péči podílely cirkve a náboženské obce; největší podíl měla katolická Charita (1 800 dětí). Národní podniky a různé závody zajistily rekreaci pro 15 600 dětí, dále pak rodičovská sdružení, družstva, baráčníci apod. (přes 12 tisíc).

⁷ V roce 1951 již cirkve výjimku z tzv. jednotné dětské rekreace nezískaly; z programového hlediska se však v letech 1949–1950 pobyt dětí od běžných zotavoven téměř nelišil (vyjma společných modliteb a mší).

⁸ V roce 1950 pobývalo v zotavovnách církvi 4 412 dětí, dalších 7 106 dětí bylo umístěno společně s rodiči v zotavovnách ROH (4 156 – matky s dětmi), SBS (450) a družstva Rodinná rekreace (2 500).

do systému zdravotní péče měla být vyloučena „charitativně-filantropická hlediska“ a nahrazena politickým a „třídním“ přístupem.⁹ Jeho aplikace podstatně ztížila možnost účastnit se organizovaných pobytů dětem soukromě hospodařících rodičů. Dítě však nemělo být zvýhodněno jen pasivně, např. tím, že rodiče (zejména matky) jsou zaměstnání, ale rovněž vlastními aktivitami. Státní orgány proklamovaly, že podobně jako rekreace pracujících je „odměnou za účast na budování socialismu“, i děti měly být umisťovány podle svých zásluh, tedy zejména podle školního prospěchu a míry zapojení „do budování naší socialistické budoucnosti“. Takový přírůstek šířily i dětské časopisy.¹⁰

Výběr dětí prováděly ONV prostřednictvím ředitelství škol, školních aktivů (SRPŠ) a zmíněných poradních sborů, přičemž je zařazovaly do tří kategorií. První pořadí bylo určeno pro děti, které se mohly zúčastnit zotavného pobytu zdarma, tedy za plný státní příspěvek. Takto upřednostněni byli žáci posledních tříd národních a středních škol, kteří se přihlásili do preferovaných povolání v hornictví, těžkém a stavebním průmyslu. Z hlediska úspěchů v zájmové činnosti kvalifikovalo vítěze okresních kol Soutěže radostné práce (SRP)¹¹ a krajských kol STM. Do prvního pořadí školy zařazovaly např. i sirotky po padlých a umučených ve druhé světové válce, děti nositelů vysokých vyznamenání práce či zakladatelů JZD. Do preferované kategorie rovněž spadaly děti s vynikajícím prospěchem, s výsledky při sběru odpadových surovin a na brigádách, popř. se oceňoval vynikající čin (záchrana života či majetku). U nejpočetněji obsazeného druhého pořadí¹² mělo dítě pobyt hrazen s pomocí státního příspěvku jen částečně. Zde směrnice vyjmenovávala další zájmové a školní aktivity, dále zde mohly být mj. zařazeny děti držitelů údernických knížek ROH, členů vzorných JZD, členů ROH vybraných pro odborovou rekreaci, děti drobných a středních rolníků, kteří překročili zemědělské dodávky. Třetí pořadí, pobyt bez státního příspěvku, bylo zavedeno pouze v roce 1950 a bylo využito jen v případech, kdy v zotavovnách zbyla volná místa.

⁹ Tento proces je podobný při vzniku sítě školních družin od roku 1949. Srov. Knapík, Jiří: *Školní družiny a kluby v 50. a 60. letech jako součást socialistické mimoškolní výchovy*. Kuděj, 14, 2013, č. 1, s. 5–25.

¹⁰ Srov. obálka časopisu „Vpřed“ – „*Za úspěšnou práci ve škole – do letního tábora!*“ (Vpřed, 5, 1949/50, č. 44); *Táboříme...* Tamtéž, č. 46, s. 632.

¹¹ Vyhlášena 1. října 1949 pro třídní kolektivy I. stupně (3. až 5. ročníky) a II. stupně škol jako „soutěž v učení“ – Vpřed, 5, 1949/50, č. 5, s. 57.

¹² V roce 1950 bylo v I. kategorii umístěno přes 40 tis. dětí, ve II. kategorii asi 100 tis. a ve III. kategorii 5 000 dětí.

Vzhledem k celkově vysokým počtům dětí ovšem stále docházelo k rozměňování deklarovaných politických kritérií. Ještě v roce 1952 státní orgány kritizovaly, že na řadě škol stále převládala sociální kritéria, „v celé řadě okresů jely všechny děti, které se přihlášily“. Přitom krátce na to, na jaře 1953, došlo k poměrně významnému posunu, když politické a „třídní“ priority, jimiž byl zdůvodňován základní „výchovný cíl“ prázdninových rekreací, ministerstvo školství zpochybnilo a de facto postavilo na stejnou úroveň s dalšími hledisky. Oproti dřívějšímu totiž vyzdvihlo, že uplatňováním směrnic v praxi byla dávana „možnost umístit v zotavovně i děti zaměstnaných matek, které nedosahovaly nejlepších výsledků ve škole. Právě s těmito dětmi byly učiněny dobré zkušenosti...“ Tato úprava se projevila v systému dětských rekreací od jara 1953, o čemž mimo jiné svědčí i prováděcí vyhláška ministerstva školství č. 45/1953. Základním kritériem pro výběr dítěte do letní zotavovny se stalo zaměstnání obou rodičů. Až dodatečně měly školy přihlížet k prospěchu a chování dětí, jejich působení v PO ČSM, zdravotnímu stavu, zohledňoval se také počet dětí v rodině. Směrnice navíc zdůraznila, aby se při výběru dětí nepřistupovalo mechanicky, ale posuzováním individuální situace každého dítěte.

4. Tábor, nebo škola?

Společně s novou organizací a změnou sociální skladby dětí samozřejmě vznikl nový programový koncept dětských letních táborů a zotavoven. Státní orgány deklarovaly, že usilují o zajištění „jednotného výchovného působení“ a tím i zajištění standardů pro všechny děti, které se zotavovací péče účastnily. Ve skutečnosti však šlo zejména (alespoň v případě starších dětí) o rychlé odstranění zvyklostí známých ze skautských, orelských a podobných táborů. Tomu odpovídalo i zajištění nového personálu, který by tyto základní politické předpoklady naplňoval. Tento úkol řešily v roli provozovatelů národní výbory, které pro vybrané kandidáty pořádaly různá školení. Klíčovou úlohu měli samozřejmě vychovatelé (vedoucí oddílů), vybírání společně s krajskými orgány ČSM (Junáka) a ve spolupráci se Sokolem.¹³ Okruh vychovatelů pro děti do 10. roku věku tvořili spíše pedagogové či posluchači pedagogických fakult,¹⁴ pro nejstarší děti byli vybíráni kromě učitelů i funk-

¹³ Hodnotící zpráva Ústřední pionýrské rady z října 1950 glosuje: „Toto opatření mělo značné klady. Byly rozházeny staré štáby a vytvořeny nové omlazené kolektivy.“ Viz NA, fond 19/3, a. j. 152.

¹⁴ V roce 1950 ministerstvo školství souhlasilo, aby jako vychovatelé v zotavovnách mohlo působit nejvýše 8 500 učitelů českých škol, kteří o to projeví zájem.

cionáři ČSM ze závodů (táborů se účastnili v době své dovolené), vedoucí oddílů PO ČSM a posluchači vysokých škol. V roce 1952 se podíl učitelů, patrně po negativních zkušenostech s mladými svazáky, ještě zvýšil a současně byla stanovena podmínka, že vychovatelem se může stát pouze plnoletý občan.

Na rozdíl od táborů Junáka probíhaly zotavovací pobyty jako koedukované s tím, že oddělené ubytování se zavádělo pro chlapce a děvčata starší 11 let. Patrně se zde projevil vliv sovětské praxe. Nicméně v letech 1954–1955 zaznamenáváme větší důraz na oddělený pobyt chlapců a děvčat v zotavovacích zařízeních; oběžník ministerstva školství č. 38/1954 totiž výslovně stanovil, že pionýrské tábory pro žáky ve věku od 11 do 14 let budou vždy chlapecké, nebo dívčí. Instrukce ministerstva č. 22/1955 pro pořádání táborů tento požadavek v podstatě zopakovala, takže návrat ke koedukovaným táborovým pobytům je spojen až s rokem 1956.

Zejména na přelomu čtyřicátých a padesátých let prostupoval letní pobyty dětí budovatelský étos a ideologické prvky. Děti ve zotavovnách přitom pobývaly poměrně dlouho, převážně 28 dní, což sice naplňovalo „zotavovací“ stránku letní organizované péče o děti,¹⁵ ale také vytvářelo dostatečný prostor pro působení na děti v ideovém smyslu. Předpokládalo se, že táborové prostředí bude motivovat starší děti ke vstupu do právě budované Pionýrské organizace;¹⁶ dodejme však, že podíl pionýrů a nepionýrů na táborech do poloviny padesátých let dosti kolísal.

Dětský kolektiv v zotavovnách se silně podobal školnímu kolektivu, a to nejen značným podílem učitelů v roli vedoucích, rejstříkem aktivit či vytvářením tzv. dětské samosprávy, ale zejména požadavkem státních orgánů umisťovat do jedné zotavovny děti ze stejné školy.¹⁷ Nevznikaly tedy ad hoc prázdninové kolektivy; s trochou nadsázky lze dokonce říci, že řada dětí se po opuštění školních lavic mohla v táborovém oddíle setkat jak s řadou svých spolužáků, tak známým učitelem. Letní dobrodružství se tak ochuzovala o poznávání nových kamarádů, neboť tento přístup vlastně umožňoval zachovat pionýrské oddíly působící již na školách. Základ táborové činnosti dětí tvořily – opět jako ve škole či školních družinách – zájmové kroužky, jejichž rejstřík se neměnil. Setkáváme se proto s kroužky literárními, hudebními a pěveckými, tanečními, výtvarnými či pracovními kroužky, které se

¹⁵ Počátkem padesátých let byly v hodnotících zprávách velmi oceňovány ty zotavovny, které odstranily „stará tradiční ‚výkrmná‘ hlediska“. Záruku „správné“ programové práce s dětmi dávali zejména noví pracovníci PO ČSM.

¹⁶ Srov. *Průručka pro výchovu v zotavovnách mládeže do 15 let v roce 1950*, s. 6 a 9.

¹⁷ Oběžník MPSP z 28. února 1950, kap. D, č. IV.

podílely na úpravě a výzdobě zotavoven a přípravě společných programů. Významný podíl zaujímaly zvláště v případě starších dětí branné aktivity. Jednoznačně ideovou roli v roce 1949 plnily především ranní „ideové desetiminutovky“, při nichž vychovatelé dětem vysvětlovali „heslo dne“ z každého ranního nástupu jako motivaci pro další činnost; doporučená hesla stanovovala Ústřední pionýrská rada. V dalších letech pak již bylo ideové zaměření zakomponováno do celého denního programu. Vzorové programy z metodických příruček měly napomáhat vychovatelům ve správné orientaci i stanovení přiměřených proporcí, aby i „ideová výchova“ nepřekračovala únosnou míru; z dobových zpráv jsme tak např. informováni o horlivosti „tábora s. Horníkové, který se podobal politickému školení.“¹⁸

Zotavovny musely být vybaveny knihovnami, novinami a časopisy; dětským kolektivům byly určeny Pionýrské noviny, vychovatelům Rudé právo a Mladá fronta. Společně s denním tiskem se dětem zprostředkovávaly významné aktuální události v tuzemsku i zahraničí; např. v červenci 1951 byly děti konfrontovány s tzv. babickým případem, tedy zastřelením tří funkcionářů MNV v Babicích na Třebíčsku a následnými soudními procesy. V zásadě lze shrnout, že kromě dvouhodinového odpočinku trávily děti čas v zotavovnách organizovanými činnostmi, pro osobní volno bylo vyhrazeno 30 minut;¹⁹ i to však mělo být vyplněno užitečnými činnostmi (psaním deníku, dopisů, příspěvků pro táborové noviny, četbou).²⁰

Kromě zájmových aktivit v kroužcích, jež napodobovaly práci ve škole, se pro děti pořádaly soutěže, exkurze do místních podniků či zemědělských družstev, organizovaly besedy s místními „úderníky“ apod. Dobově charakteristickou formu ideologického ovlivňování představovaly tzv. kulturní brigády významných umělců a uměleckých souborů.

Významnou součástí programu v zotavovnách tvořily různé pracovní činnosti, jež děti měly plnit úměrně svému věku. Zejména v případě starších dětí (12 až 15 let) přitom začal vznikat koncept tzv. budovatelských táborů, poprvé odzkoušený v létě 1949 během jahodových a borůvkových brigád organizovaných Junákem. V roce 1950 bylo Ústřední radou Pionýra a ČOS realizováno 286 tzv. budovatelských táborů pro 13 159 dětí.²¹ Kromě „běžného“ programu rekreace na nich děti odpracovávaly denně dvě až šest hodin na zemědělských a lesních brigádách. Zvláště v pohraničí tyto tábory nahra-

¹⁸ NA, fond 19/3, a. j. 152, Zpráva Ústřední pionýrské rady z října 1950.

¹⁹ K vzorovým programům viz *Příručka pro výchovu v zotavovnách mládeže do 15 let v roce 1950*, s. 29–41.

²⁰ „Vpřed“ pomáhá táborům. *Co dělat v poledním klidu*. Vpřed, 5, 1949/50, č. 45, s. 620.

²¹ Srov. „Vpřed“ pomáhá táborům. *Jedeme pomáhat republice*. Vpřed, 5, 1949/50, č. 41, s. 567.

zovaly chybějící sezónní pracovní síly. Děti samozřejmě pomáhaly i v „boji s tzv. americkým broukem“, tedy při sběru mandelinky bramborové.²²

Kromě těchto tzv. budovatelských táborů se na přelomu čtyřicátých a padesátých let experimentovalo s dalšími šesti typy rekreačních pobytů dětí, které měly zajistit organizovaný program letních prázdnin: pořádaly se tzv. tábory Nové směny, tábory česko-slovenské družby, zájezdy vesnických dětí, vlastivědné výlety, putovní tábory a denní příměstské pionýrské tábory. Některé z těchto „nových forem práce s dětmi“ (jak byly označovány) měly krátké trvání, jiné se osvědčily, nicméně poměrně dynamicky se začaly rozvíjet až od druhé poloviny padesátých let.

Tzv. tábory Nové směny byly určeny pro nastávající hornické učně získané v rámci tzv. Lánské akce; přestože děti hlásící se do hornického povolání trávily zprvu léto s ostatními dětmi v „běžných“ zotavovnách, záhy je většina KNV začala umisťovat do zotavoven separátně. Tábory „Nové směny“ se výrazně lišily svým posláním. Kromě prázdninového pobytu (28 dní v srpnu) se jejich program přizpůsoboval budoucímu pracovnímu zařazení učňů a měl je např. formou přednášek připravit na nové povolání, práci v učilištích i na život v internátech. Tomu odpovídal výběr vedoucích z řad dělníků, resp. budoucích internátních vychovatelů, kteří na jedné straně měli k dětem blízko svými praktickými zkušenostmi, na straně druhé si dovedli také zjednat potřebnou autoritu. Právě kázeň budoucích učňů představovala v těchto zotavovnách problém. Zvláště v případech větších táborů (nad 100 účastníků) se hodnotící zprávy netajily tím, že „chlapci byli těžko zvládnutelní“.²³ Vychovatelé se často setkávali s dětskými kuřáky; v táborech se proto vyhrazovaly místnosti, v nichž sice děti měly povoleno kouřit, avšak výměnou za závazek, že kouřit přestanou. Obtíže vytvářela také koedukace těchto táborů, protože vzhledem k nízkému počtu dívek nebylo v řadě zotavoven pamatováno na jejich vhodné ubytování. Dobové zprávy upozorňovaly i na nevyhovující zázemí: „všude bez výjimky chybělo sportovní vybavení a kulturní potřeby.“

Ze studovaných materiálů je zřejmé, že tento způsob trávení prázdnin budoucí horníky příliš nelákal. V roce 1951 do těchto táborů nastoupilo jen 3 874 dětí, i když se do nich přihlásilo asi šest tisíc dětí. Situace byla podobná i v dalších letech. Dobové zprávy navíc upozorňovaly, že v některých krajích – s cílem naplnit směrná čísla – byly děti k účasti na táborech Nové směny nuceny. „Sešli jsme se s dětmi, které do zotavovny nechtěly jet, ale považovaly to za podmínku k nastoupení do práce. Tak se stávalo, že chlapci zpočátku

²² Srov. obálka časopisu „Vpřed“ – „*Za úspěšnou práci ve škole – do letního tábora!*“ (Tamtéž, č. 44).

²³ NA, fond 19/3, a. j. 152.

utíkali ze zotavoven domů... Tím trpěla kázeň, protože děti odmítaly účastnit se nejenom programu, ale cokoliv dělat.²⁴ Problémy spjaté s tábory Nové směny v podstatě přesahovaly možnosti ministerstva školství, které v roce 1952 konstatovalo, že „ani po výchovné stránce nesplnily svůj úkol“, a proto od roku 1953 převzalo jejich provoz ministerstvo pracovních sil.

V rámci konceptu zotavovací péče si uchoval svou roli akcent na společné pobyty českých a slovenských dětí (v českých zemích a i na Slovensku), který se týkal každoročně řádově tisíců dětí. Tzv. tábory česko-slovenské družby přitom měly ještě další cíl – pomoci vykrýt nedostatečné ubytovací kapacity na Slovensku. Preferovanou formu představovaly od roku 1951 týdenní kulturní a rekreační zájezdy vesnických dětí (pionýrských kolektivů) starších 11 let do velkých (většinou krajských) měst; pro tyto pobyty však mohly být vybrány pouze děti z vesnic, v nichž působila jednotná zemědělská družstva nejvyšších stupňů (III. a IV. typu). Program těchto táborů se nelišil od činnosti dětí v „běžných“ zotavovnách. V roce 1951 byl tento typ prázdninového pobytu zajištěn pro 5 572 dětí, přičemž značný zájem děti projevovaly o poznání Prahy a Ostravy. Další modifikace prázdninového pobytu reagovala na určitou monotónnost relativně dlouhého pobytu v zotavovnách, proto se od roku 1951 někteří zřizovatelé pokoušeli alespoň nejstarším dětem zpestřit pobyt delšími, tří až pětidenními vlastivědnými výlety. Tyto pobyty však musely mít jednoznačný ideový záměr; například sledovaly místa spjatá s životem národních spisovatelů (Boženy Němcové, Aloise Jiráska), nebo se zaměřovaly na počátky dělnického hnutí daného regionu. Na podobné vlastivědné a naučné bázi se přitom nejpozději od 1951 experimentovalo i s formou dvoutýdenních putovních táborů pro fyzicky nejzdatnější pionýry ve věku 13 až 15 let. Nejčastěji byla určena pro (nejvýše 20) děti z turistického kroužku při domech pionýrů.

Alternativou pro děti zaměstnaných rodičů, které nebyly vybrány pro zotavovací pobyty a současně nemohly trávit prázdniny na venkově, se počátkem padesátých let stával koncept denních (příměstských) pionýrských táborů, zřizovaných (údajně po vzoru SSSR) na okrajích měst a v blízkém okolí. Tyto pobyty měly dětem co nejvíce přiblížit prázdniny v zotavovnách a táborech, ovšem bez noclehu; program měli po celých 28 dnů v ideálním případě zajišťovat pracovníci PO ČSM (hry, vycházky, výlety). Ukázalo se však, že realita těchto zařízení dětí v podstatě spíše odrazovala, protože kromě nedostatečného vybavení se v táborech společně potkávaly děti od čtyř do 15 let! Setkáváme se s kritikou, že se z některých středisek stávaly jakési stravovny, v nichž jako vychovatelé působily jen „nejslabší kádry“. Například

²⁴ NA, fond 19/3, a. j. 152.

v roce 1951 trávilo část léta v příměstských táborech asi 5 000 dětí, tedy čtvrtina plánovaného počtu. Přesto vláda trvala na jejich rozšiřování za postupného zlepšování podmínek; dokonce souhlasila s tím, aby je mohly navštěvovat děti, které již během léta využily některou z jiných forem zotavovací péče, což bylo v ostatních případech zcela vyloučeno.

Aktivity dětí se odvíjely přirozeně i od jejich stáří, proto MPSP vytvořilo tři věkové kategorie, jimž se přizpůsobovaly objekty zotavoven. První typ zotavoven reprezentoval nejlépe vybavená zařízení schopná celoročního provozu a určená pro děti mateřských škol; děti v nich pobývaly v době školního roku, květnu, červnu, popř. i v září.²⁵ Druhý typ zotavovacího pobytu byl určen pro děti ve věku sedm až 11 let, třetí typ pak pro nejstarší děti 12 až 15 let, který mohly (ale zdaleka nemusely) reprezentovat i stanové a srubové tábory. Státní orgány přitom stanovily, že pobyty II. typu mají proběhnout v srpnu a III. typu v červenci; toto opatření reflektovalo kapacitní důvody a zejména umožňovalo zapojení starších dětí do různých zemědělských brigád, které v padesátých letech tvořily běžný kolorit prázdnin školáků.

Zavedení typizace přitom mělo napomoci odstranit nevhodné umísťování dětí příliš rozdílného věku do jednoho tábora či zotavovny; v letech 1950–1952 zaznamenáváme v dobových materiálech stížnosti na provozovatele zotavoven, v nichž se potkaly šestileté děti s budoucími hornickými uční, popř. děti, které vycházely školu s dětmi mladšími šesti let. Jádrem problému však spočívalo v malém počtu zotavoven; v roce 1950 se v českých krajích k těmto účelům využívalo 840 objektů s kapacitou 76 256 lůžek. Kvalitu letních pobytů citelně ovlivňovalo i to, že funkci zotavoven plnila řada objektů, které nevyhovovaly z technického i hygienického hlediska (školy, hostince), nebo postrádaly základní vybavení (lůžka). Situace byla špatná zejména v pohraničních oblastech. Velmi často se využívaly budovy volné během letních měsíců, zejména školy či internáty,²⁶ což představy o prázdninovém pobytu naplňovalo pramálo. Například v Ostravském kraji bylo v roce 1950 ze 74 objektů určených k dětské rekreaci 54 školních budov a zbylých 20 se nacházelo v jiných nevhodných objektech (zámky, klášter, dřevěné baráky); většinu z nich schválily zdravotní referáty ONV jen s výhradami a po odstra-

²⁵ Zotavovací péče o děti mateřských škol byla relativně okrajová, v roce 1950 se týkala 10 tisíc dětí.

²⁶ Hodnotící zpráva Ústřední pionýrské rady z října 1950 konstatovala, že školy jako zotavovny považuje „za nezpůsobilé k provozu zotavné péče a to jak umístěním (uprostřed vsi, vzdálené od lesa a vody), tak prostředím vůbec (velké třídy sloužící jako ložnice, školní nábytek často složený v koutě třídy, nebo na chodbě, nehygienické záchody, typický zápach, nemožnost okamžitě po ukončení školního roku dávat do provozu budovu pro letní akci), opravy ve školách přes prázdniny apod.“ NA, fond 19/3, a. j. 152.

nění největších závad. Podobná byla situace i v Olomouckém kraji – v okrese Jeseník mělo zajištěno letní pobyt 6 000 dětí, přestože kapacita tamních zařízení nedosahovala ani poloviny. „Podle toho vypadalo zařízení a ubytování dětí. Zdravotní referát ONV Jeseník se postavil proti tomuto nezodpovědnému forsírování rekreace po stránce kvantitativní, zatímco kvalita rekreačních zařízení byla podprůměrná, až velmi závadná.“²⁷ Také z dalších krajů přicházely zprávy o problematickém hygienickém stavu zařízení (nedostatku pitné vody či vody vůbec) či o dětech tisících se v malých školních třídách či jiných místnostech. Nízkou kapacitu pro letní pobyty zhoršoval i nedostatek stanů.

5. Krize konceptu tzv. jednotné dětské rekreace

Je zřejmé, že celkový počet dětí využívajících státem podporované prázdninové pobyty až do počátku padesátých let plynule a rychle narůstal. Požadoval to ostatně i první pětiletý plán, který stanovoval, kolik ze zhruba 1 600 000 dětí ve věku od šesti do 15 let (v českých krajích téměř 1 100 000) žijících na přelomu čtyřicátých a padesátých let v Československu, se letních pobytů každoročně zúčastní. Vzhledem k principu výběrovosti lze současně předpokládat, že růst umístěných dětí zrcadlí i zájem rodičů je na tyto pobyty vysílat. První pětiletý plán ovšem s počty dětských rekreatantů nakládal se značným optimismem, když stanovil, že v českých zemích bude v roce 1949 zajištěna letní zotavovací péče pro 190 tisíc dětí a v dalších letech bude narůstat podle následujícího vzorce: v roce 1950 se mělo letní rekreace zúčastnit o 30 tisíc dětí více a v každém následujícím roce měl tento počet vzrůst o dalších 10 tisíc, tedy o 40, 50 a 60 tisíc dětí, takže pro rok 1953 se počítalo v českých zemích s 300 tisíci dětmi. Vzhledem k nedostatečnému počtu ubytovacích kapacit a narůstajícím ekonomickým potížím musela tyto optimistické vize zbrzdit realita.

Přestože údaje retrospektivních statistických přehledů poněkud kolísají, můžeme shrnout, že v případě českých zemí²⁸ se státním institucím do roku 1951 dařilo (byť s narůstajícími obtížemi) plánované počty dětí naplňovat. Zatímco v prvních dvou letech byl plánovaný počet dokonce překročen, v roce 1951 již splnění kvót chybělo několik málo procent. Na zasedání vlády v únoru 1952 zazněla kritika „zbytečně velkého počtu dětí“ na letní rekreaci

²⁷ NA, fond 19/3, a. j. 152.

²⁸ Upozorníme na to, že na Slovensku letní rekreace dětí probíhala v prvních poúnorových letech odlišně: lišil se organizační rámec a také se nedařilo naplňovat plánované počty dětí.

a vláda přistoupila k určité korekci v tomto smyslu, že kvóty dětí pro 28denní rekreaci byly sníženy ve prospěch táborů ve městech a 11denních kulturních zájezdů venkovských dětí. Plánované kvóty tedy sice mohly být splněny, ale – jak konstatovaly vedoucí orgány ČSM –, „za pomoci nových, méně hodnotných typů rekreace“ a navíc s připočtením zimních branně výcvikových zájezdů do hor a škol v přírodě, jež se do té doby evidovaly odděleně.²⁹ Po této úpravě se plán podařilo vcelku „splnit“. Přitom bylo zřejmé, že v posledním roce první pětiletky již pro uvažovaných 300 tisíc dětí letní pobyt nebude zajištěn. Počátkem roku 1953 vláda přistoupila přímo ke snížení kvóty na 200 tisíc se zdůvodněním, že hlavním cílem rekreační péče nemohou být „zbytečně vysoké“ počty dětí, ale je třeba brát ohledy i na její kvalitu, neboť ovlivňovala postoj veřejnosti. Nízký počet dětí na rekreaci v létě 1953 navíc ovlivnily dopady měnové reformy. V roce 1954 na rekreační pobyty vyrazilo jen zhruba 65 tisíc,³⁰ a o rok později okolo 102 tisíc dětí. Je zjevné, že v roce 1952 tedy prázdninová péče dosáhla svých tehdejších limitů.

Od počátku roku 1955 začalo komunistické vedení připravovat zásadní úpravu dětské rekreace, a to z hlediska její organizace i financování. Již v letní sezóně 1955 došlo na základě instrukce ministerstva školství č. 22/1955 k důležité úpravě, podle níž se na pořádání táborů kromě ministerstva školství, resp. školských odborů národních výborů začala podílet Ústřední rada odborů, resp. jednotlivé odborové svazy ROH a závodní výbory. Přestože se odbory v této pro ně téměř nové oblasti angažovaly tuto sezónu jen asi z jedné čtvrtiny, byl i tak naznačen nový směr vývoje.

Důležitá změna v konceptu dětských táborů měla přitom širší pozadí a je zajímavé sledovat, jak ji ovlivnil souběh více vlivů a impulsů.³¹ Z hlediska státní správy, která od roku 1950 nesla hlavní organizační a administrativní břemeno dětské rekreace, je třeba vidět, že zaměstnance národních výborů při statisícových počtech dětí agenda letní dětské rekreace mimořádně zatěžovala. Československé orgány se proto inspirovaly praxí ze Sovětského svazu, NDR, Polska či Bulharska, kde prázdninové pobyty dětí i údržbu zotavoven zajišťovala především podniková sféra a odbory. Zmíňme v této souvislosti zprávu o zkušenostech delegace ze sovětského pionýrského tábora v Artěku ze srpna 1953, která zaujala předsednictvo ÚV ČSM právě líčením koncepce „táborů za městem“ pro děti zaměstnanců jednoho závodu.³² Zdů-

²⁹ NA, fond 19/3, a. j. 152. Materiál pro schůzi sekretariátu ÚV ČSM 26. 2. 1952.

³⁰ NA, fond ÚPV – tajná spisovna 1945–1959, kart. 1605, sign. 12/3.40.1.

³¹ K tomu dále NA, fond ÚPV – tajná spisovna 1945–1959, kart. 1605, sign. 12/3.40.1.

³² NA, fond 19/3, a. j. 152.

razně zde, že toto řešení nabízelo i prostor k podstatnému rozšíření sítě dětských táborů, která v letech 1952 a 1953 dospěla ke svým limitům.

Další významnou motivaci představoval finanční dopad na státní rozpočet. Tehdejší analýza Úřadu předsednictva vlády přímo dospěla k názoru, že tzv. zotavovací péče nebyla doposud prováděna hospodárně, neboť státní příspěvek na ni činil více než dvě třetiny celkového nákladu.³³ To bylo shledáno jako neúnosné, zvláště za předpokladu, že počet dětí na letních táborech opět v dalších letech poroste. V případě převzetí organizace dětských táborů Revolučním odborovým hnutím by se přímý náklad státu snížil o pět mil. Kčs. Tyto záměry doprovázela kritika rodičovské veřejnosti za pasivní přístup k dětské rekreaci. Poměrně ostře to formulovalo ministerstva školství v srpnu 1955: „Rodiče žáků si během doby zvykli posuzovat umožnění rekreace jejich dětem jako samozřejmost, důrazně se domáhali každoročního vyslání svých dětí a nepomáhali k zajištění zdárného průběhu rekreace.“ Nová praxe měla rodiče zapojit jako členy ROH (dobrovolní pracovníci na táborech), účastníky nemocenského pojištění zaměstnanců i jako přispěvatele do fondu SRPŠ.

Novou praxi v organizaci dětských letních táborů vláda schválila počátkem září 1955, kdy se usnesením č. 2463 jejich hlavním pořadatelem stalo Revoluční odborové hnutí, resp. jednotlivé podniky. Podrobná analýza dopadu této úpravy však přesahuje záměr této studie, proto se omezíme alespoň na několik závěrečných poznámek.

I po roce 1956 si dětské tábory (nyní označované především jako pionýrské tábory ROH) ponechávaly výběrový charakter. Lze však konstatovat, že sociální a politická kritéria zůstala v zásadě v rovnováze, což umožňovalo kontinuální růst celkového počtu dětí, které se tábory účastnily. Napomohla tomu skutečnost, že se délka jednoho turnusu zkrátila zprvu na 21, později na pouhých 14 dní. V polovině šedesátých let již ROH umožnilo prázdninový pobyt na táboře více než 300 tisícům dětí, další desetitisíce přitom mohly využít možnosti jiných provozovatelů. V rámci ROH se také rozvíjely možnosti rodinné rekreace. Celkově se jednalo o počty dětí, které dalece převyšovaly zotavovací a ozdravné pobyty dětí v předúnorovém a meziválečném období. Komunistický režim se tímto úspěchem velmi rád veřejně prezentoval, i když kvalita pobytu dětí zejména do druhé poloviny padesátých let byla sporná a je obtížné ji srovnávat s étosem letních táborů šedesátých až osmdesátých let, který stále ještě formuje naše představy o letních prázdninách dětí vyrůstajících v období socialismu.

³³ NA, fond ÚPV – tajná spisovna 1945–1959, kart. 1605, sign. 12/3.40.1.

K postupné proměně charakteru pobytu na pionýrských táborech významně přispěla právě změna hlavního provozovatele. Namísto úředníků národních výborů připravovaly pobyt dětí odborové orgány a vedení podniků, v nichž rodiče většiny dětí pracovali. Vztah k dětem vlastních zaměstnanců přinášel v řadě ohledů nesporná pozitiva. Podniky většinou mohly nabídnout lepší materiální zázemí, nebo o jeho zlepšování alespoň usilovaly. V souvislosti s růstem životní úrovně se proto v polovině šedesátých let setkáváme spíše s kritikou tohoto trendu, doprovázenou i poukazy na častou vybíravost dětí v jídle. V tisku se poukazovalo na skutečnost, že děti sice tráví prázdniny v přírodě, obklopuje je však komfortní sociální zázemí, pohodlné ubytování, speciální vybavení pro technické zájmové činnosti apod. Začal se zdůrazňovat výchovný význam prožitku dočasného nepohodlí či provizorních životních podmínek – tento přístup signalizoval zároveň i určitou přístupnost zásadám někdejších skautských táborů. Neskrývanou krizi výchovného systému pionýrské organizace měla i zde mírnit inspirace skautingem; více se zdůrazňoval význam osvojování si tábornických dovedností převážně městských dětí, poznávání přírody a utužování tělesné zdatnosti.

Kromě zázemí pionýrských táborů se od poloviny padesátých let měnil i charakter dětského táborového kolektivu, jehož aktivity navíc již daleko méně formovali učitelé, ale spíše podnikoví zaměstnanci, kteří v pravidelném pobytu na táboře spatřovali určitou seberealizaci. Podobnost se školním prostředím ustoupila i proto, že namísto kompaktních školních pionýrských družin se na táborech formovaly nové a svěbytné dětské kolektivy. Prvotní námitky učitelů a pionýrských vedoucích, že tak dojde k narušení kontinuity jejich výchovné práce, vzaly za své.

RESUMÉ

DĚTSKÉ TÁBORY A LETNÍ ZOTAVOVNY V LETECH 1948–1955

Studie se zaměřuje na dosud nereflktovanou problematiku – vznik konceptu dětských letních táborů v českých zemích v letech 1948–1955. Období letních prázdnin představovalo pro komunistický režim v cyklu celoročních aktivit dítěte choulostivou etapu, kdy se na čas dostávalo mimo bezprostřední vliv školy a masově organizované letní pobyty tak byly jednou z cest, jak toto oslabení zmírnit. Nová koncepce se vymezila zejména vůči silné tradici skautských táborů. Do roku 1949 zanikla síť tradičních pořadatelů (spolků)

a tzv. jednotnou dětskou rekreaci (letní zotavovací péči) organizovaly národní výbory, které vybíraly děti podle předem daných, politicky a ideologicky motivovaných kritérií. Teprve v dalších letech se tento přístup zmírňoval. Pobyt na letních táborech silně poznamenávaly ideologické požadavky i školní charakter práce s dětským kolektivem. Růst počtu dětí na táborech v letech 1949–1951 negativně ovlivňoval špatný stav objektů a nízký počet zotavoven. Důležité pozitivní změny jsou spjaty s převodem organizace dětských táborů na Revoluční odborové hnutí v roce 1955.

Klíčová slova: děti, dětské tábory, prázdniny, mimoškolní výchova, komunismus

SUMMARY

CHILDREN'S CAMPS AND SUMMER RECUPERATION HOMES IN YEARS 1948–1955

The study focuses on the still untouched issue – the establishment of a concept of children's summer camps in the Czech lands in years 1948–1955. In the cycle of year-long child's activities, summer holidays represented a delicate season for the Communist regime. In this period, a child was not under the straight influence of a school and a mass organized summer camps belonged among ways which contributed to reduce this weakening. A new conception distanced itself especially from the strong tradition of scout camps. A network of traditional organizers (clubs) disappeared until 1949 and a so called unified children recreation (summer recuperation) was organized by national committees, which chose children according to politically and ideologically motivated criteria given in advance. Only later, such an attitude was moderated. A stay in summer camps was strongly characterized by ideological requirements as well as a school character of work with a child group. The growth of a number of children in camps in years 1949–1951 was negatively influenced by a poor status of camp buildings and a lack of recuperation centres. The important and positive changes were connected with a transfer of children's camp organization to the Revolutionary Trade Union Movement in 1955.

Keywords: children, children's camps, holidays, extra-curricular education, communism

Translated by Mgr. Hana Ferencová

doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: jiri.knapik@fpf.slu.cz

ÚLOHA NOVINÁŘE OLDŘICHA ŠVESTKY V PŘÍPRAVĚ POLITICKÉHO PROCESU PROTI ROLNÍKU JOSEFU KALVODOVI V ROCE 1948

Jakub Železný

Český komunistický novinář a politik Oldřich Švestka (1922–1983) je znám především kvůli svému působení v deníku Rudé právo, ústředním tiskovém orgánu komunistické strany. V redakci pracoval v letech 1945–1968 a 1975–1983, přičemž mezi roky 1958–1968 a po celé druhé období byl šéfredaktorem listu. Neméně podstatná je i jeho činnost funkcionáře Komunistické strany Československa (KSČ) – byl dlouholetým členem jejího ústředního výboru (ÚV KSČ), od 4. dubna 1968 do 31. srpna 1968 byl dokonce v předsednictvu, tedy nejužším stranickém vedení. Od počátku takzvané normalizace (v jeho případě konkrétně od 11. prosince 1970) až do smrti 8. června 1983 byl členem sekretariátu ÚV KSČ, v období prosinec 1970–říjen 1975 byl zároveň tajemníkem ÚV KSČ. V letech 1969–1971 působil i v Byru ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích¹, kde také krátce vykonával funkci tajemníka.² Ve své novinářské činnosti i politickém působení zastával vždy rigidně nereformní, prosovětské postoje, což potvrdil především v průběhu historických událostí roku 1968 a v následujících letech: je jedním z pěti signatářů takzvaného zvacího dopisu,³ během nočního zasedání předsednictva ÚV KSČ 21. srpna 1968 patřil k menšině, která se stavěla proti formulaci o „porušení mezinárodního práva“ v protiokupačním svolání *Všemu lidu Československé socialistické republiky*,⁴ na přelomu let 1968–1969 založil a dva roky vedl stranický týdeník *Tribuna*, který byl po so-

¹ Šlo o orgán, který měl po federalizaci Československa vytvořit v rámci KSČ protiváhu existující Komunistické straně Slovenska, jako autonomně fungující složce KSČ. Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích mělo odstranit tuto disproporci a řídit stranickou práci v Čechách a na Moravě, zaniklo však v roce 1971 a až v říjnu 1988 na ně navázal výbor pro stranickou práci v České socialistické republice.

² Biografická data Oldřicha Švestky ověřena dle ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Praha 2010, s. 323 a 417.

³ Více ke zvacímu dopisu JANÁČEK, František – MICHÁLKOVÁ, Marie: *Dokumenty: Příběh zvacího dopisu*. Soudobé dějiny, 1, 1993, s. 87–101.

⁴ Srov. Národní archiv, fond 02/1 (Předsednictvo ÚV KSČ), svazek 79, arch. j. 119, bod 15, vstup vojsk, 54 listů (z toho s. 1–45 A5, s. 46–47 A4, s. 48–49 A5, s. 50–52 A4, s. 53 A5, s. 54 A4), s. 15.

větské invazi několik měsíců jedinou oficiální „antireformní“ tiskovinou,⁵ v roce 1969 byl mezi prvními žurnalisty, kteří podepsali vyjádření loajality novému nejvyššímu představiteli KSČ Gustávu Husákovi v prohlášení *Slovo do vlastních řad*⁶ a od počátku roku 1971 až do znovuvvedení do funkce šéfredaktora Rudého práva jako tajemník ÚV KSČ prakticky řídil chod československých sdělovacích prostředků. Měl tak výrazný podíl na jejich návratu od podpory progresivních sil po dobu Pražského jara k absolutní konformitě vůči normalizační stranické linii.⁷

Přesto jeho osoba nebyla dosud předmětem zvláštního zájmu historiků,⁸ kteří se i v pracích biografického charakteru povětšinou soustřeďují na obecně známější představitele komunistické moci, respektive médií. Pokud je už Švestka zmiňován, pak nejčastěji právě jen v souvislosti s událostmi let 1968–1969, která ale v jeho životopise zaujímají nepochybně klíčovou roli. Zatím téměř neznámou epizodou jeho života je účast na přípravě politicky motivovaného soudního procesu proti rolníku Josefu Kalvodovi z Havlíčkobrodsko krátce po únorovém puči v roce 1948. Švestka v té době již pracoval v pražském ústředí deníku Rudé právo, ale ke kauze měl lokální vazbu: ačkoli se narodil na Teplicku a vystudoval obchodní akademii v Lounech, už od konce třicátých let pracoval právě v Havlíčkově Brodě.

Josef Kalvoda (1923–1999) byl prakticky Švestkovým vrstevníkem, pocházel z obce Maleč, jež leží asi 13 kilometrů od města Chotěboř a asi 25 kilometrů od Havlíčkova Brodu. Spolu s otcem Janem hospodařil na rodinném statku a po druhé světové válce se výrazně angažoval v mládežnické organizaci Československé strany lidové (ČSL), jediné tehdy povolené nelevicové strany v rámci existující Národní fronty v českých zemích. Ve svém regionu se vypracoval do funkcí okresního i krajského předsedy organizace mladých lidovců. Pro nekompromisní názory především na rostoucí vliv KSČ, byl ale v rámci ČSL znám i širší stranické veřejnosti, ve styku byl s podobně nala-

⁵ Více ke vzniku Tribuny ŽELEZNÝ, Jakub: *Vznik týdeníku Tribuna jako první legální tiskové platformy antireformních sil v roce 1969*. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C – Literární historie, 57, 2012, č. 4, s. 53–57.

⁶ *Slovo do vlastních řad*. Rudé právo, 17. května 1969, s. 2.

⁷ Více o řízení médií Švestkou v tomto období FRŇKA, František: *Kancelář tajemníka ÚV KSČ Oldřicha Švestky*. *Paginae Historiae*, 18, 2010, s. 374–380, resp. Týž: *Kancelář tajemníka ÚV KSČ Oldřicha Švestky (zpráva o fondu)*. In: *Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus*, 1, 2008, s. 38–45.

⁸ Autor této studie dokončuje v současné době na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci doktorskou dizertační práci s názvem *Oldřich Švestka: Propagandista-Internacionalista-Vlastizrádce*, jednou z jejích kapitol bude i výrazně zkrácená verze této studie.

děny lidoveckými politiky, z nichž nejznámějším byl poslanec a publicista Bohdan Chudoba.

Osobnost Josefa Kalvody do prostředí české historiografie uvedl historik Jan Cholínský. Jeho péčí vyšla část Kalvodovy exilové publicistiky, včetně knihy, obsahující i vzpomínkové texty, sám o Kalvodovi publikoval několik studií a především je autorem rozsáhlé Kalvodovy biografie. Také uspořádal archivní fond Josef Kalvoda, který je uložen v knihovně Libri Prohibiti.⁹ Právě podle Cholínského byl v poválečných letech Josef Kalvoda: „...patrně nejznámějším antikomunistou na Havlíčkobrodsku.“¹⁰ Cholínský také na základě dlouhodobého zkoumání osobnosti Josefa Kalvody a jeho názorů jednoznačně uvádí: „...Kalvoda se nikdy nehlásil k jinému politickému uspořádání státu než k liberální demokracii a k jiné politické doktríně než k sociální nauce římskokatolické církve a z ní vyplývajícimu křesťanskodemokratickému politickému programu.“¹¹ Před únorem 1948 aktivně a velmi razantně vystupoval proti politice ministra zemědělství Júlia Ďuriše, člena KSČ. Ostře se vymezoval i proti směřování Československého svazu mládeže (ČSM), v němž byl okresním předsedou, do područí komunistů. To Kalvodovi vyneslo už v roce 1947 – tedy ještě před únorovým pučem – vyšetřování ze strany Státní bezpečnosti (StB), patřící pod resort vnitra, řízený komunistou Noskem. Justice, spadající naopak pod národně-socialistického ministra Drtinu, měla v této době pořád schopnost zachovat si částečnou procesní autonomii a postupovat relativně nezávisle, což v autobiografii potvrzuje i sám Kalvoda: „U Krajského soudu v Kutné Hoře byli stále ještě soudci „ze staré školy“, a proto trestní oznámení bylo odloženo ad acta. Ve skutečnosti zpráva o trestním oznámení publikovaná v socialistických novinách mi přinesla velkou popularitu a lidé mi na schůzích tleskali ještě před tím, než jsem začal mluvit.“¹²

Jedna – možná domnělá – Kalvodova účast na zemědělské schůzi v Choťboři na podzim 1947 ho ale přivedla do velmi obtížné situace záhy po únorových událostech. Právě v tomto případě sehrál Oldřich Švestka důležitou

⁹ Tento fond je také základem heuristiky této studie, neboť obsahuje kompletní vyšetřovací spis, který si Josef Kalvoda vyžádal po roce 1989 a zanechal jej ve své pozůstalosti, stejně jako v ní budou dále citovány i zmíněné práce Jana Cholínského včetně Kalvodových vlastních memoárů.

¹⁰ CHOLÍNSKÝ, Jan: *Vojáci Kristovi, aréna volá! Sursum Corda! Josef Kalvoda a český protikomunistický odboj v zahraničí*. Paměť a dějiny, 2/2010, s. 94.

¹¹ Týž: *Pravda je akademikovým mečem, protivenství výzvou a příležitostí*. In: ŠTOGROVÁ, Jarmila (ed.): *Josef Kalvoda. Sborník textů z konference pořádané Knihovnou kardinála Berana 18. června 2012 v Třebošně. Plzeň 2013*, s. 99.

¹² KALVODA, Josef: *Z bojů o zítřek III. Historické eseje*. Kladno 1998, s. 165.

úlohu. Už 15. března 1948 byl Kalvoda zatčen Státní bezpečností a kutnohorské státní zastupitelství (nyní již resortně příslušející pod ministerstvo řízené komunistou Čepičkou) sepsalo obžalobu pro přečin rušení obecného míru.

Oldřich Švestka se během vyšetřování stal jedním z klíčových svědků komunistické justice proti Josefu Kalvodovi. Švestka se totiž měl v roli jakéhosi pozorovatele oné schůze na podzim 1947 (její přesné datum nebylo nikde uvedeno) zúčastnit spolu se dvěma dalšími osobami. Jednou z nich byl tajemník havlíčkobrodského krajského akčního výboru Národní fronty Josef Hušek.¹³ Ten 29. dubna 1948 vypověděl: „Loňského roku na podzim bylo mi telefonicky hlášeno z Chotěboře, pravděpodobně ze sekretariátu komunistické strany, že v Chotěboři se chystá ilegální schůze rolníků, kteří mají v úmyslu založit pátou stranu a připravit stávkou rolníků (...). Schůze jsem se súčastnil (sic) spolu s red. Rudého práva Oldřichem Švestkou z Prahy. Mluvil několik řečníků, mezi nimi i obviněný. Obviněný mluvil asi v tomto smyslu: Nespokojenost mezi sedláky se rozmáhá. Je třeba od slov přistoupiti k činům. Musíme navázati spojení s jinými kraji (...). Musíme se všichni v jeden den sjetí do Prahy a udělati tam pořádek.“¹⁴

Poněkud absurdně může znít označení schůze, která se konala ještě před Únorem, za „nelegální“. Hušek ji ale tak jistě vnímal vzhledem ke svému názorovému zakotvení, a navíc jeho výrok byl pronesen až po únorovém puči a autor jej tak podvědomě jistě vztahoval na v danou chvíli existující společenský a politický status quo. Kromě toho ale platí, že pokud by na oné schůzi měla například vzniknout nová (agrární) politická strana, bylo by to v rozporu i s předúnorovými zákony, povolujícími v českých zemích jen 4 strany. I tak lze hovořit o zjevné retroaktivitě této kauzy – Kalvoda byl v okamžiku existence totalitního režimu žalován za čin, který měl spáchat v okamžiku neexistence totalitního režimu, tedy v době kdy (i při vědomí specifických podmínek, panujících v takzvané třetí republice 1945–1948) ještě existovala názorová pluralita a pouhá veřejná kritika politických činitelů nemohla být shledávána právně závadnou. To ale zjevně pro vyšetřovací orgány v roce 1948 už nepředstavovalo žádnou překážku. Navíc Kalvoda byl žalován ještě

¹³ Podle zjištění historiků Pavlína Formánkové (Kourové) a Petra Koury byl Josef Hušek velmi aktivní i v přípravě propagandistické kampaně provávající proces s Miladou Horákovou v roce 1950, a to z titulu funkce náměstka ministra informací, již zastával v letech 1949–1951, sám byl ale později také krátce vězněn, srov. FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr: *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provávající proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2009, s. 195.

¹⁴ Libri Prohibiti, fond Josef Kalvoda, svazek Veřejná politická činnost Československo, podsvazek Perzekuce v Československu, arch. j. 1/1.6 Dokumenty o zatčení a po zatčení Josefa Kalvody 1948, složka Výsledky svědků: Výpověď svědka Josefa Huška, taj. kraj. akčního výboru nár. fronty z Havl. Brodu, 1 list A4 (pouze originál), s. 1.

podle zákona 50/1923, tedy Zákona na ochranu republiky, který měl paradoxně chránit demokratický charakter první, masarykovské republiky. Zákon podobného názvu, jen s akcentováním adjektiva „lidově demokratické“, tedy zákon 231/1948 – Zákon na ochranu lidově demokratické republiky – byl přijat až 6. října 1948 a následně se stal jednou z hlavních právních norem užívaných při politických procesech čtyřicátých a padesátých let.¹⁵

Z Huškových slov ve výpovědi se ale bohužel nedozvídáme nic o důvodech, pro které měl být na místě oné schůze přítomen i Oldřich Švestka. Hušek nespécifikuje, zda Švestku na akci přizval on, nebo jaký jiný byl impuls pro účast mladého redaktora pražského Rudého práva na lokální akci zemědělců. Není to zjevné ani z výpovědi dalšího svědka Jana Hladíka, vyslychaného 12. května 1948. Ten v prohlášení pro příslušníky StB Švestku vůbec nejmenuje, jako jediný z této trojice ale – byť neurčitě – uvádí přibližnou dobu, kdy se shromáždění mělo konat („Poslední projev Josefa Kalvody vyslechl jsem myslím v měsíci listopadu 1947, přesný čas si nepamatuji, v Hospodářské záložně v Chotěboři, kde se konala schůze t. zv. (sic) přípravného výboru stávkového.“¹⁶), přičemž ona nejednoznačnost v časovém určení se později ukáže jako jeden z důležitých bodů Kalvodovy obhajoby.

Ani sám Švestka neosvětluje účel své návštěvy na setkání rolníků v Chotěboři, i on ale zmiňuje Josefa Huška, přímo uvádí: „...navštívil jsem spolu s Josefem Huškem, tajemníkem z Havl. Brodu schůzi bývalých agrárníků z chotěbořska (sic)...“¹⁷ Pokud Hušek i Švestka explicitně hovoří o společné návštěvě této akce, dá se usoudit, že na účasti byli právě oni dva předem domluveni. Vzhledem k tomu, že Švestka v předchozích letech v Havlíčkově Brodě působil, je možno předpokládat, že se s Huškem (zdejšími tajemníkem národní fronty) znali. Lze tudíž dovodit, že mohl být Huškem osloven, aby jako v tu chvíli již pražský novinář, ale znalý místních poměrů, přijel a o události případně referoval, navíc si Hušek jistě byl vědom zřetelné Švestkovy komunistické orientace. Je to ale předpoklad, který nelze jednoznačně ověřit.

¹⁵ Jeho číslo také dalo jméno první československé organizaci politických vězňů (K 231) z roku 1968.

¹⁶ Libri Prohibiti, fond Josef Kalvoda, svazek Veřejná politická činnost Československo, podsvazek Perzekuce v Československu, arch. j. 1/1.6 Dokumenty o zatčení a po zatčení Josefa Kalvody 1948, složka Výslechy svědků: Záznam o výpovědi sepsaný dne 12. 5. 1948 v Chotěboři ve věci rušení obec. míru Josefem Kalvodou, rolníkem z Malce, se svědkem Janem Hladíkem, nar. 10. 8. 1917. (sic) v Rozsochatci atd., tři listy A4 (jeden list originál, dva listy kopie), s. 1.

¹⁷ Libri Prohibiti, fond Josef Kalvoda, svazek Veřejná politická činnost Československo, podsvazek Perzekuce v Československu, arch. j. 1/1.6 Dokumenty o zatčení a po zatčení Josefa Kalvody 1948, složka Výslechy svědků: SNB Záznam o výpovědi svědka Oldřicha Švestky, redaktora, nar. Dne 24, (sic) 3. 1922, Cukmantl, okr. Teplice-Sanov atd., 2 listy A4 (1 list originál, 1 list kopie), s. 1.

Na druhou stranu je pravda, že Švestka se v té době, tedy na podzim 1947, v Rudém právu věnoval intenzivně právě zemědělské tematice.¹⁸

Samotná Švestkova výpověď není datována, ale pravděpodobně byla učiněna v témže období jako Huškova (29. dubna 1948), respektive Hladíkova (12. května 1948). Ve srovnání s jejich prohlášeními je ale Švestka konkrétnější, ideologicky vyhraněnější a jeho svědectví má místy výrazně denunciační charakter: „Po provokačních řečech několika lidí, většinou statkářů, jejichž (sic) jména mohla by být dodatečně zjištěna, ujal se slova bývalý tajemník lidové strany Josef Kalvoda, jež (sic) ve své řeči vyzýval rolníky k tomu, aby s (sic) se sdružili a připravili akci proti vládě Klementa Gottwalda. Přitom povzbuzoval přítomné zemědělce tím, že jmenoval řadu krajů, v nichž prý se zemědělci připravují ke stávce a k otevřeným akcím proti nynějšímu režimu. Ve svém projevu vyhrožoval také tažením na Prahu. Josef Kalvoda ve své řeči také vyzýval, aby si rolníci vybudovali nový Jednotný svaz českých zemědělců, který bude jejich zbraní proti vládě Klementa Gottwalda a proti mi. (sic) J. Ďurišovi.“¹⁹ Švestka ve výpovědi dále sděluje jméno dalšího řečníka na této schůzi a i z toho je zřejmé, že s lokální situací i důležitými místními osobami byl dobře obeznámen: „V této schůzi promluvil také velkostatkář ing. Kafka, který hrál již neblahou úlohu při procesu s kolaborantem ing. Horčíčkou a tento velkostatkář popouzel rolníky proti politice min. J. Ďuriše, kterého urážel a snažil se ve svém projevu důvěru rolníků v min. Ďuriše podlomiti.“²⁰ U dalšího neidentifikovaného účastníka nabízí Švestka iniciativně, že bezpečnosti jeho totožnost sám zjistí a sdělí: „Dále na schůzi promluvil statkář z Běstvíny u Chotěboře, jehož jméno bych mohl dodatečně zjistit a sdělit, který si počínal podobně, jako ing. Kafka.“²¹

Důležitost výpovědi Švestky, Huška a Hladíka (a jejich nebezpečnost pro Kalvodu) prokazuje fakt, že byly následně prakticky jediným důvodem, na němž prokurátor 25. září 1948 svou žalobu založil. A to i přesto, že poručík StB Jaroslav Matoušek, který Kalvodu zatýkal, vyšetřoval a pro kutnohorský krajský soud vypracoval i zprávu o údajné Kalvodově protistátní činnosti, uvádí i další přitěžující okolnosti proti zatčenému a ze tří zmíněných svědectví o schůzi uvádí pouze Huškovo, nikoli Švestkovo ani Hladíkovo (pravdě-

¹⁸ Například v říjnu 1947 uveřejnil v Rudém právu pod šifrou „šv“ několik článků na zemědělská témata, srov. např. *Dostaneme se konečně z džungle v naší distribuci?* Rudé právo, 3. října 1947, s. 3.; resp. *Za nepořádky a zpronevěry v JSČZ nese odpovědnost také dr. Suchý. Zneužití důvěry rolníků musí být přísně potrestáno.* Rudé právo, 10. října 1947, s. 3.; resp. *Jaký je postoj nár. soc. strany k JSČZ?* Rudé právo, 16. října 1947, s. 1. aj.

¹⁹ Libri Prohibiti, tamtéž, s. 1.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

podobně považoval výpověď vysokého funkcionáře akčního výboru národní fronty za dostačující) a nekonkrétně mluví o větším množství podobných schůzí: „V měsíci říjnu a listopadu 1947 na schůzích býv. příslušníků agrární strany vybízeli zemědělce k vytvoření hnutí proti vládě, podněcovali ku stávce atd. O této věci svědčí protokol Josefa Huška, krajského tajemníka akčního výboru národní fronty z Havlíčkova Brodu.“²² V závěrečném obžalovacím spisu, který ale vypracoval pro Krajský soud v Kutné Hoře prokurátor, není uvedena žádná jiná okolnost, svědčící o Kalvodově údajném porušení zákona, pouze ona účast na shromáždění rolníků, a ta není dokladována žádným jiným přímým či nepřímým důkazem než pouze třemi svědeckými výpověďmi: „Výpověďmi svědků Josefa Huška, Jana Hladíka, Oldřicha Švestky v souhlase s trestním oznámením jest prokázáno, že obviněný na podzim 1947 na schůzi v Chotěboři pobuřoval proti státu a jeho lidově-demokratické formě, vyzýval, aby od slov se přistoupilo k činům, navázalo spojení s jinými kraji, zejména s táborskem (sic), plzeňskem (sic) a královéhradeckem (sic), všichni se musí sjet v jeden den do Prahy a udělati tam pořádek. Vyzýval rolníky, aby se sdružili a připravili k akci proti vládě Klementa Gottwalda a poukazoval na řadu krajů, v nichž se prý zemědělci připravují ke stávkám. Vyhrožoval také tažením na Prahu. V jednání obviněného spočívá skutková podstata žalovaného přečinu a jest naň proto právem žalováno.“²³ Prokurátor také podle obžaloby jednoznačně počítal s osobní účastí a přímými svědeckými výpověďmi Huška, Hladíka a Švestky i při budoucím hlavním líčení: „Jako svědci budtež voláni Josef Hušek, Jan Hladík a Oldřich Švestka.“²⁴

Na viditelné důkazní nouzi, kdy kauza se nakonec týká jen jedné schůze a je opřena pouze o tři svědectví, logicky Kalvoda už před procesem založil obhajobu. V takzvaném průvodním návrhu k obžalobě vyzval Švestku a ostatní dva svědky ke zpřesnění údajů: „Podepsaný Josef Kalvoda uvádí, že důvody v žalobě uvedené, jsou založeny na mylných svědeckých výpovědích. Obviněný nemluvil vůbec na žádné veřejné schůzi zemědělců v Chotěboři na podzim r. 1947. Tudíž se ani nemohl dopustiti přečinu, z něhož je viňen (sic). Svědci, kteří jsou uvedeni v žalobě, nechť formulují přesně výroky tak,

²² Libri Prohibiti, fond Josef Kalvoda, svazek Veřejná politická činnost Československo, podsvazek Perzekuce v Československu, arch. j. 1/1.6 Dokumenty o zatčení a po zatčení Josefa Kalvody 1948, mimo složku: Dodatečná zpráva Oblastní úřadovny státní bezpečnosti v Kolíně ze dne 31. března 1948 ve věci Josefa Kalvody atd., 2 listy A4 (1 list originál, 1 list kopie), s. 1.

²³ Libri Prohibiti, fond Josef Kalvoda, svazek Veřejná politická činnost Československo, podsvazek Perzekuce v Československu, arch. j. 1/1.6 Dokumenty o zatčení a po zatčení Josefa Kalvody 1948, složka Obžalovací spis: Krajskému soudu v Kutné Hoře /Panu vyšetřujícímu soudci:/ Spis obžalovací, pět listů A4 (jeden list originál, čtyři listy kopie), s. 2.

²⁴ Libri Prohibiti, tamtéž, s. 1.

jak byly doměle (sic) proneseny, uvedou přesné datum, kdy byly proneseny a kdo byl svolavatelem schůze.“²⁵

To, zda Josef Kalvoda na oné schůzi byl a jestli se vůbec uskutečnila, nebo zda zcela striktním odmítnutím své účasti pouze umně využil mezery v konstrukci žaloby, je nepodstatné. Jeho právem bylo proti totalitní justici hájit se jakýmkoli způsobem, a je zřejmé, že tak činil nejen obratně, ale i statečně. Na rozdíl od mnoha jiných, kteří tehdy stejně jako on stáli na straně žalovaných ve zjevně politických případech, měl nakonec Kalvoda štěstí.²⁶ 25. července 1948 byl propuštěn z vazby, orgány činné v trestním řízení v nových poúnorových poměrech zřejmě ještě nebyly dostatečně zkušené a jejich ostrážitost byla nepochybně nižší než v dalších letech. Datum hlavního líčení bylo stanoveno až na 10. listopadu téhož roku. Právě této doby Kalvoda využil, na začátek soudu nečekal a zvolil odchod do emigrace. Hlavní důvody objasňuje Jan Cholínský v Kalvodově životopise: „Několik týdnů před plánovaným soudním přelíčením se Kalvoda tajně sešel se zaměstnancem prokuratury v Kutné Hoře, který mu potvrdil, že jedinou šancí, jak uniknout uvěznění, je emigrace. Jeho rozhodnutí definitivně ovlivnila další zpráva: dva ze svědků, které uvedl ve své písemné obhajobě, se soudu dopředu omluvili, že jsou a budou nemocní. Z toho usoudil, že ani ostatní jím žádaní svědkové si nebudou chtít pálit prsty a že svědčit v jeho prospěch nepřijdou.“²⁷

Kalvodovi se odchod do exilu vydařil, žil nejprve v Západním Německu, pak v Norsku a od roku 1951 ve Spojených státech. Krátce po emigraci se zapojil do činnosti zahraničních křesťansko-demokratických organizací, společně se zmíněným Bohdanem Chudobou se opět setkává, a to ve vedení Křesťanskodemokratického hnutí, které dle Chudobových životopisců

²⁵ Libri Prohibiti, fond Josef Kalvoda, svazek Veřejná politická činnost Československo, podsvazek Perzekuce v Československu, arch. j. 1/1.6 Dokumenty o zatčení a po zatčení Josefa Kalvody 1948, mimo složku: Titl. Krajskému soudu v Kutné Hoře – Panu vyšetřujícímu soudci. – Průvodní návrh k obžalobě podané stát. zastupitelstvem v Kutné Hoře na Josefa Kalvodu, rolníka z Malče, okr. Chotěboř, ze dne 25. září 1948, pod č. sp. Tk × 1768, – 48, tři listy A4 (jeden list originál, dva listy kopie), s. 1.

²⁶ Ačkoliv jsou v obecném povědomí až padesátá léta považována za období největších zločinů komunistické strany, a to už proto, že v tomto období skutečně měla totalitní justice na svědomí největší počet obětí, politické procesy začaly bezprostředně po únoru 1948. Zajímavou ilustrativní statistiku právě z podzimu 1948 uváděl exilový historik Antonín Kratochvíl: jen na základě měsíčního vytěžování dvou dobových komunistických tiskovin – ústředního deníku Rudé právo a krajských novin KSČ v Brně Rovnost. Mezi 7. zářím a 8. říjnem 1948 uveřejnily tyto listy informace o čtyřiceti třech politických procesech, v nichž bylo odsouzeno za jediný měsíc 276 osob, z toho tři k trestu smrti. Srov. KRATOCHVIL, Antonín: *Žaluji*. 1. díl. *Stalinská justice v Československu*. Praha 1990, s. 23.

²⁷ CHOLÍNSKÝ, Jan: *Poutník Josef Kalvoda. Život a dílo historika a ideologa protikomunistického odboje v exilu*. Kladno 2002, s. 96.

Zdeňka Beneše a Milana Drápaly „...vystupuje jako alternativa k exilové ČSL a postupně se s ní zcela rozchází.“²⁸ Mnohem známější je Kalvodova akademická dráha. V USA absolvoval studia historie a politologie a po léta pak působil jako profesor na několika univerzitách. Po listopadu 1989 opakovaně navštívil Československo a Česko a zemřel roku 1999.

Důvody a bližší okolnosti Švestkovy participace na případu Josefa Kalvody z roku 1948 zůstávají poněkud nejasné. Účast pražského redaktora centrálního stranického deníku na místní akci sedláků v Chotěboři nejspíš souvisela jednak s tím, že Švestka před příchodem do Prahy žil a pracoval právě v tomto regionu a zároveň s tím, že zemědělství bylo jeho specializací. Jiné logické vysvětlení nelze ani z dochovaných archiválií, vztahujících se k přípravě procesu, spolehlivě dovodit. V rovině čistých spekulací pak jsou úvahy, jak by plánovaný soudní proces v období počínající komunistické totality dopadl, a nakolik by pouhá svědectví (včetně Švestkova) mohla zapříčinit případné Kalvodovo uvěznění. Nebo zda by soud v té době ještě mohl brát ústní výpovědi za hodnověrné v případě, že obžalovaný trvá na opaku (zda by tedy byla aplikována právní zásada „in dubio pro reo“). Díky Kalvodově úspěšnému útěku za hranice ale neměla výpověď redaktora Rudého práva v neprospěch mladého rolníka fatální následky. Je možné ji tak interpretovat pouze jako jeden z řady momentů ve Švestkově životě – možná vůbec první významný²⁹ – v nichž opakovaně osvědčoval své skutečně bytostné celoživotní komunistické přesvědčení. To, díky němuž jej o třicet pět let později, po jeho úmrtí v červnu 1983, označil jeho dlouholetý spolupracovník Jan Fojtík ve smuteční řeči při pohřbu za „...leninovce gottwaldovské ražby.“³⁰

²⁸ BENEŠ, Zdeněk – DRÁPALA, Milan: *Bohdan Chudoba. Na křížové výpravě dvacátým stoletím*. In: DRÁPALA, Milan (ed.): *Na ztracené vartě Západu*. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948. Praha 2000, s. 422.

²⁹ Ještě před únorem 1948 se Švestka stal účastníkem jiného sporu – advokát Kamill Resler v roce 1947 žaloval Švestku za článek (ŠVESTKA, Oldřich: *Ohlas dne*. Rudé právo, 30. dubna 1947, s. 2), dehonestující Reslerovu práci při poválečných obhajobách lidí podezřelých z kolaborace s nacisty.

³⁰ *Rozloučení se soudruhem Oldřichem Švestkou*. Rudé právo, 15. června 1983, s. 1.

RESUMÉ

*ÚLOHA NOVINÁŘE OLDŘICHA ŠVESTKY V PŘÍPRAVĚ POLITICKÉHO PROCESU
PROTI ROLNÍKU JOSEFU KALVODOVI V ROCE 1948*

Studie přibližuje úlohu českého komunistického novináře a funkcionáře Oldřicha Švestky, známého jako dlouholetého šéfredaktora Rudého práva, nositele antireformních a prosovětských (po Srpnu 1968 prookupačních) názorů a signatáře tzv. zvacího dopisu, při přípravě politického soudního procesu proti zemědělci Josefu Kalvodovi krátce po únorovém převratu 1948. Švestka, jako tehdy ještě nepříteli známý, začínající novinář, bezpečnostním orgánům vylíčil průběh zemědělské schůze v Chotěboři z roku 1947. Na ní měl rolník a mládežnický funkcionář ČSL Josef Kalvoda vyzývat k odmítnutí linie ministerstva zemědělství, řízeného již tehdy KSČ. Výpověď Švestky, vedená jednoznačně v Kalvodův neprospěch, mající až denunciační charakter, spolu s prohlášeními dalších dvou údajných svědků, posloužila prokuratuře v Kutné hoře jako jediný důkaz údajné protizákonné činnosti Josefa Kalvody, na němž byla postavena obžaloba. Kalvoda strávil přes pět měsíců ve vazbě, před procesem byl propuštěn, čehož využil k úspěšnému pokusu o emigraci. Později se ve Spojených státech stal uznávaným historikem a pedagogem a dožil se i listopadu 1989.

Klíčová slova: Kalvoda, Josef (1923–1999), Švestka, Oldřich (1922–1983), Komunistická strana Československa, Československá strana lidová, Únor 1948, politické procesy, kolektivizace zemědělství, Rudé právo.

SUMMARY

*THE ROLE OF JOURNALIST OLDŘICH ŠVESTKA IN A PREPARATION
OF THE POTITICAL PROCESS AGAINST PEASANT JOSEF KALVODA IN 1948*

The study outlines the role of Czech Communist journalist and official Oldřich Švestka, famous such as a long time editor-in-chief of the Red Truth, a propagator of anti-reform and pro-Soviet (after August 1968 pro-occupation) opinions and a signatory of the so-called letter of invitation, during the trial against peasant Josef Kalvoda soon after the coup in February. Švestka, at that time a not very known journalist – just in the early-

stage of his career, described the safety authority what happened during the agricultural meeting in Chotěboř in 1947. At this meeting, peasant and youth official of the Czechoslovak People's Party Josef Kalvoda reputedly appealed for rejecting the line of the Ministry of Agriculture, governed already by the Communist Party of Czechoslovakia. The testimony of Švestka, which was not definitely led for Kalvoda's benefit and had an almost denunciation character, together with other statements of two alleged witnesses, was used by the prosecution in Kutná Hora such as the only evidence of an alleged illegal activity of Josef Kalvoda. Kalvoda spent more than five months in custody, was released before the trial which he used for successful emigration. Later, he was acknowledged as a very good historian and teacher in the USA and also lived to November 1989.

Key words: Kalvoda, Josef (1923–1999), Švestka, Oldřich (1922–1983), the Communist Party of Czechoslovakia, the Czechoslovak People's Party, February 1948, political processes, collectivization of agriculture, the Red Truth

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Jakub Železný
Redakce zpravodajství
Česká televize
Kavčí hory
140 70 Praha 4
Česká republika
jakub.zelezny@ceskatelevize.cz

PŘEDPOKLADY PRO OBNOVENÍ ČESKOSLOVENSKO-VATIKÁNSKÝCH JEDNÁNÍ V OBDOBÍ KONKLÁVE ROKU 1963

Marek Šmíd

1. Úvod

Téma předkládané studie analyzuje předpoklady pro složitá československo-vatikánská jednání, jež byla po dlouhé odmlce obnovena v době Druhého vatikánského koncilu v první polovině šedesátých let 20. století. Reflektuje je na pozadí dramatických událostí ve Vatikánu (skon papeže Jana XXIII., konkláve a nástup papeže Pavla VI.), jež měly bezpochyby vliv na podobu, proměnu i perspektivu výše zmíněných vztahů. Studie se primárně zabývá snahou Svatého stolce o obnovení diplomatických styků s komunistickým Československem, které byly zpřetrhány na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, kdy byl Prahu v únoru 1950 donucen opustit vatikánský chargé d'affaires Ottavio de Liva (1911–1965), kterou stručně zasazuje do politických událostí první poloviny šedesátých let 20. století.

Komunistický režim si již v padesátých letech katolickou církev tvrdými represemi podřídil, narušil její vnitřní strukturu, zbavil ji řádného vedení a učinil ji nezávislou na Římu, čímž fakticky ochromil její činnost. Otevřené nepřátelství a neústupnost komunistického režimu způsobily, že se uprázdněné biskupské stolce staly průvodním jevem napjatého vztahu mezi státem a církví v Československu, a to až do konce osmdesátých let 20. století. Text vychází z materiálů Národního archivu v Praze, Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, Archivu vatikánského rozhlasu, dobového československého a vatikánského tisku (zejména Rudého práva a L'Osservatore Romano), dostupných edic církevních dokumentů i české a zahraniční literatury.

2. Cesta k otevření diplomatických jednání s Vatikánem

Impulzem k otevření československo-vatikánských diplomatických jednání, resp. jednání s vládami komunistických zemí střední Evropy, byla pravděpodobně iniciativa italské komunistické strany v čele s Palmirem Togliattim (1893–1964), jež usilovala o revizi víceméně negativního vztahu

Svatého stolce k zemím východního bloku a komunismu obecně. Československo její aktivitu sice uvítalo, nicméně očekávalo, že následný krok bude učiněn ze strany Vatikánu, takže zůstalo v nadcházejících jednáních pasivní. Pro tuto taktiku získalo v roce 1960 souhlas Výboru pro záležitosti církve při radě ministrů SSSR v Moskvě, který se rozhodl využít vstřícnost Vatikánu k propagaci komunistické ideologie na mezinárodním fóru i v intelektuálních kruzích v Evropě.¹

Prvním předpokladem pro otevření možnosti jednat s komunistickými zeměmi ve střední a východní Evropě byl nástup Jana XXIII. (1958–1963) v roce 1958. Tento papež opustil téměř stoletou nevraživost Svatého stolce vůči politické ideologii komunismu, kterou jeho předchůdci tvrdě kritizovali již od poloviny 19. století, a to v encyklikách *Qui pluribus* (1846), *Nostis et nobiscum* (1849) a *Quod apostolici muneris* (1878), v soupisu osmdesáti vědeckých, sociálních a politických zásad, v tzv. *Syllabu errorum* (1894) a v sociální encyklice *Rerum novarum* (1891). Ve 20. století se papež Pius XI. (1922–1939), jenž osobně poznal hrůzy komunistického experimentu během svého působení na postu apoštolského nuncia ve Varšavě, vyslovil proti komunismu opětovně v četných encyklikách ve dvacátých a třicátých letech (např. v encyklikách *Quadragesimo anno* (1931) či *Divini Redemptoris* (1937)). V tomto duchu pokračoval i jeho nástupce Pius XII. (1939–1958), který v dekretu Svatého Officia dne 1. července 1949 exkomunikoval všechny křesťany, kteří vyznávají materialistickou a protikřesťanskou ideu komunismu.²

Podmínky pro jednání Vatikánu se zeměmi východního bloku proto dozrály teprve na počátku šedesátých let 20. století, kdy pod vlivem událostí na Kubě došlo ke zhoršení diplomatických styků mezi Východem a Západem. Druhým předpokladem pak byla jednání Druhého vatikánského koncilu (1962–1965), ve skutečnosti však změna na svatopetrském stolci v roce 1963 a naděje vkládané do osobnosti nového papeže Jana XXIII., jenž usiloval o revizi tvrdé protikomunistické politiky. Historik R. Letz se domnívá, že významným impulzem k navázání jednání s Československem byl rovněž „částečný odchod úplně zkompromitované komunistické vládní garnitury“.³

¹ KAPLAN, Karel: *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963–1973*. Brno 2001, s. 9–10.

² ŠMÍD, Marek: *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno 2015, s. 151.

³ LETZ, Róbert: *Vztahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938–2003*. In: RYDLO, Jozef (ed.): *Renovatio spiritualis*. Bratislava 2003, s. 146–147. Z iniciativy Svatého stolce byla jednání z počátku vedena s československým vyslancem v Itálii Jánem Pudlákem, později je vedl italský vyslanec v Praze Enrico Aillaud s náměstkem ministra zahraničních věcí Ottou Kličkou. Účast ČSSR na Druhém vatikánském koncilu byla podmíněna pozváním biskupů na koncil,

První vstřícný krok učinil Vatikán, který v závěru pontifikátu papeže Jana XXIII. v roce 1962 nepřímo inicioval návrh československé vládě na zahájení jednání o vzájemných vztazích a o postavení církve.⁴ Když Praha nakonec s otevřením jednání souhlasila, dělo se to spíše s ohledem na zlepšení mezinárodní prestiže Československa, než pro skutečný zájem komunistického režimu na obnovení narušených diplomatických styků, neboť nadále považovala Vatikán za přední mocnost v „alianci imperialistických agresivních sil.“⁵

Pro probíhající jednání Druhého vatikánského koncilu požadoval Vatikán vyslání alespoň jednoho biskupa do Říma, který by zde zastupoval Československo, ačkoliv pozvání k účasti v Římě obdrželi všichni veřejně známí čeští i slovenští biskupové.⁶ K prvnímu zasedání koncilu nakonec dorazili z Československa do Věčného města tři biskupové (Eduard Nécsey, Ambróz Lazík a František Tomášek) a devět členů jejich doprovodu (Eduard Oliva, Elemír Fillo, Josef Beneš, Jan Merell, Petr Franta, Jan Dočekal, Jan Čížik, František Jedlička a Antonín Stehlík).⁷ Dne 12. října 1962 přijal biskupskou delegaci papež Jan XXIII., který před přítomnými potvrdil zájem Vatikánu na zlepšení náboženských poměrů v Československu. Dne 11. prosince 1962

příčemž Vatikán neměl námitky proti složení delegace vyslaných církevních představitelů. Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Návrh delegace římskokatolické církve na II. vatikánský koncil a některá opatření uvnitř římskokatolické církve v ČSSR.

⁴ KAPLAN, K.: c. d., s. 10–11; HALAS, František X.: *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce, české země a Vatikán*. Brno 2004, s. 425–427; VAŠKO, Václav: *Kardinál Beran a jeho zápas s totalitou. Portrét osobnosti*. Soudobé dějiny, 8, 2001, s. 400. Vstřícnost Svatého stolce vůči zemím východního bloku označují církevní historici termínem Ostpolitik.

⁵ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Soudobá vatikánská politika a otázka jejího využití; BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří, *Katolická církev v Československu 1945–1989* (dále jen *Katolická církev v Československu*). Brno 2007, s. 41. O československo-vatikánských jednáních v šedesátých letech 20. století stručně též: CHENAUX, Philippe: *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.* Praha 2012, s. 183–184; VAŠKO, Václav: *Kardinál Beran a jeho zápas s totalitou. Portrét osobnosti*. Soudobé dějiny, 8, 2001, s. 400–405; Národní archiv, fond MŠK, Církev, inv. č. 47 II ŘKC, 1958–1967 atd.

⁶ J. Beran, K. Matoušek, J. Hlouch, Š. Trochta, R. Pobožný, M. Buzalka, Š. Barnas, E. Nécsey, A. Lazík, V. Hopko, K. Otčenášek, S. Zela, L. Hlad, F. Tomášek, K. Skoupý a J. Vojštašák.

⁷ Pro účast československých delegátů na jednotlivých jednáních Druhého vatikánského koncilu podrobněji: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Letnice dvacátého století. Druhý vatikánský koncil a české země* (dále jen *Letnice dvacátého století*). Brno 2012, s. 31; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Návrh delegace římskokatolické církve na II. vatikánský koncil a některá opatření uvnitř římskokatolické církve v ČSSR. Veškeré náklady na cestu a pobyt biskupů ve Věčném městě hradil Vatikán.

se sice dvanáctičlenná delegace vrátila z Říma, komunistické orgány však aktivity jejích členů v diecézích pečlivě sledovaly.⁸

Byla to bezpochyby osobnost papeže Jana XXIII., jež dokázala přehodnotit dosavadní tvrdé odsudky komunismu a usednout s jeho představiteli k jednacímu stolu. Na druhé straně i československá strana dokázala ocenit, že „všechny mírové projevy v rámci koncilu ztrácejí zcela své protikomunistické zaměření a Vatikán se přímo ztotožňuje se zásadou mírového soužití zemí s různým společensko-hospodářským systémem,“⁹ což považovala za obecně vstřícné gesto vůči socialistickým zemím. Pochopení československé strany jednoznačně odrážela i reakce československých deníků po skonu Jana XXIII. v červnu 1963, kdy oficiální Rudé právo neváhalo na adresu zahraniční politiky Svatého stolce zveřejnit vstřícná, byť opatrná slova: „Příchod Jana XXIII. do Vatikánu odrážel posílení pozic těch vatikánských a kardinálských skupin, které projevují realističtější postoj k přání věřících a k vývoji ve světě. Novost politiky Jana XXIII. se projevila především v otázkách války a míru. Realističtější křídlo katolické církve a sám papež Jan XXIII. podnikli určité kroky směřující ke zmírnění napětí ve světě.“¹⁰ Je možné, že komunistické kruhy považovaly mírovou rétoriku Vatikánu za důsledek přítomnosti biskupů ze socialistických zemí na jednáních Druhého vatikánského koncilu v Římě.¹¹

Ekumenický pastorační koncil, který vstoupil do dějin jako Druhý vatikánský koncil, zasedal v letech 1962–1965. První jeho zasedání probíhalo od 11. října do 8. prosince 1962 v bazilice sv. Petra za účasti 2500 církevních představitelů z celého světa, většina biskupů z komunistických zemí však chyběla.¹² Přestože byl svolán papežem Janem XXIII., větší část jeho jednání je spojována s jeho nástupcem Pavlem VI. (1963–1978). Oteplení poměrů

⁸ Zatímco např. František Tomášek se účastnil všech čtyř zasedání Druhého vatikánského koncilu, Josef Beran pouze závěrečného zasedání, kde přednesl projev o náboženské svobodě. BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Primasové katolické církve ve střední Evropě v době komunismu. První a druhá generace*. In: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Primasové katolické církve. Země střední Evropy v čase komunismu (dále jen Primasové katolické církve)*. Brno 2010, s. 14; OPATRŇÝ, Aleš: *František kardinál Tomášek. Arcibiskup pražský a primas český*. In: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *tamtéž*, s. 105; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 11; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Informační zpráva o činnosti biskupů po návratu z II. vatikánského koncilu 23. 1. 1964.

⁹ *Tamtéž*.

¹⁰ Rudé právo, 7. 6. 1963.

¹¹ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Informace o průběhu a výsledcích první části II. vatikánského koncilu.

¹² GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha 1994, s. 285. K Druhému vatikánskému koncilu podrobněji např.: PESCH, Otto Hermann: *Druhý vatikánský koncil*

po otevření Druhého vatikánského koncilu, spojené s nástupem papeže Pavla VI. v červnu 1963, tak přispělo k obnovení dávno přerušených jednání mezi Československem a Vatikánem, přičemž iniciátorem jednání na počátku šedesátých let byl Svatý stolec. Druhé zasedání Druhého vatikánského koncilu pokračovalo bezprostředně krátce po zvolení Pavla VI. papežem od 29. září do 4. prosince 1963.¹³

O papežově úmyslu svolat ekumenický koncil informoval prezidenta Československa a prvního tajemníka ÚV KSČ v jedné osobě Antonína Zápotockého (1904–1975) československý vyslanec v Římě Ján Pudlák (1924–2011) již na konci padesátých let. Současně uvedl, že jeho svolání nebylo zatím oficiálně oznámeno, takže ani jeho podrobný program není znám. Svolání koncilu označil za taktiku nového papeže Jana XXIII., který je vstřícnější vůči dělnictvu i lidově-demokratickým režimům než jeho předchůdce Pius XII. (1939–1958). Přestože jeho hlavní body načrtl velmi obecně, v některých aspektech přesně poukázal na otázky, sporné body či překonané zvyklosti, jež měl nový koncil revidovat (průběh liturgie, liturgický jazyk, kněžský oděv atd.). Současně J. Pudlák vyjádřil názor, že „ve Vatikánu se posuzuje politika čs. vlády vůči církvím jako velmi obratná a rafinovaná. Zvlášť nepříjemná pro Vatikán je činnost mírového hnutí katolického duchovenstva, které našlo pro obě strany přijatelnou platformu spolupráce se státem“.¹⁴

V prosinci 1962 zaslal státní sekretariát Svatého stolce ministru školství a kultury Františku Kahudovi (1911–1987) list, v němž potvrdil zájem vatikánské strany na jednání. Přestože Vatikán projevil ochotu vyčkat před volbou biskupa na souhlas vlády i souhlasil s textem přísahy věrnosti Československé republice, pokud bude obsahovat dodatek, jak *se sluší biskupovi nebo knězi*, požadoval, aby ordináři mohli svobodně vykonávat pastýřskou praxi ve své diecézi i volně komunikovat se Svatým stolicí.¹⁵ Zasláný list byl současně přehodnocením přístupu Vatikánu k náboženským poměrům v Československu, který se s odstupem času ukázal jako neúspěšný. Vatikán se proto pro nadcházející jednání soustředil především na čtyři problémy, které chtěl s československou stranou diskutovat: 1. úprava církevní správy včetně jmenování biskupů, resp. apoštolských administrátorů, 2. prosazení volného styku ordinářů s Vatikánem, 3. úprava výchovy kněžského doros-

1962–1965. Příprava, průběh, odkaz. Praha 1996; BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Letnice dvacátého století*; JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*. Praha 1990, s. 99–134 atd.

¹³ VNUK, František: *Katolická církev v 20. století na Slovensku a vo svete. S krátkym prehľadom cirkevných dejín do roku 1900* (dále jen *Katolická církev v 20. století*). Bratislava 2006, s. 208; MARTINA, Giacomo: *Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni*. IV. Brescia 2008, s. 319.

¹⁴ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Ján Pudlák.

¹⁵ KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 11.

tu a 4. povolení výuky náboženství v kostelích a na farách. Československá strana však reagovala liknavě, odmítala ústupky vůči Svatému stolci a spíše se snažila jednání zdržovat; podle představitelů sekretariátu pro věci církevní nepředstavovaly náboženské poměry v zemi aktuální problém.¹⁶ Nakonec však převážily zahraničně-politické důvody a českoslovenští komunisté, byť neradi, k jednání se Svatým stolicí svolili.

Ústřední výbor Komunistické strany Československa měl pro nadcházející československo-vatikánská jednání jasně stanovené priority, které sledoval: 1. vyloučení návratu biskupů, kteří byli odsouzeni, 2. odmítnutí návratu těch kněží, kteří po roce 1949 nesložili slib věrnosti republice a 3. souhlas se jmenováním nových biskupů či apoštolských administrátorů z řad kapitulních vikářů.¹⁷ K prvnímu kolu jednání došlo ve dnech 12.–14. května 1963 na Zbraslavi u Prahy.¹⁸ Na jeho průběhu lze vidět, že československá strana ústupky a vstřícnost vůči Svatému stolci odmítala a k jednání svolila převážně z mezinárodně politických důvodů.¹⁹

Jednání s Vatikánem vedla trojice českých vysokých úředníků ve složení vedoucí Odboru pro věci církevní ministerstva školství a kultury Karel Hruža (1921–?) a náčelník třetí správy ministerstva vnitra Miloslav Košnar (1926–?), v roce 1965 nahrazený pracovníkem ÚV KSČ Lubošem Valchářem (?–?), kteří sledovali přesné politické pokyny ÚV KSČ i doporučení Sovětského svazu. Vatikán zastupoval podsekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Agostino Casaroli (1914–1998), jenž se později stal státním sekretářem Svatého stolce.²⁰ Přestože se rozhovory primárně týkaly správy československých diecézí, komunistický režim je nepovažoval za náležitě; stávající úprava církevních poměrů mu zcela vyhovovala.

Předmětem jednání na Zbraslavi byla správa československých diecézí, osoba Josefa Berana (1888–1969), jmenování biskupů z řad kapitulních vikářů, podoba církevních zákonů, výchova bohoslovců, výuka náboženství na školách a otázka církevních řádů, z nichž se jako nejvýznamnější ukázala otázka J. Berana, jeho propuštění z internace a následný pobyt. Pokud československá strana prozatím preferovala Beranův pobyt v ústraní v Československu, Vatikán usiloval o Beranův odchod do Říma, ať již s titulem

¹⁶ Tamtéž, s. 12; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání s Beranem a řešení některých iniciativních kroků Vatikánu s návrhy na další postup.

¹⁷ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu*, s. 42; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 14.

¹⁸ Od roku 1974 je Zbraslav součástí hlavního města a tvoří jednu z městských částí Prahy 5.

¹⁹ KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 12.

²⁰ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu*, s. 42.

pražského arcibiskupa či bez něj.²¹ Jednání na Zbraslavi později zhodnotil vatikánský diplomat A. Casaroli těmito slovy: „Koncem roku 1963 došlo k prolomení zdi, která až dosud pevně oddělovala Řím od Prahy, a při prvním setkání v květnu na Zbraslavi byla atmosféra vcelku plná ohledů a na osobní úrovni přátelská. To dovolovalo hledět s určitou nadějí na vlastní jednání, které začalo 6. září v Římě.“²²

3. Skon papeže Jana XXIII.

Mezitím ve věku osmdesáti jednoho roku zemřel papež Jan XXIII.²³ Jeho zdravotní stav byl špatný již dlouhodobě, lékaři mu na počátku šedesátých let diagnostikovali rakovinu žaludku, ale vzhledem k závažnosti rizika se odmítl podrobit operaci.²⁴ Po prvním zasedání Druhého vatikánského koncilu se jeho zdravotní stav zhoršil a papež se v květnu 1963 trvale uchýlil na lůžko. Výrazně zhubl, avšak jasné vědomí si udržel téměř do posledních dní.²⁵ Oficiální komunistický deník Rudé právo papežův zdravotní stav rovněž sledovalo a informovalo o něm dne 1. června 1963, když zdůraznilo, že „vatikánský rozhlas označil odpoledne papežův stav za beznadějný“.²⁶ Ještě den před svou

²¹ Dne 5. října 1963 podepsal J. Beran následující prohlášení: „Prohlašuji tímto závazně a svým podpisem prohlášení své stvrzuji, že dnem 5. října 1963 počínaje nebudu v žádném případě používat možnosti a práva vykonávat jako pražský arcibiskup úřad Ordinaria pražského a že v žádném případě nebudu se vměšovat do řízení arcidiecéze anebo do záležitostí pražského Ordinariátu jak vnitřních, tak vnějších, ani do církevních záležitostí v ČSSR.“ Postu pražského arcibiskupa se však nevzdal. BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu*, s. 42; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 15, 18, 134; VODIČKOVÁ, Stanislava: *Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný*. Paměť a dějiny, 4, 2008, s. 97.

²² CASAROLI, Agostino: *Trýzeň trpělivosti. Svatý stolec a komunistické země (1963–1989)*. Kostelní Vydří 2001, s. 133.

²³ Literatura k osobnosti papeže Jana XXIII. je dnes značně bohatá, proto vybíráme jen ty nejvýznamnější tituly: BOTRUGNO, Lorenzo: *L'arte dell'incontro. Angelo Giuseppe Roncalli Rappresentante Pontificio a Sofia*. Venezia 2013; BIZZARRI, Luigi: *Giovanni XXIII. Il Papa Buono*. Roma 2000; RONCALLI, Marco: *Papa Giovanni. Il santo*. Milano 2014; ZIZOLA, Giancarlo: *Giovanni XXIII. La fede e la politica*. Roma 2000; RONCALLI, Marco: *Giovanni XXIII. Angelo Giuseppe Roncalli. Una vita nella Storia*. Milano 2006. Z českých překladů a samostatných titulů pak podrobněji, např. AGASSO, Domenico: *Papež Jan XXIII*. Kostelní Vydří 2014; HÜNERMANN, Wilhelm: *Farář světa. Života Jana XXIII*. Kostelní Vydří 2009; BÜHLMANN, Walbert: *Jan XXIII. Zápas za budoucnost církve*. Praha 1997; FRANZEN, August: *Malé církevní dějiny*. Praha 1995, s. 291–293 atd.

²⁴ GRIGULEVIČ, Josif Romualdovič: *Papežství 20. století*. Praha 1981, s. 253.

²⁵ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 146.

²⁶ Rudé právo, 1. 6. 1963; Slovenské vysílání Radio Vaticana, 1. 6. 1963.

smrti přijal Jan XXIII. státního sekretáře Amleta Giovanniho Cicognaniho (1883–1973), jenž jej informoval o běžné agendě Svatého stolce. Vatikánská tisková agentura třikrát denně zpravovala věřící o papežově zdravotním stavu, na svatopetrském náměstí se za jeho uzdravení modlily tisíce lidí. Třebaže se jeho stav v pátek dopoledne poněkud zlepšil, dlouhodobě neexistovala perspektiva uzdravení. V noci z 2. na 3. června jej zachvátila vysoká horečka a vysoký pulz, tělo sužovaly velké bolesti a papež ztrácel vědomí.²⁷

Těžce nemocný Jan XXIII. skonal v pondělí 3. června 1963 v 19.49 hodin v Římě.²⁸ Do posledních okamžiků života stáli u jeho lože státní sekretář A. G. Cicognani, milánský arcibiskup Giovanni Battista Montini (1897–1978), tři ošetřující lékaři (Antonio Gasbarrini, Pietro Valdoni a Pietro Mazzoni), tři papežovi bratři (Saverio, Giuseppe Luigi a Alfredo), sestra Assunta Casilda (1886–?), papežův synovec, osobní tajemník, zpovědník a několik blízkých přátel.²⁹ Pohřební obřady o tři dny později se odehrály v 18.00 hodin ve svatopetrské bazilice pouze za účasti představitelů katolické hierarchie a papežových příbuzných, s vyloučením veřejnosti, která se shromáždila na náměstí. Československo nebylo na smutečním aktu oficiálně zastoupeno.³⁰ Ostatky Jana XXIII. byly nejprve krátce vystaveny v Apoštolském paláci, poté ve svatopetrské bazilice a následně uloženy do krypty tohoto chrámu.³¹ Ve čtvrtek 6. června, na svátek Božího těla, si papežův odchod připomněli i věřící v Československu, neboť téhož dne celebroid kanovník Metropolitní kapituly u sv. Víta Josef Kubík (1893–1968) pontifikální zádušní mši za zesnulého papeže v katedrále sv. Víta na Pražském hradě.³²

Řada významných státníků světa včetně vlád zemí východního bloku v čele s Chruščovovým Sovětským svazem i řadou nekřesťanských mocností zaslala po skonu římského pontifika Svatému stolci soustrastné telegramy. Předseda československé vlády Viliam Široký (1902–1971) navíc ocenil význam papežovy osobnosti těmito slovy: „Přijměte prosím moji upřímnou soustrast při smutné příležitosti skonu papeže Jana XXIII. Rád bych ujistil Vaši Eminenci, že vláda Československé socialistické republiky vysoce oceňuje úsilí zesnulého pontifika, který neúnavně agitoval k zajištění míru mezi

²⁷ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 1. 6. 1963, resp. 3. 6. 1963.

²⁸ L'Osservatore Romano, 3.–4. 6. 1963; GRIGULEVIČ, J. R.: *Papežství 20. století*, s. 265.

²⁹ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 4. 6. 1963.

³⁰ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Letnice dvacátého století*, s. 80.

³¹ Rudé právo, 5. 6. 1963, 7. 6. 1963.

³² Rudé právo, 7. 6. 1963.

národy.³³ Celkem obdržel Vatikán více než 10 000 soustrastných telegramů z celého světa. Španělsko vyhlásilo desetidenní národní smutek, švýcarský tisk označil Jana XXIII. papežem 20. století, Velká Británie vyjádřila bolest nad papežovým skonem, země Jižní Ameriky vyhlásily rovněž národní smutek. Mimořádnou pozornost pontifikově skonu věnovaly nejen Spojené státy americké, ale rovněž africký i asijský tisk.³⁴

Jménem českých katolíků v zahraničí i doma poslala soustrastný telegram Svatému stolci Křesťanská akademie v Římě.³⁵ Rudé právo o jeho skonu informovalo dne 4. června 1963 ve stručném článku *Papež Jan XXIII. zemřel* na poslední straně novin, kdy stručně připomnělo jeho život a zdůraznilo jeho mírové zásluhy.³⁶ Potvrzením nového kurzu komunistického Československa byl rovněž počet novinových článků, které se odcházejícímu papeži Janu XXIII. i nově zvolenému Pavlu VI. věnovaly. Oproti konkláve v roce 1958 se zcela jistě jednalo o radikální obrat, jenž předznamenával možnosti dalších československo-vatikánských jednání.

V Janu XXIII. zemřel všeobecně oblíbený papež, papež míru, papež modernizmu či dobrý papež, jak jej někteří historici dodnes označují, jenž si svou laskavostí, pokorou, hlubokou zbožností, neformálností i odmítáním ceremoniálu získával srdce věřících i nevěřících. Během svého pětiletého pontifikátu vydal papež pět encyklik, z nichž mezi nejvýznamnější bezpochyby patří poslední dvě: *Mater et magistra* (1961) a *Pacem in terris* (1963).³⁷ Zatímco první je sociální encyklikou, jež byla vydána k 70. výročí první sociální encykliky katolické církve *Rerum novarum* (1891), snahou druhé je dosažení politické, hospodářské a sociální harmonie mezi lidmi na celém světě, což ve skutečnosti znamená jediné: mír. Encyklika se tak stala nepřímým odsouzením všech totalitních politických ideologií na celém světě, třebaže ji komunistický režim chápal v odlišném ideologickém duchu.³⁸ Pontifikát Jana XXIII. znamenal přehodnocení dosavadního negativního postoje Svatého stolce ke komunismu, který se zcela odlišoval od jeho předchůdců.

³³ Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus LV, series III, volumen V, Vaticano 1963, s. 523. Telegramy vlád světa jsou publikovány v Acta Apostolicae Sedis v abecedním pořadí zemí. Soustrastné telegramy a dopisy hlav států publikoval L'Osservatore Romano dne 10. června 1963.

³⁴ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 6. 6. 1963, resp. 7. 6. 1963.

³⁵ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 170.

³⁶ Rudé právo, 4. 6. 1963.

³⁷ Enchiridion delle Encicliche, 7 (1958–1978), Bologna 1999, s. 192–321, resp. 380–469.

³⁸ VNUK, F.: *Katolická církev v 20. století*, s. 204.

4. Kdo bude novým papežem?

Shromáždění kardinálů volící papeže se sešlo v Sixtinské kapli večer 19. června 1963, třináct dní po pohřbu Jana XXIII. Sboru nejvyšších hodnostářů katolické církve kreovaných papežem předsedal děkan posvátného kolegia kardinálů Eugène Tisserant (1884–1972) a organizace konkláve byla svěřena kardinálu-komořímu Benedettu Aloisi Masellovi (1879–1970). Této významné události se účastnilo 80 kardinálů z více než 30 zemí světa,³⁹ z toho 29 Italů, což představovalo největší shromáždění kardinálů v dějinách konkláve.⁴⁰ Padesát sedm kardinálů pocházelo z Evropy. 27 % kardinálů, tj. 22 mužů, bylo činných v římské kurii, takže tato ultrakonzervativní úřednická frakce s téměř třetinou hlasů představovala velmi vlivné těleso konkláve. Průměrný věk kardinálského sboru činil 72 let.⁴¹ Dva kardinálové – internovaný ostříhomský arcibiskup a maďarský primas József Mindszenty (1892–1975) a nemocný staříčský quitský arcibiskup a ekvádorský primas Carlos María Javier de la Torre (1873–1968) – se konkláve nezúčastnili.⁴² Československo nebylo v konkláve pro absenci kardinálské hodnosti zastoupeno.

Mezi nejvýznamnější muže konkláve patřili z československé perspektivy následující kardinálové: první apoštolský nuncius v Praze po vzniku Československa v letech 1920–1923 Clemente Micara (1879–1965), bývalý vysoký úředník římské kurie a prefekt Kongregace seminární a univerzitní Giuseppe Pizzardo (1877–1970), třetí apoštolský nuncius v Československu v letech 1928–1934 Pietro Ciriaci (1885–1966), varšavský arcibiskup Stefan Wyszyński (1901–1981), vídeňský arcibiskup Franz König (1905–2004) či sekretář

³⁹ Přítomni byli čtyři kardinálové z Dálného východu, dva ze Středního východu a jeden černošský kardinál z Afriky. Papež Jan XXIII. kreoval 44 kardinálů, Pius XII. 30 a Pius XI. 8.

⁴⁰ PIAZZONI, Ambrogio M.: *Storia delle elezioni pontificie*. Piemme 2003, s. 291; AGOSTINI, Cesare De: *Segregati da Dio. Tutti i conclavi del '900*. Piemme 2002, s. 304–305.

⁴¹ Bylo to naposledy, kdy se konkláve účastnili všichni kardinálové bez rozdílu věku. Pavel VI. vydal v prosinci 1970 dokument *Ingravescentum aetatem*, kterým stanovil maximální počet voličů budoucího pontifika na 120 a jejich věk omezil dosažením hranice 80 let.

⁴² ZIZOLA, Giancarlo: *Il conclave. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II*. Roma 2005, s. 227, 237. Nepřítomný kardinál J. Mindszenty symbolizoval mučedníka komunistického režimu, jehož zatčení, uvěznění, odsouzení a následnou internaci na americkém velvyslanectví v Budapešti po potlačení maďarského povstání v roce 1956 sledovaly všechny významné světové deníky. Jeho „nedobrovolného“ odjezdu ze země se podařilo dosáhnout teprve v roce 1971, kdy odcestoval do Rakouska, kde o čtyři roky později zemřel. ŠEBEK, Jaroslav: *Alfred kardinál Bengsch a Franz kardinál König. Církevní představitelé z německého jazykového prostoru*. In: BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Primasové katolické církve*, s. 159.

Kongregace Svatého Officia Alfredo Ottaviani (1890–1979).⁴³ O přítomném kardinálu E. Pellegrinettim, blízkém příteli papeže Pia XI., se v roce 1927 dokonce uvažovalo na post apoštolského nuncia v Praze.⁴⁴

Na základě předběžných jednání některých členů kardinálského sboru včetně tzv. kapucínské frakce, jež se v předvečer volby dne 18. června 1963 tajně shromáždila dvacet kilometrů jihovýchodně od Říma v kapucínském klášteře ve Frascati, se nadcházející konkláve jeví jako značně nesnadné. Většina kardinálů si samozřejmě uvědomovala, že výsledek volby bude mít značný vliv na další průběh Druhého vatikánského koncilu i zahraničně-politické směřování Svatého stolce v dalším období.⁴⁵ Proto se středoevropsští kardinálové shodli, že nejvhodnějším kandidátem bude liberální Giovanni Battista Montini, jenž bude pokračovat v koncilním kurzu zesnulého papeže Jana XXIII.⁴⁶ Ten svoji umírněnost, vyrovnanost a rozhlednost, kterými dokázal otupit hroty radikálních členů kardinálského sboru římské kurie, projevil již během úvodního zasedání Druhého vatikánského koncilu v roce 1962 i při celebrování slavnostní mše za zemřelého papeže Jana XXIII.⁴⁷ Jeho věk, 65 let, jej k tomuto náročnému povolání rovněž opravňoval, neboť nebyl „příliš mladý, ale ještě svěží“.⁴⁸ G. B. Montini následně našel významného podporovatele v Clementu Micarovi, jednom z nejvlivnějších mužů římské kurie v době Pia XII., jenž se stal hlavou tzv. montinistů z řad kuriálních kardinálů.⁴⁹ O Montiniho vysokých preferencích v předvečer konkláve bylo rovněž přesvědčeno Rudé právo.⁵⁰

Za favorita papežské volby, tzv. papabile, byli kromě zmíněného milánského arcibiskupa a bývalého vysokého církevního úředníka státního sekretariátu zmíněného Giovanniho Battisty Montiniho podle mnohých považováni newyorský arcibiskup Francis Joseph Spellman (1889–1967), boloňský arcibiskup Giacomo Lercaro (1891–1976), janovský arcibiskup Giuseppe Siri (1906–1989), prefekt Kongregace Svatého Officia Alfredo Otta-

⁴³ Pro soupis všech kardinálů podrobněji: L'Osservatore Romano, 21. 6. 1963. O. H. Pesch se domnívá, že konkláve zpočátku probíhalo bez jasného favorita. PESCH, O. H.: *Druhý vatikánský koncil*, s. 48.

⁴⁴ ŠMÍD, Marek: *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno 2015, s. 74–75.

⁴⁵ ZIZOLA, G.: c. d., s. 234; AGOSTINI, C. De: c. d., s. 105; HÜLSEBUSCH, Bernhard: *Jak se volí papež. Konkláve včera a dnes*. Kostelní Vydří 2003, s. 44.

⁴⁶ ZIZOLA, G.: c. d., s. 235.

⁴⁷ MARTINA, G.: c. d., s. 318; HÜLSEBUSCH, B.: c. d., s. 43.

⁴⁸ HÜLSEBUSCH, B.: c. d., s. 44.

⁴⁹ ZIZOLA, G.: c. d., s. 235–236, 239.

⁵⁰ Rudé právo, 12. 6. 1963.

viani (1890–1979) a patriarcha arménské kilikijské patriarchátu Krikor Bédros XV. Agagianian (1895–1971).⁵¹ Záhy se proti sobě zformovaly dvě frakce, přičemž ani jedna nebyla schopna získat potřebných 54 hlasů přítomných kardinálů. Rozhodující postavou hlasování se proto stal prefekt Kongregace pro východní církve Gustavo Testa (1886–1969), jemuž se podařilo sblížit znepřátelené strany a přesvědčit některé konzervativní kardinály (C. Micaru, E. Tisseranta, C. Confalonieriho, A. di Joria a další), aby podpořili volbu G. Montiniho.⁵² Československá redakce Vatikánského rozhlasu v Římě se pro žádného favorita volby předem nevyslovila.⁵³ Vedení KSČ bylo o „náladách“ v konkláve informováno československým vyslancem Jánem Bušniakem na základě analýzy italského tisku, přičemž očekávalo, že bude rozhodně zvolen G. B. Montini, „který by byl zárukou realizace linie nynějšího papeže.“⁵⁴ Tradiční ideologické předsudky vůči katolické církvi však neumožnily komunistické moci plně pochopit význam a smysl všech reforem, jimiž církev v šedesátých letech procházela (imperialistické angažování Vatikánu, apoštolská nunciatura jako špionážní síť atd.).

Finální rozhodnutí padlo po 42 hodinách, v šestém kole třetího dne konkláve, v pátek 21. června 1963 večer, i když již 20. června obdržel G. B. Montini 50 hlasů přítomných kardinálů.⁵⁵ Volba nového římského pontifika však byla značně dramatická: v prvním kole volby ve čtvrtek 20. června dopoledne získal kardinál G. Montini sice 30–40 hlasů, solidního výsledků rovněž dosáhli kardinálové I. Antoniutti (1898–1974) a G. Lercaro. Ve druhém kole ve čtvrtek dopoledne ztratil zřejmě G. B. Montini hlasy – získal 24 –, jež přešly na kardinály G. Siriho, G. Lercaru, K. B. Agagianiana a I. Antoniuttiho. Ve třetím kole volby ve čtvrtek odpoledne získal G. B. Montini téměř 50 hlasů, stále však potřeboval získat další hlasy na svých protikandidátech, I. Antoniuttim a F. Robertim (1889–1977). Ve čtvrté volbě ve čtvrtek odpoledne tak získal G. B. Montini již 50 hlasů, což však stále na zisk tiáry nestačilo. Páté kolo se uskutečnilo v pátek dopoledne, G. B. Montini zřejmě obdržel stejný počet hlasů jako během čtvrtého kola, rozhodně však méně než 54, což zatím

⁵¹ ŠEFCÍK, Marcel: *Konkláve. Pápežské volby v 20. a 21. století*. Trnava 2013, s. 40–41; ZIZOLA, G.: c. d., s. 234–236. K. Kaplan viděl v konkláve tři výrazné směry, které označoval jako 1. proamerický (F. Spellman), 2. levicový, avšak protikomunistický (G. B. Montini) a 3. pravicový (D. Tardini a A. Ottaviani). KAPLAN, K.: c. d., s. 9.

⁵² ZIZOLA, G.: *Il conclave*, s. 239. Pro jednotlivé favority volby podrobněji: AGOSTINI, C. De: c. d., s. 75–102; HÜLSEBUSCH, B.: c. d., s. 46.

⁵³ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 19. 6. 1963.

⁵⁴ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Poznámka MZV 4. odb., resp. Politická zpráva č. 10/63 3. 6. 1963.

⁵⁵ ZIZOLA, G.: c. d., s. 237; HALAS, F. X.: c. d., s. 427.

nestačilo. Poslední, šesté kolo se konalo v pátek dopoledne, kdy vítězný G. B. Montini obdržel mezi 57–65 hlasy z celkového počtu 80 hlasů.⁵⁶

5. Papež Pavel VI.

Dne 21. června v 12.18 hodin oznámil kardinál A. Ottaviani z balkónu chrámu svatého Petra věřícím celého světa slavnostní větu: „Annuntio vobis gaudium magnum habemus... Papam Cardinalem Ioannem Baptistam Montini.“⁵⁷ V církevních dějinách 20. století se v roce 1963 jednalo o kratší papežskou volbu – třídní, i když každé konkláve tohoto století netrvalo déle než týden. Volba Pia X. (1903) vyplnila pět dní, Benedikta XV. (1914) čtyři dny, Pia XI. (1922) pět dní, Pia XII. (1939) dva dny a Jana XXIII. (1958) čtyři dny.⁵⁸ Dne 30. června 1963 v 18.00 hodin byl papež Pavel VI. slavnostně korunován, za účasti téměř půl milionu věřících, na svatopetrském náměstí. Bylo to poprvé v dějinách, kdy se korunovace papeže i slavnostní pontifikální mše konaly pod otevřeným nebem.⁵⁹

Slavnostního aktu se zúčastnilo 96 delegací států, z nichž komunistické země oficiálně reprezentovaly pouze Jugoslávie a Kuba. Československo zastupovali na svatopetrském náměstí přítomní litoměřický kapitulní vikář Eduard Oliva (1905–1972) a slovenští biskupové Ambróz Lazík (1897–1969) z Trnavy, Eduard Nécsey (1892–1968) z Nitry a Róbert Pobožný (1890–1972) z Rožňavy a několik kněží; dne 4. července byli slovenští ordináři přijati papežem Pavlem VI. k soukromé audienci.⁶⁰ Po čtení z evangelia vystoupil Pavel VI. s připravenou homilií, kterou komentovalo Radio Vaticana následujícími slovy: „Potom... Pavel VI. především zdůraznil, že bude pokračovat v díle svých předchůdců: bránit Církev před bludy, podporovat její pastorační činnost v dnešním světě a pokračovat v ekumenickém koncilu. Jedním

⁵⁶ AGOSTINI, C. De: c. d., s. 305–306.

⁵⁷ Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus LV, series III, volumen V, Vaticano 1963, s. 569, 613; L'Osservatore Romano, 22. 6. 1963. Toto slavnostní oznámení věřícím dnes můžeme shlédnout na YouTube. Podrobněji: https://www.youtube.com/watch?v=Phlh7xYEy_0 [cit. 7. 10. 2015].

⁵⁸ Volba Jana Pavla I. v roce 1978 trvala dva dny, Jana Pavla II. v témže roce o pouhý den déle. The Hierarchy of the Catholic Church, <http://catholic-hierarchy.org/event/conclave.html> [cit. 1. 10. 2015].

⁵⁹ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 30. 6. 1963.

⁶⁰ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 181. Během jednání ve Vatikánu přijal delegaci i podtajemník státního sekretariátu A. Casaroli, který československé straně naznačil dobrou vůli Vatikánu k dalším jednáním.

slovem, s pomocí Boží, chce mít otevřené srdce pro všechny, zvláště pro ty, kteří trpí.“⁶¹

Věřící v Československu se o novém papeži dozvěděli z vysílání Vatikánského rozhlasu krátce po jeho volbě.⁶² Rudé právo informovalo své čtenáře o zvolení Pavla VI. dne 22. června 1963, přičemž ocenilo jak jeho osobnost, tak snahy o pokračování kurzu jeho předchůdce Jana XXIII., jež kvitovalo s povděkem. O pokračování kurzu papeže Jana XXIII. byly přesvědčeny téměř všechny světové deníky.⁶³ „Montini je svým smýšlením blízký zesnulému papeži Janu XXIII. a otevřeně se vyslovil pro pokračování v jeho díle,“⁶⁴ uvedl rovněž komunistický deník Rudé právo. O zvolení Pavla VI. informovaly i další československé listy, např. Lidová demokracie či Jihočeská pravda. Kritiky nového pontifika byly poměrně řídké, nicméně se k nim uchýlil ministr zdravotnictví a katolický kněz Josef Plojhar (1902–1981) či sekretariát pro věci církevní ministerstva školství a kultury, který považoval Pavla VI. za rezervovanějšího papeže, než jím byl jeho předchůdce Jan XXIII.⁶⁵ Prezident republiky Antonín Novotný (1904–1975) zaslal Pavlu VI. k jeho zvolení blahopřejný telegram.⁶⁶ Jménem českých katolíků doma i v zahraničí blahopřála Svatému otci k jeho zvolení papežem Křesťanská akademie v Římě.⁶⁷

Nástupcem Jana XXIII. a 261. papežem se stal dne 21. června 1963 šedesátiletý Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini, jenž přijal z úcty k apoštolu národů jméno Pavel (VI.).⁶⁸ Rodák z malého severoitalského města Concesio byl vysvěcen na kněze v roce 1920 v Brescii. Po studiu na Papežské univerzitě Gregoriana a Papežské diplomatické akademii v Římě působil jako sekretář na apoštolské nunciatuře ve Varšavě, po návratu z Pol-

⁶¹ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 30. 6. 1963.

⁶² Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 197.

⁶³ Slovenské vysílání Radio Vaticana, 25. 6. 1963.

⁶⁴ Rudé právo, 22. 6. 1963.

⁶⁵ Lidová demokracie, 30. 6. 1963; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Informační zpráva o II. části vatikánského koncilu.

⁶⁶ Rudé právo, 22. 6. 1963.

⁶⁷ Nový život. Měsíčník cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry, 1963, s. 198.

⁶⁸ K osobnosti, životu a dílu papeže Pavla VI. podrobněji: BALCONI, Giovanni, PRADERI, Pietro: *Il papa dei lavoratori. Montini, le ACLI e il mondo del lavoro*. Roma 2014; CHIRON, Yves: *Paolo VI. Un papa nella bufera*. Lindau 2014; SVIDERCOSCHI, Gian Franco: *Un papa „sconosciuto“?* Bologna 2014; FISICHELLA, Rino: *Ho incontrato Paolo VI*. Torino 2014; TETTAMANZI, Dionigi: *Paolo VI. Profezie sulla famiglia*. Milano 2014; ADORMATO, Giselda: *Paolo VI*. Milano 2014; CASAROLI, Agostino: *Paolo VI. Uomo del dialogo*. Bologna 2014; TOSCANI, X., *Paolo VI. Una biografia*. Brescia 2014; ALBERTO, Vela: *Paolo VI. Discepolo di Cristo*. Padova 2014; ZIZOLA, G.: c. d., s. 242–244 či HRANIČKA, Jaroslav, *Jan XXIII.*, Praha 1966.

ška vstoupil do státního sekretariátu. Ve třicátých letech se stal tajemníkem státního sekretáře E. Pacelliho. V roce 1944, po smrti státního sekretáře Luigiho Maglioneho (1877–1944), byl přímo podřízen papeži Piu XII. V roce 1954 se stal milánským arcibiskupem a o čtyři roky později kardinálem.⁶⁹ G. B. Montini projevoval upřímný zájem o sociální otázky, pozornost stavbě nových kostelů, hluboký pastorační vhléd do života dělnických vrstev a běžný život katolických věřících. Přestože byly jeho sociální původ, formace, církevní kariéra i osobní zbožnost zcela odlišné od Jana XXIII., rozhodl se pokračovat v kurzu nastoleném jeho předchůdcem, zejména pak pokračovat v jednání Druhého vatikánského koncilu.⁷⁰

G. B. Montini byl v první polovině 20. století zajímavým způsobem spojen i s českými zeměmi. V roce 1934, po odchodu P. Ciriaciho z Československa a jeho jmenování nunciem v Lisabonu, se Montiniho jméno objevilo mezi kandidáty na post nového apoštolského nuncia v Praze.⁷¹ Českými úředníky ministerstva zahraničí byl vnímán víceméně pozitivně, o čemž svědčí skutečnost, že v prosinci 1937 jeho osobu ocenil i československý vyslanec u Vatikánu Vladimír Radimský (1880–1977), který prohlásil, že G. B. Montini „jest od let v nejpřátelštějším poměru k vyslanectví, projevoval vždy zvláštní zájem o Československo a letos na své prázdninové cestě se rovněž zastavil v Praze, jejíž krásou byl nadšen.“⁷² Současně ocenil i jeho diplomatické zkušenosti, zdrženlivé chování i výbornou znalost francouzštiny, které dávaly tušit jeho kariérní vzestup v budoucnu: „Jeho obliba (zvláště v diplomatickém sboru) jest spontánní a okolnost, že při jeho poměrném mládí mu bylo svěřeno místo tak zodpovědné, svědčí o jeho kvalitách a dává tušit i další jeho kariéru,“ uvedl V. Radimský.⁷³ Krátce po svém nástupu na svatopetrský stolec přijal nový papež Pavel VI. dne 4. července 1963 československé biskupy, jež ujistil o zájmu pokračovat v politice svého předchůdce i obnovit dobré vztahy s Československem.⁷⁴

Pavel VI. dnes patří mezi nejvýznamnější papeže moderní doby a jeho pontifikát za přelomový. Pokračoval v reformně kurii, kdy zřídil tři nové sekretariáty: pro jednotu křesťanů, pro nekřesťany a pro nevěřící. Pověřil ko-

⁶⁹ ZIZOLA, G.: c. d., s. 242–243; DEL RE, Niccolò: *La curia romana. Lineamenti storico-giuridici*. Vaticano 1998, s. 91.

⁷⁰ PIAZZONI, A. M.: c. d., s. 291; AGOSTINI, C. De: c. d., s. 103.

⁷¹ ŠMÍD, M.: c. d., s. 62–63.

⁷² AMZV, II. sekce MZV politická – 1. Běžná spisovna (1918–1939), karton 28, Radimský 17. 12. 1937. Jednalo se o Montiniho návštěvu Prahy a Staré Boleslavi v roce 1937.

⁷³ Tamtéž; ŠMÍD, M.: c. d., s. 62–63.

⁷⁴ KAPLAN, K.: c. d., s. 19.

misí, aby přepracovala zastaralý Gasparriho *Kodex kanonického práva* z roku 1917 a provedl reformu římské kurie.⁷⁵ Byl to rovněž Pavel VI., kdo nařízením *Ingravescentem aetate* (1970) vyloučil z konkláve kardinály starší 80 let, čímž výrazně omladil a zdůvěryhodnil sbor nejvyšších hodnostářů katolické církve kreovaných papežem. Papež se rovněž výrazně během svých četných cest do zahraničí angažoval pro všeobecný mír a spolupráci mezi národy.

6. Obnovená československo-vatikánská jednání

Ve vztahu k novému papeži Pavlu VI. zůstávali komunističtí představitelé v Praze především obezřetní a nedůvěřiví. Jeho vstřícná gesta, která naznačovala pokračování kurzu Jana XXIII., v konkrétní rovině představovaná přijetím československé kněžské delegace ve Vatikánu krátce po jeho zvolení, tak nepochopitelně budila spíše rozpaky než důvěru.⁷⁶

Druhé kolo československo-vatikánských jednání proběhlo krátce po zvolení nového papeže Pavla VI., a to ve dnech 6. až 12. září 1963 v Římě. Navazovalo na první kolo rokování, jež probíhalo v květnu 1963 na Zbraslavi. Krátce po svém zvolení kontaktoval Pavel VI. vatikánského diplomata A. Casaroliho a vyslovil mu podporu při jeho diplomatických jednáních se zeměmi východního bloku. Pokud zde mezi některými konzervativními členy římské kurie panovaly obavy z dob Pia XII., resp. nedůvěra k dalším jednáním či pochyby o smyslu rokování s komunistickými představiteli, papež se vyslovil pro jejich intenzivnější, nicméně opatrné pokračování. Byl si sice vědom, že komunistické režimy mohou chápat jednání jako uznání jejich režimů, sledoval však především zájem věřících, jejich pastorační potřeby i budoucnost katolické církve v každé ze zemí.⁷⁷

Papež Pavel VI. musel rozhodně vědět, že oficiální československo-vatikánská jednání mohou značně zkomplikovat situaci i části pronásledované církve či věřícím, kteří zůstali vůči režimu v opozici, tím spíše se snažil o citlivé hledání kompromisu, aby si odsouzením útisku věřících v komunistické zemi neuzavřel cestu k rokování.⁷⁸ Pokud se tyto hlasy celkem pravidelně ozývaly a posilovaly závěry Pia XI. – „Komunismus je vnitřně zvrácený, a proto

⁷⁵ DEL RE, N.: c. d., s. 53–54, 60, 269. Kodex kanonického práva byl vydán teprve v roce 1983 papežem Janem Pavlem II.

⁷⁶ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Letnice dvacátého století*, s. 80.

⁷⁷ CASAROLI, A.: c. d., s. 85–86.

⁷⁸ Tamtéž, s. 86.

nelze připustit, že by s ním mohl na jakémkoliv poli spolupracovat ten, kdo chce usilovat o záchranu křesťanské civilizace. A kdyby pak někteří pomýleli lidé chtěli spolupracovat na jeho vítězství ve vlastní zemi, pak ať vezmou na vědomí, že právě oni se stanou prvními oběťmi svého poblouzení.⁷⁹ – požádal papež o radu kardinálské kolegium, které se navzdory četným pochybnostem vyslovalo pro pokračování jednání se zeměmi východního bloku včetně Československa. Pavel VI. proto navázal na aktivity jeho předchůdce Jana XXIII., rozhodl se čelit nové výzvě současnosti a souhlasil s druhým kolem jednání s československou stranou.⁸⁰

Ta za československou stranu vedli K. Hruža a M. Košnar, za vatikánskou A. Casaroli a úředník státního sekretariátu L. Bongiano. Podrobné informace o rokování se Svatým stolcem máme dnes k dispozici od účastníka jednání A. Casaroliho (*Trýzeň trpělivosti*), i od československé strany.⁸¹ V Římě se hovořilo o dalším osudu J. Berana, církevním tisku, řeckokatolické církvi, uspořádání apoštolské administratury v Českém Těšíně a o vězněných biskupech, přičemž ve většině diskutovaných otázek nedospěli zúčastnění ke shodě. O výsledcích jednání byl rovněž zpraven i nový papež Pavel VI., který projevil zájem na pokračování jednání s československou stranou.⁸² Jediným hmatatelným výsledkem druhého kola jednání v podstatě bylo v říjnu 1963 propuštění biskupů Jána Vojtaššáka (1877–1965), Stanislava Zely (1893–1969) a Ladislava Hlada z vězení, navíc byla v následujících letech propuštěna i řada vězněných kněží a řeholníků.⁸³

Třebaže sovětský církevní úřad nepodporoval zvláštní iniciativu Československa pro jednání se Svatým stolcem, apeloval na ministerstvo školství a kultury, aby podporovalo mírové aktivity Vatikánu.⁸⁴ Československá strana na však byla rozladěna změnou kurzu vatikánské politiky, kdy sebevědomí

⁷⁹ Pius XI. *Antitotalitní encykliky*. Ed. Ctirad Václav Pospíšil, Praha 2015, s. 110.

⁸⁰ CASAROLI, A.: c. d., s. 89.

⁸¹ CASAROLI, A.: c. d.; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání mezi zástupci ČSR a Vatikánem. Československá strana se domnívala, že se obě jednání roku 1963 značně lišila. Pokud první jednání označovaly komunistické kruhy za vzájemně vstřícné, druhé bylo poznamenáno snahou Vatikánu jednostranně získat výhody a nabýt v československo-vatikánských jednáních na významu. Tuto skutečnost připisovaly především vlivům Pavla VI., který pro probíhající jednání, o nichž byl informován, volil ostrou formu, bez respektu k situaci v Československu po roce 1948.

⁸² KAPLAN, K.: c. d., s. 20.

⁸³ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Usnesení 39. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 1. října 1963; CASAROLI, A.: c. d., s. 135; CUHRA, Jaroslav: *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*. Praha 2001, s. 28.

⁸⁴ KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 19.

Svatého stolce vzrostlo po nástupu Pavla VI. Byla proto připravena pokračovat v jednání tam, kde bylo možné dosáhnout dohody, aniž „by došlo k narušení našich zákonů a byla respektována zásada vzájemnosti.“⁸⁵ Stále byly přítomny obavy československého partnera, aby nový papež neoslabil encykliky vstřícného Jana XXIII. a ostře se nevyslovil proti socialistickým zemím i komunismu. Je proto možné, že chabý výsledek druhého setkání předurčil krach i dalších kol rokování, neboť komunisté byli přesvědčeni, že zvýšené sebevědomí Vatikánu povede k prosazování větších výhod na úkor Prahy.⁸⁶

Zásadního souhlasu nebylo dosaženo mezi oběma stranami ani na dalších třech setkáních, jež proběhla ve dnech 16. až 28. listopadu 1963 na Zbraslavi, resp. 11. až 18. listopadu 1964 v Římě, resp. 5. až 12. února 1965 opět v Římě.⁸⁷ Jak poznamenal o československo-vatikánských jednáních A. Casaroli, když Druhý vatikánský koncil ukončil své zasedání dne 8. prosince 1965, „měsíce ubíhaly, aniž by Československo jevilo známku života.“⁸⁸ Snaha Vatikánu obnovit jednání s Prahou se v roce 1966 nesešla s příznivou odpovědí, proto k dalšímu kolu jednání se zástupci Svátého stolce a Československa došlo až v květnu 1967 v Praze. Vedení KSČ si totiž v lednu 1965 uvědomilo, že „na poli ideologickém se projevují tendence k míru s buržoazní ideologií. Tyto tendence jsou podporovány všemi církevními centrály včetně Vatikánu...“⁸⁹ takže se rozhodla dalšímu možnému sblížení s ohledem na Sovětský svaz zabránit a církve naopak sledovat a kontrolovat.

7. Závěr

Přestože jednání z let 1963–1965 nepřinesla na rozdíl od podobných rokování Svátého stolce s Jugoslávií, Maďarskem či Polskem v šedesátých letech 20. století zásadnější posun v diplomatických stycích obou zemí, převahu

⁸⁵ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání mezi zástupci ČSR a Vatikánem.

⁸⁶ Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Zpráva o jednání mezi zástupci ČSR a Vatikánem.

⁸⁷ VAŠKO, V.: c. d., s. 403; KAPLAN, K.: c. d., s. 24–25, 27; CASAROLI, A.: c. d., s. 139; PEŠEK, Jan: *Rokovania Československa a Svätej stolice v rokoch 1963–1989 a ich slovenské aspekty*. In: DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava 2008, s. 390; Národní archiv, fond A ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Vatikán, Návrh zprávy o jednání s Vatikánem a některé návrhy na další postup; Národní archiv, fond MŠK, Církev, inv. č. 47 II ŘKC, 1958–1967, Zápis z porady KCT a zmocněnců 20. 1. 1965.

⁸⁸ CASAROLI, A.: c. d., s. 142.

⁸⁹ Národní archiv, fond MŠK, Církev, inv. č. 47 II ŘKC, 1958–1967, Zápis z porady KCT a zmocněnců 20. 1. 1965.

získala bezpochyby československá strana, která prosazovala jednostranné výhody a jednání systematicky rozbíjela. Vatikán na druhé straně získal přesnější vhled do dění v zemi i jasnější pochopení jisté specifčnosti katolicismu v Československu; během jednání současně vzrostlo i jeho sebevědomí. Dílčí dohoda mezi Svatým stolcem a československou vládou o vysvěcení čtyř biskupů byla podepsána teprve dne 16. prosince 1972. Nesmíme však zapomínat, že v československo-vatikánských jednáních nebyla politika primárním cílem vatikánské strany, ale spíše prostředkem k dosažení lepší výchozí pozice pro rozvoj náboženského života v Československu. Tam, kde mnozí představitelé komunistického režimu hledali politiku, byla v jednání Vatikánu přítomna především starost o pastorační duši a péče o zlepšení náboženského života.

Jednání, jež byla s Prahou v první polovině šedesátých let 20. století otevřena, se týkala především normalizace náboženského života v zemi, zejména otázek správy československých diecézí, internovaných biskupů, obnovení řeckokatolické církve, výuky náboženství ve školách, působení řeholních společenství atd., nikoliv diplomatických styků mezi Československem a Vatikánem. Československé orgány současně koordinovaly svůj postup s příslušnými úřady jiných komunistických zemí, zejména Sovětským svazem, Německou demokratickou republikou, Polskem a Maďarskem, ale též s italskými komunisty, kteří měli v kontaktu se Svatým stolcem dlouhodobé zkušenosti. Jednání trvala téměř čtvrtstoletí a vlekla se až do pádu komunistického režimu v roce 1989. Domníváme se, že proměny dynamických rokování let 1962–1965 včetně konkláve roku 1963 zajímavým způsobem odrážejí postoje obou jednajících – Československa a Vatikánu – a přinášejí cenný pohled na významný mezník československo-vatikánských vztahů i církevní dějiny druhé poloviny 20. století.

RESUMÉ

PŘEDPOKLADY PRO OBNOVENÍ ČESKOSLOVENSKO-VATIKÁNSKÝCH JEDNÁNÍ V OBDOBÍ KONKLÁVE ROKU 1963

Studie se zabývá pokusem o obnovení diplomatických styků Svatého stolce a Československa na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, přičemž sleduje vývoj a proměny československo-vatikánských jednání v první polovině šedesátých let. Odhaluje, nakolik komunistický režim opustil svoji

proticírkevní rétoriku z padesátých let a vůči Vatikánu nyní projevoval formální vstřícnost, jež pochopitelně souzněla s představami Sovětského svazu, který zlepšení diplomatických styků spojoval s propagací komunistické ideologie na mezinárodním fóru i v intelektuálních kruzích v Evropě. Ukazuje, že tato očekávání byla spojována s osobností papeže Jana XXIII., neboť pontifikát nového papeže Pavla VI. dodal církvi sebevědomí, jež se projevilo i novou „odvahou“ Svatého stolce při československo-vatikánských jednáních. Obavy Sovětského svazu i československé strany záhy převážily, takže Praha prosazovala více jednostranné výhody a jednání systematicky rozbíjela. Pokud ovšem československo-vatikánská jednání z let 1963–1965 nepřinesla zásadnější posun v diplomatických stycích obou zemí, Svatému stolci se podařilo lépe proniknout do náboženských poměrů v Československu a dosáhnout řady drobných ústupků ze strany komunistického režimu. Třebaže vlastní jednání skončila v podstatě krachem, vytvořila platformu pro rokování obou stran, jež vyústilo v přijetí dohody mezi Svatým stolicí a československou vládou v prosinci 1972. Přesto přináší československo-vatikánská jednání z let 1963–1965 cenný pohled na významný mezník v diplomatických stycích i na církevní dějiny druhé poloviny 20. století.

Klíčová slova: československo-vatikánské diplomatické styky, Vatikán, konkláve 1963, Jan XXIII., Pavel VI.

SUMMARY

THE CONCLAVE OF 1963 AND THE CZECHOSLOVAK-VATICAN NEGOTIATIONS IN THE FIRST HALF OF THE SIXTIES

The study deals with a resumption of diplomatic relations of the Holy See and Czechoslovakia at the turn of the 1950s and 60s. At the same time, it follows a development and transformation of Czechoslovak-Vatican negotiations in the first half of the sixties. It reveals how much the Communist regime left its anti-ecclesiastical attitude from the fifties and focuses on obligingness, formally manifested by the regime, which was naturally in harmony with ideas of the Soviet Union that connected improvement of diplomatic relations with a propaganda of the Communist ideology in the international forum and intellectual circles in Europe. It shows that those expectations were connected with the personality of Pope John XXIII because

the pontificate of new Pope Paul VI gave the church self-confidence, which was noticeable also in new “courage” of the Holy See during Czechoslovak-Vatican negotiations. The worries of the Soviet Union and also of the Czechoslovak party soon prevailed so that Prague advanced more one-sided advantages and systematically broke off negotiations. Nevertheless, though Czechoslovak-Vatican negotiations from years 1963–1965 did not contribute to better diplomatic relations of both countries, the Holy See managed to better penetrate the religious situation in Czechoslovakia and to achieve many tiny concessions concerning the Communist regime. Despite the fact that the actual negotiations terminated unsuccessfully, they provided a platform for a discussion of both sides which resulted in the acceptance of the agreement of the Holy See and the Czechoslovak government in December 1972. Nevertheless, Czechoslovak-Vatican negotiations from years 1963–1965 represent a worthwhile view on the important turning point in diplomatic relations as well as church history during the second half of the 20th century.

Keywords: Czechoslovak-Vatican diplomatic negotiations, Vatican, Conclave of 1963, John XXIII, Paul VI.

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
Česká republika
e-mail: smidma@seznam.cz

POHLED NA OBRAZ DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY V UČEBNICÍCH DĚJEPISU Z LET 1945–2015

David Papajík

1. Úvod

Cílem následující studie je popsat a analyzovat obraz, který byl podáván o druhé světové válce v učebnicích dějepisu pro základní a střední školy vydaných v letech 1945–2015 v Československu a následně v České republice.¹ Jen na první pohled se jedná o marginální téma, neboť prostřednictvím učebnic se mladá generace seznamovala a seznamuje s tímto obdobím světových a národních dějin. I z toho důvodu byl na vyličení dějin v učebnicích kladen velký důraz. Nepochybně daleko větší význam měly učebnice dějepisu v období komunistického režimu, neboť tehdy nebyla k dispozici média a technologie, které máme dnes (hlavně internet), aby mohla zájemcům lehce dopomoci k získání informací o nějaké konkrétní události. Co se mladí lidé nedozvěděli ve škole, tak mohla doplnit rodina, případně televize a rozhlas.

Pod pojmem učebnice dějepisu chápeme didakticko-historický text, který má multimodální charakter a multifunkční určení. Jedná se o druh knižní produkce, která je uzpůsobena k didaktické komunikaci jak svým obsahem, tak i strukturou. Učebnice prezentuje výsek plánovaného obsahu vzdělávání. Zároveň se jedná o didaktický prostředek, který je informačním zdrojem pro žáky a učitele, který řídí a stimuluje učení žáků.²

V následujícím textu provádím kritickou analýzu učebnic dějepisu pro základní a střední školy pro období druhé světové války (s přesahy na podstatné události těsně předcházející zahájení války – Mnichovská dohoda, Pakt Ribbentrop-Molotov, i přesahy po skončení války – odsun Němců, Marshallův plán). V rámci samotné druhé světové války se zaměřuji na nejdůležitější události směrem k průběhu druhé světové války, roli jednotlivých hlavních mocností (Německo, Sovětský svaz, USA, včetně významných osobností

¹ Studie vznikla za podpory projektu TAČR *Zahraničněpolitická praxe a historická paměť (Percepce přelomových kapitol československých dějin u české veřejnosti a její dopady na zahraniční politiku ČR)* a díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2015 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (název projektu Češi a jejich druhá světová válka). Za pomoc při excerpci části zkoumaného materiálu děkuji Mgr. Jakubu Huškovi a Mgr. Radimu Červenkovi.

² Vycházím z definice učebnice dějepisu, jak ji podal Zdeněk Beneš, viz PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich (edd.): *Manuál. Encyklopedie českých dějin*. Praha 2003, s. 314–315.

z těchto zemí) a na nejdůležitější události v rámci dějin Československa (fakticky ovšem Protektorátu Čechy a Morava a tzv. Slovenského státu) daného období (okupace, odboj, kolaborace, atentát na Reinharda Heydricha, role komunistů, Slovenské národní povstání, role partyzánů, Pražské povstání). Formou komparace se pokouším dojít k obecnějším závěrům týkajícím se hodnocení jednotlivých událostí v učebnicích vzniklých v určitém dějinném období.

Analýze bylo podrobeno celkem 39 učebnic dějepisu pro základní a střední školy vydaných v letech 1945–2015. Jelikož se mohla historická tematika také objevit v učebnicích občanské nauky, byla provedena dílčí sonda do deseti učebnic občanské nauky, z nichž byly podrobněji analyzovány čtyři. Ukázalo se, že výrazněji se problematika či hodnocení druhé světové války v učebnicích občanské nauky nevyskytuje. Seznam všech podrobně analyzovaných učebnic je připojen ke konci této studie.

2. Dosavadní stav bádání

Nejpodrobněji se tématu obrazu druhé světové války v československých a českých učebnicích dějepisu věnoval historik Zdeněk Beneš. Jeho rozsahem ne příliš rozsáhlá práce vydaná v roce 1997 podala základní kontury sledovaného obrazu s tím ovšem, že výraznější analýza učebnic vydaných po roce 1989 logicky nemohla být provedena. Samotný autor v textu uvádí, že podrobnější analýza a zhodnocení učebnic dějepisu z období po roce 1989 se již vymyká rámci jeho příspěvku.³

Zdeněk Beneš se k tématu vrátil v roce 2000, ovšem z jiného úhlu pohledu, když analyzoval obraz moderních českých dějin (včetně druhé světové války) ve slovenských učebnicích dějepisu. Autor se snažil ukázat, jakým způsobem jsou popisovány české dějiny v učebnicích vzniklých na Slovensku po roce 1991.⁴

Potřetí se k tématu Zdeněk Beneš vyjádřil v roce 2004, kdy se zaměřil na analýzu způsobu zobrazování Mnichova (Mnichovské dohody dojednané 29. září 1938 a podepsané 30. září 1938) v československých a českých učebnicích dějepisu.⁵

³ BENEŠ, Zdeněk: *Obraz druhé světové války v československých a českých učebnicích dějepisu* (dále jen *Obraz druhé světové války*). Historický obzor, 8, 1997, č. 1–2, s. 41–45.

⁴ BENEŠ, Zdeněk: *Obraz moderních českých dějin v současných slovenských učebnicích dějepisu*. In: Česko-slovenská historická ročenka, 2000, s. 103–111.

⁵ BENEŠ, Zdeněk: *Mnichov v československých a českých učebnicích dějepisu* (dále jen *Mnichov*). In: NĚMEČEK, Jan (ed.): *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha 2004, s. 281–293.

Žádná další specializovaná práce k našemu tématu dosud nevyšla. I když letmo se jí dotýkají některé další texty, jejich zaměření a cíl je jiný než výše koncipovaný výzkum.⁶

Pasáž o dosavadním stavu bádání můžeme uzavřít konstatováním, že dosud neexistuje odborná práce, která by komplexně analyzovala obraz druhé světové války v českých a československých učebnicích dějepisu vydaných v letech 1945–2015.

⁶ SYMŮNKOVÁ, Hermenegilda: *Malý průvodce po učebnicích dějepisu*. In: BITTMAN, Ladislav a kol.: *Manipulátoři. O technikách bojů lži proti pravdě a nenávisti proti lásce*. Praha 1992, s. 185–207; VACULÍK, Jaroslav (ed.): *Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Brno 1996; DUGASOVÁ, Věra: *Obraz okupační každodennosti v regionální literatuře*. Ostrava 1996 (nepublikovaná diplomová práce); SVRČINOVÁ, Alena: *Obraz každodenního života židovských obyvatel v protektorátu*. Ostrava 1997 (diplomová práce); PCHÁLKOVÁ, Jana: *Obraz Němců a Německa ve vědomí dnešní studující mládeže*. Ostrava 1999 (nepublikovaná diplomová práce). GRACOVÁ, Blažena: *Stereotypní obrazy Čechů, Poláků a Němců a dějepisné vyučování*. *Historica*, 4, FF OU, Ostrava 1996, s. 119–140; GRACOVÁ, Blažena – PSÍK, Richard (edd.): *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů*. Sv. 1. Ostrava 1999; OPOLKOVÁ, Markéta: *Problematika každodennosti na stránkách současných českých dějepisných učebnic*. Ostrava 2001 (diplomová práce); BENEŠ, Zdeněk: *České učebnice dějepisu po roce 1989*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2003, s. 281–289; GRACOVÁ, Blažena: *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže*. Ostrava 2004; PSOTKOVÁ, Petra: *Historické vědomí české studující mládeže ve vztahu k evropským národům*. Ostrava 2004 (nepublikovaná diplomová práce). STRÁNSKÁ, Jana: *Didakticko-historický obraz Německa a Němců v českých učebnicích dějepisu a ve vědomí studující mládeže*. Ostrava 2005 (diplomová práce). BULÍNOVÁ, Petra: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách a reálných znalostí studující mládeže s důrazem na klíčové události a osobnosti historie 20. století*. Ostrava 2007 (nepublikovaná diplomová práce); SEDLÁČKOVÁ, Markéta: *Obraz československých dějin v letech 1918–1992 na stránkách českých a slovenských učebnic v myslích české a slovenské studující mládeže*. Ostrava 2010 (nepublikovaná diplomová práce); BENEŠ, Zdeněk: *Československo 1918–1938 v učebnicích dějepisu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 147–152; KRATOCHVÍL, Viliam: *Možné modely na výučbu medzivojnového obdobia (k problémom tvorby synteticko-analytických učebnic dějepisu)*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 164–171; PINKAS, Jaroslav: *Meziválečné období v německých učebnicích dějepisu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 153–158; ŠMÍD, Marek: *Učebnice občanské výchovy a nauky v době první republiky. Jejich pohled na dobový politický systém*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 159–163. Srovnej také BENEŠ, Zdeněk (ed.): *Dvojitý rok 1968? Zlomové roky 1968 a 1989 v českých a německých učebnicích dějepisu*. Praha 2010. Vyšla i německá verze výše uvedeného HELMEDACH, Andreas (ed.): *Zweierlei 1968? Die Umbruchjahre 1968 und 1989 in deutschen und tschechischen Schulbüchern*. Göttingen 2008. Ze zahraničních prací alespoň výběrově: DIMITROVA, Snezhana: *Traumatizing History: Textbooks in Modern Bulgarian History and Bulgarian National Identity (1917–1996)*. In: *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 3, 2003, s. 56–72; TRBOVC, Jovana Mihajlović – TROŠT, Tamara Pavasović: *Who Were the Anti-Fascists? Divergent Interpretations of WWII in Contemporary Post-Yugoslav History Textbooks*. In: KARNER, Christian – BRAM, Mertens (edd.): *The Use and Abuse of Memory: Interpreting World War II in Contemporary European Politics*. New Brunswick – London 2013, s. 173–191.

3. Obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu vydaných v letech 1945–1948

I když v nadpisu kapitoly uvádíme množné číslo, ve skutečnosti byla ve zkoumaném období vydána jediná učebnice dějepisu. Jedná se o nejstarší dějepisný učební text, který byl u nás po skončení druhé světové války vydán. Učebnice trojice autorů Oldřich Fidrmuc, Jan Filip a Josef Lomský spatřila světlo světa v roce 1948.⁷ Vydána byla sice v roce, ve kterém definitivně převzali moc v Československu komunisté, ale připravována byla v době před rokem 1948. Výše uvedenou skutečnost můžeme dokumentovat tím, že autoři v textu chválí prezidenta Edvarda Beneše, ministra zahraničí Jana Masaryka i britského premiéra Winstona Churchilla a amerického prezidenta Franklina Delano Roosevelta. Kromě toho také pějí chválu na sovětského diktátora Josifa Vissarionoviče Stalina, kterého nazývají velkým vojevůdcem Sovětského svazu.⁸ Mnichovskou dohodu z 30. září 1938 autoři považují za tragický omyl zahraniční politiky západních velmocí.⁹

O sovětsko-německé smlouvě z roku 1939 (Pakt Ribbentrop-Molotov, 24. srpna 1939) autoři informují, ale tendenčně, když uvádějí, že Sovětům šlo uzavřením Paktu o dokončení válečných příprav proti Německu a o politickou dohodu se západními mocnostmi. Jedná se o hezkou slovní ekvilibristiku, která ovšem postrádá logiku. V učebnici nenajdeme údaje o sovětské okupaci východního Polska v roce 1939.¹⁰

Atentát parašutistů vyslaných z Anglie na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha (27. května 1942) autoři hodnotí pozitivně s tím, že Heydrich dostal od odvážných parašutistů zasloužený trest smrti. Autoři připomínají následující vlnu teroru, ale nijak přímo neobviňují atentátníky a ty, kteří je vyslali, že za ni mají odpovědnost.¹¹ Domácí odboj autoři vidí smířlivě, nijak ho nekritizují, píše o zdravém jádru národa, které překonalo těžké chvíle díky správné výchově vedené v duchu Masaryka, Beneše, Palackého a Havlíčka. Chválí školy, Sokol a celou českou kulturu.¹² K zahraničnímu odboji se autoři nijak výrazně nevyjadřují.

⁷ FIDRMUC, Oldřich – FILIP, Jan – LOMSKÝ, Josef: *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol*. Praha 1948.

⁸ FIDRMUC, O. – FILIP, J. – LOMSKÝ, J.: c. d., s. 199, 205–206, 216.

⁹ Tamtéž, s. 204. V práci BENEŠ, Z.: *Mnichov*, s. 282–284, autor interpretuje zobrazení Mnichova v této učebnici jako trauma.

¹⁰ FIDRMUC, O. – FILIP, J. – LOMSKÝ, J.: c. d., s. 204.

¹¹ Tamtéž, s. 210. V učebnici je nesprávně uvedeno, že se atentát uskutečnil 29. května 1942.

¹² Tamtéž, s. 209.

Učebnice zajímavě popisuje i poválečný vývoj, když kritizuje USA za imperiální politiku, která je podle autorů v rozporu s ideami zemřelého amerického prezidenta F. D. Roosevelta. Autoři učebnice vyjadřují radost, že Čechoslováci odmítli Marshallův plán pomoci, protože jeho přijetím by se podle nich Československo dostalo pod kontrolu USA.¹³

Jediná učebnice dějepisu, která vznikla v letech 1945–1948, má v sobě rozpory. Je na ní vidět oslavný tón, úlevu po skončení války. Nemá útočný charakter, spíše všechny chválí a to jak politiky ze západu, tak i východu. Její podání je možno považovat za určitou přechodnou fázi k marxistickému (komunistickému) výkladu dějin druhé světové války s tím ovšem, že akcentuje některé události a osobnosti jinak než marxistická historiografie.

4. Obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu vydaných v letech 1949–1989

I když by se nabízelo při rozboru učebnic v období let 1949–1989 rozdělit zkoumané učebnice do více dílčích celků dle doby vydání, podrobnější analýza jejich podoby ukázala, že to není úplně možné. Jinak a lépe formulováno, celkové pojetí učebnic se ve sledovaném období drželo jednoho základního schématu, které bylo modifikováno pouze v dílčích věcech. Doba politického tání v šedesátých letech 20. století se na podobě učebnic výrazněji neprojevila (nebyl čas některá dosavadní paradigmatata změnit či upravit).¹⁴ Navíc nastupující normalizace by nic takového ani neumožnila.

Při četbě a analýze učebnic dějepisu z let 1949–1989 čtenáře zarazí, že všechny jsou psány téměř stejným jazykem, obsahují stejné způsoby vyjadřování, na první pohled se zdá, že je psal pořád ten samý autor. Což samozřejmě není pravda, autorů se objevuje velké množství (viz přiložený seznam analyzovaných učebnic na konci studie).

Hybnou silou dějin, která vystupuje na mnoha místech učebnic, je lid. Autoři učebnic se na mnoha místech „zaklínají“ lidem. Všechno dobré, co se dělo, dělal lid.¹⁵ V učebnicích vydaných po roce 1989 lid již v takto naddimenzované podobě vystupovat nebude.

¹³ Tamtéž, s. 216.

¹⁴ Na některé dílčí interpretační posuny během šedesátých let 20. století upozorňuje BENEŠ, Z.: *Obraz druhé světové války*, s. 43. Jednalo se hlavně o sledování dění v zázemí fronty, sociální horizont, hospodářské faktory a pasáže o kultuře.

¹⁵ Nelze konkrétně odkázat, kde lid v učebnicích vystupuje, protože prostupuje texty učebnic na velkém množství stran, na jedné straně i opakovaně.

Jak bylo uvedeno výše, podoba učebnic se navzájem velmi podobá včetně hodnocení událostí a osobností druhé světové války. I přes poměrně velký rozsah pasáží věnovaných druhé světové válce obsahují učebnice málo konkrétních údajů a faktů, převažuje nad nimi ideologie. Učebnice jsou často psány útočným stylem, napadají a kritizují jak politiky, tak politické strany. Rozšíření fašismu měla podle nich na svědomí „velezrádná politika agrární strany a buržoasie“.¹⁶ Buržoazie u nás byla reakční, zrádná a zfašizovaná.¹⁷ Buržoazie se u nás pokoušela zavést fašistický režim.¹⁸ Buržoazie povolala do naší země Hitlera.¹⁹ Vini za vývoj u nás byli „kapitalističtí představitelé bank a továren a reakční inteligence“.²⁰ Kapitalisté ze strachu před lidem a Sovětským svazem raději podporovali Hitlera.²¹ Jedinou stranou, která podle autorů učebnic z tohoto období bojovala proti fašismu, byla komunistická strana v čele s Klementem Gottwaldem. Komunisté vedli československý lid až ke konečnému vítězství.²²

Druhou světovou válku podle autorů učebnic rozpoutali velcí kapitalisté, kteří toužili po obohacení.²³ Podle nich byla druhá světová válka mocenským střetnutím dvou imperialistických bloků vedených Německem a Velkou Británií o nové rozdělení světa. Teprve vstupem Sovětského svazu do války došla válka charakter obranné spravedlivé vlastenecké války.²⁴

Autoři učebnic přeceňovali význam Sovětského svazu na porážce fašismu, což souviselo s tím, že umenšovali činy a roli západních spojenců protihitlerovské koalice. Jedinou oporou osvobozenického boje proti fašismu byl

¹⁶ DĚDINA, Jan a kol.: *Dějepis. Učební text pro IV. třídu středních škol*. Praha 1950, s. 123 (další útok na agrární stranu na s. 130). Podobně také HYSEK, Miro – KROPILÁK, Miroslav – URBAN, Zdeněk: *Dějiny ČSR. III. díl (1918–1948). Učební text pro 11. postupný ročník všeobecných vzdělávacích škol a školy pedagogické*. Praha 1955, s. 31.

¹⁷ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 127.

¹⁸ FILIP, Jan a kol.: *Dějiny ČSR. Učební text pro IV. třídu gymnasií*. Praha 1952; CHOD, Stanislav: *Dějepis pro 3. ročník dálkového studia na průmyslových a hospodářských školách. Zatímní učební text*. Praha 1960, s. 115.

¹⁹ HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: *c. d.*, s. 37; DEKAN, Ján a kol.: *Dějiny ČSR. III. díl (1918–1948). Učební text pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. Praha 1956, s. 37.

²⁰ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 123.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, s. 124, 127. Podobně také HÁNL, Jiří: *Dějepis pro 2. ročník střední odborné školy*. Praha 1964, s. 361.

²³ BARTOŠEK, Karel: *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*. 4. vyd. Praha 1966, s. 142.

²⁴ DOHNAL, Miloň: *Dějepis III*. Praha 1974, s. 64–66; ČAPEK, Vratislav a kol.: *Dějiny 19. a 20. století. Dějepis pro dvouletá a tříletá střední odborná učiliště*. Praha 1984, s. 147.

Sovětský svaz.²⁵ V rozporu s historickou skutečností autoři učebnic uvádějí, že Sovětský svaz byl jediným státem, který byl připraven na německou agresi a nebál se fašistické útočnosti.²⁶

Pisatelé učebnic minimalizovali vojenské zásluhy západních spojenců na porážce Německa, Němci jim schválně nechávali neporušené mosty, aby mohli rychle postupovat do nitra Německa.²⁷

Podle autorů učebnic se Sovětský svaz stal vzorem spravedlnosti, protože nikde na světě nežije v jednom státě tolik různých národů v tak ideální rovnoprávnosti jako v Sovětském svazu. Nikdo nikoho nevykořisťuje a všichni občané mají stejná práva.²⁸ Skutečnost byla ovšem úplně opačná než jak líčí autoři učebnic dějepisu v dané době.

Učebnice vzniklé před odhalením kultu osobnosti sovětského vůdce Jossifa Vissarionoviče Stalina nesmírně vyzvedávají jeho roli ve vedení druhé světové války. Když mluvil Stalin, poslouchaly ho všechny národy Sovětského svazu, mluvil k nim jako otec, jako učitel. Vedl je a ukazoval cíl cesty (komunismus). Sovětský lid ho miloval a věřil mu každé slovo. Stalin byl skutečným vojevůdcem, který vedl sovětský lid neomylně jak v době míru, tak v době války. Sovětští lidé byli Stalinem vychováni k spravedlivé obraně své socialistické vlasti i mírové práci v továrnách a kolchozech.²⁹

V učebnicích z šedesátých let 20. století dochází ke změně pohledu na J. V. Stalina, jsou mu připisovány i některé chyby. Podle nich podcenil fašistického nepřítele a zavinil, že sovětská vojska nebyla na německý útok připravena.³⁰ Patrně se jedná o narážku na masivní čistky (popravy) velitelského sboru armády, které ve třicátých letech 20. století Stalin prováděl. Z učebnic jméno J. V. Stalina zmizelo nebo se objevuje jen minimálně.³¹

Mnichovská dohoda z 30. září 1938 byla zradou anglické a francouzské vlády.³² Ti, kteří za Anglii (Velkou Británii) a Francii, dokument podepsali,

²⁵ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 127; CHOD, S.: c. d., s. 122; HÁNL, J.: c. d., s. 360; DOHNAL, M.: c. d., s. 65. K tomu z literatury BENEŠ, Z.: *Obraz druhé světové války*, s. 42.

²⁶ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 132.

²⁷ HÁJEK, Jiří a kol.: *Dějiny doby nejnovější. Učební text dějepisu pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha 1954, s. 164.

²⁸ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 143; HÁNL, J.: c. d., s. 360.

²⁹ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 141–142. K interpretaci role J. V. Stalina v komunistických učebnicích z literatury BENEŠ, Z.: *Obraz druhé světové války*, s. 42–43.

³⁰ BARTOŠEK, K.: c. d., s. 108.

³¹ DOHNAL, M.: c. d.; ČAPEK, V. a kol.: c. d.

³² DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 155; HÁJEK, J. a kol.: c. d., s. 132; BARTOŠEK, K.: c. d., s. 84. K interpretaci Mnichova jako zrady z literatury také BENEŠ, Z.: *Mnichov*, s. 285–290.

jsou zrádci (Neville Chamberlain a Édouard Daladier).³³ Jedním z hlavních viníků mnichovské zrady byl Edvard Beneš.³⁴ Česká reakce zradila zájmy národa a státu a svou kapitulací přivodila národní katastrofu.³⁵

Velice choulostivým tématem učebnic byla sovětsko-německá smlouva z roku 1939 (Pakt Ribbentrop-Molotov, 24. srpna 1939). Bylo poměrně problematické školákům vysvětlit, jak to, že v roce 1939, po okupaci českých zemí, podepsal Sovětský svaz smlouvu s úhlavním nepřitelem demokratického světa, hitlerovským Německem. Bylo to vysvětlováno tak, že touto smlouvou překazila sovětská diplomacie zločinné plány Anglie a Francie na zničení Sovětského svazu.³⁶ O jaké plány se jednalo, se již nedozvídáme (žádné takové neexistovaly). Podle jiného výkladu Sovětský svaz podepsal smlouvu s Německem proto, aby získal čas na obranu země proti hitlerovské agresi. Podle autorů učebnic smlouva odpovídala zásadám mírové zahraniční politiky, protože se ani přímo ani nepřímo nedotýkala územní celistvosti, nezávislosti a cti jiného státu (opět se jedná o nepravdivé tvrzení, jednalo se o rozdělení Polska mezi oba signatáře smlouvy).³⁷

V případě sovětské okupace východního Polska v září 1939 autoři učebnic postupují dvojím způsobem. Prvním je ten, že tuto událost vůbec nezmiňují a informují pouze o napadení Polska Německem 1. září 1939.³⁸ Druhý způsob popisu této sovětské bezprecedentní agrese proti suverénnímu státu spočíval ve vysvětlení, že obsazením těchto území si Sovětský svaz zabezpečil západní hranice proti německému útoku,³⁹ či ochránil miliony Ukrajinců a Bělorusů od fašistického útaku (místo toho se dostali pod Stalinovu diktaturu).⁴⁰ V jiných učebnicích o sovětské agresi píší jako o osvobození západní Ukrajiny a západního Běloruska sovětskými vojsky.⁴¹

³³ FILIP, J. a kol.: c. d., s. 204. Podobně také HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: c. d., s. 32.

³⁴ DEKAN, J. a kol.: c. d., s. 34; FILIP, J. a kol.: c. d., s. 206. Podobně také HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: c. d., s. 34.

³⁵ MACHAČ, Bedřich – PAULIK, Július – VALCHÁŘ, Lubomír: *Občanská výchova I. Dějiny dělnického hnutí*. Praha 1961, s. 83.

³⁶ DEKAN, J. a kol.: c. d., s. 39; FILIP, J. a kol.: c. d., s. 210. Podobně také HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: c. d., s. 39.

³⁷ HÁJEK, J. a kol.: c. d., s. 134–135; BARTOŠEK, K.: c. d., s. 100; MACHAČ, B. – PAULIK, J. – VALCHÁŘ, L.: c. d., s. 86. V podobném duchu také DOHNAL, M.: c. d., s. 67.

³⁸ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 133; BARTOŠEK, K.: c. d., s. 100.

³⁹ FILIP, J. a kol.: c. d., s. 210; DOHNAL, M.: c. d., s. 67; ČAPEK, V. a kol.: c. d., s. 149. Podobně také HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: c. d., s. 40.

⁴⁰ HÁJEK, J. a kol.: c. d., s. 136; DEKAN, J. a kol.: c. d., s. 40.

⁴¹ BAUMANN, Bedřich – ŠEDA, Václav – VÁVRA, Jaroslav: *Dějiny nové doby. Učební text dějepisu pro druhý ročník čtyřletých odborných škol*. Praha 1957, s. 135–136; JOZA, Jaroslav – ORT, Alexandr: *Dějepis pro 8. ročník. Pokusná učebnice*. Praha 1961, s. 131; HÁNL, J.: c. d., s. 344.

Válku Sovětského svazu proti Finsku autoři učebnic omlouvají tím, že potřeboval předpolí pro ochranu tehdejšího Leningradu a že ve Finsku byli imperialisté spolupracující s Německem.⁴²

Učebnice jsou na mnoha místech plné útoků na západní spojence Sovětského svazu. Autoři jim kladli za vinu, že schválně otáleli s otevřením druhé fronty proti Německu („Kapitalistická vládnoucí třída v čele s Churchilllem a spojenečtí generálové se druhé frontě houževnatě bránili. Chtěli, aby Sovětský svaz ve válce s německými fašisty vykrvácel.“).⁴³ Když nakonec spojenci v červnu 1944 opravdu druhou frontu v Evropě otevřeli, tak to podle autorů učebnic udělal proto, aby zachránili kapitalistický řád v Evropě a vládu buržoazie.⁴⁴

Autoři učebnic umenšují až minimalizují hospodářskou a vojenskou pomoc, kterou západní spojenci během druhé světové války poskytli Sovětskému svazu. Podle nich tato pomoc nemohla mít praktický vliv na porážku hitlerovského Německa (uvedené informace neodpovídají skutečnosti, západní pomoc Sovětskému svazu byla obrovská a přispěla k jeho přežití v nejtěžších obdobích války).⁴⁵

Zatímco sovětská vojska po vyhnání Němců podle učebnic přinášela národům Evropy skutečnou svobodu, když Angličané osvobodili od Němců Řecko, autoři tento akt nazývají okupací.⁴⁶

Autoři učebnic kritizovali bezohledné bombardování měst, které prováděla anglická a americká letadla. Např. připomněli bombardování Prahy v únoru 1945 v místech, kde se nenacházela žádná strategická továrna, pouze lidská obydlí.⁴⁷

V učebnicích nalézáme kritiku svržení atomových bomb Američany na Hirošimu a Nagasaki v srpnu 1945. Imperialisté podle těchto učebnic způsobili zcela zbytečnou smrt tisíců civilních obyvatel, cílem svržení bomb bylo si присвоjit vítězství nad Japonskem a zastrašit Sovětský svaz touto ničivou zbraní.⁴⁸ Podobně k této problematice i v jiné učebnici: „Použití ato-

⁴² HÁJEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 136–137; ČAPEK, V. a kol.: *c. d.*, s. 149. Podobně tendenčně až lživě o fínsko-sovětské válce BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: *c. d.*, s. 136.

⁴³ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 143–144 (odtud v textu uvedená citace). Podobně také HÁJEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 150; DOHNAL, M.: *c. d.*, s. 71.

⁴⁴ BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: *c. d.*, s. 142. Podobně také HÁNL, J.: *c. d.*, s. 355; ČAPEK, V. a kol.: *c. d.*, s. 152.

⁴⁵ HÁJEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 161.

⁴⁶ BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: *c. d.*, s. 143.

⁴⁷ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 146–147.

⁴⁸ HÁJEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 168; BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: *c. d.*, s. 145; JOZA, J. – ORT, A.: *c. d.*, s. 138; HÁNL, J.: *c. d.*, s. 359.

mové bomby s jeho strašlivými důsledky nebylo však již vojenskou nutností. Byla to spíše demonstrace síly USA, které doufaly, že se jim pomocí atomové pumy po válce podaří uskutečnit vlastní světovládné plány.⁴⁹

Podle těchto učebnic anglické a americké vojsko po příchodu do Německa chránilo fašisty před spravedlivými tresty. Fašističtí viníci na válce se uchýlovali pod ochranou anglických a amerických vojsk.⁵⁰

Pokud západní státy přece jen něco pozitivního během druhé světové války podle autorů učebnic udělaly, tak za to mohl tamní lid. Čili ne anglická vláda, ale anglický lid donutil svou vládu bojovat proti fašismu.⁵¹ Uvedené si ukážeme na konkrétní citaci: „Britští imperialisté se však nemohli pro odpor britského lidu odvážit otevřeného spojení s fašistickou vládou Německa proti Sovětskému svazu.“⁵²

Ve věci odboje podle učebnic vydaných v letech 1949–1989 jediní komunisté pochopili nutnost aktivního boje proti fašismu. Svým příkladem strhávali i ostatní části národa.⁵³ Největším z hrdinů odboje a vzorem pro mládež byl podle nich Julius Fučík.⁵⁴ Zcela nepravdivě učebnice uvádějí, že komunisté od počátku okupace Československa vedli veškerý lid k odboji proti fašistům.⁵⁵ Skutečnost byla taková, že komunisté měli po uzavření smlouvy mezi Německem a Sovětským svazem v roce 1939 z Moskvy nařizeno nijak proti fašistům nevystupovat. Učebnice popisují dvě střediska našeho odboje: Moskvu a Londýn. Podle nich byl v Moskvě soustředěn odboj, který hájil zájmy lidu pod vedením komunistické strany. V Londýně se shromažďovali představitelé buržoazie, kteří si přáli, aby byl po válce obnoven v Československu kapitalismus. Buržoazie nechtěla, aby si lid sám vybojoval osvobození

⁴⁹ ČAPEK, V. a kol.: c. d., s. 167. K interpretaci použití atomových bomb v učebnicích dějepisu z literatury BENEŠ, Z.: *Obraz druhé světové války*, s. 42.

⁵⁰ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 146.

⁵¹ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 134; FILIP, J. a kol.: c. d., s. 210; HÁJEK, J. a kol.: c. d., s. 133–134, 141; BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: c. d., s. 140; JOZA, J. – ORT, A.: c. d., s. 132.

⁵² KOPÁČ, Jaroslav a kol.: *Dějiny doby nové a nejnovější. Učební text dějepisu pro 8. ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha 1958, s. 133–134.

⁵³ FILIP, J. a kol.: c. d., s. 200.

⁵⁴ DĚDINA, J. a kol.: c. d., s. 152; FILIP, J. a kol.: c. d., s. 214; HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: c. d., s. 43; KOPÁČ, J. a kol.: c. d., s. 152–153; HUSA, Václav: *Československé dějiny. Pokusná učebnice pro jedenáctý ročník. Druhá část (od roku 1848)*. Praha 1961, s. 121; JOZA, J. – ORT, A.: c. d., s. 141. K interpretaci obrazu J. Fučíka v komunistických učebnicích BENEŠ, Z.: *Obraz druhé světové války*, s. 44.

⁵⁵ FILIP, J. a kol.: c. d., s. 209.

republiky a proto boj lidu všemožně brzdila.⁵⁶ Londýnské vedení odboje připravovalo vojenskou okupaci Československa západními jednotkami československé armády s cílem udržet u nás moc buržoazie.⁵⁷

Atentát parašutistů vyslaných z Anglie na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha (27. května 1942) označují autoři učebnic za statečný čin, který však nebyl spojen s celkovým odbojem proti okupantům.⁵⁸ Jinde je označován za osamocený čin, který měl pro český národ nejstrašlivější následky.⁵⁹ Atentát nevedl k hromadnému odporu lidu, naopak vystupňoval teror proti českému národu.⁶⁰ Také se můžeme setkat s následujícím hodnocením: „Atentát byl vlasteneckým činem a měl velký mezinárodní význam, byl však jen osamocenou akcí londýnského centra...“⁶¹

V případech často velice problematické role a působení partyzánů (směrem k domácímu obyvatelstvu) mají autoři učebnic jasno, lid přijímal partyzány s láskou a nadšením.⁶² Realita tehdejšího života byla ale daleko složitější a působení partyzánů ne vždy k prospěchu obyčejného lidu.

V případě Slovenského národního povstání v roce 1944 byla podle autorů učebnic rozhodující role komunistické strany Slovenska. Slovenský lid neměl nic společného s fašismem. Pro zradu a intriky reakčních vojenských a buržoazních kruhů na Slovensku a v Londýně se vývoj povstání zdržel, což přispělo k jeho pádu.⁶³ Londýnská „reakční klika“ nechtěla, aby rozhodující silou povstání byli partyzáni napojení na Sovětský svaz a komunisty, což vedlo k porážce povstání.⁶⁴ V některých učebnicích z padesátých let 20. století je vina za neúspěch povstání kladena také na bedra „buržoasních nacionalistů“ Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského v řadách komunistické strany Slovenska, kteří se měli proti pokynům K. Gottwalda podřídit buržoazii a její „protilidový plán“ povstání schválit a podporovat. G. Husák a L. Novomeský měli až do roku 1943 odmítat účast na ilegálním boji a teprve až v okamžiku,

⁵⁶ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 154–155; FILIP, J. a kol.: *c. d.*, s. 211–213; HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: *c. d.*, s. 40–41; DEKAN, J. a kol.: *c. d.*, s. 40–44.

⁵⁷ BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: *c. d.*, s. 146. Podobně také JOZA, J. – ORT, A.: *c. d.*, s. 141; HÁNL, J.: *c. d.*, s. 361.

⁵⁸ FILIP, J. a kol.: *c. d.*, s. 215; HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: *c. d.*, s. 46; DEKAN, J. a kol.: *c. d.*, s. 46.

⁵⁹ HUSA, V.: *c. d.*, s. 118. Podobně také ČAPEK, V. a kol.: *c. d.*, s. 157.

⁶⁰ JOZA, J. – ORT, A.: *c. d.*, s. 143.

⁶¹ DOHNAL, M.: *c. d.*, s. 78.

⁶² HUSA, V.: *c. d.*, s. 122.

⁶³ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 157–159.

⁶⁴ FILIP, J. a kol.: *c. d.*, s. 218. Podobně i BAUMANN, B. – ŠEDA, V. – VÁVRA, J.: *c. d.*, s. 148.

kdy bylo jasné, že osvobození přijde z východu, se „vetřeli“ do vedení komunistické strany Slovenska, aby pomohli zachraňovat pozice buržoazie.⁶⁵

Podobně velice tendenčně popisují autoři učebnic i Pražské květnové povstání v roce 1945. Podle nich se sovětská armáda vydala rychle na pomoc Praze zatímco Američané, kteří stáli jen 100 km od Prahy, povstání na pomoc nepřišli.⁶⁶ Jedná se o vědomou nesprávnou interpretaci, protože Američané chtěli přijít Praze na pomoc, ale pro odpor Sovětského svazu, se kterým nechtěli na konci války riskovat roztržku, zůstali stát na předem dohodnuté linii. Není věcně správné tvrzení většiny učebnic, že sovětská vojska 9. května 1945 osvobodila Prahu.⁶⁷ Podobně je nesprávné tvrzení, že sovětská vojska 9. května 1945 zachránila Prahu před zničením („V nejkritičtější chvíli, ráno 9. května, dorazily do Prahy sovětské oddíly vyslané od Berlína a Prahu zachránily.“).⁶⁸ Rudá armáda vstoupila 9. května 1945 do Prahy, kterou předěšlého dne německá vojska opustila (až na několik málo výjimek).

O působení Američanů koncem války v západních Čechách měli autoři učebnic jasno: „V obsazeném území si počínali Američané pánovitě, vyhledávali styky s buržoasií a chránili nacisty před spravedlivým potrestáním.“⁶⁹

Podle autorů učebnic byl klíčovou postavou válečné doby, která vejde do dějin, osobou, se kterou bude spojováno celé dějinné období, Klement Gottwald. Jeho jméno se bude důstojně řadit k velkým postavám dějin. On to byl, kdo dokázal vybudovat komunistickou stranu, která se stala strůjcem nové epochy. K. Gottwald dokázal uskutečnit ideje, za které se bili husitští bojovníci.⁷⁰

Autorům učebnic bylo zřejmé, kdo byl vítězem druhé světové války, byl to Sovětský svaz, dokonce věděli, i proč zvítězil: „Sovětský svaz zvítězil, protože je to socialistický stát.“ Komunistická strana dovedla nadchnout široké vrstvy lidu k boji proti fašistům, vedla sovětský lid a sovětskou armádu, zachránila národy Evropy.⁷¹ Sovětské zřízení je nejpokrokovější v celém světě, během

⁶⁵ FILIP, J. a kol.: *c. d.*, s. 218; HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: *c. d.*, s. 48; DEKAN, J. a kol.: *c. d.*, s. 48.

⁶⁶ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 161; FILIP, J. a kol.: *c. d.*, s. 220; HYSEK, M. – KROPILÁK, M. – URBAN, Z.: *c. d.*, s. 53; DEKAN, J. a kol.: *c. d.*, s. 53.

⁶⁷ HÁJEK, J. a kol.: *c. d.*, s. 165; CHOD, S.: *c. d.*, s. 127; JOZA, J. – ORT, A.: *c. d.*, s. 148.

⁶⁸ HÁNL, J.: *c. d.*, s. 370; MACHAČ, B. – PAULIK, J. – VALCHÁŘ, L.: *c. d.*, s. 92 (odtud citace uvedená v textu).

⁶⁹ KOPÁČ, J. a kol.: *c. d.*, s. 161. Další kritika působení Američanů u nás na konci války viz CHOD, S.: *c. d.*, s. 126–127.

⁷⁰ DĚDINA, J. a kol.: *c. d.*, s. 167–171.

⁷¹ KOPÁČ, J. a kol.: *c. d.*, s. 149 (odtud i v textu uvedené přímá citace). Podobně také JOZA, J. – ORT, A.: *c. d.*, s. 133.

války se potvrdily přednosti socialismu a jeho převaha nad kapitalismem.⁷² Lidskou civilizaci zachránil stát bez kapitalistů, Sovětský svaz. Přitažlivost socialismu vzrostla. Komunisté, kteří bojovali za svět bez vykořisťovatelů a bez válek, získali mnoho nových přívrženců.⁷³

Pokusme se shrnout obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu vydaných v letech 1949–1989. Jednalo se o imperialistickou válku, kterou rozpoutali kapitalisté. Teprve v okamžiku, kdy do ní vstoupil Sovětský svaz, stala se válkou spravedlivou. Hlavní tíhu války nesl Sovětský svaz, role západních spojenců byla marginální. Klíčovou roli na vítězství ve válce měli komunisté. Československý odboj na západě (řízený z Londýna) byl špatně vedený a izolovaný, naopak zcela zásadní byl odboj vedený z Moskvy. Vítězem druhé světové války byl Sovětský svaz.

V učebnicích docházelo k vědomé falzifikaci dějin, k překrucování významu událostí, k zamlčování důležitých dějů či naopak přeceňování či zvýrazňování událostí, které nebyly až tak podstatné. Učebnice byly vedeny v útočném stylu, proti jiným politickým stranám než byla komunistická, proti buržoazii, proti kapitalistům, proti západním mocnostem. Hlavní hybnou silou dějin podle nich byl lid a to i v západní Evropě.⁷⁴

5. Obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu vydaných v letech 1990–2015

Učebnice dějepisu vzniklé po roce 1989 vypadají nejen po obsahové, ale i po formální stránce úplně jinak než v předešlé době. Nejdříve se krátce zastavíme u formální podoby. Učebnice vzniklé po pádu komunistického režimu mají výrazně posílenou estetickou stránku, obsahují mnoho obrázků (často i barevných), map a rozložením textu se snaží být vstřícnější a přehlednější pro čtenáře. Je zde výrazně vidět snaha zaujmout žáky, např. formou otázek či úkolů.

Jak jsme uvedli výše, učebnice vzniklé v období komunistického režimu působí na čtenáře po obsahové stránce jednotně, jakoby je psal pořád dokola ten samý autor. Učebnice vydané po roce 1989 jsou jejich pravým opakem, jsou velice různorodé, pluralitní, jak podáním obsahu tak některými hodnotícími soudy. Nejsou útočné, snaží se být maximálně objektivní v popisu

⁷² HÁNL, J.: c. d., s. 360.

⁷³ BARTOŠEK, K.: c. d., s. 142.

⁷⁴ K interpretaci celkového pohledu učebnic dějepisu na druhou světovou válku v letech komunistického režimu BENEŠ, Z.: *Obraz druhé světové války*, s. 42–45.

jednotlivých událostí. Jejich pohled můžeme celkově shrnout jako vyvážený. Obsírně se vyjadřují i k tématům v předešlém období tabuizovaným (viz dále). Zobrazují druhou světovou válku a roli jednotlivých zemí daleko komplexněji, ne pouze jako vítěznou válku Sovětského svazu. Z textu mizí jako hlavní hrdinové komunisté a komunistická strana.

Jednou z problémových otázek, které učebnice nastiňují, je zásadní otázka, zda jsme se měli vojensky bránit v roce 1938 německé okupaci (morální stránka obrany či kapitulace). Autoři čtenářům nevnučují žádné soudy a nechávají na nich, aby k události sami zaujali na základě uvedeného své stanovisko.⁷⁵ Podle jiné učebnice by osamocený boj s Německem znamenal jistou porážku a likvidaci celé republiky.⁷⁶

Výsledky Mnichovské konference autoři učebnic až na výjimky již neo značují za zradu, jak v předešlém období, ale za bezpříkladné porušení mezinárodního práva a pošlapání všech pravidel civilizovaného chování mezi státy.⁷⁷ E. Beneš nebyl v případě Mnichovské dohody zrádcem, jak líčily komunistické učebnice, ale byl obětí.⁷⁸

Německo-sovětskou smlouvu o neútočení z 23. srpna 1939 v učebnicích rozebírají jinak než v učebnicích komunistických. Připomínají její tajné dodatky o rozdělení Polska mezi Německo a Sovětský svaz.⁷⁹ Ještě než bylo Polsko Němci poraženo, vpadli Sověti 17. září 1939 do východního Polska, které obsadili.⁸⁰ V červnu 1940 pak násilně J. V. Stalin připojil k Sovětskému svazu

⁷⁵ HARNA, Josef – FIŠER, Rudolf: *Dějiny českých zemí II. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*. Praha 1998, s. 168–169; KUKLÍK, Jan – KOCIAN, Jiří: *Dějepis. Nejnovější dějiny. Pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia*. Praha 1999, s. 35; BENEŠ, Zdeněk – NÁLEVK, Vladimír: *Dějepis pro střední odborné školy*. 2. díl. Praha 2009, s. 185.

⁷⁶ OLIVOVÁ, Věra: *Dějiny nové doby 1850–1993*. Praha 1998, s. 114. Podobně i BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha 1992, s. 189–191.

⁷⁷ HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 174. Velice podobně i KUKLÍKOVÍ, Jan a Jan: *Dějiny 20. století. Učebnice pro střední školy* (dále jen *Dějiny 20. století*). Praha 1998, s. 65. Za zradu spojenců označuje Mnichovskou konferenci a její výsledky ČAPKA, František: *Dějepis 9. Od roku 1918 do současnosti. Učebnice pro 9. ročník základní školy* (dále jen *Dějepis 9*). Praha 2007, s. 49 a BUREŠOVÁ, Jana – HÝSEK, Ondřej: *Dějepis 9. Moderní dějiny*. Olomouc 2008, s. 47. V práci BENEŠ, Z.: *Mnichov*, s. 290–292 autor analyzuje učebnice vzniklé po roce 1989 ve vztahu k Mnichovu a dochází k závěru, že Mnichov je v nich zobrazován jako memento.

⁷⁸ ČURDA, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy. Učebnice. Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Praha 2014, s. 69.

⁷⁹ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 41; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 66–67; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 75.

⁸⁰ ČAPKA, F.: *Dějepis 9*, s. 70; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 42; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 73; KUKLÍKOVÍ, Jan a Jan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny* (dále jen *Dějepis*). Praha 2005, s. 64.

pobaltské republiky (Litvu, Estonsko a Lotyšsko).⁸¹ Opět tento údaj komunistické učebnice zamlčují či líčí jako dobrovolné připojení k Sovětskému svazu. Učebnice vzniklé po roce 1989 popisují Sovětský svaz jako agresora, který anektoval další a další území (část Rumunska a část Finska).⁸²

V komunistických učebnicích se žáci nic nedozvěděli o tom, že Sovětský svaz poskytoval od začátku druhé světové války Německu vojenskou a hospodářskou pomoc (dodával mu ropu, železnou rudu, chrom, nikl, bavlnu, obilí a další zboží a suroviny).⁸³

Na rozdíl od komunistických učebnic autoři učebnic z období po roce 1989 vypočítají nesmírně rozsáhlou hospodářskou a technickou pomoc, kterou Sovětský svaz obdržel od západních spojenců (jen Američané mu dodali během války 427 000 nákladních aut, 13 000 terénních vozů, 35 000 motocyklů atd.).⁸⁴ Vojenská pomoc spojenců významně pomohla Sovětskému svazu překonat nejtěžší období války.⁸⁵

Za příčinu vítězství zaostalé sovětské armády nad moderní německou armádou udávají autoři učebnic kromě nezpochybnitelného hrdinství Sovětů také příchod krutých mrazů v roce 1941, který ochromil německou techniku, a vedl v konečném důsledku k obratu ve válce.⁸⁶ Německá výzbroj byla připravena maximálně na – 20 °C, takže při nižších teplotách Němcům začala zamrzat mazací kapalina v motorech, nemohli nastartovat auta, věže tanků se neotáčely atd.⁸⁷

Autoři učebnic nepopisují pouze zvěrstva páchaná Němci, ale i zvěrstva prováděná Sověty. Jedná se o sovětský masakr polských důstojníků a inteligence v Katyni a pak nesmírně neblahou roli Sovětů při povstání ve Varšavě, které vypuklo 1. srpna 1944. I když sovětská vojska stála poblíž Varšavy, povstání ve městě nijak nepomohla a dva měsíce nečinně přihlížela z druhého břehu Visly zoufalému boji povstalců proti Němcům. J. V. Stalin nechal po-

⁸¹ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 42; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 74; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis*, s. 64.

⁸² BUREŠOVÁ, J. – HÝSEK, O.: c. d., s. 60; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 42; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 74; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 76; LÁNÍK, Jaroslav – PILÁT, Vladimír: *Historie 1 – Moderní dějiny*. Praha 2000, s. 104.

⁸³ LÁNÍK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 106.

⁸⁴ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 48; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 83.

⁸⁵ ČAPKA, F.: *Dějepis* 9, s. 81.

⁸⁶ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 47; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 79; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis*, s. 70.

⁸⁷ ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 84.

vsání vykrváčet z politických důvodů (likvidace polských demokratických odbojových skupin).⁸⁸

Svržení atomových bomb Američany na Hirošimu a Nagasaki v roce 1945 autoři učebnic většinou popisují bez hodnotících komentářů.⁸⁹ Jinde uvádějí, že svržení bomb „vzbudilo řadu protichůdných hodnocení“. Atomovou zbraň USA nepoužily jen pro účely vojenské, ale i politické a psychologické.⁹⁰ V jiné učebnici je uvedeno, že se jednalo o „bezohledný útok na nevojenské cíle“.⁹¹ Podle dalších autorů americké velení sáhlo ke kroku (svržení bomb), který zůstane jednou z nejdiskutovanějších otázek moderních dějin.⁹²

Československý zahraniční odboj popisují autoři učebnic velice strážlivě, bez výrazných hodnotících soudů ať již kladných nebo záporných.⁹³

Pisatelé učebnic připomínají, že komunisté se v roce 1939 po uzavření paktu Německa se Sovětským svazem na základě příkazů z Moskvy odmítali zapojit do odboje, což se změnilo až v roce 1941 po napadení Sovětského svazu Německem.⁹⁴ Komunisté původně ani nechtěli obnovení Československa, jejich cílem bylo začlenění tohoto území do Sovětského svazu.⁹⁵

Autoři učebnic problematizují pohled na české představitele protektorátu jako na kolaboranty, mnoho z nich se snažilo i v této těžké době hájit české národní zájmy (předseda vlády Alois Eliáš popravený nacisty a mnozí další).⁹⁶ Jak připomínají, hranice mezi kolaborací a odbojem byla překvapivě tenká.⁹⁷ Jednalo se o náročnou zkoušku psychické odolnosti a charakteru.⁹⁸

⁸⁸ JOŽÁK, Jiří: *Dějepis. Nová doba. 3. díl. Druhá světová válka a československý odboj*. Praha 2001, s. 18; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 77, 91; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 76; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 73; LÁNÍK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 117; BENEŠ, Z. – NÁLEVKA, V.: c. d., s. 193; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 103.

⁸⁹ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 77; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 87–88; LÁNÍK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 121; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 106.

⁹⁰ KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 91; ČORNEJ, Petr a kol.: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*. Praha 2002, s. 204.

⁹¹ JOŽÁK, J.: c. d., s. 91.

⁹² BENEŠ, Z. – NÁLEVKA, V.: c. d., s. 190.

⁹³ HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 190–192; LÁNÍK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 129–130; ČAPKA, František: *Dějepis. Vzdělávací oblast Člověk a společnost. Novověk, moderní dějiny* (dále jen *Dějepis*). Brno 2011, s. 64.

⁹⁴ ČAPKA, F.: *Dějepis* 9, s. 84; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 61; OLIVOVÁ, V.: c. d., s. 142; BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 219; JOŽÁK, J.: c. d., s. 38; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 87.

⁹⁵ KVAČEK, Robert: *České dějiny II*. Praha 2002, s. 157; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 92.

⁹⁶ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 56; KVAČEK, R.: c. d., s. 151; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 81.

⁹⁷ ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 79.

⁹⁸ BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 203.

Podle jednoho z autorů učebnic, R. Kvačka, byla u nás kolaborace za války malá, srovnatelná jako v jiných Němci okupovaných zemích.⁹⁹

Nově se v učebnicích vzniklých po roce 1989 objevuje popis každodenního života za protektorátu (přídělový systém, šmelina, sport atd.). Autoři ukazují na novou vlnu historismu (návrat k významným etapám národních dějin) během okupace. Jako zajímavost uvádějí, že během okupace nevznikl žádný český kolaborantský film, i když o jeho vznik Němci velmi usilovali.¹⁰⁰

Atentát na R. Heydricha v některých učebnicích jejich autoři příliš nehodnotí.¹⁰¹ V jiných učebnicích je atentát označen za mimořádný,¹⁰² odvážný,¹⁰³ hrdinský¹⁰⁴ či statečný čin.¹⁰⁵ Podle jiné učebnice se jednalo o „jeden z nejpozoruhodnějších úspěchů evropského odboje“.¹⁰⁶ Velkým obhájcem významu atentátu je ve své učebnici dějepisu R. Kvaček, který o snižování významu atentátu píše: „Patří to ke zvláštnostem i podivnostem v českém zpochybňování vlastní minulosti: nikde jinde by zřejmě takový mimořádný skutek problematizován nebyl.“ Podle R. Kvačka smysl atentátu začala zpochybňovat komunistická propaganda po únoru 1948, která vymazávala či snižovala nekomunistický odboj.¹⁰⁷ Přesto spory o smysl atentátu přetrvávají (nebylo lépe udělat atentát na představitele domácí kolaborace Emanuela Moravce?).¹⁰⁸

Do učebnic se nově dostali nekomunističtí představitelé odboje a jejich skutky (tzv. Tři králové – Josef Balabán, Josef Mašín a Václav Morávek) a další nekomunističtí hrdinové.¹⁰⁹

⁹⁹ KVAČEK, R.: c. d., s. 162–163.

¹⁰⁰ BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 236–243; KVAČEK, R.: c. d., s. 155–156; ČAPKA, F.: *Dějepis*, s. 61–62; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis*, s. 81–83.

¹⁰¹ HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 189; BUREŠOVÁ, J. – HÝSEK, O.: c. d., s. 69; ČORNEJ, P. a kol.: c. d., s. 207; ČAPKA, F.: *Dějepis*, s. 66.

¹⁰² KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 64; OLIVOVÁ, V.: c. d., s. 135, 145; MAREK, Jaroslav a kol.: *České a československé dějiny II. Od roku 1790 do současnosti*. Praha 1991, s. 87; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis*, s. 89.

¹⁰³ JOŽÁK, J.: c. d., s. 50.

¹⁰⁴ BENEŠ, Z. – NÁLEVKA, V.: c. d., s. 197.

¹⁰⁵ ČAPKA, F.: *Dějepis* 9, s. 85.

¹⁰⁶ ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 82.

¹⁰⁷ KVAČEK, R.: c. d., s. 161 (odtud i citace uvedená v textu).

¹⁰⁸ KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis*, s. 90.

¹⁰⁹ BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 219; KVAČEK, R.: c. d., s. 153; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 63; JANČÍK, Drahomír: *Dějiny moderní doby. Dějepis pro druhý stupeň základní školy a pro odpovídající ročníky víceletých gymnázií. 2. díl (1918–1945)*. Praha 1997, s. 60; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis*, s. 88–89.

V komunistických učebnicích byla tabuizována významná role českých vojáků na západní frontě – letci v bitvě o Anglii, jednotky v Africe a další, což učebnice vzniklé po roce 1989 napravují.¹¹⁰

V učebnicích je i nově hodnocena role J. Fučíka, jehož osud komunisté z ideologických důvodů propagandisticky využili a udělali z něho legendu odboje a vzor nového socialistického člověka.¹¹¹

Autoři učebnic připomínají, že v československo-sovětské smlouvě z roku 1943 bylo ustanovení o vzájemném nezasahování do vnitřních záležitostí, které považoval E. Beneš za hráz proti pronikání komunistických myšlenek k nám. Sověti se ovšem zmíněným ustanovením nemínili nijak řídit.¹¹² Jednalo se o myl E. Beneše, který se domníval, že uzavřením smlouvy zabrání vměšování J. V. Stalina do československých vnitřních záležitostí.¹¹³

Pisatelé učebnic se vyjadřují i k roli partyzánů. Zatímco v učebnicích vydaných před rokem 1989 byly zveličovány zásluhy partyzánů, v učebnicích vyšlých po roce 1989 je jejich role líčena problematičtěji. Nelze jim upřít statečnost, ovšem velice často jejich neuvážené akce tvrdě dopadly na bezbranné civilní obyvatelstvo. Zatímco v komunistických učebnicích jsou popisovány obrovské škody, které partyzáni německé okupační moci u nás způsobili, v novějších učebnicích je uváděno, že jejich akce (sabotáže a diverzní činnost) neměly zásadní vojenský význam.¹¹⁴

V případě Slovenského národního povstání autoři učebnic demytizují roli komunistů a partyzánů a děje zařazují do širších objektivnějších souvislostí.¹¹⁵ Ukazují, že vše bylo jinak než je uváděno v učebnicích z před roku 1989. Zatímco v nich je neúspěch povstání připsán londýnskému vedení odboje a buržoazním nacionalistům, v učebnicích vzniklých po roce 1989 jsou za hlavního viníka neúspěchu povstání považováni komunisté a partyzáni, kteří se odmítali podřídit vedení povstání. Jejich předčasné nekoordinované akce vedly ke vstupu německých vojsk na území Slovenska v době, kdy ještě nebylo povstání připraveno, což vedlo k jeho porážce.¹¹⁶

¹¹⁰ JOŽÁK, J.: c. d., s. 41; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 68–69; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 81; BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 212–216, 221; KVAČEK, R.: c. d., s. 158; ČORNEJ, P. a kol.: c. d., s. 208; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 96–97.

¹¹¹ ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 80.

¹¹² KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 66.

¹¹³ ČAPKA, F.: *Dějepis* 9, s. 86; MAREK, J. a kol.: c. d., s. 89. Podobně i KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 93–94.

¹¹⁴ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 72; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 100.

¹¹⁵ HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 197–199; MAREK, J. a kol.: c. d., s. 91; BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 228–230; KVAČEK, R.: c. d., s. 165; BENEŠ, Z. – NÁLEVKA, V.: c. d., s. 198.

¹¹⁶ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 71; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 99.

Také z květnového Pražského povstání mizí jako rozhodující činitelé komunisté. Autoři popisují, že Američané chtěli přijít pražským povstalcům na pomoc, dokonce velitel anglo-amerických vojsk v Evropě generál Dwight Eisenhower navrhl sovětskému vedení, že Američané postoupí až k Labi, což Sověti rázně odmítli a trvali na tom, aby se Američané zastavili na linii České Budějovice-Plzeň-Karlovy Vary. Sovětské vedení na tom trvalo z ryze politických důvodů, chtělo si zajistit v obnoveném Československu silnější pozici. Generál George Patton byl připraven porušit zákaz svého vyššího velení a jednotky z Plzně vyslat do Prahy, žádal jediné, oficiální žádost o pomoc od České národní rady. V té ale zaslání žádosti zablokovali z ryze politických důvodů komunisté, takže Praha krvácela, protože komunisté chtěli vidět v Praze místo Američanů Sověty. V čele pražského povstání stála Česká národní rada, jejíž představitelé 8. května 1945 podepsali s německým velením protokol o kapitulaci německých branných sil v Praze.¹¹⁷ Je tedy fikcí mýtus o sovětském osvobození Prahy 9. května 1945, protože německé jednotky v Praze kapitulovaly o den dříve. Sovětské tanky přijely ráno 9. května 1945 do téměř již svobodné Prahy, takže žádné slavné osvobození se nekonalo.¹¹⁸

Jedním z dosud v učebnicích tabuizovaných témat byla role Vlasovců (Ruské osvobozenécké armády, v jejich čele stál Andrej Andrejevič Vlasov, odtud název) při záchraně Prahy před Němci. Jednalo se o oddíly ruských a ukrajinských válečných zajatců a dobrovolníků, které se během války přidaly na stranu Němců, aby bojovali proti Stalinově diktatuře. Vlasovci si chtěli získat sympatie tím, že se přidali na stranu pražských povstalců proti Němcům (po válce většinu z nich Sověti zajali a popravili).¹¹⁹

Učebnice z komunistického období se výrazněji nevěnovaly holokaustu, ani perzekuci Romů, což je v učebnicích vzniklých po roce 1989 hodně akcentované téma.¹²⁰

Dalším v učebnicích z před roku 1989 tabuizovaných témat byl odsun (vyhnání) Němců z Československa a hlavně excesy, které ho provázely

¹¹⁷ HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 199–200; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 70–71, 73; ČAPKA, F.: *Dějepis* 9, s. 91; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 92; MAREK, J. a kol.: c. d., s. 93; BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 233–235; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 98.

¹¹⁸ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 73; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 101.

¹¹⁹ HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 199–200; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 73; OLIVOVÁ, V.: c. d., s. 151; BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 235; JOŽÁK, J.: c. d., s. 83; JANČÍK, D.: c. d., s. 63; LÁŇÍK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 130; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 101.

¹²⁰ ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 85–86; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 57–58, 79; ČAPKA, F.: *Dějepis* 9, s. 82; BUREŠOVÁ, J. – HÝSEK, O.: c. d., s. 59, 65–66; KVAČEK, R.: c. d., s. 160–161; ČAPKA, F.: *Dějepis*, s. 62–63, 71; BENEŠ, Z. – NÁLEVKA, V.: c. d., s. 193–195; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 71, 83–84, 109.

(vraždění Němců v Ústí nad Labem, pochod smrti v Pohořelicích u Brna, vraždění Němců v Horních Moštěnicích a další). Na německé obyvatelstvo byl uplatněn princip kolektivní viny. Autoři učebnic problematizují hlavně tzv. divoký odsun a připomínají, že většina zločinů při odsunu německého obyvatelstva byla na podzim roku 1945 amnestována dekretem prezidenta republiky.¹²¹

Konec druhé světové války byl spojen i s anexí části území bývalého Československa Sovětským svazem. Bez souhlasu československých orgánů na základě zmanipulovaných voleb (pod přímým dozorem sovětské tajné policie) došlo k odtržení Podkarpatské Rusi a jejímu přičlenění k Sovětskému svazu.¹²²

Podle autorů učebnic se demokratické státy domnívaly, že účast Sovětského svazu na protifašistické koalici povede k postupné vnitřní demokratizaci Sovětského svazu. Stal se pravý opak, Stalinova diktatura se ještě více stupňovala.¹²³ Autoři učebnic demaskují Stalinovu diktaturu včetně jeho kultu osobnosti (likvidace protivníků, gulagy atd.).¹²⁴

Jedním z výsledků druhé světové války bylo velké rozšíření komunismu stalinského typu do střední a východní Evropy. O konečném vítězství ve válce do velké míry rozhodla ekonomická síla válčících koalic. Jednalo se o počátek soupeření dvou mocenských bloků – demokratického a komunistického. Stalinův Sovětský svaz vyšel z války, přes obrovské lidské a ekonomické ztráty, posílen.¹²⁵

6. Závěr

V textu se podařilo analyzovat změny obrazu druhé světové války v didaktických materiálech určených pro školní mládež. Ukázalo se, že interpretační rozdíly v učebnicích z komunistické a postkomunistické éry jsou zcela zásadního charakteru. Zatímco učebnice vydané v letech 1949–1989 viděli jediného vítěze druhé světové války, Sovětský svaz, učebnice vzniklé po roce 1989, označují za vítěze protihitlerovskou koalici. Učebnice z komu-

¹²¹ BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 252–253; ČURDA, J. a kol.: c. d., s. 94; HARNA, J. – FIŠER, R.: c. d., s. 206–207; BUREŠOVÁ, J. – HÝSEK, O.: c. d., s. 78; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 114.

¹²² BĚLINA, P. a kol.: c. d., s. 231–233.

¹²³ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 79; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 72–73; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 110.

¹²⁴ KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: c. d., s. 83; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 70.

¹²⁵ KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*, s. 71, 93; KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějepis*, s. 111.

nistické éry přeceňovaly význam Sovětského svazu a komunistů na vítězné válce, v učebnicích vydaných po roce 1989 komunisté z děje mizí. Zatímco v učebnicích z let 1949–1989 převažuje falzifikující pohled na dějiny (zamlčování faktů, upravování skutečností, lživé údaje), po roce 1989 nacházíme v učebnicích strukturovaný vyvážený pohled na druhou světovou válku (role partyzánů, Pražské povstání, holokaust). Učebnice z komunistické éry měly často útočný charakter (proti jiným politickým stranám než komunistické, proti kapitalistům, proti západním státům), postkomunistické učebnice se útočností a kritikou nevyznačují. Po roce 1989 je k dispozici velká škála učebnic, které vynikají pestrými barevnými úpravami i výraznou prací s grafickou podobou textu.

Seznam analyzovaných učebnic:

- BARTOŠEK, Karel: *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*. 4. vydání. Praha 1966 (původní vydání v roce 1963)
- BAUMANN, Bedřich – ŠEDA, Václav – VÁVRA, Jaroslav: *Dějiny nové doby. Učební text dějepisu pro druhý ročník čtyřletých odborných škol*. Praha 1957.
- BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny země Koruny české II. Od nástupu osvětenství po naši dobu*. Praha 1992.
- BENEŠ, Zdeněk – NÁLEVKA, Vladimír: *Dějepis pro střední odborné školy*. 2. díl. Praha 2009.
- BUREŠOVÁ, Jana – HÝSEK, Ondřej: *Dějepis 9. Moderní dějiny*. Olomouc 2008.
- ČAPEK, Vratislav a kol.: *Dějiny 19. a 20. století. Dějepis pro dvouletá a tříletá střední odborná učiliště*. Praha 1984.
- ČAPEK, Vratislav – PÁTEK, Jaroslav: *Dějepis pro střední odborné školy*. Praha 2001.
- ČAPKA, František: *Dějepis 9. Od roku 1918 do současnosti. Učebnice pro 9. ročník základní školy*. 2. vydání. Praha 2007 (původní vydání v roce 2004).
- ČAPKA, František: *Dějepis. Vzdělávací oblast Člověk a společnost. Novověk, moderní dějiny*. 2. vydání. Brno 2011.
- ČORNEJ, Petr a kol.: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*. Praha 2002.
- ČURDA, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy. Učebnice. Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Praha 2014.
- DĚDINA, Jan a kol.: *Dějepis. Učební text pro IV. třídu středních škol*. Praha 1950.

- DEKAN, Ján a kol.: *Dějiny ČSR. III. díl (1918–1948). Učební text pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. Praha 1956.
- DOHNAL, Miloň: *Dějepis III*. Praha 1974.
- FIDRMUC, Oldřich – FILIP, Jan – LOMSKÝ, Josef: *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol*. Praha 1948.
- FILIP, Jan a kol.: *Dějiny ČSR. Učební text pro IV. třídu gymnasií*. 2. vydání. Praha 1952 (původní vydání v roce 1950).
- HÁJEK, Jiří a kol.: *Dějiny doby nejnovější. Učební text dějepisu pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha 1954.
- HÁNĽ, Jiří: *Dějepis pro 2. ročník střední odborné školy*. 4. vydání. Praha 1964.
- HARNA, Josef – FIŠER, Rudolf: *Dějiny českých zemí II. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*. Praha 1998.
- HRACHOVCOVÁ, Marie a kol.: *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy a víceletá gymnázia*. Olomouc 2000.
- HUSA, Václav: *Československé dějiny. Pokusná učebnice pro jedenáctý ročník. Druhá část (od roku 1848)*. Praha 1961.
- HYSEK, Miro – KROPILÁK, Miroslav – URBAN, Zdeněk: *Dějiny ČSR. III. díl (1918–1948). Učební text pro 11. postupný ročník všeobecných vzdělávacích škol a školy pedagogické*. 4. vydání. Praha 1955 (původní vydání v roce 1952 v Bratislavě).
- CHOD, Stanislav: *Dějepis pro 3. ročník dálkového studia na průmyslových a hospodářských školách. Zatímni učební text*. 5. vydání. Praha 1960.
- JANČÍK, Drahomír: *Dějiny moderní doby. Dějepis pro druhý stupeň základní školy a pro odpovídající ročníky víceletých gymnázií*. 2. díl (1918–1945). Praha 1997.
- JOZA, Jaroslav – ORT, Alexandr: *Dějepis pro 8. ročník. Pokusná učebnice*. Praha 1961.
- JOŽÁK, Jiří: *Dějepis. Nová doba. 3. díl. Druhá světová válka a československý odboj*. 4. vydání. Praha 2001 (původní vydání v roce 1993).
- KOPÁČ, Jaroslav a kol.: *Dějiny doby nové a novější. Učební text dějepisu pro 8. ročník všeobecně vzdělávacích škol*. 5. vydání. Praha 1958.
- KRATOCHVÍL, Miloš Václav – DŘEVO, Václav: *Obrázky z našich dějin. Pro 5. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha 1957.
- KUKLÍKOVÍ, Jan a Jan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny*. Praha 2005.
- KUKLÍKOVÍ, Jan a Jan: *Dějiny 20. století. Učebnice pro střední školy*. 2. vydání. Praha 1998 (původní vydání v roce 1995).
- KUKLÍK, Jan – KOCIAN, Jiří: *Dějepis. Nejnovější dějiny. Pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia*. Praha 1999.

- KVAČEK, Robert: *České dějiny II*. Praha 2002.
- LÁNÍK, Jaroslav – PILÁT, Vladimír: *Historie 1 – Moderní dějiny*. Praha 2000.
- MACHAČ, Bedřich – PAULIK, Július – VALCHÁŘ, Lubomír: *Občanská výchova I. Dějiny dělnického hnutí*. Praha 1961.
- MAREK, Jaroslav a kol.: *České a československé dějiny II. Od roku 1790 do současnosti*. Praha 1991.
- OLIVOVÁ, Věra: *Dějiny nové doby 1850–1993*. 2. vydání. Praha 1998 (původní vydání v roce 1995).
- PARKAN, František – MIKESKA, Tomáš – PARKANOVÁ, Markéta: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň 2011.
- PATEROVÁ, Věra – STANKA, Jaroslav: *Dějepis pro 9. ročník zvláštní školy. Z dějin naší vlasti*. 3. vydání. Praha 1981 (původní vydání v roce 1972).
- SOCHROVÁ, Marie: *Dějepis II. v kostce*. Praha 2008.
- SOJÁK, Vladimír – VÁVRA, Jaroslav – VOŠAHLÍK, Josef: *Dějiny doby nejnovější. Učební text pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. 3. vydání. Praha 1956.
- VALENTA, Milan – MÜLLER, Oldřich: *Dějepis pro 2. stupeň základní školy praktické. 4. díl. Nejnovější dějiny*. Praha 2010.
- VALENTA, Milan – MÜLLER, Oldřich – HAVLÍNOVÁ, Ivana: *Občanská výchova 6. Pro 6. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletých gymnázií*. Úvaly 2015.
- VÍTEK, Miloš: *Občanská výchova*. Hradec Králové 2006.

RESUMÉ

POHLED NA OBRAZ DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY V UČEBNÍCÍCH DĚJEPISU Z LET 1945–2015

Autor v textu analyzuje vývoj zobrazení událostí druhé světové války v učebnicích dějepisu vydaných v Československu a od roku 1993 v České republice z let 1945–2015. Svůj výzkum autor rozdělil na tři etapy podle logických politických mezníků (1945–1948, 1949–1989, 1990–2015). V prvním sledovaném období (1945–1948) vznikla jediná učebnice dějepisu. Je na ní vidět oslavný tón, úlevu po skončení války. Nemá útočný charakter, spíše všechny chválí a to jak politiky ze západu, tak i východu. Její podání je možno považovat za určitou přechodnou fázi ke komunistickému výkladu dějin druhé světové války s tím ovšem, že akcentuje některé události a osob-

nosti jinak než následující učebnice. Druhé analyzované období (1949–1989) přináší poměrně sevřený koncept, který se po celou sledovanou dobu příliš neměnil. V případě druhé světové války se jednalo o imperialistickou válku, kterou rozpoutali kapitalisté. Teprve v okamžiku, kdy do ní vstoupil Sovětský svaz, stala se válkou spravedlivou. Hlavní tíhu války nesl Sovětský svaz, role západních spojenců byla marginální. Klíčovou roli na vítězství ve válce měli komunisté. Vítězem druhé světové války byl Sovětský svaz. V učebnicích docházelo k vědomé falzifikaci dějin, k překrucování významu událostí, k zamlčování důležitých dějů či naopak přeceňování či zvýrazňování událostí, které nebyly až tak podstatné. Učebnice byly vedeny v útočném stylu, proti jiným politickým stranám než byla komunistická. Hlavní hybnou silou dějin podle nich byl lid a to i v západní Evropě. Třetí analyzované období (1990–2015) nabídlo zcela jiný pohled na válku. Vyvážené, strukturované, neútočné pojetí proběhlých událostí. Z děje mizí jako hlavní hybatelé komunisté, autoři demaskují Stalinovu diktaturu včetně jeho kultu osobnosti. Dosud zamlčované nebo falzifikované události popisují na základě současného stavu poznání (problematická role partyzánů, domácí a zahraniční odboj, zobrazení holokaustu, všední život v protektorátu, Pražské povstání, role Vlasovců atd.).

Klíčová slova: druhá světová válka, učebnice dějepisu, Sovětský svaz, komunistická strana, Josif Vissarionovič Stalin, Klement Gottwald, Reinhard Heydrich, Edvard Beneš

SUMMARY

THE IMAGE OF THE SECOND WORLD WAR IN HISTORY TEXTBOOKS IN YEARS 1945–2015

The author analyses the development of perspectives on events of the Second World War in history textbooks published in Czechoslovakia and since 1993 in the Czech Republic in years 1945–2015. The examined time period is divided into three phases according to logical political milestones (1945–1948, 1949–1989 and 1990–2015). In the first examined phase (1945–1948), only one history textbook was published. The celebratory tone as well as the relief with the end of war might be seen there. It is not written by an offensive language but rather it praises everybody – politicians from the West as well as from the East. Its interpretation may be considered such as a transitional phase to the Communist explanation of the Second World War

history, however it emphasizes certain events and personalities differently than later textbooks. The second analysed period (1949–1989) has brought a relatively cohesive concept which has not been transformed for the whole time. In the case of the Second World War, it can be spoken about the imperialistic war that was started by capitalists. Only at the moment, when the Soviet Union entered into the war, it became the rightful war. It was the Soviet Union which carried the weight of the war on its shoulders, the role of the Allies was marginal. The crucial role in the victory was played by the Communists and the winner was the Soviet Union. Textbooks have been holders of a lot of false information: intentional falsification of history, misinterpretation of the meaning of events, concealment of important processes or conversely, overestimation and accentuation of events of lesser importance. Textbooks have been written in an offensive style, attacking other political parties besides the Communist Party. The primary force in human history have been people, also in Western Europe. The third and last examined era (1990–2015) has offered a completely different view on the war – a balanced, structured and inoffensive perception of events that happened. Texts are lack of Communists such as the primary forces, authors reveal Stalin's dictatorship, including the cult of his personality. Still concealed and falsified event are described on the basis of the actual state of knowledge (the complicated role of partisans, domestic and foreign resistance movement, image of holocaust, everyday life in the Protectorate, the Prague uprising, the role of Vlasovci, etc.).

Key words: The Second World War, history textbook, The Soviet Union, Communist Party, Josif Vissarionovič Stalin, Klement Gottwald, Reinhard Heydrich, Edvard Beneš

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: david.papajik@upol.cz

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2014/2015

Jan Stejskal

Akademický rok 2014–2015 byl pro Katedru historie FF UP úspěšným obdobím, byť katedru nepotkaly žádné turbulentní změny – jako se tomu stalo v roce předchozím, kdy byl stávající vedoucí katedry prof. Jaroslav Míler povolán do úřadu rektora Univerzity Palackého.

Vzhledem k ekonomické samostatnosti kateder na FF UP se stalo hospodaření katedry důležitým faktorem pro její zdárné fungování. Ve fiskálním roce 2015 katedra hospodařila s výrazným finančním přebytkem, který se podařilo mírně navýšit oproti roku předchozímu. Přebytek reprezentuje asi 15 % ročního rozpočtu katedry a dává tak katedře možnost v jejím personálním rozvoji, či nabízí možnosti podpořit celou řadu aktivit, které na katedře probíhají (publikace, konference, studentskou spolkovou činnost a dal.). Utěšený rozpočet je k dispozici zejména díky zvýšenému úsilí většiny členů katedry na poli vědecké práce. Toto úsilí (odhlédnuto od dalších získaných grantů) plní rozpočet katedry již z více než jedné třetiny. Zájem o studium, které katedra nabízí, je relativně stabilní a Katedra historie FF UP v Olomouci tak byla doposud ušetřena propadu zájmu o studium historie, který sledujeme na jiných univerzitách. Nicméně současně nutno konstatovat, že stabilní počty zapsaných studentů do prvního ročníku bakalářského studia se nepřenáší do ročníků dalších a nebývale mnoho studentů tak se studiem končí v jeho úvodních fázích. Katedra historie tento neblahý trend sleduje se znepokojením, nicméně nehodlá na něj reagovat snížením náročnosti studia, ale spíše modifikací některých předmětů, které by měly usnadnit studentům přechod ze středoškolského do náročného vysokoškolského typu studia.

Katedra historie dále rozšířila akreditace svých oborů. V současné době tak katedra historie nabízí jedno i dvouoborové bakalářské studium historie, archivnictví (prezenční forma studia) i archeologie (prezenční i kombinovaná forma studia), jedno i dvouoborové magisterské navazující studium historie, mezinárodní magisterské navazující studium (Erasmus Mundus II) Euroculture a doktorské studium českých a obecných dějin. Katedra historie navíc ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UP v Olomouci vyučuje bakalářský a magisterský program učitelství dějepisu *Dějepis se zaměřením na vzdělání a Učitelství dějepisu pro střední školy*. Katedra nově získala akre-

ditaci navazujícího magisterského studia archeologie, které rozšíří rozsáhlé studijní portfolio katedry historie pro akademický rok 2016–2017.

Katedry se dotkly i personální změny, když Eduard Droberjar, akademický pracovník sekce archeologie, byl nahrazen Karlem Nováčkem a Miroslava Plaštiaková – z téže sekce, uvolnila místo Kateřině Pomykalové. I tyto změny (zejména pak změna garanta oboru) dopomohly katedře historie dovršit akreditační program archeologie a nabízet napříště i navazující magisterské studium.

Nezpochybnitelným přínosem pro katedru historie bylo získání a řešení tříletého ESF projektu s názvem *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP (CZ.1.07/2.3.00/20.0192.)*, který úspěšně skončil v polovině roku 2015. Jeho stěžejním cílem bylo především posílit mezinárodní výzkum a odborné vazby pracovníků katedry historie i studentů jak doktorského, tak magisterského studia. Za tímto účelem byla v rámci projektu realizována řada aktivit směřujících k rozvoji mezinárodních odborných kontaktů a zkušeností obou cílových skupin. V prvním pololetí uplynulého roku byla na katedře historie dovršena poslední část z těchto aktivit; vedle cyklu přednášek zahraničních odborníků spojených s tématem konfesijní kultury šlo rovněž o realizaci řady odborných stáží akademických pracovníků a doktorských studentů, kteří vždy po dobu jednoho měsíce báдали ve významných zahraničních institucích (knihovny, archivy). Vyvrcholením projektu bylo dokončení a publikování odborné monografie soustředující se na město Olomouc a jeho konfesijně kulturní vývoj v období raného novověku, která vyšla v Římě pod názvem *The Transformation of Confessional Cultures in a Central European City: Olomouc, 1400–1750*.

Sekce mezinárodního double-degree programu Euroculture nadále pokračovala ve výuce a spolupráci s partnerskými univerzitami (Groningen, Göttingen, Uppsala, Krakov, Štrasburk, Udine, Bilbao). V červnu roku 2015 v Olomouci proběhl *Intensive Programme*, který katedra historie připravila. Pro velký úspěch bude tento program (pro partnerské univerzity) zopakován i v červnu roku 2016. V letním semestru byl realizován každoroční studijní semestrální pobyt pro studenty University of Nebraska (Martin Elbel, Jan Stejskal). Tento úspěšný program byl v roce 2015 na žádost americké strany rozšířen a v rozšířené podobě bude patrně realizován i do budoucna.

Podobně jako v minulosti byla podstatnou součástí akademického působení většiny členů katedry historie vědecká práce. Katedra opět uhájila s velkým náskokem první příčku mezi katedrami FF UP co do počtu získaných bodů v databázi RIV, a je tak stále pracovištěm s největším

výzkumným potenciálem. V roce 2014 bylo vydáno několik kolektivních děl vytvořených pracovníky katedry historie. Za mnohé je možno zmínit (výše uvedenou) v Římě vydanou práci *The Transformation of Confessional Cultures in a Central European City: Olomouc, 1400–1750*, kterou editoval Antonín Kalous, *Der politische Katholizismus in den tschechischen Ländern: zwischen Konservatismus, Demokratie und Totalitarismus (1848–1989)*, zpracovanou Karlem Konečným, Jaroslavem Markem a Milošem Traplem, či společné dílo Josefa Šrámk a Tomáše Somera *Benediktinské opatství ve Vilémově: Dějiny zapomenutého kláštera na česko-moravském pomezí*. Členové katedry historie vydali celou řadu dalších publikací individuálně, nicméně výše uvedené práce svědčí o schopnostech a úspěších týmové práce na katedře.

Pracovníci a také studenti katedry historie řešili v roce 2015 celou řadu několikaletých grantů, k nimž na počátku kalendářního roku 2015 přibýly grantové projekty GA ČR kolegů Michaela Viktoríka (Pevnostní město v 19. století ve střední Evropě) a Radmily Švaříčkové Slabákové (Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identit). Na počátku roku 2016 pak začalo řešení grantového projektu GA ČR Pavla Marka (Biskup Gorazd – teolog, organizátor, člověk. Život a dílo). Pokračoval velký kolektivní projekt Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání, jehož se účastní mnozí členové katedry historie spolu s brněnskými partnery. V jeho rámci katedra historie uspořádala na sklonku listopadu 2015 workshop Sny mezi textem a imaginací. Výstupem workshopu bude monografie publikovaná v roce 2016.

V prosinci roku 2015 proběhla tradiční Studentská odborná konference, na níž nebývalé množství studentů prezentovalo své (vesměs kvalitní) příspěvky. Ocenění a do celostátního kola konference byli vysláni studenti Zuzana Orálková a Patrik Paštrňák.

Nedílnou součástí aktivit katedry historie jsou i exkurze. Archeologická sekce uspořádala na sklonku léta roku 2015 odbornou archeologickou exkurzi pro studenty archeologie a historie na Sardinii. Tradiční voďácká exkurze katedry historie proběhla v červenci 2015 na Berounce. Konaly se také letní školy pořádané pod vedením Jany Oppeltové při kanonii v Teplé, Litoměřickém biskupství či knihovně gymnázia v Jindřichově Hradci. Na katedře historie navíc tradičně aktivně působily dva studentské spolky: Cech studentů historie a pobočka ISHA (International Students of History Association). Obě organizace se v roce 2015 zasloužily o čilý společenský ruch na katedře historie, ale nezahálely ani na odborném poli.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHEOLOGIE KATEDRY HISTORIE FF UP v OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2014/2015

Pavčina Kalábková

Uplynulý akademický rok byl pro sekci archeologie rokem změn – změnila své pracovníky, realizovala novou podobu bakalářského studia, byla úspěšná v akreditaci magisterského studia, získala nové odborné projekty, zapojila se do nových archeologických výzkumů a jejich zpracování. Potýkala se však také s finančními problémy, protože v loňském roce, více než kdy jindy, na ni dolehla tíže nutného dofinancování oboru z vlastních příjmů.

Sekce pracovala již v počtu osmi pracovníků. Kromě stávajících – M. Golce, P. Kalábkové, J. Pešky, P. Šlézara a I. Vostrovské, nově nastoupili doc. Mgr. Karel Nováček, Ph.D., který je specialistou na středověkou archeologii a stal se garantem studijního programu a oboru archeologie na UP, Mgr. Tomáš Zeman, Ph.D., specialista na dobu římskou a období stěhování národů, a Mgr. Kateřina Pomykalová, nová pracovnice archeologické laboratoře a terénního výzkumu. Ke stabilizaci pracoviště výrazně přispělo také to, že Jaroslav Peška na jaře roku 2015 získal habilitaci v oboru archeologie. Stal se tak druhým docentem oboru a bylo tak umožněno akreditovat samostatné magisterské studium. Se změněným týmem se podařilo nahradit některé externí vyučující, rozšířit a zatraktivnit nabídku výběrových přednášek. Finanční zajištění většiny potřeb oboru a i některých mezd pracovníků však zůstalo stále na sekci a jejích vlastních příjmech z projektů a z realizované spolupráce na partnerských výzkumech a jejich zpracování.

V akademickém roce 2014/2015 byla výuka archeologie realizovaná ve třech formách, a to v bakalářském prezenčním jednooborovém a dvouoborovém studiu a bakalářském kombinovaném jednooborovém studiu. Pracovníci sekce se podíleli i na výuce oboru historie. Kromě Dějin pravěku a Výběrových přednášek z archeologie pro historiky, to byla především realizace specializačního modulu Prehistorie a protohistorie v jeho magisterském studiu. V září 2015 nastoupilo do prvního ročníku oboru archeologie 26 studentů prezenčního studia a 18 kombinovaného, do druhého ročníku se zapsalo 14 studentů prezenčních a 15 kombinovaných, do třetího ročníku pak 13 prezenčních a osm studentů se zapsalo do magisterského modulu Prehistorie a protohistorie. Rok 2015 byl ale hlavně ve znamení akreditačního procesu samostatného navazujícího magisterského studia oboru archeologie,

které bylo pak schváleno Akreditační komisí České republiky na konci roku 2015. Toto studium se bude otevírat v září 2016 a akreditace byla získána na dobu čtyř let. Z tohoto úhlu pohledu byl rok 2015 velmi úspěšný, neboť se nám podařilo o třetinu zvýšit počet studentů na oboru a navíc jim dát perspektivu komplexního archeologického vzdělání na UP v Olomouci.

Úspěšné byly však i naše badatelské aktivity. Studenti a pracovníci sekce se mohli zúčastnit v průběhu celého roku řady zajímavých výzkumů našich partnerů a i jejich zpracování. Již na jaře roku 2015 pracovali na výzkumu Ústavu archeologické památkové péče Brno v Brodce u Prostějova, kde pomáhali odkrývat zajímavou lokalitu z období kultury zvoncovitých pohárů, která dostala přezdívku Hanácká Stonehenge. Zapojili se i do výzkumu Archeologického centra Olomouc na mohylovém eneolitickém pohřebišti v Dřevohosticích. V létě pak pracovali na výzkumech Národního památkového ústavu, ú.o.p. Olomouc v Sokolské ulici v Olomouci realizovaného v rámci stavby nového polyfunkčního domu nebo v Denisově ulici, v místě budoucí stavby Středoevropského kulturního fóra Muzea umění v Olomouci či na městských stavbách v olomoucké čtvrti Povel. Nejvýznamnějším výzkumem NPÚ Olomouc a našeho pracoviště byl ale bezesporu výzkum na nádvoří FF UP v Křížkovského ulici 10 v Olomouci, kde naši studenti a pracovníci pomáhali odkrývat jak půdorysy kostela sv. Petra, tak i části jeho hřbitova a středověkou hradbu města. V červenci jsme se účastnili také výzkumu Ústavu Anthropos Moravského zemského muzea v Brně na paleolitické lokalitě u jeskyně Výpustek v Moravském krasu nebo výzkumů Muzea Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou na pohřebišti z období lužických popelníkových polí ve Vojenicích, kde jsme pracovali společně se studenty archeologie Univerzity v Hradci Králové a Univerzity Karlovy v Praze. Na podzim roku 2015 se pak studenti podíleli na výzkumech Archeologického centra Olomouc v Dolanech, Babicích a v Uničově, kde pomáhali například odkrývat unikátní neolitickou roubenou studnu kultury s lineární keramikou. Také laboratorní praxe byly realizovány na zajímavém materiálu – rekonstruovaly se nádoby z pohřebiště ve Vojenicích či se konzervoval a evidoval materiál z výzkumů na Wurmově a Křížkovského ulici v Olomouci.

Pracovníci sekce se zapojili do několika grantových programů. Byli sice neúspěšní v získání projektů GAČR a některých NAKI, ale získali projekty v rámci FPVČ FF UP a FRUP. Martin Golec od června začal realizovat projekt s názvem *Fenomén Býčí skála*. Pavína Kalábková získala publikační grant na vydání monografie o nálezech z lengyelského sídliště v Hulíně – Pravčicích a dvouletý grant s názvem *Sídelní struktury a strategie v období starého a středního eneolitu na Moravě*. Jaroslav Peška pokračoval v řešení svého

dvouletého projektu *Hroby metalurgů ze závěru eneolitu na Moravě*. Tomáš Zeman začal řešit grant s názvem *Střední Pomoraví v době římské – vývoj germánského osídlení na základě nových povrchových nálezů*. Za velký úspěch lze považovat získání čtyřletého projektu s názvem *Moravské křižovatky* v rámci projektů NAKI, na kterém se bude od března 2016 podílet Pavel Šlězár s některými studenty a pracovníky sekce. Sekce na konci roku získala od univerzity projekt s názvem *Inovace předmětů odborné archeologické praxe na Univerzitě Palackého v Olomouci*, kterým se podaří dovybavit jak stávající laboratoře, tak i nově vybavit pracoviště terénního výzkumu a dokumentace.

Pracovníci sekce se účastnili také řady tuzemských a zahraničních konferencí (Wrocław, Nitra, Praha, Hradec Králové, Prčice ad.). Zajímavým počinem bylo ale i uspořádání I. studentské archeologické konference v Olomouci v dubnu 2015. Vystoupilo na ní jedenáct referujících z řad stávajících studentů UP, tak i jejích absolventů, kteří nyní pokračují v magisterském studiu na jiných univerzitách v ČR. Na konferenci byly prezentovány většinou výsledky studií vycházejících z jejich bakalářských a magisterských prací. Setkání bylo velmi zdařilé a zásluhou jeho organizátorek – Šárky Daňkové a Jany Vojtěchové, byl připraven k tisku i sborník příspěvků, který by měl vyjít v roce 2016.

Bezesporu dalším nezapomenutelným zážitkem pro sekci archeologie byla v září 2015 odborná archeologická exkurze na Sardinii. Během jedenácti dní jsme projeli celý ostrov a viděli nuragy, posvátné studny, dolmeny a menhiry, navštívili antická a středověká města, prohlíželi archeologická a historická muzea. Sekce archeologie katedry historie FF UP v roce 2015 tedy opět nezapomněla a těší se, že bude v obdobných aktivitách pokračovat i následujícím roce.

Mgr. Pavlína Kalábková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavlina.kalabkova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHIVNICTVÍ KATEDRY HISTORIE FF UP v OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2014/2015

Věra Slavíková

Do prvního ročníku v akademickém roce 2014/2015 nastoupilo 24 studentů archivnictví (12 jednooborových, 12 dvouoborových). Ve druhém ročníku studovalo sedm posluchačů (čtyři jednooboroví, tři dvouoboroví), ve třetím pak 10 frekventantů (šest jednooborových a čtyři dvouoboroví). Čtyři studentky složily státní závěrečnou zkoušku a obhájily své bakalářské diplomové práce, další tři posluchači pak absolvovali státnice zčásti.

Garantem studia obou forem archivnictví je doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Výuku pomocných věd historických, archivnictví, dějin správy a dalších předmětů studia zajišťovali zejména kmenoví členové sekce PhDr. Karel Chobot, Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Ema Tomášková, Ph.D. Ze členů katedry, zaštiťujících základní předměty oboru, je dále třeba připomenout PhDr. Karla Podolského a PhDr. Michaela Viktoříka, Ph.D. a externisty PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., Mgr. Miroslava Myšáka a PhDr. Jana Šmerdu. Na výuce participovali i interní doktorandi Mgr. Filip Krinke a Mgr. Lenka Pavlíková, která do doktorského studia nastoupila v září 2014. Na sklonku akademického roku, v létě 2015, byl přijat interní doktorant Mgr. Michal Jaroš.

Od počátku roku 2014 je Filozofická fakulta Univerzity Palackého dalším účastníkem projektu *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, uděleného Grantovou agenturou České republiky (2014–2016, GA14-05167S),¹ jehož spoluřešitelkou je Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. Kromě Mgr. Jarmily Kašpárkové, Ph.D., která byla přijata na úvazek vytvořený z grantových prostředků, se na heuristice i prezentaci výzkumných úkolů spojených s tímto projektem² podílelo několik dalších ex-

¹ Hlavním příjemcem je Historický ústav Akademie věd České republiky, řešitelkou projektu je Mgr. Kateřina Bobková-Valentová, Ph.D.

² V rámci projektu se konalo pracovní setkání Jezuité a historiografie 18. června 2014 na pracovišti hlavního řešitele Historického ústavu AV ČR a členové týmu participovali i na mezinárodní konferenci *Monastica Historia II. Ordenshistoriographie in Mitteleuropa. Gestaltung und Wandlung des institutionalen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit*, která se uskutečnila 22.–23. září 2014 v St. Pölten. Jejím pořadatelem byl Moravský zemský archiv v Brně, Diözesanarchiv St. Pölten a Historický ústav AV ČR.

terních spolupracovníků.³ Ve spolupráci s Katedrou dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého vznikl také projekt, který se zabývá dějinami, soupisem a analýzou souboru prvotisků kapitulní knihovny a byl podpořen z prostředků studentské grantové soutěže na Univerzitě Palackého (IGA).⁴ Část členů oddělení archivnictví je zapojena i do centra excelence zaměřeného na výzkum obrazu,⁵ jiní přijali účast v řešitelských týmech připravovaných grantů.⁶

Členové sekce archivnictví se i nadále podíleli na končícím projektu ESF Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého (2012–2014, CZ1.07/2.2.00/28.0025), v jehož rámci zajišťovali jednu z klíčových aktivit, nazvanou *Historie v terénu*⁷ a garantovali praxi v Arcibiskupské knihovně Olomouci, kde čtyři posluchači katalogizovali staré tisky.

Část projektu nazvaná *Historie v terénu* nabídla zájemcům během zimního semestru pět kurzů (v délce 24, 48 a 96 vyučovacích hodin ohodnocených 2–5 kredity). Ve většině těchto seminářů se jejich účastníci z řad studentů archivnictví či historie věnovali pořádání, evidenci a dokumentaci písemných či hmotných pramenů uložených mimo paměťové instituce. Studenti se mohli seznámit s dokumenty povětšinou z majetku římskokatolické církve (farní knihovny, soubory not a archiválií, liturgické textilie),⁸ a svou práci tak přispět k záchraně a lepšímu poznání těchto dosud neznámých pramenů.

³ Jednalo se o Mgr. Filipa Hradila, Mgr. Marka Bráčka, PhDr. et Mgr. Jakuba Zouhara, Ph.D. a PhDr. Tomáše Černušáka, Ph.D.

⁴ Na projektu *Historie*, rozbor a katalog souboru prvotisků kapitulní knihovny v Olomouci (2015–2016, IGA-FF-2015-011) se vedle hlavní řešitelky Mgr. Magdy Polanské, doktorantky z Katedry dějin umění FF UP, podílí doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., Mgr. Jana Oppelová, Ph.D., Mgr. Lenka Pavlíková a Bc. Markéta Poskočilová.

⁵ Doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D. a Mgr. Jana Oppelová, Ph.D. jsou členy Centra pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace jednání, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (2014–2019, GA14-36521G), které spojuje Katedru historie FF UP, Historický ústav a Seminář dějin umění FF MU.

⁶ Archivního výzkumu by se na připravovaném projektu NAKI Karel z Lichtensteinu-Castellorna – biskup, stavebník a mecenáš uprostřed barokní Evropy měla účastnit Mgr. Věra Slavíková.

⁷ Lektory těchto aktivit byli kromě kmenových pracovníků oddělení archivnictví také: Mgr. Filip Krinke, Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D. a Mgr. Tomáš Sedoník.

⁸ Jedná se o následující předměty: Grafické techniky a katalogizace výtvarných děl (11 absolventů), Ošetření pořádání a katalogizace sbírek notového materiálu (10 absolventů), Soupis a dokumentace parametru a liturgických textilií (11 absolventů), Počítačové programy v českém archivnictví (sedm absolventů), Katalogizace knih v programu Clavius (13 absolventů). Poslední dva předměty se udržely i po skončení projektu a probíhaly také v letním semestru a počítá se s nimi ve výuce i nadále.

Některé z kurzů pro zájem z řad studentů, ale i institucí, jejichž sbírky posluchači zpracovávali, probíhaly i po skončení grantové podpory.⁹ Ze seminářů a praxí specializovaných na práci s konkrétním materiálem v rámci této aktivity se vymyká týdenní studijní pobyt v Klášteře premonstrátů v Teplé, kde jsou účastníci seznamováni s touto památkou ze tří různých úhlů pohledu – památkáře, historika a historika dějin umění.¹⁰ Letošní setkání v Teplé se odlišovalo od dřívějších kurzů i personálním složením a spoluprací s více institucemi – vedle studentů naší katedry se zúčastnili nejen posluchači a pedagogové Semináře dějin umění FF MU,¹¹ ale v rámci programu Talnet, zaštiťovaného Národním institutem pro další vzdělávání, i čtyři nadaní středoškolské posluchači.¹²

Na podzim roku 2015 byly vyhlášeny výsledky dalšího ročníku studentské vědecké soutěže České archivní společnosti (ČAS) o cenu univ. prof. PhDr. Sáši Duškové, DrSc., zaměřené na dějiny správy a archivní teorii a praxi, kde 2. místo získala absolventka olomouckého archivnictví Markéta Poskočilová.¹³ Úspěšné bylo i vystoupení studentky archivnictví Anety Kubalové na mezinárodní konferenci Moravian, věnované tentokrát ženám Moravských bratří.¹⁴

Vedle studijních povinností se jednotlivé ročníky posluchačů archivnictví zúčastnily exkurzí do různých typů archivů,¹⁵ na nichž se podílela i olomoucká studentská sekce České archivní společnosti, jejíž členky v březnu 2015 navštívily valnou hromadu této profesní organizace, kde ostatní účastníky seznámily s činností olomoucké sekce. Ta se v roce 2015 zapojila i do programu v rámci Mezinárodního dne archivů, a to hned dvakrát. Nejprve 8. 6. studen-

⁹ V letním semestru se konaly praxe stejně jako v minulých letech, a to Pořádání a zpracování knihovny gymnázia v Jindřichově Hradci (pět absolventů), Katalogizace starých tisků diecézní knihovny Litoměřice (sedm absolventů), Fyzická ochrana historických knižních fondů na příkladu Klášteře premonstrátů Teplá (osm absolventů), Revize děkanské knihovny (pět absolventů) a v předchozí poznámce vzpomenu Katalogizace knih v programu Clavius (10 absolventů) a Počítačové programy v českém archivnictví (osm absolventů).

¹⁰ Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně-historického fenoménu (na příkladu premonstrátské kanonie v Teplé, 11 absolventů).

¹¹ Jednotlivé bloky vedli Mgr. Aleš Flidr a Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D. Proběhly i přednášky hostů prof. PhDr. Jiřího Mikulce, CSc. a doc. Mgr. Jana Stejskala, M.A., Ph.D.

¹² A to pod vedením našeho absolventa Mgr. Pavla Rušara.

¹³ Markéta Poskočilová: *Dějiny a katalog historického fondu farní knihovny Žulová*. Olomouc 2014.

¹⁴ Aneta Kubalová na říjnové konferenci přednesla příspěvek *Tematizace panenského a manželského stavu v preskriptivních spisech Jednoty bratrské v předbřlohorském období*.

¹⁵ Archiv města Brna (podzim 2014), Národní archiv v Praze (duben 2015), Moravský zemský archiv v Brně (duben 2015).

ti archivnictví připravili den plný her s využitím archivních a pomocněvědných námětů pro děti z blízké CMŠ Ovečka. O den později ve spolupráci se ZA Opava participovali na přednášce PhDr. Jiřího Hanzala, který představil své zkušenosti s archivnictvím ve Švýcarsku.

Studentská sekce ČASu organizovala i neformální setkání archivářů, a to zejména tradiční pasování archivářů, které se konalo třetí říjnový víkend. V pátek 17. října 2014 se odpoledne vydali účastníci do Jeseníku, kde byli vlídně přijati v místním okresním archivu, následně se účastníci pasování měli možnost seznámit s městem, jeho historií a památkami. V sobotu si účastníci prohlédli gotický kostel sv. Kříže v Javorníku, odpoledne je čekal komplexní průzkum zámku Jánský Vrch, následně ještě vpozdvečer zavítali do výroby oplatek a hostií v Bílé Vodě. Večer čekaly adepty archivnictví úkoly, po jejichž splnění byli slavnostně uvedeni poblíž jesenické tvrze do stavu archivářského. Ještě do konce roku 2014 se studentská obec archivářská sešla při předvánočním večírku a na každoročním plese katedry historie, věnovaném tentokrát časům z románu L. N. Tolstého *Vojna a mír*. Posluchači archivnictví se již tradičně účastnili i dalších akcí organizovaných Katedrou historie FF UP.

Mgr. Věra Slavíková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: vera.slavikova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI CECHU STUDENTŮ HISTORIE ZA AKADEMICKÝ ROK 2014/2015

Jan Tichý

Činnost CSH (původně CISH) v minulém akademickém roce byla oproti předchozím velmi hektická. První velkou změnou pro (nyní už bývalý) Cech invalidů středoevropské historiografie byla změna názvu, kterou si vyžádal posun činnosti CSH směrem k Univerzitě Palackého i dalším univerzitám v rámci mezispolkové spolupráce kateder historie České a Slovenské republiky. Cech invalidů středoevropské historiografie se tedy v říjnu 2014 změnil na Cech studentů historie, s čímž souvisela i změna loga. S novým názvem a logem funguje CSH poslední rok.

Nový název a logo schválil už nový výbor, vzešlý z valné hromady na začátku semestru, ve složení Tomáš Arnold (starosta), Barbora Satrapová (kulturní referentka), Filip Harviš (tajemník), Jan Tichý (kronikář) a Marek Vašut (strážce pečeti).

První akcí v akademickém roce byly seznamovací dny na katedře historie, které pořádal Cech ve spolupráci s ISHA Olomouc a několika pedagogy naší katedry, např. prof. Milošem Traplem. Díky tomuto workshopu měli nově nastoupivší studenti prvního ročníku usnadněnou orientaci na katedře i ve studiu.

Kromě tradičních akcí, jako je například pasování, se Cech podílel v zimním semestru zejména na plese katedry historie, který se nesl v duchu vídeňského kongresu. Členové CSH spolu s dalšími studenty přichystali valčíkové předtančení, jehož nácvik se „zvrhl“ v taneční kurzy, které vedl Petr Cieslar, sloužící k zopakování tanců pro studenty katedry. Kurzy se konaly celkem čtyřikrát a pro popularitu tanečních jsme následně pokračovali i v letním semestru.

Na sklonku semestru jsme se sešli jako Cech v rámci první cechovní imatrikulace – potvrzování nových členů CSH do plnohodnotného členství. Zájemci o členství v CSH se po zkušební době sešli ve sklepě vinárny u Beránka a byli po složení imatrikulačního slibu pasováni starostou jako plnoprávní členové CSH.

Na přelomu semestrů Cech studentů historie pomáhal katedře s propagací na den otevřených dveří. Jednak jsme vytvořili stylizovanou brožurku pro zájemce o studium, jednak jsme ve spolupráci s redakcí časopisu Palackhi vytvořili propagační video, které je momentálně ke zhlédnutí i na webu katedry historie.

V letním semestru pak Cech pořádal více akcí, kromě akcí společenských (historický večírek) se v tomto půlroce zaměřil detailněji na akce odborné. První z nich byla konference CSH, na které vystoupili studenti bakalářského i magisterského programu. Konference proběhla s finanční podporou katedry a byla soutěžní. V porotě zasedli Mgr. Radim Červenka, Mgr. Miroslav Dyrčík a Mgr. Richard Černý. Tito doktorandi vybrali z přednesených příspěvků vítěze Matuše Krátkého a Jana Tichého.

Cech též zorganizoval několik filmových večerů ve spolupráci s katedrou klasické filologie, kde volba filmů byla postupně střídána mezi námi a filology.

Další odbornou akcí, kterou CSH uspořádal ve spolupráci s ISHA Olomouc, byla exkurze do Kutné hory. Dvě desítky studentů navštívily zajímavá místa města. Exkurze byl dvoudenní, nocleh nám byl umožněn kutnohorským Sokolem. I tato akce proběhla s finanční podporou katedry historie.

Na jaře započaly také přípravy na sjezd studentských spolků, který se po Bánské Bystrici měl přesunout do Olomouce. V plánu bylo kromě sjezdu samotného uspořádat odbornou konferenci, kde by zástupci jednotlivých spolků mohli vystoupit se svým výzkumem. Přípravy této konference zabraly většinu semestru.

Ovšem i společenské akce byly zajímavé a v mnohém nové. První takovou byl turnaj v laser game mezi týmy z jednotlivých sekcí KHI a studentských spolků. Vítězi se stali bezkonkurenčním výkonem jednooboroví historici. Druhou akcí plnou změn byla potom katederní garden party. Na GP návštěvníky čekalo promítání hokejového zápasu ČR-Finsko z MS v ledním hokeji, kulinářská soutěž o nejlepší grilovanou specialitu a půlnoční překvapení v podobě ohňové show v podání studentů naší katedry a hostů z SHŠ Metropolis. Garden party se zúčastnili i hosté z Nebrasky, pro které byla nachystána hra v angličtině.

Tento hektický akademický rok se CSH i díky podpoře katedry podařilo završit finančně v černých číslech.

Za tento úspěšný rok musíme poděkovat všem, kteří se na něm podíleli – členům CSH, jeho výboru, každému, kdo navštívil některou z našich akcí, i všem svým pedagogům a zaměstnancům katedry.

Jan Tichý
Husovo nám. 36
503 15 Nechanice
Česká republika
e-mail: jan.tichy.ii@seznam.cz

PAMĚŤ, ORÁLNÍ HISTORIE A PAMĚŤOVÁ STUDIA VE STŘEDNÍ A (JIHO)VÝCHODNÍ EVROPĚ: NĚKOLIK ÚVAH V SOUVISLOSTI S DVĚMA NEDÁVNÝMI MEZINÁRODNÍMI KONFERENCEMI¹

Radmila Švaříčková Slabáková

Na podzim roku 2015 se na území Polska konaly dvě zcela odlišné mezinárodní konference, přesto však mající mnoho společného. Tématem první z nich, pořádané v září 2015 Katedrou sociologie kultury Lodžské univerzity, byla orální historie ve středovýchodní Evropě, druhá z konferencí, organizovaná v listopadu 2015 Katedrou jihoslovanských a západoslovanských kultur Varšavské univerzity (u příležitosti stého výročí studia slavistiky a bližšího se dvoustého výročí založení Varšavské univerzity) se zaměřila taktéž na specifickou část Evropy (tj. území Polska, bývalého Československa a Balkánu), jen s tím rozdílem, že oblastí zájmu zde byla paměť v kulturách těchto zemí.

Cílem obou konferencí bylo hledat specifika orální historie či paměťových studií v těchto regionech Evropy: jsou koncepty, metodologie a témata bádání ve střední a (jiho)východní Evropě totožné s bádáním v Evropě západní, potažmo v USA, nebo mají své odlišnosti? Pokud ano, o jaké odlišnosti se jedná? Čím jsou tato specifika způsobena? Organizátoři druhé z konferencí položili otázku mnohem provokativněji: jedná se jen o pouhou imitaci západních paměťových studií, pasivní přejímání témat a zavedených metodologií nebo tato část Evropy disponuje svými originálními koncepty?

Částečnou odpověď na tuto otázku poskytoval již program obou dvoudenních akcí: v prvním případě se teorii a metodologii orální historie věnovaly výslovně jen dva panely z celkem patnácti (tato skutečnost byla poněkud kompenzována diskusním panelem nad orální historií v Polsku, které se zúčastnili historikové a sociologové z Jagellonské a Varšavské univerzity i z Polské akademie věd), druhá konference byla na debaty o teoretických a metodologických otázkách paměťových studií ještě skoupější – zcela se jim věnovaly jen dva úvodní referáty. Většinou naplň obou konferenčních jednání zajišťovaly nejružnější „case-studies“, jednotlivé konkrétní případy věnované buď utváření paměti na příkladu určitého státu, regionu, případně události, nebo zasvěcené jednotlivým kauzám z dané orálně-historické praxe.

¹ Tento text vznikl v rámci grantu GA ČR 15-02993S Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identit.

Nepochybně každá z konferencí vycházela z poněkud rozdílného základu a disponovala specifickými možnostmi, jak dostat svému cíli. V prvním případě bylo záměrem diskutovat o současných výzkumných otázkách orální historie, jejích výzvách a specifikách daného regionu za přítomnosti badatelů nejen z Polska, ale i Slovenska, České republiky, Maďarska, Německa, Ukrajiny a Běloruska, přičemž účast polských a ukrajinských badatelů byla dominantní (orální historikové z Maďarska se nedostavili vůbec a původem německých badatelů bylo taktéž poskrovnu). Šíře záběru druhé z konferencí byla dána předmětem studia dané katedry a reprezentativním podtextem akce: mluvílo se o případech studia paměti v Polsku, České republice, Slovensku, Bulharsku, Makedonii, Srbsku i Chorvatsku – většinovou účast zajišťovali jako v prvním případě polští badatelé, a to i v případech, které pojednávaly o kauzách v jiných slovanských zemích.

Odborné zaměření vystupujících badatelů potvrdilo, že orálně historický výzkum i paměťová studia jsou předmětem zájmu nejrozličnějších oborů: na prvním z podniků převládali sociologové (zástupci tradičně silné polské školy) a historikové, druhá z konferencí dala prostor historikům, kulturologům, etnografům, literárním historikům i badatelům v mediálních studiích. Patrně z důvodu výzkumného zaměření Katedry západoslovanských a jihoslovanských kultur se na konferenci o paměti neobjevili sociologové, představitelé oboru, který právě ve Varšavě disponuje od roku 2010 samostatnou Laboratoří sociální paměti, jejímž cílem je zaštiťovat výzkum sociální paměti i v mezinárodním měřítku.² Pozoruhodné je, že právě tato laboratoř pořádala v roce 2011 konferenci nazvanou *Genealogies of memory in Central and Eastern Europe: Theories and Methods*, akci s téměř totožným cílem, jako si dala v roce 2015 Katedra západoslovanských a jihoslovanských kultur.³ Jestliže se čím dál více hovoří o boomu paměti, o jeho širokém užívání i nadužívání (pro mnohé se tento pojem stává ekvivalentem termínu historie), nemožnosti obsáhnout, co již na toto téma bylo publikováno či napsáno, o to více se bádání v této oblasti parcelizuje. Naděje, že se z paměťových studií stane interdisciplinární obor, jak se tomu kdysi chtělo,⁴ je už v současnosti mizivá. Naopak se paměťová studia profilují jako shluk multidisciplinárních bádání,

² Social Memory Laboratory, <http://www.is.uw.edu.pl/pl/the-social-memory-laboratory/> [cit. 15. 10. 2015].

³ PAKIER, Małgorzata – WAWRZYŃIAK, Joanna (eds.): *Memory and Change in Europe: Eastern Perspectives*. Oxford – New York 2015.

⁴ Srov. např. ROEDIGER, Henry L. III – WERTSCH, James V.: *Creating a new discipline of memory studies*. *Memory Studies* 1/1, 2008, s. 9–22.

s velmi různými, mnohdy až protikladnými názory na to, co je paměť, jaký je vztah historie a paměti, jak je paměť možno zkoumat apod.⁵

Co se ve středovýchodní Evropě pomocí orálně historických metod zkoumá? Prakticky vše (s přihlédnutím k limitům orální historie ve smyslu zaměření na soudobé dějiny): od sexu a sexuálních vztahů, přes vztah narátorů a badatelů, digitalizaci, muzea až k holocaustu, cestování a komunismu. Dá se konstatovat, že trend z počátku polistopadové transformace, kdy se orální historie v této části Evropy zaměřila na zachování paměti těch skupin, které byli dříve nedemokratickými režimy (ať už nacismem, tak komunismem) marginalizováni (oběti holocaustu, účastníci čs. zahraničního odboje, Němci podrobení odsunu na základě Benešových dekretů, disidenti atd.) už pravděpodobně dosáhl svého limitního bodu. I když jsou tato témata stále mediálně velmi vděčná, budoucnost orální historie patrně nespočívá v nekonečném zveřejňování životních příběhů určitých skupin obyvatelstva. Stále nedostatečně zodpovězenou otázkou se jeví legální a etické aspekty orální historie, její prolínání s paměťovými studiemi, výzvou jsou nové technologie, umožňující inovativně koncipovat muzejní expozice a zahrnout do nich výsledky orálně historických výzkumů. Orální historie ve středovýchodní Evropě však už nemůže dosáhnout britu politické angažovanosti, kterou se tolik vyznačovaly západoevropské orálně historické projekty v šedesátých a sedmdesátých letech.

Podobně paměť je ve střední a jihovýchodní Evropě studována z různých hledisek a perspektiv. Stále živou otázkou je střet různých narativů první a druhé světové války, především na území Balkánu, kde si každá etnická skupina hájí svou vlastní verzi historie s cílem podpořit tu či onu kolektivní identitu. Vděčným výzkumným tématem jsou tak změny v učebnicích dějepisu, ať už počínaje rokem 1948 nebo 1993 (v případě Balkánu), boření a znovuvztyčování soch a památníků, nejednotnější mýty národních historiografií nebo začleňování vzpomínek do muzejních expozic. Paměť, resp. vzpomínání nebo vztah k minulosti, se hledá v literárních dílech, ve filmu i v krajině. Těžko říct, zda používání orálně historických metod a zaměření se na individuální paměti je novým trendem paměťových studií, preferujících dosud kolektivní rámce, či jen následkem neurčitosti a nevymezenosti samotného pojmu paměť a paměťových studií jako takových. Některé z příspěvků by se tak uplatnily na obou konferencích, jako třeba referát *Orálně historický výzkum žen z Liptova z perspektivy kulturních studií*, jenž zazněl na konferenci

⁵ Srov. např. publikaci ŠUBRT, Jiří (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Praha 2010, a radikální sociálně konstruktivistický přístup, jímž se vyznačuje publikace ERLI, Astrid: *Memory in Culture*. Basingstoke 2011.

o paměti, nebo příspěvek *Politika vzpomínání Holocaustu a paměti přihlížejících. Případ Slovenska*, tvořící součást konference o orální historii.

Podobně na obou konferencích zazněly referáty týkající se rodinné paměti, jednoho z dosud málo prozkoumaných teritorií paměťových bádání. Rodina byla už pro M. Halbwachse jedním z nejdůležitějších „sociálních rámců“, prostředím, kde získáváme naši první představu o věcech a lidech; podle něj nelze z těchto determinujících rámců uniknout.⁶ Badatelé se tak v poslední době soustředili na otázku vytváření a přetváření minulosti v rodině především ve spojení s druhou světovou válkou, přičemž se zkoumá, jakým způsobem členové rodiny různých generací mluví o minulosti.⁷ Na konferencích byl taktéž dán prostor vzpomínkám dalších generací (na odsun Němců, na dosud dodržované rituály partikulárních církví apod.), pozornost si získává formování rodinné paměti v literatuře, např. v podobě rodinných románů.

Jestliže si orální historie ve střední a východní Evropě hledá nové oblasti bádání i nové cíle, na otázku, jestli je studium paměti pouhou módní vlnou, která za nějakou dobu opadne, nebo opravdu novým paradigmatem studia historie, vyvolaným přechodem k sociálnímu konstruktivismu v sedmdesátých letech, konference o paměti zcela uspokojivě rovněž neodpověděla. Dle některých účastníků je východní a jihovýchodní Evropa na rozdíl od západoevropského prostoru pamětí přímo posedlá, jiní badatelé rozdíl spatřovali spíše v etnické, kulturní, religiózní a lingvistické heterogenitě této části Evropy. Podobně nebylo zodpovězeno na otázku, jestli se tato oblast Evropy vyznačuje vlastními koncepty bádání či jen imituje západoevropské modely. Jména, kterými se někteří referující zaštiťovali, jako J. Assmann, M. Foucault nebo P. Connerton dávali tušit, které paradigma je převládající. Pro některé jiné badatele však představuje kolektivní paměť jen jednu složku, přesněji řečeno funkci, historického vědomí, konceptu, který byl v Československu a v Polsku rozvíjen nejméně od sedmdesátých let 20. století.⁸

⁶ HALBWACHS, Maurice: *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*. Paris 1925.

⁷ Srov. např. práci WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabina – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline: *Můj děda nebyl nácek. Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha 2010 (orig. 2002), jež se zaměřovala na německou rodinnou paměť, nebo WELZER, Harald: *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*. Frankfurt 2007. Tato práce s příliš ambiciózním názvem zachytila generační vzpomínání jen v několika evropských zemích, „východní“ část zde reprezentovalo pouze Srbsko a Chorvatsko.

⁸ Srov. např. práce polských socioložek: ASSORODOBRAJ-KULA, Nina: *Żywa historia. Świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze*. Studia Socjologiczne, 9, 1963, č. 2, s. 4–28; SZACKA, Barbara: *Przeszłość w świadomości inteligencji polskiej*. Warszawa 1983. Do debat o historickém vědomí se zapojil také Miroslav Hroch. HROCH, Miroslav: Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století. Acta Universitatis Carolinae, Philoso-

Z přednesených příspěvků bylo patrné, že „místa paměti“, nejúspěšnější západoevropský koncept paměťových studií, se ve střední a jihovýchodní Evropě (zatím?) příliš neujala.⁹ Západoevropská hegemonie v tomto ohledu stojí za povšimnutí: pokud byla „místa paměti“ střední a východní Evropy publikována, jednalo se především o iniciativu západoevropských badatelů. Zvláště v německy mluvících zemích tento koncept velmi rezonoval a rezonuje – např. na tvorbě publikace *Europäische Erinnerungsorte*, publikované v roce 2012, se podílelo 70 % německých badatelů,¹⁰ dvanáct z šestnácti nadnárodních, celoevropských projektů bylo publikováno v němčině.¹¹ Tato tendence vedla některé badatele k úvahám o „koloniálním“ pohledu při zpracování transnacionálních projektů (nejsou v tomto případě evropská místa paměti spíše německými místy paměti?)¹² či dokonce k tvrzením o nevědomém západním imperialismu v rámci paměťových studií.¹³

Pokud bychom chtěli u západní hegemonie ještě zůstat, povšimli bychom si konferenčních jazyků. Dominance angličtiny v akademické sféře je neoddiskutovatelná, s čímž souvisí volba tohoto jazyka jako konferenčního v případě první konference. Ve druhém případě byla situace komplikovanější tím, že se akce odehrávala na půdě katedry slavistiky, což představovalo pro organizátory takřka neřešitelné dilema: dostát zaměření katedry a zůstat u slovanských jazyků, resp. polštiny nebo dát prostor i angličtině? Šalamounské

phica et Historica, 5, 1976, s. 7–14; Týž: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve a nyní*. In: ŠUBRT, J. (ed.): *c. d.*, s. 31–46.

⁹ V zemích Balkánu žádná práce o místech paměti neexistuje, přinejmenším publikovaná v angličtině. Rusko svá místa paměti, zpracovaná pod vedením francouzského historika, již má: NIVAT, Georges (ed.): *Les sites de la mémoire russe*. 1. díl. *Géographie de la mémoire russe*. Paris 2007. Za příklad oboustranné nezávislé spolupráce jsou považovány německo-polská místa paměti: HAHN, Hans Henning – TRABA, Robert (eds.): *Deutsch-polnische Erinnerungsorte*. Paderborn 2011–2012. V České republice byl publikován sborník *Místa paměti česko-německého soužití. Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskusního fóra Místa paměti v Chebu* 5. 6. 2010. Praha 2011, zatím nejrozsáhlejší práce na toto téma byla zpracována rovněž pod vedením mezinárodního kolektivu: HLAVAČKA, Milan – MARÉŠ, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna a kol.: *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha 2011.

¹⁰ BOER, Pim den – DUCHHARDT, Heinz – KREIS, Georg – SCHMALE, Wolfgang: *Europäische Erinnerungsorte*. München 2012.

¹¹ MAJERUS, BENOÎT: *The „lieux de mémoire”: a place of remembrance for European historians? In: BERGER, Stefan – SEIFFERT, Joana (eds.): Erinnerungsorte: Chancen, Grenzen und Perspektiven eines Erfolgskonzeptes in den Kulturwissenschaften*. Essen 2014, s. 117–130, zde s. 128, <http://orbilu.uni.lu/handle/10993/18062> [cit. 30. 11. 2015].

¹² MAJERUS, B.: *c. d.*, s. 126.

¹³ WAWRZYŃIAK, Joanna – PAKIER, Małgorzata: *Memory Studies in Eastern Europe: Key Issues and Future Perspectives*. Polish Sociological Review 183, 2013, č. 3, s. 257–279.

rozhodnutí, které rozdělilo příspěvky na anglické a polské, bez vzájemného překladu, se však příliš neosvědčilo: možnost diskuse nad obdobnými či dokonce totožnými tématy byla minimalizována a účastníci konference, rozdělení do dvou jazykových bloků, si během dne častokrát vyměňovali jen židle.

Dva různé totalitní režimy, které zachvátily střední a (jiho)východní Evropu ve 20. století, ještě více zkomplikovaly otázku identity jednotlivých zde žijících národů a etnických skupin. Potřeba legitimizace těchto identit nastoluje otázku paměti a její aktualizace, přičemž perspektivy se mohou měnit velmi rychle. Pro historika, jak podotýkala historička ze Srbska, je to unikátní příležitost, kdy může sledovat transformace takřka pod drobnohledem a analyzovat je z pohledu historické vědy. Možnou cestou, zdaleka ne jednoduchou, je zde přechod od národních perspektiv k nadnárodním projektům (přílišné lpění na dané kolektivní identitě může bránit v přechodu k identitě jiné) – i zde však platí, že je třeba nalézt společnou platformu, včetně té jazykové. Obě konference tak nejen potvrdily rozmach a oblibu studia paměti ve střední a (jiho)východní Evropě, ale vedly k nastolení nových otázek a snad také naznačily směr, jímž se mohou studia, v jejichž centru zájmu je paměť, ubírat v této části Evropy v budoucnosti.

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: radmila.svarickova@upol.cz

O ZÁPADU A VÝCHODU, NÁRODNÍ HISTORIOGRAFII A KREATIVNÍ NON-FIKCI:

11. EVROPSKÁ SOCIÁLNĚVĚDNÍ HISTORICKÁ KONFERENCE VE ŠPANĚLSKÉ VALENCII¹

Radmila Švaříčková Slabáková

Bez obvyklých formalit, zato s maximálním prostorem pro prezentace ze všech oblastí historického bádání. Bez hlavních sekcí, zato s velkým množstvím malých panelů pro referující i přihlížející. Bez povinné „keynote“ přednášky světové či aspoň evropsky proslulé osobnosti, zato s netradičním hostem při plenárním zasedání, jehož překvapivá přítomnost pravděpodobně vznesla zmatek do řad z těch přítomných akademiků, kteří považují historii za vážnou vědu (jednalo se o komika).

Taková byla již tradičně 11. Evropská sociálněvědní historická konference (ESSHC, <https://esshc.socialhistory.org/>), která se ve dnech 30. března–2. dubna 2016 konala ve španělské Valencii. Evropské sociálněvědní historické konference, kladoucí si za cíl „poskytnout platformu pro badatele vysvětlující historické fenomény pomocí metod sociálních věd“, jak oznamovala velmi praktická konferenční příručka s programem, pořádá od roku 1996 Mezinárodní institut sociální historie (International Institute of Social History, <https://socialhistory.org/>), jeden z institutů Nizozemské královské akademie věd a umění. Konference se koná každé dva roky a po několika prvních letech, jež se odehrály v Nizozemí, zaměřila i do jiných částí Evropy, prozatím jen té bývalé západní (Německo, Portugalsko, Belgie, Skotsko, Rakousko a letošní Španělsko). I letos se na programu konference spolupodílely tematicky zaměřené sítě, jichž bylo celkem 27. Nejpočetněji zastoupené byly sítě nazvané Politika, občanství a národ s 39 panely, dále Ženy a gender s 33 panely a síť Práce, asi nejvíce odpovídající výzkumné náplni pořádajícího institutu, která dokázala postavit 33 panelů. Naopak nejméně účastníků přilákaly sítě tematicky zaměřené na jiné části světa jako Afrika nebo Asie. Rovněž k síti Starověk se hlásil jen skromný počet referujících, k menším sítím patřily také Církev, Středověk a Latinská Amerika.

Jako tradičně běželo paralelně až dvacet pět panelů, každý po třech až pěti referujících, což znamenalo dohromady 1 750 registrovaných účastníků kon-

¹ Text vznikl v rámci grantu GA ČR 15-02993S Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identity.

ference z šedesáti jedné země.² Většina z nich však pocházela ze „Západu“: nejvíce delegátů bylo z Velké Británie, nejpočetněji zastoupeným univerzitním městem byly Helsinky, značný počet referujících pocházel viditelně ze Skandinávie. Je pozoruhodné, že ani za dvacet let své existence tato „evropská“ konference neztratila svůj západoevropský ráz, resp. je spíše konferencí pro účastníky ze Západu než z Východu. Kromě faktu, že se jedná o konferenci konající se v západní části Evropy a pod patronací institutu jedné z těchto zemí, zde působí pravděpodobně i jiná věc: konferenční poplatek 200 EUR (na místě 300 EUR), v jehož ceně je jen káva či čaj o dvou pauzách během dne a skromná recepce, byl příliš i na některé Španěly, byť španělská delegace svůj počet oproti minulým letům údajně zdvojnásobila.

O tom, že se badatelé ze střední a východní Evropy mezi svými západními sousedy prosazují jen velmi pozvolna, svědčí i vedení sítí. Z celkového počtu 66 předsedajících sítí (dvě až tři osoby pro každou síť) jsem v programové příručce našla jen tři z nezápadní univerzity – zastoupeno bylo Bulharsko, Polsko a Rusko. Nedá se nic dělat, světovému a evropskému bádání vládne Západ: koneckonců to zaznělo i během této akce – jestliže chtěl někdo něco znamenat v historii v 19. století, musel do Německa. Jestliže chtěl něco znamenat mezi válkami a především v padesátých a šedesátých letech, musel do Francie. Dnes ovládají akademickou historii Spojené státy.

Historie ve střední a východní Evropě se však, na rozdíl té západní, potýká s poněkud odlišnými problémy. Velmi markantní rozdíl byl například v tom, jak přistupovali ke konceptu národa badatelé ze západní a východní Evropy. Stefan Berger, známý německý historik věnující se problematice nacionalismu a teorii historie, při prezentaci své nové knihy *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe* (Palgrave Macmillan 2015, spolu s Christophem Conradem) sice deklaroval svůj odstup od výhradně konstruktivistických pozic, tolik přítomných v diskurzu o nacionalismu od sedmdesátých let 20. století, diskuse kolem jeho knihy se však odvíjela spíše z kritických pozic. Není jeho kniha, v níž vysvětluje neoddělitelnost národních států a geneze historie jako vědy, nejen eurocentrická, ale také národněcentrická? Není to jen další podpora „nejúspěšnějšího globálního exportu Evropy“, slovy jednoho z diskutujících, tedy myšlenky národů a národních států? Neměli by se historikové od psaní v rámci národních států oprostít, jak to navrhuji globální historikové, protestující proti univerzalistickým konceptům, jež by měly platit pro všechny společnosti kdekoli

² Zdá se, že konference je přitažlivější pro stále větší počet badatelů – před deseti lety činil počet účastníků 1 300. Viz SLABÁKOVÁ, Radmila: *Šestá evropská sociálně historická konference*. ČČH, 2006, č. 3, s. 699–701.

na světě? Na otázku, jestli je možné psát historii bez historiografického nacionalismu, odpověděli však účastníci debaty spíše skepticky. Národní historie je opravdu mocným způsobem historického psaní, což dle nich dokazuje např. snaha o vytvoření dějin Evropy v rámci „národního“ paradigmatu (Evropa jako jeden národ), kterýžto projekt musí nevyhnutelně ztroskotat, protože Evropa není a nikdy nebyla národním státem.

Naproti tomu historikové z východní Evropy, především z bývalých pobaltských sovětských zemí, se v sekci orální historie nejenže nepokoušeli zbavit národního paradigmatu, naopak jejich příspěvky toto paradigma ještě upevňovaly. Po silné identitotvorné funkci národní historie volaly např. referáty o postsovětských pamětech v Estonsku nebo o příbězích lotyšských občanů-obětí masových deportací během stalinismu. Všechny podobné prezentace dokazovaly, že v budování a upevňování „nové“ národní historie má své nezastupitelné místo i orální historie.

Pokud bychom měli jmenovat další společný rys mnoha referátů různých sekcí, byl by to bezpochyby důraz na prameny osobní povahy. Jestli tento rozmach souvisí s tím, že se historie „feminizuje“, slovy kolegy-orálního historika z Británie, nebo jestli je jen odrazem současné kultury pamětí, nelze zcela zodpovědně prohlásit. Každopádně byla 11. konference první, v níž převážily ženy nad muži; na konferenci ve Vídni v roce 2014 byl počet mužů a žen ještě vyrovnán. Prameny osobní povahy dokázaly přitáhnout nečekaný počet posluchačů (a snad ještě více posluchaček) i do sítě Teorie, jinak spíše skromněji navštěvované. Zatímco besedy se Stefanem Bergerem se zúčastnilo do dvaceti badatelů, na panelu nazvaném Vyprávění (Storytelling) jako historie a interpretace se jich sešlo více než trojnásobek. I zde by bylo možno sledovat rozdíl mezi Západem a Východem. Zatímco prezentace o vyprávěních z Východu, v rámci různých rodinných či kolektivních pamětí, se týkaly spíše traumatické minulosti, v níž nebyl čas na vyprávění, jen utrpení bylo předáváno dále, referáty v panelu Vyprávění, zastoupeném výhradně skandinávskými a britskými historičkami (a jedním britským historikem), se věnovaly kreativní non-fikci a blogování.

Historičky Helen Rogers a Alison Twells se v tomto panelu zcela nepokrytě přiznávaly k „novému způsobu psaní historie“, za jejíhož iniciátora považují Lee Gutkinda, amerického spisovatele a literárního inovátora, jež se proslavil svou „literaturou reality“ čili kreativní non-fikcí (do češtiny někdy překládáno možná ne zcela šťastně jako kreativní literatura faktu).³

Obě historičky spojovalo to, že chtěly psát historii jinak, „osvobodit se z okovů konvenčního akademického psaní.“ Alison Twells proto absolvovala

³ Gutkind je mj. zakladatelem M.A. programu o kreativní nonfikci na univerzitě v Pittsburghu.

kurz kreativního psaní na své univerzitě, Helen Rogers začala s návštěvníky (či přesněji řečeno návštěvnicemi) svého blogu diskutovat o svém příběhu. Blogování je pro ně cestou, jak orientovat své vyprávění dle reakcí čtenářů (čtenář nechce být podveden, chce být přesvědčen, říkaly). Na své blogy tak umísťují části svých budoucích knih, v obou případech založených na ego-dokumentech.⁴ H. Rogers píše o příbězích z věznice 19. století na základě deníků jedné návštěvnice věznice, A. Twells se rozhodla převyprávět příběh své prarabyně, jejíž deníky z druhé světové války i dob následujících jí připadly jako dědictví.

Jedním z důležitých (i když známých) výsledků tohoto panelu byl závěr, že historie nemá jen jedno publikum, to akademické, že historie má mnoho různých podob a blogování či psaní kreativní non-fikce umožní akademikům nalézt své čtenáře. Jak souhlasili všichni přítomní panelisté, psát kreativní non-fikce, tedy „pravdivé příběhy, dobře napsané“, jim umožňuje stát se lepšími historiky a historičkami.

I když čeští historikové, podobně jako ostatní zástupci zemí východní Evropy, tomuto, jakož i ostatním panelům v síti Teorie, jen přihlíželi, v jiných se naopak vcelku uplatnili. Velmi slibný je rapidní nárůst českých delegátů vůbec: oproti třem českým vystupujícím v roce 2006 jich letos na konferenci vystupovalo přinejmenším šestnáct. V případě české delegace však genderová převaha ve prospěch žen neplatila – akce se zúčastnilo devět historiků a sedm historiček, v nejrůznějších sítích – nejpočetnější zastoupení jsme měli v síti Životní příběhy a orální historie s pěti referujícími a čtyřmi příspěvky, dále v síti Demografie a rodina (tři příspěvky), vždy po dvou českých referátech zaznělo v sítích Politika, občanství a národ a Elity a vůdci. V sítích Sexualita, Práce, Světová historie a Ekonomická historie vystoupilo vždy po jednom z českých historiků a historiček. I když většina českých referujících nepřekročila stín národního paradigmatu – jako ostatně většina delegátů (snad jen prezentace Michala Kopečka týkající se pozdního socialismu ve středovýchodní Evropě z něj vybočila), je potěšitelné, že akce se zúčastnili výhradně badatelky a badatelé střední a mladší generace. Doufejme, že tento trend bude pokračovat.

Inovaci kongresu byla Cena profesora Jana Lucassena, nizozemského sociálního historika, dlouholetého výzkumného ředitele pořádajícího institutu a nyní jeho čestného člena, pro nejlepší Ph.D. práci přijatou na konferenci. Ač zájem o to přihlásit svou práci do této soutěže projevil nejednou 75 autorů, ve finále se soutěže zúčastnilo jen šest z nich. Náročným krité-

⁴ Blog Heleny Rogers lze najít na <http://convictionblog.com/about-helen-rogers/>, blog Alison Twells na <http://norahsdiaries.wordpress.com/the-author/> [cit. 6. 4. 2016].

riem se javilo především uplatnění mezinárodního komparativního přístupu v tematice práce. První cenu ve výši 1000 EUR si tak odnesli dva nizozemští doktorandi zkoumající, jaké následky měly teplotní šoky na sociální nepokoje mezi drobnými africkými zemědělci v britské koloniální Africe v letech 1920 až 1939.

Pracovní atmosféru konference podtrhla jako vždy prodejní výstava knih renomovaných západních nakladatelství jako Cambridge, Bloomsbury, Brill, Palgrave Macmillan nebo Routledge, které nabízely svou produkci většinou až s 30% slevou.

Okouzující kulisy přímořské Valencie opředené mnoha pověstmi, včetně té o svatém grálu, jen podtrhly atmosféru mnoha konferenčních panelů, věnovaných vyprávění, pamětím či životním příběhům. Je narativizace vědy dobrá, či ne?, ptal se jeden z účastníků debaty o subjektivitách v síti Orální historie. Penny Summerfield, známá britská historička genderu, věnující se rovněž orální historii, nemohla odpovědět lépe: „Každopádně povede k větší humanizaci a demokratizaci vědy.“ Ať už se to týká historického psaní v té či oné části Evropy, příští úkol historiček a historiků se zdá jasný. Nezbyvá mi tedy než toto krátké zamyšlení nad 11. Evropskou sociálněvědní historickou konferencí uzavřít (provokativní) otázkou: „Už máte taky svůj blog?“

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: radmila.svarickova@upol.cz

Filozofická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

Sdružení
historiků ČR
(Historický klub 1872)

**11. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ –
PROFESNÍ SETKÁNÍ
HISTORIČEK A HISTORIKŮ
ČESKÉ REPUBLIKY
13.–15. září 2017 v Olomouci**

Novinky:

- Velké množství menších panelů na jakékoliv historické téma
- Zahraniční keynote přednášející
- Cena děkana FF UP pro tři nejlepší doktorandské práce v oboru historie přednesené v rámci některého z panelů
- Udělení Ceny Josefa Pekaře

**Vyzýváme všechny historičky a historiky k přihlášení svých panelů!
Jedinečná příležitost uspořádat panel na své badatelské téma!**

Výzva k podávání návrhů panelů (call for panels): 15. 6.–30. 9. 2016
Dvoukolový výběr: call for panels, následně call for papers.

Kontakt a informace:
www.historieOlomouc2017.upol.cz
historieOlomouc2017@upol.cz

RECENZE

SOMER, TOMÁŠ – ŠRÁMEK, JOSEF:
BENEDIKTINSKÉ OPATSTVÍ VE VILÉMOVĚ:
DĚJINY ZAPOMENUTÉHO KLÁŠTERA
NA ČESKO-MORAVSKÉM POMEZÍ.
VEDUTA, ČESKÉ BUDĚJOVICE 2015.

Terezie Pilarová

Benediktinské opatství ve Vilémově není pro dvojici historiků Tomáše Somera a Josefa Šrámka tématem novým. Již před pěti lety vyšla těmto dvěma autorům útlá brožura stručně pojednávající o dějinách vilémovského kláštera. Ta se také stala prvotním podnětem pro myšlenku sepsat o této církevní instituci rozsáhlejší dílo.

V úvodu knihy autoři podávají ucelený přehled stávající historiografie o vilémovském klášteře, kdy nejen z něj, ale z celého obsahu knihy, je znát rozsáhlost využitých pramenů a literatury. Z této skutečnosti vychází rovněž i základní přínos knihy, kterým je zpracování řady informací z pramenů, jež nebyly v souvislosti s tímto tématem dosud prostudovány.

Stěžejním tématem knihy jsou, jak již název sám napovídá, dějiny benediktinského opatství ve Vilémově na Havlíčkobrodsku. Historie této instituce je mapována od 12. století, během kterého byl klášter založen (přesné datum bohužel není známo), až po smrt posledního opata vilémovského kláštera v roce 1541. Nutno ovšem poznamenat, že snaha obou autorů představit co nejucelenější příběh vilémovského kláštera, vycházející z dosud známé a přístupné matérie, bohužel naráží na problém, že do dnešní doby se dochovalo již pouze velmi malé množství pramenů vztahujících se k této instituci. Nedostatek písemných, ale i jiných pramenů (archeologický výzkum dosud nebyl realizován), tak v podstatě nedovoluje vykreslit příběh kláštera bez řady neznámých. Jelikož tedy v tomto případě nebylo možné sepsat dějiny „bez mezer“, a to místy opravdu rozsáhlých a četných, bylo autory velmi prozíravě zvoleno řešení doplnit mozaiku klášterních dějin o historické události širšího významu. Právě uchopení celé problematiky v širším kontextu umožnilo autorům otevřít vyprávění nikoli přímo samotnými dějinami kláštera, ale seznámením s raným vývojem benediktinů a jejich řeholí, přejít z Apeninského poloostrova do Zaalpí, konkrétněji do českých zemí, zde vykreslit utváření benediktinské sítě klášterů v raném středověku, a až poté v souvislosti s uvedeným, začít psát dějiny vilémovského opatství.

Následně, v kapitole věnující se dějinám 13. a 14. století, je minulost kláštera vystavěna z informací obsažených v dobových listinách. Vždy je nejprve podán přehled těchto listin dochovaných pro vymezený časový úsek, doplněný o přehledně strukturovanou tabulku uvádějící jejich seznam, vydavatele a stručný obsah. Rozbořem obsahů jednotlivých písemností je pak zjišťováno, zda dochované prameny reagovaly na některou z katastrof (hladomory v letech 1281–1282 a 1316–1318 a mory 1357–1363 /1364/ a 1380), které zasáhly české země během uvedených dvou století. Popisy katastrof v knize vychází především ze záznamů dobových kronik, jejichž informace jsou mezi sebou porovnávány. Čtenář je tak vždy blíže seznámen i s danou nešťastnou událostí, přičemž pojednání o uvedených hladomorech, v tomto případě jedním z opěrných pilířů pro dějiny kláštera, je tématem, které v odborné literatuře dosud nebylo dostatečně reflektováno, čímž tvoří významný příspěvek k dějinám středověku jako takovým.

Další strany knihy jsou věnovány problematice patronátních kostelů vilémovského kláštera, kterému náležela patronátní práva až k sedmnácti různým kostelům, což v porovnání s ostatními kláštery té doby tvoří nemalé číslo, odrážející význam této instituce.

Poslední kapitola uzavírá dějiny vilémovského opatství. Osudným se klášteru stalo období husitských válek, během nichž byl obsazen husitskými vojsky a vypálen. Po těchto událostech došlo k rozdělení areálu benediktinského opatství a vilémovského kláštera jakožto instituce, která ještě po nějaký čas přežívala na jiných místech země. K jejich opětovnému spojení však již nikdy nedošlo a rokem 1541, kdy zemřel poslední zvolený opat Petr (III.), jsou dějiny kláštera u konce.

Celé pojednání je doplněno ještě o tři exkurzy, které nahlíží na dějiny vilémovského kláštera ze specifictějších úhlů pohledu. Stavebně-historický exkurz sepsaný Miroslavem Kovářem, jakožto stavebním historikem, je výsledkem analýzy starších nálezů klášterní architektury a nově provedeného výzkumu přinášejícího dosud nepublikovaná zjištění. Druhé, a dle mého názoru nejzajímavější pojednání, se věnuje dějinám zvonu Vilém, který se dnes nachází v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Havlíčkově Brodě. Autoři se zde ztotožňují s myšlenkou, že by tento zvon mohl pocházet přímo ze zaniklého vilémovského kláštera. Poslední exkurz pak vede do klášterní knihovny, kde se snaží vypátrat tituly knih ve vlastnictví kláštera.

Rozsahem témat, kterých se kniha dotýká (např. vznik benediktinské podoby mnišství a jeho kořeny v českých zemích, hladomory a mory, útržky politické situace v českých zemích), jednoznačně překračuje svůj titul, který vyvolává dojem spíš úzce specializované publikace, určené pouze malé části

odborné veřejnosti. Svou atraktivnost pro širší okruh zájemců o historii navíc podtrhuje i čtivou formou, kterou je napsána.

Kniha je velmi přehledně strukturovaná, doplněná o velké množství obrazových příloh, zejména pak přehledových tabulek a fotografií. Především soupisy listin, vážící se ke klášteru v jednotlivých kapitolách, poskytují čtenáři možnost ujednotit si základní informace z podrobně rozebraných obsahů těchto listin. Každá kapitola je zakončena závěrečným shrnutím svého obsahu, které rovněž umocňuje dojem přehlednosti.

Bezesporu největším přínosem je monografie pro historiografii vilémovského kláštera, pro níž představuje dosud nejrozsáhlejší přehled jeho dějin. Shrnutím, případně revizí, dosavadních zjištění, zpracováním dosud nevyužitě, především písemné matérie a nastíněním nových hypotéz a otázek, navíc poskytuje podměty k řadě (nejen historických) diskuzí.

Mgr. Terezie Pilarová
Kavaléristů 1260/10
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: Terezie.Pilarova@upol.cz

SLAVÍK, JIŘÍ:

KRÁLOVEHRADECKÁ PEVNOST.

**MUZEUM VÝCHODNÍCH ČECH V HRADCI KRÁLOVÉ,
HRADEC KRÁLOVÉ 2015.**

Michael Viktořík

Publikace ing. Jiřího Slavíka je určena především široké veřejnosti. Autor v rámci souvislého a čtivého výkladu prezentuje evoluci výstavby královehradecké pevnosti i její fungování až do osmdesátých let 19. století, kdy byla zrušena. V rámci historických a technických exkurzů pak věnuje pozornost Hradci Králové ve středověku a v raném novověku i obecnému vývoji bastionového typu fortifikací. Velmi užitečnými jsou také kapitoly věnované částem pevnostního systému, které se dochovaly až do dnešních dnů, slovníček technických výrazů a v neposlední řadě přehled velitelů této klíčové pevnosti.

Cílem Slavíkovy publikace je podat čtenáři základní informace o královehradecké pevnosti, vysvětlit mu příčiny jejího vzniku a objasnit účel a fungování jejích základních fortifikačních prvků. Čtenáři se dostává do rukou, díky erudovanému a vhodně koncipovanému textu, přehledná studie, která je doplněna celou řadou dosud nepoužitých obrazových příloh (plánů a fotografií). Publikace je v podstatě souhrnem dosavadních znalostí o královehradecké pevnosti, který může posloužit také ke komparaci s jinými pevnostními městy českomoravského prostoru.

Jak vyplývá z výše řečeného, autorovým cílem nebylo sepsat vědeckou monografii založenou na rozsáhlém studiu archivních pramenů z tuzemských i zahraničních archivů. Vzhledem k současnému stavu výzkumu a podchycení studované problematiky v historické práci si budou muset čtenáři na takový typ práce ještě počkat. Nepochybuji však, že v rozsáhlých fondech Rakouského vojenského archivu – Válečného archivu ve Vídni i Vojenského historického archivu v Praze se nachází dostatek písemností, které by nám dovolily nahlédnout na královehradeckou pevnost i z jiného úhlu pohledu, než je jen stavebně-historický vývoj, a které by umožnily doplnit informační vakuum například k vlastnímu provádění některých staveb, které ve své práci Jiří Slavík zmiňuje.

Přestože práce Jiřího Slavíka zcela naplnila svůj účel a patří ke kvalitně zpracovaným studiím, nepřekonává v české historiografii tradovaný model prezentace pevnostních měst. Toto konstatování není kritikou, ale pouhým konstatováním. Výklad k pevnosti je zpravidla zaměřen na okolnosti výstav-

by pevnosti a technický popis fortifikací, ale i na válečné konflikty, které se sledované lokality bezprostředně dotýkaly. V takto koncipovaných studiích chybí jakýkoliv hlubší pohled na fungování pevnostního města, které mělo specifické postavení, instituce i vlastní režim silně ovlivňující každodennost dané lokality.

Je nezpochybnitelné, že existence pevnosti silně ovlivnila město i jeho okolí, a nelze než souhlasit s výrokem z úvodu studie, že Hradec Králové zvládl dobře přechod od pevnosti k modernímu městu, resp. k funkčnímu urbanistickému celku. Domnívám se však, že vedle celé řady pozitivních jevů, jež jsou v práci vyzdvíženy, by měla být zdůrazněna i negativa, která status pevnostního města s sebou přinášel. Díky pevnostnímu pásmu (resp. demoličnímu reverzu) bylo město značně limitováno v průmyslovém a urbanistickém rozvoji, stísněné prostory pevnosti měly negativní vliv na hygienické a zdravotní podmínky ve městě, koncentrace silné vojenské posádky pak s sebou přinášela značný konfliktní potenciál. Diskutabilní je také tvrzení, že s pevností byl spojen hospodářský profit místního obyvatelstva. Ně- které nejnovější studie věnované jiným evropským pevnostem obdobného významu totiž ukazují, že tomu tak nemuselo vždy být.

Publikace Jiřího Slavíka je užitečnou a profesionálně zpracovanou prací, která si najde své čtenáře i mimo Hradec Králové. Mnohé z otázek či lépe řečeno problematických okruhů, které autor ve své práci nastínil, si však žádají dalšího a mnohem hlubšího výzkumu.

PhDr. Michael Viktorík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: michael.viktorik@upol.cz

MACKOVÁ, MARIE:
MLADŠÍ PRINC. KARL GUSTAV WILHELM
HOHENLOHE-LANGENBURG 1777–1866.
CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY,
BRNO 2014.

Jana Burešová

Jedna z nejaktuálnějších z řady publikací¹ z pera doc. PhDr. Marie Mackové, Ph.D., pracovnice Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a svou předchozí profesí dlouholeté a zkušené vedoucí archivářky, je zaměřena do oblasti vojenských dějin, ke kterým se už v minulosti ve svých dílčích pracích vyjádřila. Tuto tematickou oblast zprostředkuje biografií vojáka koaličních a napoleonských válek, polního zbrojmistra rakouské armády a zároveň příslušníka významného evropského šlechtického rodu. Karl Gustav Wilhelm princ Hohenlohe-Langenburg se ke své hodnosti dopracovával postupně. Nejříve bojoval v armádě nizozemských stavů a pak v armádě habsburské. Celý jeho život byl velmi těsně spojen s armádou a válkou. Vyzkoušel si život vojáka, který není jen na bojišti, ale vykonává službu v pevnostech, prošel službou státního úředníka v jednom z nejvyšších státních úřadů habsburské monarchie. Na rozdíl od mnoha jiných mužů nezemřel na bojišti, ale ve výslužbě, ve vysokém věku 89 let. Dlouhých 18 roků po ukončení aktivní vojenské služby mu jeho dosavadní vojenský život zprostředkovávaly dopisy syna v aktivní vojenské službě a vlastnictví vojenského pluku. Většinu života prožil v habsburské monarchii, zemřel v Brně a pohřben je v Batelově na Moravě.

Autorka představuje svého hrdinu rovněž jako člena jednoho ze starých, v 19. století rozvětvených a početných evropských šlechtických rodů. Je třeba zdůraznit, že biografie, velmi působivě a citlivě podaná, což v případě vědeckých prací nebývá časté, je příspěvkem nejen k vojenským a válečným dějinám, ale i k dějinám významného rodu Hohenlohe. Dějiny šlechtických rodů jako celku patří k relativně častým námětům historických výzkumů. Svou vlastní biografii má mnoho šlechtických rodů. Tak je tomu i v případě rodu Hohenlohe. Jak autorka zdůvodňuje, v zatím poslední práci o rodu Hohenlo-

¹ Z monografií výběrově např. MACKOVÁ, Marie: *O senátorce Anně Chlebounové*. Ústí nad Orlicí 1998; Táž: *Voršilky v Čechách do roku 1918*. Pardubice 2007; Táž: *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun 2007; Táž: *To byla c. k. trafika*. Praha 2010.

he² je představeno 13 životních příběhů příslušníků rodu, na jejichž podkladě, právě pomocí jednotlivých konkrétních osudů, autoři hledají možnosti pro určení kolektivního sociálního typu, kolektivní mentality a dispozic vysoké šlechty – jedná se tak o pokus naplnit konkrétním obsahem obecné kategorie historické sociologie. Drtivá většina příslušníků tohoto rodu ovšem upadla v zapomnění. Rod Hohenlohe působil v evropských dějinách svým celkovým významem, jeho stopy jsou výrazně patrné v průběhu dlouhého 19. století. Všichni jednotlivci už tak známí být nemusejí, i když v případě rodu Hohenlohe je jich také dost. Právě mezery v této oblasti, zjištěné mj. i tím, že v citované knize německé provenience je princ Gustavovi věnováno naprosté minimum prostoru v podobě několika řádků, podnítily Marii Mackovou, spolu se zjištěním existence dostatečného pramenného materiálu, věnovat Karlu Gustavovi Wilhelmovi Hohenlohe samostatnou práci a zaplnit v dějinách rodu viditelným vkladem jedno z jeho bílých míst. Z těchto podnětů vznikla tato jedinečná, historicky přesná, ale zároveň působivě podaná biografie.

V průběhu 19. století, v důsledku postupující celkové liberalizace a modernizace evropské společnosti, se mnohé rody bránily liberálním tendencím a v tomto kontextu i novému vnímání práva, které směřovalo stále více k demokratizaci, ke zrovnoprávňování všech sociálních vrstev. Šlechtici vnímali příslušnost k rodu jako věc velmi zavazující, v podstatě jako mravní hodnotu, kterou muži rodu neváhali obhajovat se zbraní v ruce. Rody byly také svázány vnitřními pravidly, zejména majetkového charakteru. Téma práce ukazuje, že doba 19. století dále přála vojenské službě mimo rodnou zem. Schopní a odvážní muži byli žádáni nejen u dvorů cizích panovníků, ale i vlády novodobých států oceňovaly, jak i představovaná kniha ukazuje, spíše individuální schopnosti než případné výsady tradičních rodů.

Je ještě jeden argument, proč vznikla prezentovaná kniha (kromě výše uvedeného, které se jistě zdá být tím podstatným důvodem). Marie Macková ho vyslovuje hned v úvodu: „...každý voják si zaslouží být zapamatován... a to i za předpokladu platnosti názoru, že vlastně každá válka je naprosto zbytečné šílensství, kterému by se dalo s trochou snahy vyhnout. Nebo ne? Žádné mírové ani pacifistické hnutí na světě to zatím nedokázalo. Žádná společnost a kultura zatím neuměla žít bez válek. Voják – ať už ve válce nebo bez války, lhostejno zda vlastní nebo cizí – patří do kolektivní paměti každého lidského společenství. A umí ho stmelovat i rozdělovat. Absence společného

² HANNIG, Alma – WINKELHOFER-THZRI, Martina (Hg.): *Die Familie Hohenlohe. Eine europäische Dynastie im 19. und 20. Jahrhundert*. Köln – Weimar – Wien 2013.

vnímání vojáků je považována za nedostatek kolektivní paměti.³ Domnívám se, že citovaná slova se vyznačují nadčasovou platností.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
778 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

³ MACKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 5.

**PREISSOVÁ-KREJČÍ, ANDREA – MÁČALOVÁ, JANA –
SKOTÁKOVÁ, JASNA (EDS.):**

**MÝTY A POVĚRY V KAŽDODENNOSTI OBYVATEL
UKRAJINSKÉHO POLESÍ A ZAKARPATÍ.
UNIVERZITA PALACKÉHO, OLOMOUČ 2015.**

Jan Štěpán

V loňském roce vyšla v nakladatelství UP kniha, jejíž náplň vzešla ze studijního pobytu autorek na Ukrajině v letech 2013–2015, kde se věnovaly, jak napovídá název, mýtům a pověrám obyvatel části Ukrajiny. Byť by se zdálo, že Ukrajina je příliš vzdálená našim čtenářům, kniha dokazuje pravý opak. Nelze samozřejmě beze zbytku srovnávat mýty a pověry našich zemí s Ukrajinou, přesto je zde ale velké množství styčných bodů. Mimo to měly autorky velmi vzácnou možnost využít žijících osob, což již v našich zemích není možné. Pokud totiž chceme studovat mýty a pověry u nás, musíme se většinou vracet k článkům z přelomu 19. a 20. století sepsaným nejčastěji tehdejšími historiky a etnografy. V oblasti, kde autorky působily, jsou však tyto mýty, pověry a bájně bytosti na denním pořádku doslova prorostlé v životě velké části vesnického obyvatelstva. To je skutečně výzva, které se jen těžko odolává.

Po úvodu, který je vlastně zároveň rozšířeným obsahem či snad shrnutím obsahu kapitol knihy, nahlédneme v kapitole o antropologické reflexi mýtů a pověr z pera doc. Martiny Ciché do geneze mýtů a pověr jako takových. Zajímavě podaná kapitola čtenáři ukáže názory autorů, kteří se mýty příležitostně či celoživotně zabývali a hledali jejich kořeny spolu s někdy až magickou svéhlavostí různých kultur udržet si své mýty, pověry a bájesloví, jako prostředek vlastního sebeuvědomění i začlenění jednoho každého člověka do života svého i společnosti. Míra rozdílnosti názorů vynikne právě ve srovnání popíráním funkčnosti mytologie jako pouhých pověr až k rozboru nosné konstrukce bytí lidských společenství v minulých tisíciletích.

Následující kapitoly se již věnují samotnému výzkumu. Nejprve je čtenář uveden kapitolou *Ukrajina v sociokulturní perspektivě* autorkou Jasnou Skotákovou do života Ukrajiny, jejích historických i současných problémů a kulturně-sociologicko-religiózních kontextů. Tato kapitola v zásadě také ukazuje, s jakými znalostmi prostředí autorky do výzkumu vstupovaly a co je inspirovalo k samotnému výzkumu.

Další kapitola s názvem *Terénní výzkum aneb Mýty a pověry v ukrajinském Polesí a Zakarpatí dodnes živé* je již společnou prací všech tří autorek, které zde pojednávají o celkovém způsobu vedení samotného výzkumu, přináší postřehy z terénního výzkumu, osobní poznatky a oživující vzpomínky. V kapitole je zároveň uvedeno, kterých výzkumných hledisek se autorky držely a kdy vytvářely vlastní přístup odpovídající lépe prostředí, ze kterého jednotliví narátoři pocházeli. Součástí kapitoly jsou také tabulky, které přinášejí přehled jednotlivých narátorů s uvedením věku, pohlaví a místa, kde byl rozhovor veden.

Navazující dvě kapitoly rozdělené do několika podkapitol již přináší analýzu získaných poznatků a vlastní závěry výzkumné práce. Nejprve autorky v kapitole *Konflikt čisté a nečisté síly* analyzují obecné jevy vycházející z pověr dané oblasti výzkumu, konflikty zla a dobra, působení léčitelů a čarodějnic, prolínání světa živých a mrtvých. Získané poznatky jsou zde ovšem nejen analyzovány, ale vhodně doplněny ukázkami z výpovědí jednotlivých narátorů, které pomáhají lépe uchopit jedinečnost i mnohotvárnost lidových pověr ukrajinského Polesí a Zakarpatí. Kapitola také pomáhá v kontextu s kapitolou *Ukrajina v sociokulturní perspektivě* uchopit časový rámec výskytu jednotlivých nadpřirozených sil, pro většinu narátorů jak jinak než v zemědělském roce. Uchopitelnost těchto jevů je bezpečně spjata právě s potřebami člověka zajišťujícího si většinu obživy vlastními silami a jeho snahou tyto síly ovlivnit ve svůj prospěch, či alespoň co nejučinněji zabránit zlým silám způsobovat škody. Další kapitola s názvem *Mytologické postavy v ukrajinské každodennosti*, do které zároveň přibyl výzkum docenta lvovské univerzity Volodymyra Halaiczuka, se oproti obecnějšímu charakteru předchozí kapitoly cíleně zabývá postavami ukrajinské mytologie, které jsou velmi blízké i naší mytologii. Nejvíce shromážděných informací nesou podkapitoly o ochranném duchu domovyku a vlách rusalkách, další kapitola přináší pohled na řadu dalších pověrečných bytostí z běžného či specifického panteonu jako je čert, bezejmenný, bílá či divoká baba, vichr a řada dalších drobných strašidel. Text opět doplňují výpovědi narátorů, kteří nejen jednotlivé bytosti popsali, ale také radili jak se jim vyhnout, zlomit nečistá kouzla, či je naopak využít v lidský prospěch, ale někdy také cenné, byť stejně tak pověrečné, tradované názory na původ těchto bytostí.

Tím kniha v podstatě končí, je ale třeba ještě zmínit, že je samozřejmě opatřena shrnujícím závěrem, anglickým resumé, jmenným a věcným rejstříkem a dvěma soupisy literatury. Jednak literatury z větší části metodologické povahy a jednak ukrajinské a ruské literatury k danému tématu. Ne nepodstatnou část knihy také zaujímají fotografie z terénního výzkumu, které (být

nezachycují ani jednu z nadpřirozených bytostí!) byly vybrány skutečně precizně k dokreslení koloritu celé publikace a vhodně doplňují autorské vsuvky či výpovědi jednotlivých narátorů.

Po přečtení knihy člověk s úžasem zjišťuje, kolik mají slovanské mýty společného a jak jsou si podobné výpovědi našich předků s ukrajinskými současníky ve věcech pověr, které tvoří/ily významnou část duchovního života lidí. Je zde také zřejmý výrazný posun v bádání na tomto poli, kdy metodologická připravenost autorek vedla k daleko lepší a širší syntéze informací již v rámci samotného výzkumu, díky čemuž samotná analýza poznatků postihuje mnohem přesněji hodnocené jevy a nenutí čtenáře klást si tolik doplňujících otázek, jako je tomu u již zmiňovaných historických výzkumů v našich zemích v minulosti.

Mgr. Jan Štěpán, Ph.D.
Zemský archiv v Opavě
pobočka Olomouc
U Husova sboru 10
771 11 Olomouc
Česká republika
e-mail: j.stepan@ol.archives.cz

**ŠTEFAN KUCÍK – JAROSLAV VACULÍK A KOL.:
SLOVENSKÉ A ČESKÉ KRAJANSKÉ HNUTIE V USA
(DO ROKU 1918).
UNIVERSUM, PREŠOV 2014.**

Marek Šmíd

Předkládaná kniha *Slovenské a české krajanské hnutie v USA* (do roku 1918) kolektivu autorů v čele se Štefanem Kucíkem a Jaroslavem Vaculíkem zajímavým způsobem popisuje české a slovenské krajanské hnutí ve Spojených státech amerických, v období od konce 19. století, přes zkušenost českého a slovenského zahraničního odboje v době první světové války, do vzniku Československa v roce 1918. Monografie je současně výstupem autorů z grantového projektu *Slovenské a české krajanské hnutie v USA*.

Autoři studií jsou významní čeští i slovenští historikové, kteří se tématem emigrace do Spojených států amerických dlouhodobě zabývají. Prvního uvedeného autora, Štefana Kucíka, nemusíme podrobně představovat, protože jsme jej již představili na stránkách *Soudobých dějin* 21/2014, kdy jsme recenzovali jeho knihu *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku* (2011). Štefan Kucík v současnosti působí jako odborný asistent na Pedagogické fakultě Katolické univerzity v Ružomberku, odborně se zaměřuje na slovenské dějiny 19. a 20. století, zejména na slovenské vystěhovalectví do Spojených států amerických a Kanady. Druhým autorem je Jaroslav Vaculík, profesor historie a vedoucí katedry historie na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Jeho odbornou specializací jsou dějiny Čechů v zahraničí, k nimž publikoval celou řadu textů, např. *Rodinná kronika volyňských Čechů* (2006), *České menšiny v Evropě a ve světě* (2009) či *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce* (2014). Dalšími autory společné kolektivní monografie jsou Marta Dobrotková, Hana Palkovičová, Peter Švorc a František Hanzlík.

Kniha *Slovenské a české krajanské hnutie v USA* se skládá z pěti kapitol (I. *Vznik a vývin slovenského krajanského hnutia v USA do roku 1907*, II. *Slovenské krajanské hnutie v USA /1907–1914/*, III. *Vznik a vývoj českého krajanského hnutí v USA do roku 1914*, IV. *Česko-slovenský zahraniční odboj v USA /1914–1918/ – slovenský pohľad* a V. *Česko-slovenský zahraniční odboj v USA /1914–1918/ – český pohľad*), úvodu, závěru, anglického shrnutí, přehledu pramenů a literatury a jmenného rejstříku. Fotografie tvoří samostatnou přílohu, ale jsou umístěny v textu, což zvyšuje jeho atraktivnost.

V první kapitole se Marta Dobrotková věnuje proměnám slovenského krajaňského hnutí ve Spojených státech amerických na přelomu 19. a 20. století, kdy se do zámoří odstěhovalo značné množství Slováků, takže vystěhovalectví získalo masový charakter. Do Spojených států tak odcházeli nejprve obyvatelé východního Slovenska, zejména z oblastí Zemplína, Šariše či Spiše, od osmdesátých let 19. století i z ostatních regionů Slovenska. Směřovali zejména do velkých průmyslových měst na východním pobřeží USA, např. New Yorku, Pittsburghu či Chicaga, resp. do jejich okolí. Do zámoří se tak v této době vystěhovalo více než 200.000 Slováků. Autorka popisuje vůdčí osobnosti krajaňského života v USA (Štefan Furdek, Peter V. Rovnianek a další) i bohatý spolkový život Slováků, který se soustředil většinou okolo far, kdy finančně zajišťoval své členy v případě nemoci či úmrtí. Na konci 19. století dosáhl počet spolků ve Spojených státech téměř tří set, celonárodní organizaci, která by sjednocovala všechny americké spolky bez ohledu na náboženskou, politickou či sociální příslušnost, se však vytvořit nepodařilo. I velké spolky, jako byly Národní slovenský spolek, První katolická slovenská jednota či Matice slovenská v Americe, tříštily své síly mezi slovenskými krajaňy, podobně jako slovenské noviny.

První zastřešující organizací, jež sdružovala organizace a spolky v zámoří a těšila se značnému respektu mezi Slováky v USA, se v roce 1907 stala do dneš aktivní Slovenská liga v Americe. Její příběh a osobnosti, jež se vystřídal-y v jejím předsednictví (Štefan Furdek, Peter V. Rovnianek, Albert Mamatey, Ivan Bielek atd.), sleduje ve druhé kapitole Hana Palkovičová, která svůj výklad dovádí až do roku 1914. Slovenská liga rovněž pozorně sledovala dění na Slovensku, o němž informovala americkou veřejnost, přičemž neváhala upozorňovat na porušování práv Slováků, útlak nemaďarských národů v Uhrách či sílící maďarizaci v zemi (např. při událostech v Černové v roce 1907). Slovenští katoličtí kněží v USA byli současně v písemném kontaktu s Římem, takže neváhali na chyby uherské církevní správy upozorňovat i papeže a státní sekretariát Svatého stolce (např. při Hlinkově suspenzi a odsouzení v roce 1906). Kromě těchto kontaktů udržovala Slovenská liga a přední slovenští krajaňé v USA písemný i osobní styk se slovenským prostředím a financovala i pobyty některých krajaňů v zámoří, během nichž informovali americké Slováky o situaci v Uhrách. Pokud nebyly cesty Čechů a Slováků v Americe před vypuknutím první světové války společné, oba národy sblížilo vypuknutí konfliktu v roce 1914, kdy postupně podpořily rozbití Rakousko-Uherska a vznik společného státu Čechů a Slováků.

Třetí kapitola Jaroslava Vaculíka analyzuje proměny českého krajaňského hnutí ve Spojených státech amerických v období do první světové války, kdy

se ve druhé polovině 19. století stalo s odchodem 350 000 krajanů nejpočetnějším emigračním proudem z českých zemí vůbec. Motivací jejich odchodu byly převážně ekonomické důvody a chudé poměry v jejich regionu v českých zemích; nejvíce obyvatel odcházelo z okresů Kutná Hora, Čáslav, Tábor, Plzeň, Domažlice, Klatovy, Kolín, České Budějovice, Uherské Hradiště, Jihlava či Ostrava. Zajímavým způsobem J. Vaculík sleduje podmínky a způsob cestování do USA, předpoklady odchodu do zámoří, první kroky emigrantů v nové zemi, možnosti uplatnění zde, bohatou spolkovou podpůrnou, školskou, pěveckou, dramatickou či náboženskou činnost a pestrý časopisecký život mezi Čechy. Pokud žilo ve Spojených státech amerických v roce 1870 více než 36.000 občanů českého původu, kteří se usazovali zejména v New Yorku, Clevelandu, Chicagu či v jejich okolí, v roce 1910 se jednalo již o více než 539.000 našich krajanů. V největším českém americkém městě Chicagu existovaly četné národní domy, školy a tělocvičny, fungovaly zde tři české pivovary, vydávaly se čtyři české deníky, hrálo se divadlo, provozovalo se knihkupectví atd., takže se kontakt krajanů s českým prostředím udržoval mnoha různými způsoby.

Čtvrtá a pátá kapitola autorů Štefana Kucíka a Petra Švorca (slovenská část) a Františka Hanzlíka (česká část) analyzují česko-slovenský zahraniční odboj ve Spojených státech amerických v době první světové války. Ukazují, že česko-slovenské kontakty zintenzivnily teprve po roce 1914, kdy se spojení obou národů stalo nejpříjemnějším a nejlogičtějšíм důsledkem probíhajících bojů v Evropě, i když se mnozí Slováci obávali případné asimilace méně početnějšího národa v budoucím společném státě. Česká strana poprvé vyslovila sympatie osvoboditelským snahám Slováků v Clevelandu v březnu 1915 a požádala odbočky Českého národního sdružení, aby s nimi udržovaly kontakty; spolupráci mezi Čechy a Slováky v USA podporoval rovněž T. G. Masaryk. Cleverlandská dohoda byla po sérii dlouhých rokování podepsána v říjnu 1915 a stala se politickou platformou česko-slovenského zahraničního odboje v USA, přičemž slovenští historici v kapitole poukazují na porušování v ní obsaženého federativního principu rovnoprávnosti obou národů v následujícím období po jejím uzavření. Když zůstávali samotní Slováci ve Spojených státech rozdělení – zatímco někteří podporovali politické ambice T. G. Masaryka, jiní jim nedůvěřovali a přijímali je značně rezervovaně, – rozhodl se zmíněný reprezentant česko-slovenského odboje USA navštívit a podpořit zde pozici Československé národní rady. Výsledkem Masarykovy činnosti na americké půdě byly tzv. Pittsburská dohoda z května 1918 a Washingtonská deklarace z října téhož roku, z nichž pouze první zmíněné věnují slovenští historici značnou pozornost.

Epilog představuje vlastní závěr práce, kdy Peter Švorc sleduje události po roce 1918, zejména cestu představitelů Slovenské ligy v Americe na Slovensko v únoru a březnu 1919, jež se stala prvním kontaktem mezi americkými Slováky a Slováky na Slovensku po první světové válce, a současně cestu delegátů Slovenské ľudové strany do Spojených států amerických v říjnu 1919. Zatímco první cesta roku 1919 sledovala zejména poznání poměrů v nově vzniklé Československé republice, o něž slovenští a čeští krajané v USA dlouhodobě usilovali, druhá prezentovala pozice Slovenské ľudové strany a její představy o budoucnosti Slovenska v Československu americkým Slovákům (představy o postupné autonomii Slovenska).

Jazyková úroveň knihy *Slovenské a české krajaňské hnutie v USA* je na dobré úrovni. Některé informace v práci se sice opakují (např. o malé spolupráci českého a slovenského obyvatelstva před první světovou válkou (s. 52 a 62), o hospodářských důvodech emigrace českého obyvatelstva (s. 53 a 59), o Čechách v Chicagu (s. 60 a 96) atd., což však není výtka, protože slouží jako expozice pro následný autorský výklad.

Dovolím si však polemizovat s členěním monografie do kapitol. Z hlediska koncepce celé práce rozumím rozdělení textu na 4. a 5. kapitolu, kdy nám autoři předkládají odlišnou interpretaci událostí i priority zahraniční politiky z pohledu českých, resp. slovenských krajanů ve Spojených státech amerických v době první světové války, kdy je bezpochyby záměrem autorů monografie vyvolat diskuzi nad předkládanými otázkami. Domnívám se však, že by takto koncipovaná monografie mohla nabízet alternativní, „objektivní“ cestu mezi slovenským a českým vnímáním dění. Pokud je faktografická úroveň práce na velmi dobré úrovni, metodologické uchopení celé problematiky, kdy autoři primárně rekonstruovali slovenské krajaňské hnutí, což dokazuje i většina kapitol textu, není příliš šťastné. „Český příběh“ tak vlastně tvoří jen jakýsi dovětek, který celou práci tříští do chronologicky provázaných kapitol místo toho, aby v podobně šíři, s adekvátním akcentem i hloubkou poznání, sledoval česko-slovenské krajaňské hnutí v USA. Je rovněž překvapivé, že se slovenští autoři ani zmínkou nezastavili u tzv. Washingtonské deklarace, resp. Prohlášení nezávislosti československého národa, která byla podepsána v říjnu 1918 ve Washingtonu, jež patří mezi základní dokumenty československého odboje na samém sklonku první světové války a hovoří o budoucnosti Čechů a Slováků ve společném státě.

Navzdory řečenému považuji předkládanou kolektivní monografii za významný počín, který zajímavým způsobem zpřesňuje dosavadní poznání aktivit původního českého a slovenského obyvatelstva ve Spojených státech amerických a mapuje aktivity našich krajanů v zámoří, jejichž pomoc se stala

významným faktorem v boji za vznik samostatného státu Čechů a Slováků v době první světové války. Autoři sledují příběhy Čechů a Slováků v období před vznikem společného státu, aby ukázali, že se vytvoření Československa, a tím i spojení českého a slovenského krajanského hnutí v USA, stalo pragmatickým a za dané konstelace nejvhodnějším způsobem pro řešení poměrů ve střední Evropě, které nebylo výsledkem dlouhodobé spolkové, politické, náboženské, hospodářské či sociální spolupráce, ale oportunní představou nejvýznamnějších představitelů zahraničního odboje T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneše i českých a slovenských krajanů v USA. Vývoj pozdějších událostí dal bezpochyby tomuto výkladu za pravdu.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
Česká republika
e-mail: smidma@seznam.cz

**GAJDOŠOVÁ, MARTINA – KERECEMAN, PETER:
PRVÉ ŽENY V SLOVENSKEJ ADVOKÁCIÍ.
VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE
VIED, BRATISLAVA 2015.**

Zdeňka Žáčková

Dějiny genderu a dějiny žen představují odvětví, která v české i slovenské historiografii zažila velkou vlnu zájmu především po roce 1989 a snažila se dohnat výzkum, který měl v západní Evropě již tradici. Zájem byl v této oblasti prvotně zaměřen především na období ženského emancipačního hnutí, tedy na období dlouhého 19. století, zatímco období po vzniku Československa zůstávalo poněkud ve stínu zájmů badatelů, a to i přesto, že v období první republiky zápas o rovnoprávné postavení československých žen pokračoval, navzdory ústavě, která ženám oficiálně přiznala rovnoprávnost s muži.¹

Samostatnou kapitolou tohoto období pak bylo postavení žen zastávajících donedávna typicky mužské profese. Zatímco absolventky filozofické či lékařské fakulty nebyly po roce 1918 již ničím až tak výjimečným, právnické fakulty se ženám otevřely až s příchodem samostatného Československa a dalo by se říci, že osudy prvních právniček jako by kopírovaly osudy prvních lékařek. Na úspěšné absolventky práv nečekala vždy zrovna zárná kariéra a než si vybudovaly samostatnou existenci, musely překonat mnoho předsudků a nedůvěry jak ze strany společnosti, tak i ze strany státních úřadů.

Osudům československých právniček nebyla až donedávna v české ani slovenské historiografii věnována přílišná pozornost, snad jen právě první promovaná právnička, JUDr. Anděla Kozáková-Jírová, se v posledních letech dočkala pozornosti českých historiků.² Odlišná situace nastala v historiografii slovenské, která přinesla v minulém roce záslužný počín z pera Martiny Gajdošové a Petera Kerecmana v podobě publikace *Prvé ženy v slovenskej advokácii*.

¹ Teprve postupně se tato mezera pomalu zaplňuje – mezi publikace, které odkazují na toto období, můžeme zařadit např. práce prof. Jany Burešové, Dany Musilové či Evy Uhrové.

² Prvotní nástin jejich osudů podal příspěvek Stanislava Balíka a Radka Kellera ve sborníku příspěvků z konference *Žena v dějinách Prahy* z roku 1996 (BALÍK, Stanislav – KELLER, Radek: *Anděla Kozáková-Jírová, první Češka JUDr. na Pražské univerzitě*. In: *Žena v dějinách Prahy*. Praha 1996, s. 235–242), podrobněji se životu a kariéře první československé právničky věnovala Eva Uhrová v publikaci *Anna Honzáková a jiné dámy*. Praha 2012, s. 210–243.

Jak již název napovídá, autoři se ve svém výzkumu primárně zaměřili na ženy – advokátky a advokátní koncipientky působící na území dnešního Slovenska (s krátkým exkurzem na území Podkarpatské Rusi, na kterou se vztahovala působnost slovenské advokátní komory) v období první Československé republiky s tím, že horní časová hranice není přesně dána, neboť autoři se snažili vysledovat osudy slovenských advokátek i v období 2. světové války a někdy i v prvních letech poválečných.

Samotná publikace je pak členěna na dvě základní části – obecnou, v níž je čtenář seznámen jednak s právní úpravou advokacie, podmínkami výkonu povolání advokáta a fungováním advokátních komor po vzniku samostatného Československa, jednak s okolnostmi studia prvních žen – právniček, a na druhou, objemnější část, v níž autoři představují jednotlivé advokátky a advokátní koncipientky, přičemž se snaží o určité vnitřní rozčlenění předkládaného seznamu podle vybraných kritérií, což se odráží i v názvech jednotlivých podkapitolek. Je otázkou, zda toto členění publikaci prospělo či nikoli – na jedné straně to autorům umožnilo podat skutečně vyčerpávající přehled osudů jednotlivých žen pracujících ve slovenské advokacii, na straně druhé to svádí k určité heslovitosti a poněkud se v osudech jednotlivých advokátek a advokátních koncipientek ztrácí jednotící prvek, jaký bychom našli v úvodních kapitolách. Závěr práce pak představují již jen krátké exkurzy do poválečného období a závěrečné shrnutí osudu žen-advokátek a advokátních koncipientek ve sledovaném období, který alespoň do určité míry sjednocuje onen poněkud roztržštěný ráz stěžejní části práce. Přehled žen v advokacii nabízí i v závěru práce uveřejněný stručný seznam všech žen zapsaných ve sledovaném období ve slovenské advokátní komoře. Celá práce je pak doplněna obrazovým materiálem, který umožňuje přiřadit si k popísanému osudu jednotlivé ženy-advokátky či advokátní koncipientky i její tvář.

I přes určité výhrady ke struktuře práce však autorům rozhodně nelze upřít skvěle zvládnutou a do detailu propracovanou práci s pramenitou základnou, kdy autoři pracovali s legislativními texty, s dokumentací týkající se zápisů v advokátní komoře i s horami katalogů studentů studujících ve sledovaném období na Právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, což jim umožnilo představit složení studentek práv ze sociologického hlediska a rovněž zrevidovat původní předpoklad autorů, že se první právničky rekrutovaly především z rodin právníků a advokátů.³ Za velmi zajímavý a přínosný lze považovat rovněž exkurz do chování advokátů mužů, kteří

³ Tento předpoklad se nesplnil ani v případě sociálního složení studentek Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde taktéž nepřevažovaly dcery z právnických rodin.

ve svých kancelářích zaměstnali první vystudované právničky jako advokátní koncipientky. Naopak je trochu škoda, že autoři nevěnovali více pozornosti propojení a komparace situace na Slovensku s ostatními částmi republiky, to je však dáno jednoznačně zaměřením práce na slovenské poměry, i výběrem pramenné základny.

Publikace *Prvé ženy v slovenskej advokácii* tak představuje první ucelený vhled do problematiky žen působících v jedné z právnických profesí na Slovensku, který se však neomezuje pouze na advokacii jako takovou, ale zároveň představuje problematiku právnického studia žen na Slovensku. Lze jen doufat, že podobného počínu se vbrzku dočká i česká historiografie.

Mgr. et Mgr. Zdeňka Žáčková
Malostranské gymnázium
Josefská 7
118 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: zdenka.zackova@email.cz

ŠMÍD, MAREK:
APOŠTOLSKÝ NUNCIUS V PRAZE.
VÝZNAMNÝ FAKTOR V ČESKOSLOVENSKO-
-VATIKÁNSKÝCH VZTAZÍCH V LETECH 1920–1950.
CDK, BRNO 2015.

Jakub Formánek

Česká a slovenská historiografie především moderních církevních dějin prošla po roce 1989 značnou proměnou a jednotliví autoři začali zaplňovat prázdná, popřípadě pokřiveně interpretovaná, místa moderních českých, resp. československých církevních dějin. Práce, kterou předložil Marek Šmíd z Filozofické fakulty JU v Českých Budějovicích, je nejen důležitým posunem v rozkrytí významu a funkce apoštolské nuncia na našem území, ale text nám také vyjasňuje vybrané problémy diplomatických vztahů meziválečného Československa a Svatého stolce.

Zatímco pro období novověku máme zpracovány pramenné edice a množství odborných studií, které mapují papežské zastoupení na našem území, pro období po roce 1918 nalézáme jen dílčí studie, především z pera Jindřicha Dejmka, Zlatuše Kukánové či nověji právě Marka Šmída. Dosud neměla česká historiografie k dispozici komplexnější zmapování dané problematiky. Prozatím tři publikace *Českoslovenko a Svatý stolec* kolektivu Pavel Helan, Marek Šmíd, Jaroslav Šebek a Michal Pehr reflektují nejnovější poznatky především z vatikánských archivů, ale přinášejí obraz spíše obecnějšího charakteru. Zmíněným kolektivem vydaná studie, jež představuje první díl odvážně pojaté edice vatikánské korespondence, však zúžila svůj pohled na pouhé první decénium Československé republiky, přičemž současně nepřekročila stín dosud vydávaných statí. Vychází totiž především z českých – tudíž čtenáři známých – archivů.

Již první pohled na modrou knihu, která má více než pět set stránek, s fotografií T. G. Masaryka a P. Ciriaciho na obale, dává i svým názvem najevo, že jde o dílo, které vznikalo dlouhou dobu na základě bádání a následné rekonstrukce dosud nejasných anebo jednostranně interpretovaných diplomatických vztahů obou zemí. Pokud se totiž dostupné historické texty vyčerpaly právě zmíněnými českými archivy, Šmídův rozhled je patrný již při zběžném čtení – máme před sebou výsledky solidního výzkumu v Římě, Vídni, Berlíně a dalších evropských knihovnách, které představují svět apoštolského nuncia

v Praze v první polovině 20. století skutečně plasticky. Odvážně se rovněž pouští do hledání odpovědí na ty otázky, které dosud v české historiografii ani nezazněly a zároveň svým čtivým stylem nabádá čtenáře k hlubšímu zamýšlení.

Průkopníkem ve zpracování daného tématu byl na počátku devadesátých let 20. století Jindřich Dejmek, který na základě výzkumu v archivu MZV sepsal do ČČH dvě studie o vztazích meziválečného Československa a Vatikánu. Předložená kniha reviduje některé Dejmkovy poznatky, především díky pramenům z Vatikánu, které zpřístupnil Svätý Otec Benedikt XVI., ale i přesto neztrácí zmíněné studie na svém významu a zaujímají i nadále v české historiografii významné postavení. Šmídova studie výrazně přesahuje pokusy o rekonstrukci meziválečných československo-vatikánských vztahů Z. Kukánové a do značné míry, v některých aspektech, se stává polemikou se slovenskou historičkou Emílií Hrabovcovou, kterou lze považovat za největší znalkyni vatikánských archivů k dějinám Československa vůbec.

Práce Marka Šmída je členěna na čtyři velké, logické kapitoly s množstvím podkapitol a na přílohu, jejímž obsahem jsou projevy, zprávy a důležité zápisy pojící se s osobností apoštolského nuncia v Československu. Velká část z nich se poprvé dostává k českému čtenáři v českém jazyce. Za nejprínosnější část považujeme kapitoly týkající se nástrojů a mechanismů výběru apoštolského nuncia (kap. 2). Marek Šmíd vykresluje jednu velmi důležitou věc a to, že i když bychom mohli označit Československo za zemi pro Svätý stolec jistým způsobem „problémovou“, byla naší meziválečné republice věnována ze strany státního sekretariátu a vybraných Kongregací vatikánského dikasteria zvýšená pozornost. Na druhou stranu z předložené publikace vyplývá zajímavý fakt, který se potvrzuje i studiem materiálů československé proveniencie, že Praha byla spíše druhořadou nunciaturou než třeba Varšava, Lisabon, Bukurešť či Berlín. Do Československa byli posíláni nunciové, kteří kromě Francesca Marmaggiho (předtím nunciem v Bukurešti) nebyli diplomaty s mnoha zkušenostmi. Z Československa poté odcházeli, za různých okolností, na mnohem významnější evropské nunciatury. Ač Marek Šmíd explicitně neuvádí, že by nunciové přicházeli do Československa „na zkušenou“ nebo „na zaučenou“, text knihy na nás tak působí.

V dalších kapitolách si autor všímá velmi zajímavých, detailních fenoménů, které jsou pro dané téma klíčové. Jedná se především o jazykovou bariéru, především ze strany nunciů, kvůli které vznikaly problémy, například při projednávání jednotlivých pasáží *modu vivendi*. Dalším zajímavým detailem je například samotné fungování pražské nunciatury, její všední činnost, či

problematika nákupu a pronájmu budov nebo hmotného zajištění apoštolských nunciů.

Velmi dobrým dojmem působí přiložené tabulky, které vhodně dokreslují obraz diplomatického pohybu nunciů, proměny církevní hierarchie v Československu nebo problematiku diecézního členění republiky.

I když práce velmi detailně a na základě oboustranných pramenů vykresluje meziválečná léta, vývoj po podepsání Mnichovské dohody je opřen pouze o dosavadní literaturu a dílčí studie. Tím pádem toto období zůstává i nadále „bílým místem“ moderních českých církevních dějin a nezbývá nic jiného než čekat, až některý z papežů zpřístupní vatikánské archivy pro období druhé světové války, čili období pontifikátu někdy velmi zkresleně interpretovaného papeže Pia XII. I přes nedostupnost daných pramenů, podává Marek Šmíd vcelku ucelený náhled na vývoj mezi léty 1938–1950. Neopomněl také vzpomenout sekretáře pražské nunciatury, kteří patřili k důležitým článkům diplomatického zastoupení Svatého stolce v ČSR, a to především v době, kdy vztahy mezi zeměmi procházely hlubokou krizí.

V dosavadní tvorbě Marka Šmída jde o nejrozsáhlejší a nejpřínosnější dílo české historiografie církevních dějin, které se tak stalo nepostradatelnou příručkou pro všechny, kteří se seriózně zabývají československo-vatikánskými vztahy. Vědecká hodnota předložené publikace je vysoká především díky práci s významnými prameny z Vatikánu a rozsáhlého využití archivu MZV, jenž se jeví jako dodnes historiky ne zcela doceněný. Kniha může posloužit nejen odborné veřejnosti, ale také studentům rozličných oborů politologie, mezinárodních vztahů i historie. Markovi Šmídovi se bezpochyby povedlo zacelit jedno z dosud nejasných míst české historiografie a zároveň, jak sám uvádí, otevírá svou knihou nové otázky a oblasti, kterými je možné se na poli československo-vatikánských vztahů nebo v oblasti vnitřní církevní politiky meziválečného Československa zabývat.

Mgr. Jakub Formánek
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Pedagogická fakulta
Karlova univerzita
M. D. Rettigové 47/4
116 39 Praha
Česká republika
e-mail: formanekj.jakub@gmail.com

ŠVERMOVÁ-KOPOLDOVÁ, JIŘINA: DENÍČEK SPOJAŘKY. NÁRODNÍ ARCHIV, PRAHA 2015.

Jana Burešová

Kniha v podobě edice deníku Jiřiny Švermové-Kopoldové, odborně připravená ke zveřejnění a doplněná obšírným historickým komentářem z pera Mgr. Aleny Vitákové, je bezesporu zajímavým materiálem, který pomůže svým drobným kamínkem zaplnit mozaiku obrazu druhé světové války. Publikace představuje pramen osobní povahy, který je jedinečným přínosem k dokreslení podmínek a atmosféry v armádě na východní frontě v průběhu druhé světové války. Zejména je to cenný pramen k zachycení pestré každodennosti v bojových podmínkách dané doby a daného prostředí (léta 1943–1945).

Československá zahraniční armáda v Sovětském svazu, na západě či na Středním východě měla celou řadu vlastenecky orientovaných vojáků, kteří šli do války dobrovolně bojovat za samostatné Československo. Jejich životní příběhy (občas zaznamenané v denících či pamětech) svědčí o osobní odvaze, čestnosti a smyslu pro povinnost. K těmto lidem patřila i jedna z tisícovky československých vojáků, Jiřina Švermová-Kopoldová.

Autorka prezentovaného dochovaného deníku Jiřina Švermová, provdaná Kopoldová, dcera vysokých komunistických funkcionářů Jana Švermy a Marie Švábové, až později užívající manželovo příjmení Švermová, se svými rodiči v ohrožení před pronásledováním nacisty pobývala už od konce roku 1938 v Sovětském svazu. Komunističtí funkcionáři z celého světa byli ubytováni v Moskvě v hotelu Lux. Zde Jiřina vystudovala střední školu a po maturitě se chystala ke studiu architektury. Rodina samozřejmě sledovala postup bojových operací ve vypuknuvší druhé světové válce, zejména pak po napadení Sovětského svazu Německem. Po bitvě u Sokolova v březnu 1943, které se účastnili českoslovenští vojáci, když Jiřina Švermová z ruského tisku a fotografie dívky zjistila, že na frontě byly přítomné i ženy, se rozhodla do československé vojenské jednotky v Sovětském svazu vstoupit. Nejprve prošla výcvikem v Novochopersku, což bylo od konce dubna 1943 posádkové město vznikající první československé samostatné brigády v Sovětském svazu (první československý samostatný polní prapor se od počátku roku 1942 zformoval pod vedením Ludvíka Svobody v Buzuluku).

Od data svého odjezdu na frontu, 1. října 1943, se rozhodla, s očekáváním mimořádných zážitků, si psát deník, s cílem později pak co nejpřesněji zrekonstruovat podobu své bojové cesty. Zpočátku psala každý den, později méně pravidelně. Zápisky obsahují svědectví o událostech či pocitech, které považovala jejich autorka v momentální chvíli za důležité. Psala věcně, vyjadřovala se ke každodennostem vojenského života ve válečných podmínkách, dělala si poznámky k vojenským a válečným záležitostem, stejně tak i k událostem vojenskopolitickým. Jiřina Švermová sloužila jako písárka, později jako spojovatelka – radistka, ke konci války působila jako osvětová pracovnice. V lednu 1945 u československé brigády chyběli pracovníci schopní vést českou a ruskou administrativu. Osvěta byla považována za důležitou práci pro morálku vojska. Osvětaři studovali ruské noviny, informační svodky a veškeré informace pak předávali ve srozumitelné formě vojákům. Plnili tedy roli informační, vzdělávací, někdy i agitační. Zjišťovali potřeby vojáků a snažili se zorganizovat v mezích možností řešení. Jiřina Švermová dostala funkci vedoucí kanceláře oddělení osvěty. V zápiscích jejího deníku čteme informace o vývoji na frontě, o obtížích při výkonu služby, hledání místa na přenocování, informace o účasti na všeslovanském sjezdu, o setkáních s kamarády, o častém setkání se smrtí svých spolubojovníků, ohrožení vlastního života, o dopisech od rodičů, kontexty informací o smrti otce Jana Švermy při náročném přechodu přes horu Chabenec v Nízkých Tatrách, setkání s matkou na jaře 1945 při příjezdu do Košic. Občas pisatelka dávala najevo své citové rozpoložení, zdravotní stav nebo např. radost z krásy přírody aj.

Unikátnost představovaného deníku spočívá v tom, že přináší autorčiny komentáře událostí bezprostředně v takové podobě, jak přicházely k vojákům cestou denních rozkazů, armádních tiskovin a ústního předávání. Logicky část těchto informací nebyla úplně přesná, jak se ukazovalo pak později s odstupem času a z dalších informačních zdrojů. Deník má svou hodnotu jako pramen, který i přes svou formulační stručnost věrně reflektuje frontovou realitu. Ukazuje, v jakých podmínkách muži a ženy na válečných frontách museli žít a pracovat. Vojáci se potýkali zejména s ustavičnou špinou a zimou, měli problémy s jídlem, noclehem i nemocemi. Právě prameny osobní povahy, a zejména z pera ženy, jsou nejcennějším zdrojem informací k poznání dějin všedního dne. Deník Jiřiny Švermové-Kopoldové v neposlední řadě nabízí jedinečný náhled do nitra mladé dvacetileté ženy a vojákyně v jedné osobě. Jiřina vyrostla v harmonické rodině a měla velmi pěkný vztah se svými rodiči. I když vyrůstala v rodině vysokých funkcionářů KSČ a sympatizovala s komunistickou ideologií, ve válečném deníku o tom nepíše. Stejně tak v něm nejsou vlastenecké fráze, přestože byla oddanou vlastenkou, když se

dobrovolně rozhodla opustit život v týlu, studia v Moskvě a odejít na frontu bojovat jako řadový voják proti německé okupaci. Nej působivější částí deníku jsou pasáže psané na podzim 1944 v době bojů na Dukle. Poznámky Jiřiny Švermové dokládají únavu a rozladění vojsk z důvodu vleklých bojů v Karpatech, jež byly důsledkem neúspěšného pokusu o rychlý průnik na Slovensko. Zde je z deníku silně cítit nenávist Švermové k válce a přání přežít.

Po skončení války Jiřina Švermová-Kopoldová vystudovala na pražské univerzitě chemii a po čase získala pracovní místo v Biologickém ústavu Československé akademie věd. Věnovala se vědecké práci, ve svém oboru odborně publikovala. Její rodina tvrdě pocítila dopad vykonstruovaných politických procesů na začátku padesátých let 20. století. V posledních letech svého pestrého života se spolu s manželem Bedřichem Kopoldem (rovněž vojákem v československé armádě) věnovala problematice československého odboje v Sovětském svazu, zvláště mapování účasti žen.

Kniha je doplněna fotografiemi Jiřiny Švermové-Kopoldové, jmenným rejstříkem, seznamem pramenů a literatury a anglickým resumé.

Válečný deník Jiřiny Švermové-Kopoldové je uložen v Národním archivu v Praze ve fondu Švermovi a Kopoldovi. Ke zpracování deníku a k jeho komentovanému publikování získala Alena Vitáková souhlas od dcery Bedřišky Kopoldové. Deník byl veden v malém vojenském kalendáři v podobě sešitku, který autorka nosila spolu s tužkou stále po ruce v náprsní kapse vojenské blůzy. V prvním kalendáři jsou zápisky do 10. srpna 1944, ve druhém podobně malém kalendáři si Jiřina Švermová vedla záznamy od 10. srpna 1944 do 17. května 1945, kdy první československý samostatný armádní sbor v Sovětském svazu vpochodoval vítězně do Prahy a byl přítomen slavnostní přehlídce (ženy pochodovaly v samostatném pochodovém tvaru, je dochována fotografie).

Alena Vitáková prokázala vysoce kvalifikovanou schopnost jako editorka pramene osobní povahy. Rovněž její práce profesionální historičky promítnutá do komentáře, detailního poznámkového aparátu a seznamu informatických zdrojů se vyznačuje precizností.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

PLACÁK, PETR:
GOTTWALDOVO ČESKOSLOVENSKO
JAKO FAŠISTICKÝ STÁT.
PASEKA, PRAHA – LITOMYŠL 2015.

Jan Surý

Ačkoli to je v naší současné literatuře poměrně málo reflektováno, komunistický režim sdílel s nacismem více, než byl kdy schopný a ochotný přiznat. Podobnost či přímo kompatibilita nacismu a komunismu je hlavním tématem publikace Petra Placáka, který ve dvou hlavních částech a 30 kapitolách rozebírá problematiku fašismu, nacismu a československého komunismu. První část knihy je více teoreticko-filozofická, kdy autor porovnává nacionalismus a socialismus fašismu, nacismu a komunismu obecně a na mezinárodní scéně. Již zde se dostáváme k tomu, že všechna tři hnutí byla pokud ne stejná, tak velmi blízce příbuzná. Hrůzy nacismu i komunismu, jejich symbolika, argumentace i metody, využívané k označení nepřítele a jeho exterminaci nejen fyzické, ale i společenské, byly u obou totalitních systémů až příliš podobné na to, aby unikly nevyhnutelné komparaci. A komparaci se jim v této knize skutečně dostává v první i druhé části na příkladu tzv. 3. republiky. Propojení nacistického a komunistického hnutí, které těžilo z dědictví nacismu, je skutečně do značné míry znepokojující a není od věci otevřeně poukázat na mnoho společných prvků, které se v obou ideologiích objevují. Autor tak činí za pomoci řady citací z děl historiků i dobových ideologů, které se opravdu ve většině uváděných příkladů mohou vztahovat jak k nacistickému, tak komunistickému režimu. Celá kniha je postavena při svém rozsahu na skutečně bohaté zásobě primární a sekundární literatury. Využití archívních pramenů, například fondu UV KSČ, by mohlo přinést určité nové perspektivy, ale kvalitu textu jejich absence nijak zásadně neubírá.

Autor se pustil do díla až s příliš velkou vervou. Většinou knihy se táhne stín osobního zaujetí, patrný jak z „tunelového vidění“ pisatele, tak i z použité argumentace a jazyka, který by spíše odpovídal beletrii. V rámci svého výkladu autor téměř smazává rozdíly mezi třemi totalitními hnutími, dosahuje toho ovšem poměrně silnou generalizací faktů. V Placákově textu prakticky existuje jeden fašismus, jeden nacismus a jeden komunismus. Jakékoli rozdíly či vývoj v rámci každého tohoto režimu jsou buď zbagatelizovány, nebo přímo vyloučeny z knihy.

Ideologie je hlavním, ale také téměř jediným hybatelem autorova výkladu, často se tímto způsobem dostává k silně černobílým, kontroverzním tvrzením, jelikož ignoruje kontext či další aspekty uváděných problémů. Byli „soudruzi“ skutečně v padesátých letech obětováni jen pro dosažení spásy v rámci apokalypticko-eschatotického vytržení? Neexistovaly další motivy a faktory, které je třeba zmínit, pokud se zodpovědně chceme pouštět do podobné diskuze? Přeměnila fašistická vůle Rusko během pár let v průmyslový stát? Podobných sporných otázek by se v knize našlo více, ať už jde o kriminalizaci voličů KSČ ve volbách roku 1946, oblíbené obviňování Beneše ze všeho zla po 2. světové válce, černobílé pojetí boje dělnictva proti buržoazii nebo napadání sociálních věd, neschopných podle autora postihnout problém zla ve společnosti a dobrat se přesné definice nacismu či komunismu.

Knih je celkově přínosná především tím, že autor se nebojí otevřeně a zcela nepokrytě útočit na komunistický „demokratický“ antifašismus, tolik zdůrazňovaný v poválečné literatuře, a pomocí důkladné analýzy namísto rozdílů mezi oba totalitní směry pokládá spíše rovnítko. Odbornou hodnotu práce bohužel snižuje fakt, že se autor nebyl schopen udržet v roli pokud možno nestranného historika, ale zapojil do díla příliš mnoho svých osobních názorů a negativních pocitů, což vedlo k problematickým výkladům a tvrzením, které kvalitu textu degradují.

Mgr. Jan Surý
Opatov 49
569 12 Opatov
Česká republika
e-mail: honzasury@seznam.cz

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Pavla Dubská

Mgr. Pavla Dubská graduated in History at the Department of History, Palacký University Olomouc, where she is currently an internal doctoral student. She focuses on modern economic and social history, especially history of enterprise and textile industry.

*The Upholstery and Decorative Fabric Factory Carl Giani Junior.
The Contribution to History of Silk Industry in the Region of Šumperk
in the Years 1903–1945*

Silk industry has represented one of the key industries of Šumperk economy until the 1990s. Despite this, the topic has been reflected in history and regional works only a little up till the present. Among other things, the late establishment of this industry in the town's economy has might played a role. First silk factories began to work here in the middle of the 19th century in connection to adverse situation of silk industry in Vienna which represented the main centre of this industry in the monarchy until that time. The transfer of industry into province areas enabled enlargement and modernisation of production. This idea came in the mind of Viennese entrepreneur Carl Giani who bought a silk mill in Šumperk in 1903, where he subsequently started the production of ecclesiastical fabrics but primarily upholstery and decorative fabric, of which tradition has been preserved here until the beginning of the new millennium. The presented study shows the development of the Giani family's enterprise and through this example it points out the crucial problems of the Šumperk silk industry until the year 1945. The emphasis is given on the period of the First Czechoslovak Republic, when the essential transformation of the position of the textile industry in the national economy took place.

prof. PhDr. František Hanzlík, CSc.

He gives lectures on history and political science at the University of Defence. He deals with Czechoslovak history of the 20th century, his specialization is the period of the First World War, the Second World War and the development in years 1945–1955. In the long term, he focuses on the issue of secret services fighting for the political power in Czechoslovakia in

the post war period. He is the author of six monographs and the co-author of another ten books. He is a member of the Nonfiction Authors Association.

Other results of his research have been published in more than 50 studies and texts at home as well as abroad. He participated in the preparation of many TV documentaries (besides – *Six Days*, which shook by democracy, few episodes of the series *Czechoslovakia in Secret Services* and *Secret Actions of StB*). He is the author of a screen script of an hour lasting documentary about B. Reicin – *A Human and Power*.

The Support of Compatriots in the USA to the Czechoslovak Foreign Resistance and in Building up Foreign Army during the First World War

The article shows a situation in the Czech compatriot's movement in the USA at the beginning of the war, a reaction of compatriots on the outbreak of the First World War and first actions supporting people in need in old homeland. Furthermore, it discusses the unification of the Czech and Slovak compatriot's movement as well as aid of compatriots to Czech, Slovak and Slavic prisoners of the Austro-Hungarian army kept by the Allied Powers and their allies. The following part of the article focuses on the financial aid of compatriots to the Czechoslovak Foreign Resistance and the support in building up the Czechoslovak autonomous army in France.

ThDr. Jaroslav Hrdlička

ThDr. Jaroslav Hrdlička (1959) graduated in the Hussite Theological Faculty in Prague and participated in various research stays abroad. He works at the Hussite Theological Faculty of the Charles University in Prague (the Department of Church History). He focuses on Czech and European history, the Czech 19th and 20th century historiography (F. M. Bartoš, V. Kybal, V. Novotný, R. Urbánek), history of the Czechoslovak Hussite Church. He is a co-founder of the Vlastimil Kybal's Society.

Dr. Karel Farský and his Theology of Czech History

The core of the study is to outline origins and main features of theology of Czech history of the Catholic modernist and later patriarch of the Czechoslovak Hussite Church Dr. Karel Farský. The study also focuses on publication activities of theologians and historians belonging to a founding

generations of the Czechoslovak Hussite Church in the context of Czech history.

prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc. (1957) graduated in History at the Palacký University Olomouc. Since 1981 he was employed at the Silesian Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences in Opava, since 1990 he has been working at the Silesian University in Opava where he held many academic posts – vice-dean, dean, rector. Until February 2011 he was dean of the Faculty of Philosophy and Science, the Silesian University in Opava, from November 2010 to November 2014 he was a city mayor in Opava. He focuses on Czech, Czechoslovak and Central European modern history, the issue of Czech-Polish relations, history of Silesia and economic history. He is the author or co-author of several monographs, more than 150 studies, many popularizing articles and he cooperates with TV, radio and print. He is a member of many scientific boards (including the CAS) at home as well as abroad, editorial boards, commissions and committees, the vice-chairman of the Czech National Committee of Historians etc. He worked at many Czech as well as foreign universities.

*Colonel Karl von Tegetthoff and Telegraphy
in the Service of Imperial and Royal North Army in 1866*

One of the ways of innovating traditional military history based on a detailed description of operations etc. may be for instance an effort to bring the attention to auxiliary operation services, which are closely connected to informative and tele communicative background of various war conflicts. In the same terms, the war of 1866 has been analysed in this article which outlines a role of electrical telegraphy in the service of the imperial and royal North army. It was the first such a mass use of a telegraph by the Austrian army at that time and also his first application for the needs of military espionage on the European continent. Gathering the information was led by Colonel Karl von Tegetthoff, the chief of the Registration Office which was the central office of the Austrian military intelligence. Colonel Tegetthoff himself represents the interesting person of the 19th century Austrian army, which has been reflected neither by Czech nor Austrian historiography too much.

doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.

Doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (born in 1975 in Opava) has worked at the Institute of Historical Sciences, Faculty of Philosophy and Science, the Silesian University in Opava since 2000. He deals with cultural politics in Czechoslovakia after the year 1945, lifestyle and social aspects of free time in 1950s and 60s. He also focuses on history of Czech Silesia in the 20th century.

Children's Camps and Summer Recuperation Homes in Years 1948–1955

The article deals with the issue of children's summer camps in the Czech lands in the period of the Communist era and focuses on the development of a so called unified children recreation in years 1948–1955, when children's camps were organized by national committees. It discusses educational and ideological requirements of the regime, various kinds of summer camps, a growth of a number of children, criteria for choice as well as a character of children's camp groups.

Mgr. Michaela Antonín Malaníková, Ph.D.*The Image of Islam in the Text Written by Monk
during the First Half of the 15th Century*

Text brings Czech translation of the „miracle“ written by John Jerome of Prague after 1430 dealing with possible crusade to the Holy Land.

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Prof. PhDr. David Papajík, Ph.D. works at the Department of History of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc and at the Department of History of the Faculty of Arts, Catholic University in Ružomberok. He primarily focuses on medieval history, history of nobility and regional history. He is an author or co-author of 16 monographs (e.g. *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*. Praha 2009; *Jan Čapek ze Sán. Jezdec*

na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století. České Budějovice 2011).

*The Image of the Second World War
in History Textbooks in Years 1945–2015*

The author analyses changes of view on the Second World War in history textbooks published in Czechoslovakia and afterward in the Czech Republic in years 1945–2015. The examined time period is divided into three phases (1945–1948, 1949–1989 and 1990–2015). The study focuses on the analysis of significant changes in terms of a view on events of the Second World War in relation to time of origin of textbooks. Many perspectives might be found there – from the falsified one in the Communist era to the balanced perspective of post-Communist textbooks.

PhDr. Barbara Pokorná, Ph.D.

Barbara Pokorná works at the Department of Classical Philology of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc. She focuses on history of Ancient art, tradition and reception of Antiquity in European art of the Middle Ages, the Renaissance and the Baroque.

Reinventing Colour in Antique Sculpture

The article deals with history of researches of polychromy from the 18th century up till the present. It presents courageous scholars who focused on this issue and introduced a new and challenging area of the research. Based on modern scientific methods it is clear today that that Greek and Roman statues were richly decorated by colours and that the fixed idea of the ‘white marble’ Antiquity is completely false.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M. A., Ph.D.

Jan Stejskal was born in Pardubice, the Czech Republic, in 1970. He got M.A. in Medieval Studies from Central European University in Budapest, Hungary and Ph.D. from Palacky University in Olomouc, Czech Republic. Jan Stejskal worked at the Radio Free Europe/ Radio Liberty as the archivist and information analyst and later as the researcher and consultant for Price-waterhouse Coopers. He teaches history and historiography as the associate professor at the Palacky University in Olomouc. His fields of interest are history of religion, especially Christian missions. He published the books on medieval religious exile, on Byzantine influence in the West and essays on intertextuality in late medieval Europe. His last book was devoted to *Hodopisec* by Ambrogio Traversari.

*The Image of Islam in the Text Written by Monk
during the First Half of the 15th Century*

Text brings Czech translation of the „miracle“ written by John Jerome of Prague after 1430 dealing with possible crusade to the Holy Land.

Mgr. Vojtěch Szajkó, Ph.D.

Mgr. Vojtěch Szajkó, Ph.D. (1986) graduated in History at the Faculty of Philosophy and Science, the Silesian University in Opava where he also studied a doctoral study programme in History aimed at Czech and Czechoslovak history. In 2015 he defended a PhD thesis called *The Use of Railway, Post and Telegraph by the Austrian Army in Years 1848–1914*. He focuses on Czech as well as general modern history and military history with the emphasis on the Hapsburg monarchy and its army. He is the author of several articles and lectures concerning imperial and royal army in the 19th century.

*Colonel Karl von Tegetthoff and Telegraphy
in the Service of Imperial and Royal North Army in 1866*

One of the ways of innovating traditional military history based on a detailed description of operations etc. may be for instance an effort to bring the attention to auxiliary operation services, which are closely connected to

informative and tele communicative background of various war conflicts. In the same terms, the war of 1866 has been analysed in this article which outlines a role of electrical telegraphy in the service of the imperial and royal North army. It was the first such a mass use of a telegraph by the Austrian army at that time and also his first application for the needs of military espionage on the European continent. Gathering the information was led by Colonel Karl von Tegetthoff, the chief of the Registration Office which was the central office of the Austrian military intelligence. Colonel Tegetthoff himself represents the interesting person of the 19th century Austrian army, which has been reflected neither by Czech nor Austrian historiography too much.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. lectures at the Department of Historical Sciences of the Faculty of Philosophy and Arts, the University of West Bohemia in Pilsen, where he was awarded a degree of an Associate Professor in the field of world history with a monograph *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question* (Pilsen 2013) in 2013. He deals with diplomatic, economic, military, religious and social history of Europe and Near East in the first half of the 19th century. Moreover, he is the author of following monographs *Zrod německého nacionalismu* (Pilsen 2013) and *Krvavá odyssea: řecký boj za nezávislost 1821–1832* (Praha 2011) and a co-author of the book *Egypt v době Muhammada Aliho* (Praha 2010). He is a member of international scientific organisations such as German Studies Association and Egypt and Austria, the Council for Sciences of Český časopis historický, the editorial group of Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity and editorial Councils of Historický obzor and Nový Orient.

Anglo-Neapolitan Sulphur Crisis of 1840 and its European Dimension

The aim of the study is the analysis of Anglo-Neapolitan sulphur crisis in 1840 and its influence on the attitude of ruling elites as well as the public in Europe toward the European state system of that time. A dispute between two European states is used such as a probe into functioning of the system of international relations in the period before March and a critical attitude of a part of European society towards it. Political history is then analysed in a broader context of social history and history of international law.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

Marek Šmíd (1979) works at the Institute of History of the Faculty of Philosophy, University of South Bohemia in České Budějovice. He focuses on church history of the 20th century, primarily foreign politics of the Holy See. In 2015 he published the book *Apoštolský nuncius v Praze* (2015).

*The Conclave of 1963 and the Czechoslovak-Vatican Negotiations
in the First Half of the Sixties*

The study deals with a resumption of diplomatic relations of the Holy See and Czechoslovakia at the turn of the 1950s and 60s. At the same time, it follows a development and transformation of Czechoslovak-Vatican negotiations in the first half of the sixties. It describes concrete steps of representatives of individual parties in the period of political tensions between East and West and emphasizes events of the critical negotiation of the Second Vatican Council in years 1962–1965. Furthermore, it discusses other events in Vatican, primarily a change on the See of St. Peter in June 1963 which definitely influenced a character, transformation and perspective of relations mentioned above. It reveals how much the Communist regime left its anti-ecclesiastical attitude from the fifties and focuses on obligingness, formally manifested by the regime, which was naturally in harmony with ideas of the Soviet Union that connected improvement of diplomatic relations with a propaganda of the Communist ideology in the international forum and intellectual circles in Europe. In fact, however, traditional ideological prejudices against the Catholic Church did not enable the Communist power to fully understand the meaning and sense of all reforms which the church went through in the sixties. Nevertheless, though Czechoslovak-Vatican negotiations from years 1963–1965 did not contribute to better diplomatic relations of both countries, the Holy See managed to better penetrate the religious situation in Czechoslovakia and to achieve many tiny concessions concerning the Communist regime. Despite the fact that the actual negotiations terminated unsuccessfully, they provided a platform for a discussion of both sides which resulted in the acceptance of the agreement of the Holy See and the Czechoslovak government in December 1972.

Mgr. Ema Tomášková, Ph.D.

Mgr. Ema Tomášková works as a lecturer of the section Archival Sciences at the Department of History, the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc. In the upcoming doctoral thesis, she deals with the personality of a Moravian historiographer Beda Dudík, primarily on the basis of his uniquely preserved private diaries.

About the “Second Life” of Beda Dudík

The article deals with displays of the “second life” of the Moravian historiographer Beda Dudík (1815–1890), partially in comparison with his contemporary, the Bohemian historiographer František Palacký. It follows phenomena that appear in public space, i.e. a number and a placement of streets named after Dudík, as well as texts dealing with this personality, which – in Dudík’s case – outnumber. They are analysed according to the context of their origin, and moreover, foreign texts according to a place of publication. An ineligible category is also a possible affiliation of authors to certain places connected with the personality of the Moravian historiographer (cloister and generally ecclesiastical background, family, region of his origin).

Mgr. Igor Zmetak, Ph.D.

Mgr. Igor Zmetak, PhD. (born in 1965 Trenčín) Graduated from Comenius University in Bratislava, Slovakia, where he taught at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology and did research into the history of ethnology, explorers’ routes and cultural changes in the 16th through 20th centuries. Between 2002 and 2012 participated in nationwide research into historical library documents and funds as a researcher in the Slovak National Library in Martin. Currently working for the Institute of Historical Sciences at Slezska University in Opava, Czech Republic.

*F. X. Eder – Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano.
A Slovak Resource on the History of Bolivia*

František Xavier Eder, a Slovak 18th century missionary and traveller, acted for 15 years in the then Kingdom of Peru, in the province of Moxo,

actually belonging to Bolivia. After returning home, he gave several talks about his experiences and about the unknown Moxo nation. The talks took place in Banská Bystrica and its surroundings. The great interest and positive reactions of the public incited him to write a manuscript. After being later published as a book, the manuscript became an important historical and ethnographical resource referring to the history of Bolivia.

PhDr. Jakub Železný

PhDr. Jakub Železný works as a journalist, he is a head of news presenters in Czech Television's TV news and at the same time he is an external doctoral student of the study programme Czech History at the Department of History, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc.

The Role of Journalist Oldřich Švestka in a Preparation of the Political Process against Peasant Josef Kalvoda in 1948

The study deals with the role, which journalist Oldřich Švestka played in a preparation of the political process against peasant Josef Kalvoda in the birth of the Communist totalitarian regime in the spring 1948. Oldřich Švestka later became a significant representative of dogmatical communist journalism and also politics, and Josef Kalvoda had a successful academic career in the USA after his emigration.

HISTORICA OLOMUCENSIA

50–2016

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH

XL

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. et Mgr. Zdeňka Žáčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 50–2016,
Sborník prací historických, XL.

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc., PhDr. Petr Blažek, Ph.D., Mgr. Jaroslav Cuhra, Ph.D.,
PhDr. Alžběta Čornejová, doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc.,
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D., prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc., Dr. phil. Erik Hrnčiarik,
Dr. Michal Chvojka, PhDr. Petr Koura, Ph.D., Eszter Kovács, Ph.D.,
Mgr. Petronela Krížanová, Ph.D., PhDr. Jiří Křestan, CSc., doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.,
Mgr. Jana Morávková, doc. PhDr. Hana Myslivečková, CSc., Mgr. Jiří Němec, Ph.D.,
PhDr. Ivo Pejčoch, Ph.D., doc. PhDr. Jiří Pernes, Dr., doc. PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D.,
PhDr. Karel Podolský, doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D., doc. PhDr. Richard Psík, Ph.D.,
Mgr. Kateřina Ptáčková, Ph.D., Mgr. Milan Řepa, Ph.D.,
prof. PhDr. Dušan Uhlíř, Ph.D., Mgr. Martin Vašš, Ph.D., prof. PaedDr. Martin Weis, Th.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2016

1. vydání

ISSN 1803-9561